

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1978-1979

1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK XVIII - XIX

LJUBLJANA 1978-1979

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKERS MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dr. Tone Ferenc, dr. Milica Kacin-Wohinz (odgovorni urednik), dr. France Kresal, prof. Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, dr. Franc Rozman (tehnični urednik), dr. Mirko Stiplovšek, dr. Jože Šorn (glavni urednik), mag. Jera Vodušek-Starič

Prevajalci: Marija Peklenik (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Nada Kobal (francoščina)

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založila

Partizanska knjiga v Ljubljani
s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije

Tiskala

Partizanska knjiga Ljubljana

Zamenjava (ođmen, Exchanges, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

ZA ZNANSTVENO VSEBINO TEKSTOV IN TOČNOST PODATKOV
ODGOVARJAJO AVTORJI

DELAJSKO IZOBRAŽEVALNO DRUŠTVO V LJUBLJANI V LETIH 1882 — 1884
IN PROCES V CELOVCU

Jasna Fischer*

Že od konca sedemdesetih let so se v avstrijskem delavskem gibanju kazala ponovna nesoglasja, ki so v naslednjih letih privedla do razbitja gibanja na dve struji, radikalno, močno anarhistično obarvano in zmerno. Leta 1879 je začel Johann Most izdajati v Londonu list Freiheit, ki sprva še ni bil anarhističen, vendar pa je že prišlo do grupiranja njegovih pristašev in nasprotnikov, ki so bili pod vplivom lista Sozialdemokrat, ki je izhajal v Zürichu. Pod vplivom teh dveh časnikov se je začela v avstrijskem delavskem gibanju vedno ostrejša polemika o taktiki, čeprav je stranka še vedno nastopala enotno. Konec leta 1881 pa se je vrnil iz severne Češke v Avstrijo Josef Peukert, ki je bil v Švici, Angliji in Franciji član anarhističnih organizacij. Obenem je začela vedno bolj zavzeto zastopati anarhistične ideje individualnega terorja tudi mostova Freiheit. Določen vpliv v avstrijskem delavskem gibanju je imela tudi teroristična Narodna volja z atentatom na carja Aleksandra II. marca 1881. leta. Pod njihovim vplivom je začel velik del radikalov zastopati anarhistične ideje. Javna so postala nesoglasja sredi leta 1881, ko je začel na Dunaju izhajati list Wahrheit kot glasilo zmernih. Dokončno sta se izoblikovali obe struji ob prvem primeru anarhističnega individualnega nasilja, to je ob roparskem napadu na mizarskega mojstra Merstallingerja julija meseca 1882 na Dunaju. Osnovna razlika med obema frakcijama se kaže v geslih — radikalnemu "Skozi svobodo k izgradnji" in zmernemu "Skozi izgradnjo k svobodi". Zmerni so se zavzemali za izgradnjo delavskih organizacij kot njihovo osnovno nalogo, ki bo omogočila spremembo družbenih razmer, medtem ko so radikali sicer priznavali pomembnost te naloge, vendar so menili, da je osnovna sprememba družbenih razmer. Večina radikalov je verjela, da je z njihovo taktiko možno doseči hiter zlom kapitalizma. Zmerni pa so se pripravljali na daljši boj.(1)

V takšnih okoliščinah so začeli prihajati po policijskih ugotovitvah v Ljubljano prvi letaki z radikalno vsebino. 26. januarja 1882 je dobil magistratni svetnik Ludvik Perona anonimno obvestilo, da se je 22. januarja v gostilni pri Lozerju v Rožni ulici in 24. januarja v kolodvorski restavraciji zbralo večje število delavcev ter da sta imela Mihael Keber in Alojz Cerar "prekucuške govore". Keber naj bi po tej informaciji govoril o "komuni in revoluciji", Cerar pa o tem, da se bo "monarhija zlomila v vseh sklepih". Obenem je neznani pisec obvestil Perono, da je bilo pri prvem govoru prisotnih 60, pri drugem pa 40 ljudi ter da sta dva udeleženca imela letake, ki sta jih tudi prevedla v slovenščino. Oba shoda je priredilo delavsko izobraževalno društvo ob odhodu svojega člana Vincenca Kamana, ki je odhajal na delo v Benetke. V zvezi s tem dopisom so zaslišali kot priče

* Dr. Jasna Fischer, znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

1 Herbert Steiner, Die Arbeiterbewegung Oesterreichs 1867 — 1889, Europa Verlag, Dunaj 1964 (dalje navajam Steiner), str. 155—237.

krznarskega pomočnika Franca Schindlerja, čevljarja Ivana Lischza in Ivana Rauscha, kovinostrugarja Franca Gogalo, čevljarskega mojstra Karla Hubmajerja, fotografa Matijo Moora in čevljarskega pomočnika Antona Grablovica. Iz teh izjav je razvidno, da sta govorila tudi Moor in Hubmajer, nihče razen Cerarja pa ni govoril o politiki. Cerar pa naj bi med drugim rekel, da "grmi v celi Evropi". Niti Cerar niti Keber nista kazala nobenih letakov. Tudi pri hišni preiskavi pri Cerarju jih niso našli.⁽²⁾ Istega dne, 26. januarja so zaslišali tudi Cerarja. Potrdil je, da so se res zbrali člani društva, prvič 30. drugič 20, da se poslovijo od Kamana in da sta s Hubmajerjem tudi govorila. Zanikal je, da bi ob tej priložnosti kazal kakšne letake, priznal pa je, da jih je tri- ali štirikrat dobil po pošti, vendar jih je takoj sežgal. Pošiljatelja ni poznal. Šele leta 1884 je na ponovnem zaslišanju priznal, da je sumil Mihaela Kebra, češ da je pisava na kuverti bila njegova, poleg tega pa je Keber tudi pripovedoval, da ima letake. Iz zaslišanja v letu 1884 v zvezi s preiskavo proti Tumi in Železnikarju je razvidno, da gre za letak z naslovom Časi so slabi.⁽³⁾ 4. februarja so zaslišali še Mihaela Kebra, vendar je poizvedovanje o letakih ostalo brezuspešno.⁽⁴⁾ S tem je bila preiskava proti Cerarju zaključena. Cerar je nato izstopil iz delavskega izobraževalnega društva, po lastni izjavi zato, ker "so ga na magistratu označili kot lastnika letakov in govornika veleizdajalskih govorov."⁽⁵⁾

Ponovno je pozornost ljubljanske policije pritegnila najdba policijskega uradnika Ivana Robide. Robida je zvečer 9. februarja 1882 našel na ulici pred zavetiščem za male otroke petdeseto številko Mostove Freiheit ter opozoril, da v bližini te stavbe stanuje bivši predsednik ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva Karel Hubmajer.⁽⁶⁾ Policija pa po tem obvestilu ni začela nobene preiskave.⁽⁷⁾ Poleg najdene Freiheit so v ljubljansko delavsko društvo v tem letu prihajale tudi posamezne številke drugih ilegalnih časnikov, npr. Volkszeitung — Sozialdemokratisches Wochenblatt, Telephon — Blatt für das gesammte Volk, Der Sozialist in Radikal.⁽⁸⁾

Oktober 1882 so prejeli deželni predsednik Winkler, ljubljanski župan Grasselli, magistratni svetnik Perona, višji inšpektor Ivan Verderber in vladni svetnik von Fladung anonimno pošiljko z letakom Manifest socialnorevolucionarne delavske stranke Avstrije delovnemu ljudstvu. Letak, ki se končuje: "Naše geslo je: Dol s tirani, dol z izkoriščanjem, dol z zasebno lastnino! Živela socialna revolucija!", je bil zaradi svoje revolucionarne vsebine prepovedan z odlokom v Wiener Zeitung — Wiener Amtsblatt dne 19. septembra 1882.⁽⁹⁾ Na podlagi pisave na kuverti, ki jo je dobil Ivan Verderber, je bil Franc Železnikar osumljen, da je pošiljatelj. Ljubljanski magistrat je poslal prijavo o tem sumu 14. novembra 1882 državnemu pravdnistvu v Ljubljani. V dopisu obveščajo, da se Železnikar "notorično klanja socialističnim idejam" ter da tajno dobiva letake iz Londona in Pariza.⁽¹⁰⁾ Sredi decembra sta dunajska izvedenca — grafologa Elias Soltokovič in Edvard Skallitzky na podlagi primerjave pisave na kuverti in Železnikarjeve davčne prijave iz leta 1882 poslala svoje mnenje, da je pisava na pošiljki Verderberju Železnikarjeva. 28.

2 Gradivo celovškega procesa (dalje navajam Fond), dopis ljubljanskega župana Laschana deželnemu predsedstvu v Ljubljani z dne 26. januarja 1882.

3 Fond, zapisnik zaslišanja A. Cerarja z dne 26. januarja 1882 in 8. avgusta 1884.

4 Fond, zapisnik zaslišanja Michaela Kebra z dne 4. februarja 1882.

5 Fond, zapisnik zaslišanja Alojza Cerarja z dne 8. avgusta 1884.

6 ZALj, enota MALj, reg. II, fasc. 19, III/2, dok. št. 12 z dne 11. februarja 1882.

7 Prim. Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848 — 1896, 5. knjiga, 4. poglavje Socialistično gibanje na Slovenskem, Država založba Slovenije, Ljubljana 1966 (dalje navajam Prijatelj), str. 417.

8 Glej Kyovsky, Ilegalni tisk v Ljubljani okrog osemdesetih let prejšnjega stoletja, Kronika II, Ljubljana 1954, str. 9.

9 Fond. Letak je prevedel in v celoti objavil Kyovsky v omenjenem delu, Kronika II, Ljubljana 1954, str. 14—16.

10 ZALj, enota MALj, reg. II, fasc. 19, III/2, dok. št. 46 z dne 14. novembra 1882.

decembra 1882 so zaslišali še Železnikarja, ki je izjavil, da mu je omenjeni letak popolnoma neznan in da mu "sploh na misel ni padlo, da bi takšen prepovedani letak širil", ker je "ljubljski meščan in dober patriot" in se mu je zato takšno sumničenje zdelo povsem neutemeljeno. 20. februarja 1883 je tožilec sestavil obtožnico, v kateri med drugim navaja, da Železnikar po obvestilu ljubljanskega magistrata pripada socialistični stranki. V začetku marca je Železnikar prvič vložil pri deželnem sodišču v Ljubljani ugovor proti obtožnici. Ugotovil je, da obtožnica temelji na podobnosti pisave na kuverti naslovljeni na Verderberja, ne pa tudi na ostalih pošiljkah. Opozoril je, da ima v Ljubljani veliko sovražnikov in vsak bi lahko potvoril njegovo pisavo. Obenem je spodbijal obtožbo, da gre za razširjanje prepovedanega letaka, če ga je poslal samo Verderberju. Prav tako je odločno zavrnil navedbo, da pripada socialistični stranki: "Če čutim in delujem za blagor delavskega stanu, mi ne morejo pripisati odobravanje nekega programa, ki razglša družbeno revolucijo in uničenje privatne lastnine. Sem pošten samostojen obrtnik, ki mu je njegovo z muko pridobljeno premoženje prav tako ljubo kot vsakemu drugemu. Tako bi lahko vsakemu politiku, ki se zavzema za blagor delavskega stanu, pripisali takšno utopijo. Trditev obtožnice, da pripadam socialistični stranki, je popolnoma nevdružna. Nobe-nih zvez ali stikov s takšnimi socialističnimi revolucionarji mi ne morejo očitati, kar je potrdil tudi magistrat s potrditvijo mojega dobrega slovesa."(11) Te utemeljitve so značilne za Železnikarjev način mišljenja, kadar je opravičeval in pojasnjeval svoje delovanje obla- stem. Ta njegov ugovor je višje deželno sodišče v Gradcu zavrnilo ter odločilo, da se sodni postopek nadaljuje, hkrati pa je sklenilo, da morajo na razpravo povabiti tudi izvedenca Edvarda Skallitzkega.(12) Železnikar je v začetku aprila pripisal izjavo, da se strinja s sodelovanjem Skallitzkega, nato pa je 16. aprila vložil novo pritožbo, v kateri je ponovno zavračal trditve, da pripada socialistični stranki. Poudaril je, da je njegovo delovanje bilo javno, govoril je na ljudskih in delavskih shodih v Ljubljani v navzočnosti policijskih uradnikov ter zahteval, da na razpravi o tem pričajo Ludvik Perona, Ivan Vončina, Jakob Škebinc in Josip Regali.(13) Isto je Železnikar trdil tudi na sodni razpravi 25. aprila 1883 in sodišče je ugotovilo, da je treba Železnikarja zaradi pomanjkljivih dokazov opro- stiti.(14)

Do nadaljnjega stopnjevanja radikalne agitacije v ljubljanskem delavskem izobraževal- nem društvu je prišlo v novembru 1882 z obiskom Peukertovega somišljenika Jakoba Waitza iz Gradca. Graška policija je 18. novembra obvestila ljubljansko, da se namerava Waitz na poti iz Gradca v Trst ustaviti tudi v Ljubljani. Obvestilo pa je prišlo nekoliko prepozno — Waitz je bil ta dan že v Ljubljani. Kot je ugotovila preiskava v letu 1884, je njegov prihod pripravil Franc Šturm. Na kolodvoru sta ga čakala Serkol in Tuma. Naslednji dan, 19. novembra so priredili izlet v Šentvid, ki se ga je udeležilo približno 15 članov delavskega izobraževalnega društva, nekateri z ženami. Med njimi so bili Želez- nikar, Tuma, Šturm, Kriegl in Serkol.(15) V gostilni "Pri slepem Janezu" so imeli tajni sestanek, ki je "služil temu, da je Jakob Waitz kot emisar graške anarhistične stranke privedel tukajšnje delavce (ljubljske) v radikalni tabor."(16) Waitz je iz Ljubljane odpo-

11 Fond, pritožba Franca Železnikarja z dne 4. marca 1883.

12 Fond, dopis višjega deželnega sodišča v Gradcu deželnemu sodišču v Ljubljani z dne 14. marca 1883.

13 Fond, pritožba Franca Železnikarja z dne 16. aprila 1883.

14 Fond, zapisnik sodne obravnave z dne 25. aprila. Primerjaj tudi Kyovsky, zgoraj navedeno delo, str. 12.

15 Fond, zapisnik zaslišanja Maksa Serkola z dne 30. aprila 1884.

16 Fond, dopis ljubljanskega deželnega sodišča deželnemu sodišču na Dunaj dne 1. avgusta 1884. O tem obisku je pisal tudi Kyovsky v članku Delavsko gibanje in ilegalni sestanek ljubljanskih delavcev "Pri slepem Janezu" v Šiški 18. novembra 1882, Socialistična misel II, Ljubljana 1954, str. 266—274.

toval naslednji dan. Naj v zvezi z Waitzovim obiskom v Ljubljani omenim, da v procesnem gradivu ni nobenega podatka, da bi Ljubljano obiskal Josef Peukert kot to po Kordeličevem pripovedovanju navajata Erjavec in Prijatelj.(17)

Policija je bila mnenja, da je Waitz svoje delo v Ljubljani uspešno opravil in je kot dokaze za to navajala, da se je društvo naročilo na radikalno Zukunft ter v njej objavljene dopise iz Ljubljane v rubriki "Iz strankarskih krogov", v katerih so dopisniki izražali soglasje z radikalno usmeritvijo stranke.(18) Ljubljanski policiji pa se je izmuznil govor Tume na mesečnem sestanku društva dne 5. marca 1882, na katerem so v tretji točki dnevnega reda obravnavali delavski tisk. Tuma je ob tej priliki napadel meščanske liste, da povečini pišejo le za kapitaliste, ne pa tudi za delavce ter svoje tovariše opozoril na Zukunft, ki da "je bila devet in dvajset krat zaplenjena, ker piše resnico".(19) Prvega izmed treh dopisov Zukunft je objavil Rudi Kyovsky v že omenjenem članku *Ilegalni tisk v delavskem gibanju v Ljubljani okrog osemdesetih let prejšnjega stoletja*.(20) Dopisnik je poročal o proslavi trinajste obletnice ljubljanskega delavskega društva dne 15. oktobra 1882 ter je dopis nadaljeval: "V zadnjem času je bilo več prostih shodov, ki so bili dobro obiskani. Na njih so govorniki obrazložili položaj delavcev, namen in korist društva ter se temeljito razgovarjali in razpravljali o skrajšanju delavnika. Zaradi čuvanja načela bratstva in enotnosti narodov so bile vse razprave v obeh deželnih jezikih. Tako je dokazano, da moramo nositi vsi enaka bremena in trpeti enake muke ter se moramo boriti do končne zmage le z združenimi močmi. Zatorej, tovariši, bodimo edini! V zadnjem času je v naših vrstah nastala zmeda, ki so jo zakrivali deloma dunajski časopisi, deloma 'wahrheitjeri' — resnicoljubi (pristaši 'zmernih' v Gradcu). Kar se tiče dunajskih časopisov, smo zasledovali ta tisk in prišli do lastne sodbe, pač pa nas je presenetilo, da je pet graških 'resnicoljubov' s člankom 'Mrtvi in živi' vzbudilo toliko zanimanja. Sedaj smo v vsem dovolj poučeni in nadaljujemo nemoteno z delom." Kermavner v zvezi s tem dopisom navaja, da so pristaši zmernih "posamič zapuščali delavsko izobraževalno društvo", da je tako izstopil tudi Viktor Hönigmann in da "takrat niso izključili iz društva nikogar".(21) Ta njegov podatek ni točen, ker je na mesečnem sestanku dne 12. avgusta 1883 takratni društveni predsednik Kriegl javil članom, da je bil Hönigmann izključen iz društva, ni pa pojasnil zakaj. Hönigmann je bil ponovno sprejet v društvo že na mesečnem sestanku dne 11. novembra 1883 na predlog Šturma in ob podpori Ludvika Zadnika.(22) Naslednji dopis v *Zukunft* z dne 22. februarja 1883 je poročal o občnem zboru ljubljanskega delavskega društva dne 28. januarja 1883. Občni zbor je imel na dnevnem redu poleg poročila sekcij, volitev novega odbora in predlogov članov še razpravo o delavskem tisku ter koristi in namenu društva. Za novega predsednika je bil namesto Ferdinanda Tume izvoljen Edvard Kriegl. Glavni poročevalec o delavskem tisku je bil Tuma. Kermavner po dopisu v *Zukunft* navaja, da "so po Tumovi obrazložitvi razlik med *Zukunft* in *Wahrheit* vsi navzoči člani glasovali za radikalno smer proti zmerni"(23). V društvenem sejnem zapisniku pa piše:

17 Fran Erjavec, *O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem, Socialna misel V in VI, Ljubljana 1926 in 1927, str. 176 in Prijatelj, str. 416* ter Dušan Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 — 1895 — Politično zgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovestvene zgodovine 1848 — 1895, Dodatek — Socialistično gibanje med Slovenci (od začetkov do leta 1895), /dalje navajam Kermavner, Dodatek/, str. 709.*

18 Fond, dopis deželnega sodišča v Ljubljani deželnemu sodišču na Dunaj dne 1. avgusta 1884.

19 Fond, zapisnik sejni z dne 5. marca 1882.

20 Datiral ga je v letu 1882, vendar je bil Kermavner mnenja, da je izšel v začetku leta 1883. V resnici je bil objavljen v *Zukunft* z dne 28. decembra 1882. Kyovsky, o.d., *Kronika 1954, str. 8*, in Kermavner, *Dodatek, str. 740*.

21 Kermavner, *Dodatek, str. 710*.

22 Fond, sejni zapisnik z dne 12. avgusta in 11. novembra 1883.

23 Kermavner, *Dodatek, str. 710—711*.

”Prvi govornik tovariš Tuma je razložil, kako nujno potreben je delavski tisk, da nas duhovno poučuje in da se lahko branimo proti krivicam, ki nam jih delajo liberalni in drugi listi in je strankarskim tovarišem priporočil naslednje liste v podporo: Zukunft, centralni organ avstrijskih delavcev, Strokovni list kovinarskih delavcev, Strokovni list krojačev in Strokovni list čevljarjev, ki so edini tukaj v Avstriji, ki skrbijo za blaginjo in napredek delavcev. V istem smislu je govoril tovariš Šturm v slovenščini.”(24) Ta zapisnik ne omenja, da bi Tuma razlagal razliko med radikalno Zukunft in zmerno Wahrheit, še manj, da bi prisotni glasovali za radikalno smer proti zmerni. Dopis nadalje omenja, da sta Kaller-Reinthal in Karel Kordelič pisala iz Innsbrucka ”proti radikalni smeri in proti ’svojevoljnemu postopanju’ in ’terorizmu’ njenih ljubljanskih predstavnikov”. Tretji radikalni dopis je poročal o ”zmernih mamelukih s sedežem v Innsbrucku, ki kar naprej bombardirajo Ljubljancane s pismi” ter je Kordeliča označil za ”Kallerjevega osebnega adjutanta” in omenja njegovo željo, da se vrne v Ljubljano, da bi ”pripeljal stranko na pravo pot”.(25) Uradno pa je predlagal, da se društvo naroči na liste Zukunft, Radicale, Strokovni list krojačev in Strokovni list čevljarjev šele društveni zapisnikar Adolf Richter na seji odbora 2. novembra 1883.(26)

V jeseni 1883 so se začeli nad delavskim izobraževalnim društvom zbirati grozeči oblaki. Carinski uradnik Jožef Žiwey je 31. oktobra 1883 našel pri carinskem pregledu zaboja odposlanega iz Benetk, ki naj bi ga oddal nek Emilio Dovitti na naslov Marije Breskvar v Ljubljani poleg grozdja še 300 izvodov v slovenščini tiskanega letaka z naslovom Na naše brate(27) in preko 300 izvodov Mostove Freiheit ter ga predal državnemu pravdništvu v Ljubljani.(28) Državno pravdnništvo je o najdbi obvestilo deželno kot tiskovno sodišče in menilo, da je bil letak Na naše brate namenjen ”kranjskim delavcem” ter opozorilo, da so razširjanje najdenih številok Freiheit prepovedala sodišča na Dunaju, v Pragi in Feldkirchnu.(29) Na njegov predlog je deželno sodišče odločilo, da predstavlja najden letak dejansko zločin veleizdaje, članki v Freiheit pa prekršek kaljenja javnega miru. Potrdilo je zaplembo pošiljke ter naročilo, da o najdbi in zaplembi ne objavijo ničesar.(30) Na zaslišanju 8. nobembra sta Marija in Franc Breskvar izjavila, da ne vësta, kdo naj bi bil pošiljatelj. Breskvar je poudaril, da ni član delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani in da ne vzdržuje nobenih zvez z njegovimi člani. Brezuspëšna je ostala tudi hišna preiskava.(31) Deželno sodišče je nadaljevalo s poizvedbami v Benetkah, od koder je policija 24. novembra 1884 javila, da niso mogli ugotoviti ničesar ter je menila, da je bil letak tiskan v Ameriki. To so utemeljevali z dejstvom, da je bila najdena tudi Freiheit, ki ”je v Evropi zelo malo razširjena”.(32) V nadaljevanju preiskave pa je sum padel na Mihaela Kebra, ki je julija 1883 odšel iz Ljubljane in je bil v tem času dokazano v Benetkah.(33) Da je pošiljatelj letakov Keber, je potrdil tudi Ludvik Zadnik.(34) Preiskavo so pospešile najdbe letaka Na delovno ljudstvo, tiskanega v Švici in ki ga je deželno sodišče na Dunaju

24 Fond, sejni zapisnik z dne 28. januarja 1883.

25 Kermavner, Dodatek, str. 711.

26 Fond, sejni zapisnik društvenega odbora z dne 2. novembra 1883.

27 Letak je v faksimilu objavil Rudi Kyovsky v Kroniki 1954, str. 11.

28 Fond, dopis J. Žiweya dne 31. oktobra 1883.

29 Fond, dopis državnega pravdnništva dne 31. oktobra 1883.

30 Fond, odlok deželnega sodišča dne 3. novembra 1883.

31 Fond.

32 Fond.

33 Fond. Policijska postaja v Vevčah je javila, da je Keber novembra 1883 pisal očetu iz Benetk. Kot dokaz so vzeli tudi pozdravno brzojavko, ki jo je dobilo ljubljansko delavsko društvo ob proslavi 15-letnice dne 21. oktobra 1883 in se glasi: ”Hand in Hand über Meer und Land grüss von euren Freund. — Leber.”

34 Fond, zaslihanje Zadnika dne 7. julija 1884.

oktobra 1883 prepovedalo širiti.(35) Nekaj letakov so najprej našli v Ljubljani že v začetku januarja 1884(36), nato pa še sredi februarja v Ljubljani pri Vevčah in konec februarja ponovno v Ljubljani pri Uršulinski cerkvi.(37) Zadnji dokaz, ki ga je državno pravdnništvo potrebovalo za aretacijo Franca Železnikarja in Ferdinanda Tume 21. aprila 1884, je bila izjava Tumovega vajenca Franca Potiska, da je letak, ki ga je kazal svojim prijateljem, dobil pri Tumi, prinesel pa mu jih je Železnikar.(38)

V obtožnici, ki jo je sestavilo državno pravdnništvo 30. septembra 1884, je navedeno, da "so Železnikar, Tuma, Šturm in Kriegl imeli na družabnih delavskih shodih delavskega izobraževalnega društva v času od septembra 1883 do februarja 1884 govore, v katerih so pojasnjevali, da delavci po zakoniti poti ne morejo ničesar doseči in da jim more pomagati le prevrat vsega obstoječega, ekonomska osvoboditev in propaganda dejanj, da morajo zato na vse načine podpirati anarhistično stranko — začeti nekaj, da bi nasilno spremenili vladavino s povzročitvijo upora ali državljanske vojne".(39) Te trditve tožilec na procesu ni mogel dokazati in je porota o tej točki obtožbe glasovala oprostilno. Priče so v preiskavi izjavljale, da so sicer vedeli, da sta v društvu zmerna in radikalna "stranka" (skupina), redko kdo pa je sploh znal pojasniti razliko med njima. Dokaz, da je v društvu prevladovala radikalna smer, je tožilcu služila tudi izključitev Ludvika Zadnika kot glavnega zagovornika zmerne smeri iz društva konec januarja 1884. Ludvik Zadnik je bil najprej član delavskega izobraževalnega društva leta 1879, nato pa je odpotoval iz Ljubljane. V letih 1881 — 1883 je delal v Innsbrucku, bil tam član odbora delavskega izobraževalnega društva in se v Ljubljano vrnil septembra 1883, kjer se je ponovno včlanil v društvo in bil novembra istega leta izvoljen za namestnika zapisnikarja.(40) Na občnem zboru 13. januarja 1884 je Šturm zahteval, da prisotni volijo le tiste kandidate v odbor, ki jih je predlagal volilni odbor in ki zaslužijo zaupanje, da bodo skrbeli za napredek društva. Zadnik je protestiral, češ da nikogar ne morejo prisiliti, da bi volil predlagane kandidate ter poudaril, da je nepravilno, da odbor določa skrutinatore (to so bili Dekval, Tuma in Železnikar), ker to pravico ima le zbor. Izvoljeni so bili člani, ki jih je predlagal volilni odbor. Zadnikovega predloga za izdelavo društvenega poslovnika, ki ga navaja policijsko poročilo Zamide, ta sejni zapisnik ne omenja.(41) Na seji odbora 29. januarja 1884 sta odbornika Petauer in Tuma predlagala, da izključijo Zadnika in Šturma (podčrtala J. F.) iz društva zaradi neprenehnega razburjanja in ščuvanja proti društvu, kar so odborniki tudi potrdili.(42) Na mesečnem sestanku 10. februarja 1884 je krojaški pomočnik Anton Grablovic predlagal, da Zadnika sprejmejo nazaj v društvo, ker da po društvenem pravilniku odbor nima pravice izključiti člana, kar pa je predsednik Kriegl v odborovem imenu zavrnil. Za besedo je zaprosil Zadnik, vendar je kot izključeni član ni dobil. Grablovic je nato predlagal glasovanje o svojem predlogu, ostal pa je v manjšini. Po tem neuspehu je zahteval, da odstranijo iz odbora tudi Ferdinanda Tumo ker plačuje več kot pet goldinarjev neposrednega davka, kar je Tuma zanimal. Grablovic je po tem

35 Fond, dopis okrajnega glavarstva deželnemu predsedstvu dne 19. februarja 1884. Letak je prevedel in v celoti objavil Kyovsky v Kroniki 1954, str. 14—16.

36 ZALj, enota MALj, reg. II, fasc. 19, III/2, dok. št. 2 z dne 10. januarja 1884.

37 Fond, dopis policijske postaje v Vevčah dne 18. februarja 1884, in MALj, reg. II, fasc. 19, III/2, dok. št. 16 z dne 25. februarja 1884.

38 Fond.

39 Fond, obtožnica.

40 Fond, sejni zapisnik z dne 11. novembra 1883.

41 Fond, lj. magistrat dne 15. januarja 1884 in sejni zapisnik z dne 13. januarja 1884. Glej tudi Kermavner, str. 762—763.

42 Fond, sejni zapisnik z dne 29. januarja 1884.

incidentu objavil, da izstopa iz društva in zapustil sestanek.(43) V preiskavi so priče na zaslišanjih trdile, da je bil glavni vzrok za Zadnikovo izključitev njegovo prinašanje zmer-
nih listov Wahrheit in Volksfreund v društvene prostore in njegova zahteva, da društvo
oba lista naroči. Tuma je to zavračal in navedel kot vzrok, da je Zadnik pri društvenih
pevskih vajah, ki so jih organizirali v jeseni 1883 in jih je vodil Ivan Justin, hotel peti le
slovenske pesmi, čeprav so imeli v društvu tudi nemške člane. Železnikar pa je izjavil, da
se z Zadnikovo izključitvijo iz društva ni strinjal.(44)

Na seji odbora 19. februarja 1884 pa je s predsedniškega položaja odstopil Edvard
Kriegl. Magistrat je obvestil, da vodstvo predaja svojemu namestniku Kostelcu in da ne
nosi več nobene odgovornosti za delavsko izobraževalno društvo.(45) Slovenski narod je k
poročilu o tem odstopu dodal: "Mi delavskemu društvu čestitamo na tej spremembi in
želimo, da naj bi se iz društva in iz delavskih krogov jedenkrat za vselej odpravili vsi
rovarji in vsi preveč nemirni in častihlepni elementi."(46) Preden navedem Kermavnerjeva
razmišljanja o razlogih za Krieglov odstop, moram omeniti še neznano dejstvo, da je imel
Kriegl namen odstopiti s svojega položaja že prej, saj je na mesečnem sestanku društva
14. oktobra 1883 objavil, da bo odstopil na naslednjem shodu, verjetno je mislil na
novemberski mesečni sestanek, vendar ga je takrat Tuma opozoril, da mora počakati na
občni zbor. Vprašanje pa je, zakaj Kriegl tega ni storil na občnem zboru v januarju
1884.(47) Kriegl sam je na drugem zaslišanju 10. julija 1884 navedel preiskovalnemu
sodniku kot vzrok svojega odstopa narodnostne spore, ki da so izbruhnili v društvu.(48)
Ko Kermavner razmišlja o razlogih za Krieglov odstop, navaja kot dokaz svoji tezi, da sta
se Kriegl in delavsko izobraževalno društvo prestrašila vladnega sistematičnega prega-
njanja radikalov na Dunaju,(49) izjavo, ki jo je dal Šturm na izrednem občnem zboru 9.
marca 1884 in ki je bila z odobravanjem sprejeta. V njej je Šturm pojasnil, da "ljub-
ljansko delavsko izobraževalno društvo nima na noben način ničesar skupnega z anarhi-
stičnimi razmerami" in da so podobno izjavo že sprejeli na nekem prejšnjem društvenem
shodu. Od policijskega komisarja Zamide je zahteval, da o tem stališču obvesti obla-
sti.(50) Kermavner navaja Šturmovo "kapitulacijsko resolucijo" v celoti po uradnem
poročilu Zamide: "Glede na zadnje obžalovanja vredne dogodke na Dunaju izjavlja
občni zbor, da delavsko izobraževalno društvo ni niti v najmanjši zvezi s socialnorevolu-
cionarno stranko in da z največjim poudarkom obsoja prestopke te stranke, ki je zapustila
zakonita tla in ki je v svoj program zapisala umor, rop in tatvino. Da se ne bi vtihotapili
morebitni pristaži te stranke, ki bi dopotovali, v društvo, se nalaga odboru, da najstrože
ravna in si prizadeva, da se bo društvo gibalo le na zakonitih tleh in da bodo njegovi člani
vselej pravega patriotičnega mišljenja. Prisotnega vladnega komisarja naprošamo, da to
izjavo spravi v vednost na višjem mestu." Mislim, da je bolj pravilna Kermavnerjeva
interpretacija v smislu vprašanja "ali je mogoče treba tolmačiti Šturmovo resolucijo samo
kot odmik ljubljanskih radikalnih socialistov od dotedanjih proanarhistovskih simpatij, od
katerih jih je odvrnilo streznujoče spoznanje po Stellmacherjevih in Kammererjevih 'deja-

43 Fond, sejni zapisnik z dne 10. februarja 1884 in MALj, reg. I, fasc. 960, X/9, dok. št. 2636
z dne 12. februarja 1884.

44 Fond, zaslišanja.

45 ZALj, enota MALj, reg. I, fasc. 960, X/2, dok. št. 3069 z dne 21. februarja 1884.

46 SN z dne 29. februarja 1884.

47 Fond, sejni zapisniki z dne 14. oktobra in 11. novembra 1883.

48 Fond, zapisnik zaslišanja Edvarda Kriegla z dne 10. julija 1884.

49 Strahu Krieglu verjetno ni "pognala v kosti" vest o aretaciji Karla Kubmajerja zaradi suma
velezdaje, ker je bila objavljena že po njegovem odstopu v Slovenskem narodu dne 26. februarja
1884.

50 Fond, sejni zapisnik z dne 9. marca 1884.

njih", ceprav je vprašanje, koliko sploh moremo govoriti o proanarhistovskih simpatijah.(51) Dokazano je namreč samo, da so v ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu imeli glavno besedo že od leta 1881 Železnikar, Tuma, Kriegl in Sturm, da se je društvo na njihovo pobudo naročilo na časopise radikalne smeri kot sta bila Zukunft in Radicale in zavračalo predloge, da se naroči tudi na zmerne liste kot sta bila Wahrheit in Volksfreund ter da se po letu 1882 začno konec leta 1883 ponovno širiti med ljubljanskimi delavci ilegalni letaki. V preiskavi in na procesu pa obtoženim niso mogli dokazati, da so pristaši anarhističnih idej "propagande dejanj in ekonomske osvoboditve", še manj pa, da bi pripravljali tudi kakšno anarhistično akcijo.

Dejavnost Franceta Železnikarja in Ferdinanda Tume vse do aretacije ni zamrla. Tako je Železnikar še govoril na volilnem shodu tretjega razreda za ljubljanske občinske volitve, ki ga je sredi aprila sklical Regali in na katerem je bil za kandidata postavljen tudi Jakob Škerbinc.(52) Skupaj s Tumo pa sta se udeležila še dan pred aretacijo mesečnega društvenega sestanka 20. marca 1884.(53) Z aretacijo Franceta Železnikarja in Ferdinanda Tume 21. aprila 1884 zaradi suma veleizdaje se je začela široka preiskava, s katero so hoteli najti dokaze in obenem še morebitne nove krivce. Aretacijo so sprožili tajno obvestilo, da je Tuma pri Breskvarjevih poizvedoval, če je že prišla pošiljka iz Benetk in izjava Tumovega vajenca Franca Potiska, da je Železnikar Tumi sredi marca 1884 izročil zavitek letakov z naslovom Svarilo ljudstvu(54) in dopis dunajske policijske direkcije konec marca 1884, da ima Tuma zveze s socialistično revolucionarno stranko na Dunaju.(55) V hišnih preiskavah, ki so jih izvedli na dan aretacije in dan kasneje, so našli in zaplenili v Tumovi čevljarški delavnici 72 izvodov letaka Svarilo ljudstva, vizitko Jakoba Waitza, naslov nekega Carla Hauserja iz Gradca, za katerega je policija trdila, da je v resnici Jakob Waitz in več številč časnika Radikale, v njegovem stanovanju pa niso našli ničesar sumljivega. Pri Železnikarju so našli doma časniki Radikale, v delavnici pa ničesar. Prav tako niso ničesar našli v prostorih delavskega izobraževalnega društva in pri Potisku doma.(56) Namestnik državnega pravdnika Pajk je na osnovi teh najdb zahteval od preiskovalnega sodnika Rechbacha, da odredi za Železnikarja in Tumo preiskovalni zapor. Železnikar in Tuma sta se proti odloku o preiskovalnem zaporu pritožila, vendar je deželno sodišče sklep potrdilo.(57) V okviru zakonskih možnosti sta se oba ponovno pritožila še na višje deželno sodišče v Gradcu z utemeljitvijo, da bo preiskovalni zapor škodil njenemu poslu in prosila, da sta med preiskavo na prostosti, vendar je bila tudi ta prošnja zavrnjena.(58)

Po prvem zaslišanju Železnikarja in Tume takoj po aretaciji, ko je preiskovalni sodnik želel dobiti samo pojasnila o najdbah pri hišnih preiskavah, so začeli maja in nato vse do septembra zasliševati člane delavskega izobraževalnega društva, tudi tiste, ki so izstopili pred aprilom 1884. Njihove izjave so bile skoraj vse enake: da so v društvu imeli glavno besedo Železnikar, Tuma, Sturm in Kriegl, da sicer niso slišali, da bi govorili kaj veleizdajalskega ali protidržavnega, govorilo pa se je, da so pristaši radikalne stranke, nihče pa ni znal pojasniti razlike med radikali in zmernimi, še manj kaj pomenita gesli "propaganda dejanj" in "ekonomska osvoboditev". Vsega skupaj so v tem času opravili preko 180 zaslišanj, nekatere so zaslišali dvakrat in večkrat. Zaslišali so tudi sorodnike in prijaje.

51 Glej Kermavner, str. 765—767.

52 SN z dne 18. aprila 1884.

53 Kermavner, str. 767.

54 Letak je prevedel in objavil Rudi Kyovsky v Kroniki 1954, str. 14—16.

55 Fond.

56 Fond, zapisniki hišnih preiskav dne 21. in 22. aprila 1884.

57 Fond, Pajkov dopis Rechbachu dne 22. aprila 1884.

58 Fond, dopis višjega deželnega sodišča v Gradcu dne 30. aprila 1884.

telje osumljenih.(59) Obenem so v juniju, juliju in avgustu izvedli hišne preiskave še pri Ludviku Zadniku, Francu Dekvalu, Francu Erženu, Viktorju Hönigmannu, Francu Glišku, Kasperju Lundru, Ferdinandu Suhadobniku in Francu Dhüju.(60) 9. julija so zaprli še Franca Breskvarja, Franca Šturma, Franca Dekvala, Edvarda Krieglja in Viktorja Hönigmannja, 11. julija Franca Eržena, 10. avgusta v Linzu Karla Hubmajerja in 15. septembra Franca Dhüja.(61) Med tem časom je policija skušala ugotoviti Železnikarjeve in Tumove zveze s Karlom Hubmajerjem, ki je bil v procesu proti Mihaelu Kappaufu in tovarišem v Gradcu oproščen(62) in morebitne zveze z Wolfgangom Hišo in Francem Serncem, ki sta bila zaprta v začetku marca 1884 v Zagrebu in v procesu maja 1884 obsojena na krajše zaporne kazni. Te poizvedbe pa niso dale dokazov, ki jih je želel dobiti preiskovalni sodnik.(63) Preiskovalni sodnik je moral 14. septembra 1884 izpustiti iz preiskovalnega zopora Karla Hubmajerja, Viktorja Hönigmannja, Franca Eržena, Franca Breskvarja in Franca Dekvala, ker jim ni mogel dokazati ničesar kaznivega. V zaporu so obdržali Železnikarja, Tumo, Šturma in Krieglja, naslednji dan pa so zaprli še Franca Dhüja. Obtožnica proti njim je bila sestavljena 30. septembra 1884.

Medtem ko sta policija in preiskovalni sodnik prizadevno iskala dokaze za obtožbo, je prišlo v delavskem izobraževalnem društvu do ostre polemike med zmernimi in radikali. Časnik Radikale je 1. maja 1884 objavil dopis iz Ljubljane s podpisom "več delavcev, ki mrzijo zvijačne ljudi", v katerem je prvič postavljena trditev, ki je postala v procesu izhodiščna točka dr. Ellbogna v obrambi obtoženih, namreč da temeljijo vsi spori med člani ljubljanskega delavskega društva na narodnostni osnovi, da gre za spore med narodnjaško in internacionalistično usmerjenimi delavci. V dopisu so poročali, da je Ivan Justin, pevovodja delavskega pevskega zbora Slavec, ustanovljenega junija 1883 zelo priljubljen med slovenskimi, neosveščenimi člani društva, da "je sveto vse, kar reče in je naša velika in sveta delavska stvar stopila v ozadje in vsak, ki se je dolga leta žrtvoval in trudil za delavsko stvar, je osumljen in izobčen kot anarhist. V društvu igra sedaj glavno vlogo samo narodnjaška fraza. Vsak tujec, posebno Nемец, je v njem osovražen."(64) Avtorji članka so napadli Justina zaradi podpore Ludviku Zadniku ob njegovi izključitvi iz društva. Zaradi Zadnikove izključitve je Justin grozil s svojim izstopom iz društva in čeprav sam tega ni storil, je ta grožnja botrovala vrsti izstopov tistih društvenih članov, ki so v društvu vstopili zaradi pevskih vaj.(65) Odgovor — podpisal ga je "delavec po pooblastilu večih" — je objavil list zmernih Volksfreund šele dva meseca kasneje. Pisec uvodoma ugotavlja, da je bilo tudi v Ljubljani nekaj posameznikov, ki "so kot ideal proklamirali in propagirali 'propagando dejanj', vendar k sreči niso našli k 'dejanjem' nagnjenih oseb. Tukajšnji govorniki, ki jih je treba imeti za žrtve 'Peukertovega evangelija' so poskušali vso svojo dejavnost uveljaviti v tukajšnjem delavskem društvu in so svoj terorizem izvrševali na članih in vse je sledilo njihovim željam." Društveni člani so — nekateri nehote — postali "priveski teh junakov fraz". Vsak, ki ni hotel priznati Zukunft za osrednji stran-

59 Fond, zapisniki zaslišanj.

60 Fond. Pri prvih štirih so izvedli hišno preiskavo 7. julija, naslednjih dveh 21. julija, pri Suhadobniku 24. junija in Dhüju 4. avgusta 1884.

61 V prezidialni registraturi v MALj sem našla seznam članov ljubljanskega društva, ki ga je 3. junija 1884 poslal magistratu predsednik Leopold Kostelac. Ta seznam je zanimiv predvsem zato, ker je pisan v slovenščini in so krstna imena članov vsa dosledno slovenska. Franca Dhüja je Kostelac v tem seznamu navedel kot Franja Duha. Reg. II., fasc. 19, III/2, dok. št. 9702 z dne 3. junija 1884.

62 Steiner, str. 230.

63 Fond.

64 Radikale z dne 1. maja 1884.

65 Fond, zapisniki zaslišanj.

karski časnik, je bil zasramovan in ožigosan, onemogočili so mu vsako dejavnost in grozilo je, da bodo uničili društvo. Napadenega Justina je pisec označil kot človeka, ki je dolga leta deloval za koristi delovnega ljudstva. Na koncu članka je avtor pozval ljubljanske tovariše, da se morajo osvoboditi teh vplivov, če hočejo veljati za poštene socialne demokrate, in da delujejo na osnovi programa, ki ga je socialnodemokratska stranka sprejela leta 1882 v Brnu.(66) Ta članek je tožilec v procesu predložil kot enega izmed dokazov, da so obtoženi anarhisti. Zanimivo pa je, da policija in preiskovalni sodnik nista mogla ugotoviti, kdo so bili avtorji obeh člankov.

Obtožnica z dne 30. septembra 1884, ki jo je sestavil namestnik državnega pravdnika Pajk, podpisal pa državni pravdnik Schetina, je bremenila Železnikarja, Tuma, Šturma in Krieglja, da so govorili na delavskih shodih v prostorih delavskega ljubljanskega društva od septembra 1883 do februarja 1884, da delavci po zakoniti poti ne morejo doseči ničesar in da jim lahko pomaga le sprememba razmer, "ekonomska osvoboditev" in "propaganda dejanj" ter da morajo zato podpirati anarhistično stranko; da sta Franc Železnikar in Ferdinand Tuma z razširjanjem letaka Svarilo ljudstvu pripravljala napad na cesarja, njegovo svobodo oziroma ogrožala izvajanje njegove oblasti, da sta torej pripravljala upor oziroma državljansko vojno; da je Železnikar 1881 v prodajalni firme Žitnik in Kunst odobral umor ruskega carja Aleksandra II; da je Franc Dhü z razširjanjem letaka Delovnemu ljudstvu in Socialnodemokratska stranka Avstrije delavcem pripravljala upor oziroma državljansko vojno, žalil cesarja, ščuval k sovraštvu do nekaterih stanov družbe in državnih organov. Zato so bili obtoženi zločina veleizdaje in prekrškov proti javnemu redu in miru. V utemeljitvi obtožbe navaja državno pravdnništvo, da so delavci v Ljubljani leta 1869 ustanovili svoje delavsko izobraževalno društvo z namenom, da bi ščitilo duhovne in gmotne interese delavcev s predavanji in poukom z izključitvijo politike, vendar so to določilo že leta 1871 prekršili. V prvem obdobju so zastopali še Schultze-Delitschevo načelo samopomoči, ko pa je leta 1871 prišel v Ljubljano "znani socialistični agitator" Johann Most, je "pred mnogimi člani ljubljanskega delavskega društva za zaprtimi vrati sipal svoje pokvarjene ideje". Leta 1882 so prevzeli vodstvo ljubljanskega delavskega društva pristaši Mostovega učenca Josefa Peukerta Franc Železnikar, Ferdinand Tuma, Franc Šturm in Edvard Kriegl in so uspeli pridobiti med člani društva nekaj privrženecv. Eden izmed njih je bil tudi Franc Dhü. S prihodom Ludvika Zadnika v drugi polovici leta 1883 se je v društvu okrepila zmerna struja, vendar so jo obtoženi štirje povsem onemogočili, Zadnika pa izključili iz društva. Obtožnica obširno navaja tudi vsebino letakov, ki so jih osumljeni širili med ljubljanskimi delavci.(67)

Obtožnico so zaprtim prebrali 13. oktobra 1884. Ob tej priliki so Železnikar, Šturm in Kriegl izjavili, da želijo imeti za branilca dr. Ivana Tavčarja, Tuma pa dr. Eppicha z Dunaja. Preiskovalni sodnik Ekl je Tavčarja obvestil o tej prošnji 17. oktobra, Tavčar je obrambo sprejel in Ekl mu je poslal obtožnico in izjave prič. 5. novembra 1884 je višje deželno sodišče v Gradcu odločilo, da bo glavna obravnava proti obtoženim pred deželnim sodiščem v Celovcu. Svoj sklep je utemeljilo z razlago, da je tako "primernejše" (aus Gründe der Zweckmässigkeit).(68) Obtožene so s tem sklepom seznanili 7. novembra. Železnikar in Tuma sta proti temu protestirala ter zahtevala, da jim sodijo domači porotniki v Ljubljani, 9. novembra pa so se Železnikar, Šturm in Kriegl tudi uradno pritožili na deželno sodišče v Ljubljani in kot glavni razlog navedli, da porotniki in predsedstvo sodišča v Celovcu ne znajo slovensščine, da jim bo tako odvzeta pravica braniti se v materinščini in nadaljujejo: "Z eno besedo, delegiranje nas dela neme in bilo bi mnogo enostavnejše

66 Volksfreund z dne 25. julija 1884.

67 Fond, obtožnica z dne 30. septembra 1884.

68 Fond. odlok višjega deželnega sodišča v Gradcu dne 5. novembra 1884.

obsoditi nas in contumaciam." Obenem so poudarili, da je neupravičena bojazen, da bi jih porotniki v Ljubljani sodili mileje in ugotavljajo, da je javno mnenje na Kranjskem sovražno do njih in kot dokaz navajajo pisanje narodnjaških časnikov, posebej Slovenskega naroda.(69) Pritožbo pa je deželno sodišče v Ljubljani 20. novembra zavrnilo. Zaradi delegiranja celovškega sodišča je dr. Ivan Tavčar zavrnil obrambo Železnikarja, Kriegla in Tume in teden dni kasneje je sprejel obrambo vseh petih obtoženih dr. Friderik Ellbogen z Dunaja. Železnikarja so prepeljali v Celovec 21. novembra zjutraj, ostale štiri pa isti dan zvečer.

O procesu, ki se je začel 6. decembra 1884 v Celovcu so časniki podrobno poročali. *Klagenfurter Zeitung* je od 7. do 14. decembra 1884 objavljala skoraj dobesedni steno-grafski zapisnik obravnave, po njej pa ga je ponatisnila *Laibacher Zeitung*, izvlečke pa sta objavljala tudi Slovenec in Slovenski narod.(70) Zaradi teh obširnih in natančnih poročil je sam potek procesa v dosednji literaturi dobro obdelan in tudi pri pregledu procesnega gradiva nisem našla kakšnih pomembnejših novih podatkov. Edina zanimivost so rezultati glasovanj porotnikov.

Porotnemu sodišču je predsedoval višji deželni sodni svetnik Schrey von Redlwerth, sodnika sta bila deželna sodna svetnika Steiner in Supantschitsch, prisednik dr. Globočnik, državno pravdnštvo iz Ljubljane je zastopal namestnik državnega pravdnika Pajk, branilec je bil dr. Ellbogen. Izmed 33 poklicanih porotnikov je tožilec odklonil deset, branilec pa osem. Izvolili so 12 glavnih porotnikov in dva namestnika.(71)

Po tem uvodnem postopku je branilec predlagal predsedstvu sodišča, da povabijo na razpravo kot prič še magistratnega uradnika Valentina Valento, obrtnike Jakoba Škerbinca, Josipa Regalija, Franca Breskvarja, Franca Doberleta, Franca Šantala ter magistratne uslužbence Vončino, Mihaliča in Zamido, ker je dobil potrebne akte za obrambo prepozno. Pajk je temu predlogu nasprotoval, češ da v tem kazenskem primeru ne gre za obnašanje obtožencev na javnih zborovanjih, katerim so prisostvovali vladni zastopniki in za katere ima sodišče tudi uradne zapisnike, temveč da gre za njihovo vedenje na *tajnih* zborovanjih. Sodniki so branilčev predlog zavrnili. Potem so najprej poslušali izjave obtožencev, v katerih so najprej navedli svoj kratek življenjepiš, nato pa izpodbijali navedbe obtožnice, češ da so povsem nedolžni. V naslednjih dneh do 10. decembra so nato zaslišali 39 prič(72) ter pregledali dokazno gradivo, ki ga je zbralo državno pravdnštvo v Ljubljani. Zaradi veleizdajniške vsebine je sodišče nekatere dokaze pregledalo za zaprtimi vrati.

Obtoženci so v posebnih izjavah, ki so jih dali 22. novembra potem ko so jih prepe-ljali iz Ljubljane v Celovec, navedli imena ljudi, za katere so želeli, da pričajo na glavni obravnavi. Prosili so, da pokličejo Ferdinanda Suhadobnika, Filipa Stegnarja in Ignaca

69 Fond, pritožba na deželno sodišče v Ljubljani dne 9. novembra 1884.

70 *Klagenfurter Zeitung* z dne 7., 10., 11., 12., 13. in 14. decembra 1884, LZ z dne 9., 10., 11., 12., 13. in 15. decembra 1884, SN z dne 9., 10., 11., 13. in 16. decembra 1884 in Slovenec z dne 6., 9., 10., 12., 13., 15., 16., 17., 18., 19. in 20. decembra 1884.

71 Fond. Izvoljeni so bili: Paul Kotsch, Valentin Moser, Friedrich Barbolan, Johann Rizzi, Franz Pichler, Carl Nagl, Johann Gruber, Franz Bechner, dr. Josef Mittegger, Martin Mayer, Leopold Pogratz, Michael Kleinssasser ter Franz Kirschner in Cristof Wohlgemuth. Franc Pichler je bil izvoljen kljub branilčevi odklonitvi.

72 Fond, zapisnik sodne obravnave. Zaslišali so tele pričë, naštevam jih po vrstnem redu zaslišanj: Ludvika Zadnika, Franca Dekvala, Antona Grablovice, Viktorja Hönigmann, Leopolda Kostelca, Henrika Stegbauerja, Jožefa Trampuša, Matijo Kunca, Franca Perdana, Franca Ramovša, Ivana Justina, Alojza Cerarja, Ivana Železnikarja, Ferdinanda Suhadobnika, Filipa Haderlapa, Ivana Brandstätterja, Ivana Wisjaka, Primoža Cassermanna, Ivana Petrovičnika, Franca Bajca, Jerneja Žitnika, Alojza Dzimskega, Albina Arka, Antona Kleina, Franca Kodriča, Karla Korschagga, Antona Kocmurja, Franca Potiska, Karla Trosta, Valentina Michlerja, Ivana Francla, Franca Breskvarja, Franca Seitschniga, Antona Goloba, Marijo Golob, Ivana Apeja, Franca Jenka, Marijo Nežič in Roberta Kriegla.

Globočnika. Tuma je posebej želel še Alojza Cerarja, Kriegl in Šturm pa Mihaela in Franca Jeločnika, Franca Vetterja, Franca Petauerja, Maksa Serkola, Ludvika Zadnika, Henrika Stegbauerja in Mihaliča. 25. novembra so to izjavo nekoliko popravili. Izjavili so, da se strinjajo, da na sodišču izjavi Globočnika in Stegnarja le preberejo, vztrajali pa so, da povabijo Suhadobnika in Cerarja, medtem ko je Kriegl umaknil zahtevo, da pokličejo priče, ki jih je predlagal. Edino Šturm je vztrajal, da pokličejo vse, ki jih je predlagal.⁽⁷³⁾ Od predloženih prič so nato v resnici poklicali le štiri in sicer Zadnika, Suhadobnika, Stegbauerja in Cerarja. Pri presoji, kdo bo pričal v njihovo korist, pa so se obtoženci zmotili. Razen Suhadobnika so vsi potrdili, da so obtoženci pripadali anarhistični stranki in da so si prizadevali kot glavni govorniki v društvu pridobiti na svojo stran njegove člane ter da je vzrok Zadnikovi izključitvi iz društva njegova zmerna usmeritev. Najbolj obremenilne za obtožene so bile izjave Zadnika, Matija Kunca, Ivana Železnikarja in Jerneja Žitnika, čeprav je res, da so v glavnem vse priče potrdile, da so obtoženi člani anarhistične stranke. Tožilcu pa ni uspelo dokazati, da so pripravljali v Ljubljani v soglasju z anarhistično stranko na Dunaju upor oziroma državljansko vojno. Obenem se je jasno pokazalo, da v bistvu večina sploh ni točno vedela, kakšne so razlike med zmerno in radikalno smerjo in so navajali, da imajo obtožene za anarhiste, ker so propagirali za Peukertovo Zukunft. Da bi bil ta argument še bolj nesmiseln, so mnogo trdili, da list sam sploh ni anarhističen, je le v rokah anarhistov. Tega se je zavedal tudi tožilec Pajk in je 10. decembra zato izjavil, da ne bo spreminjal obtožnice, čeprav je ugotovil, da mu ni uspelo dokazati, da so Železnikar, Tuma, Šturm in Kriegl uporabljali v svojih govorih izraza "ekonomska osvoboditev" in "propaganda dejanj" ter da bi delavcem razlagali, da zakonita pot zanje ni uspešna in da je treba izvesti prevrat. Preden sta dobila besedo tožilec in branilec, je predsedstvo sodišča razveljavilo obtožbo proti Dhüju, ker so v razpravi ugotovili, da naj bi širil prepovedane letake v juliju 1883, torej je njegov prestop ek zastaral. V zaključni besedi je tožilec Pajk ugotovil, da je "postalo socialno vprašanje brez dvoma tudi v Avstriji nevarno in način, s katerim se borijo delavci za rešitev tega vprašanja, je treba zadušiti". Nato je na kratko orisal razvoj ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva od njegove ustanovitve naprej. Ugotovil je, da so obtoženi odobrvali program Zukunft, ki naj bi bila po besedah Pajka "sestra Freiheit". To naj bi dokazovale tudi njihove zveze z Jakobom Waitzem. Menil je, da so predloženo gradivo in izpovedi prič dokazale nesporno krivdo obtoženih. Branilec je v svojem govoru opozoril na pomen delavskega gibanja in posebej na dejstvo, da pri razkolu v ljubljanskem delavskem društvu sploh ne gre za razkol med zmernimi in radikali, ampak za narodnostni spor med slovenskimi in nemškimi delavci in da je ljubljansko delavsko društvo v resnici bilo popolnoma lojalno. Za Železnikarja je poudaril, da je nenevarna osebnost in da je daleč od anarhističnih tendenc, medtem ko obtožbo proti ostalim sploh ni mogoče resno jemati. Zato se je zavzel za njihovo oprostitev. Branilčeve ugotovitve je Pajk zavrnil kot neutemeljene in posebej poudaril, da nobena priča ni potrdila, da bi šlo v ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu za narodnostni spor in je zato vztrajal na obtožbi. Preden se je porota umaknila na posvet, so še enkrat zaslišali obtožene. Poroti je bilo predloženih v glasovanje devet glavnih in 15 nadomestnih vprašanj. Z glasovanjem so porotniki potrdili, da je Železnikar kriv, ker je v marcu 1881 odobrval umor ruskega carja Aleksandra II. (z devetimi glasovi za in tremi proti) in da je kriv, ker je v aprilu 1884 razširjal prepovedan letak Svarilo ljudstvu (z devetimi glasovi za in tremi proti). Potrdili so tudi, da je Tuma kriv, ker je razširjal isti letak vendar z dostavkom "brez vednosti o njegovi vsebini" in sodni zbor tega glasovanja ni upošteval. Na ysa ostala vprašanja so eno-

73 Fond, izjave obtoženih dne 22., 25. in 26. novembra in 4. decembra 1884.

glasno odgovorili nikalno. Po tajnem posvetu je nato predsednik sodišča na javnem zasedanju razglasil sodbo. Zaradi dokazanega dejstva, da je s svojo izjavo marca 1881 v prodajalni firme Kunst in Žitnik v Ljubljani ("Ali ste slišali novico? Eden je za proč, sedaj pride na vrsto kmalu drugi tiran; zakaj potrebujemo regente, veliko dvorjanov in tolikšno množico uradnikov, ki ne naredijo nič drugega kot berejo časnike in kadijo cigare? Ko bi tukaj enkrat vse propadlo, bi bil jaz prvi, ki bi jim prerezal s škarjami trebuh.") in z razširjanjem prepovedanega letaka ščuval ljudi k sovraštvu do cesarja, do oblike vladavine in državne uprave cesarstva Avstrije, je France Železnikar kriv zločina veleizdaje in prestopka kaljenja javnega miru. Zato je sodni zbor sklenil, da Železnikarja kaznujejo z 8 leti težke ječe z enim postnim dnevom mesečno. Ostale štiri obtožence so oprostili. Železnikarju so pri odmeri kazni šteli kot olajševalno okoliščino osem mesečni preiskovalni zapor, dejstvo, da ni bil zaradi podobnega prestopka še nikoli obsojen ter da je policija s svojim posegom pravočasno preprečila škodljive posledice za družbo — letake je namreč zaplenila, preden so jih mogli razširiti med širši krog ljudi.⁽⁷⁴⁾ Železnikar se je proti tej sodbi 12. decembra 1884 pritožil na višje deželno sodišče v Gradcu, ki pa je kazen z razsodbo dne 14. januarja 1885 spremenilo v desetletno težko ječo. Določeno je bilo, da bo kazen prestajal v kaznilnici Suben v Gornji Avstriji. Tja so ga prepeljali 3. februarja 1885.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Arbeiterbildungsverein von Ljubljana in den Jahren von 1882 bis 1884 und der Klagenfurter Prozess

Die achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts sind ein sehr bewegter Zeitabschnitt in der Geschichte der Arbeiterbewegung in Ljubljana. Nach einem Stillstand in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre hat sich der Ljubljanaer Arbeiterbildungsverein wieder gestärkt, und hat im damaligen gesellschaftlichen Leben in Ljubljana wieder eine wichtige Rolle übernommen. In der vorliegenden Abhandlung begrenzt sich die Verfasserin auf die Zeit vom Jahr 1882 bis Ende des Jahres 1884, als in Klagenfurt ein Prozess gegen eine Gruppe von des Anarchismus angeklagten Leitern des Ljubljanaer Arbeiterbildungsvereins stattfand, wodurch die Zeit einer regen Aktivität im Verein beendet war. Der Verein erlahmte und es kamen nicht selten sogar Gedanken auf, ihn überhaupt aufzulösen. Die Vereinstätigkeit dieser drei Jahre steht im Zeichen des Kampfes zwischen den Anhängern der Gemässigten und der Radikalen im Verein, der von der Spaltung in der österreichischen Arbeiterbewegung in diese zwei Strömungen angefacht wurde. Es gab äussere Zeichen der Radikalisierung, illegale Flugblätter und verbotene Zeitschriften, unter anderem auch die "Freiheit" von Most, tauchten in Ljubljana auf. Im November 1882 wurde von den Radikalen in Šentvid bei Ljubljana ein geheimes Treffen mit dem Gesinnungsgenossen Josef Peukerts Jakob Waitz aus Graz organisiert. Auf die Anregung von Ferdinand Tuma bezog der Verein im Jahr 1883 die Blätter der radikalen Richtung "Zukunft", "Radikale" und Fachzeitschriften der Metallarbeiter, Schneider und Schuster. Den Anhängern der Radikalen ist es auch gelungen, den angesehensten Vertreter der Gemässigten im Verein Ludvik Zadnik, der eine starke Unterstützung auch von Karl Kordelič und Emil Kaller-Reinthal aus Innsbruck genoss, aus dem Verein auszuschliessen. Andererseits hat die im Rahmen der Vorbereitungen auf den Gerichtsprozess gegen France Železnikar, Ferdinand Tuma, Franc Šturm, Edvard Kriegel und Franc Dhü stattgefundene Untersuchung im Jahr 1884 ergeben, dass der Kampf um die Vorherrschaft der einen oder der anderen Richtung nur im engen Kreis der Vereinsleitung geführt wurde, während die Mehrheit der Mitglieder bei Verhören die ideologischen Unterschiede zwischen den beiden Richtlinien überhaupt nicht erklären konnten. Zugleich ist es klar, dass in den Jahren 1883 und 1884 die Radikalen die Führung hatten, es kann jedoch nicht behauptet werden, dass sie anarchistische Ideen hegten oder sogar anarchistische Aktionen vorbereiteten. Dasselbe Bild hat auch die Gerichtsverhandlung selbst im Dezember in Klagenfurt ergeben und dem entsprach auch die Abstimmung des Schwurgerichts. Tuma, Šturm, Kriegel und Dhü wurden von jeder Anklage freigesprochen, Železnikar, dessen Billigung des Attentats auf den Zaren Alexander bewiesen wurde, wurde zuerst zu acht, später zu zehn Jahren schweren Kerkers verurteilt.

⁷⁴ Fond, sodba porotnega sodišča v Celovcu dne 11. decembra 1884.

SLOVENSKI KOMUNISTI IN VPRAŠANJE MAKEDONSKEGA NARODA LETA 1923

Jure Perovšek*

I

Kot je znano KPJ v letih neposredno po prvi svetovni vojni ni posvečala pozornosti nacionalnemu vprašanju in ga tudi ni vključevala v svoj program revolucionarne družbene preobrazbe. Takrat namreč velja prepričanje, da je nacionalni boj le izraz konkurenčne borbe posameznih nacionalnih buržoazij, zato delavski razred neposredno ni zainteresiran za nacionalni boj, temveč se ta boj interesov delavstva dotika samo toliko, kolikor ovira njegov razredni boj proti vladavini kapitalizma.(1) Hkrati pa KPJ zastopa tudi stališče nacionalne enotnosti, po katerem je Jugoslavija enonarodna država in torej niti Srbi, Hrvati in Slovenci, še manj drugi nacionalni elementi ne predstavljajo zasebnih narodov.(2) Upošteva jih le kot "plemena" enotnega naroda, ki živi znotraj Jugoslavije. Toda zaradi uspeha nacionalnih, protihegemonističnih strank na skupščinskih volitvah marca 1923 so bila stališča KPJ do nacionalnega vprašanja na II. državni konferenci maja 1923 na Dunaju izpostavljena ostri kritiki.(3) KPJ jih je bila zato prisiljena ponovno proučiti in v tisku legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) se tako odpre razprava o nacionalnem vprašanju, ki teče od maja tega leta do III. državne konference januarja 1924 v Beogradu; njena resolucija o nacionalnem vprašanju predstavlja stališča, sprejeta v omenjeni razpravi.(4) Razprava o nacionalnem vprašanju, ki se med jugoslovanskimi komunisti odvija dobrega pol leta, nam bo služila kot izhodišče za obravnavo, ki jo bomo izpeljali v tem prispevku, kajti slovenski komunisti so prvi in tudi sicer med redkimi v KPJ, ki že leta 1923 v okviru omenjene razprave ne dvomijo o nacionalni individualnosti Makedoncev ter jih štejejo za poseben in samostojen narod.(5)

* Jure Perovšek, asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

1 Dr. Janko Pleterski, Komunistična partija Jugoslavije in nacionalno vprašanje, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977, str. 172.

2 Janko Pleterski, Komunistična partija Jugoslavije i nacionalno pitanje, Komunist, 1971, str. 9.

3 Prav tam, str. 14.

4 Eden izmed sklepov II. državne konference je bil, naj "Centralni partijski svet ... napoti vse tovariše, ki se ukvarjajo z narodnim in plemenskim vprašanjem, da odpro v partijskem tisku načelno obravnavanje teh vprašanj, da bi prihodnje plenarno zasedanje PS lahko sprejelo temeljno resolucijo o narodnem in plemenskem vprašanju v Jugoslaviji." — Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, gradivo Kominterne, B/2, 1923, LXXXIII/1041, Sklep konference k referatu o političnem položaju, original srbohrvaški, prevod. (citiram: ZA CK ZKS.)

5 O tem pišejo tudi Janko Pleterski v razpravi Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ—KPS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, Ljubljana, 1967, št. 1—2 (citiram: Pleterski, Nacionalno vprašanje), dr. Dušan Lukač v prispevku O učešču predstavnika iz Slovenije u diskusiji u NRPJ o nacionalnom pitanju 1923. godine, Prispevki za zgodovino delav-

V začetnem delu razprave, v katerem pa udeleženci iz Slovenije ne sodelujejo, je še vedno poudarjeno stališče nacionalne enotnosti oziroma se Srbi, Hrvati in Slovenci štejejo kot "plemena" enotnega naroda. Vsekakor je to — poleg mnenja o nesmiselnosti nacionalnega boja(6) — osnovna usmeritev v tem delu razprave, kljub izjemi, ki jo predstavlja anonimni članek iz Velesa, v katerem avtor, ki v glavni obravnava problem Makedonije poudarja, da v Jugoslaviji živi deset zatiranih narodov, in očitno dvomi o upravičenosti ideje o nacionalni enotnosti.(7) Verjetno je v tem tudi vzrok, da se razpravljalci iz Slovenije v razpravo niso vključili, saj je tako usmerjena vplivala na pasiviziranje tistih sil, ki so bile sposobne videti posebnosti jugoslovanskih narodov in so bile tudi pripravljene, da se zavzamejo za emancipacijo in priznanje teh posebnosti.(8) Ne smemo namreč pozabiti, da so bili slovenski komunisti v obdobju po Zakonu o zaščiti države nosilci pobude, da se razpravlja o mnogih problemih s področja nacionalnega vprašanja(9) ter da so očitno imeli priznavano načelo o nacionalni enotnosti za vprašljivo. Kljub temu, da na I. državni konferenci julija 1922 na Dunaju, na dnevnem redu ni bilo nacionalnega vprašanja, so predstavniki iz Slovenije v svojih diskusijah odpirali to vprašanje,(10) delegat iz Slovenije Lovro Klemenčič je celo predlagal, "da se diskusija razdeli in da se razpravlja posebej o nacionalnem vprašanju."(11) Tudi na II. državni konferenci maja 1923 so bili med vidnejšimi govorniki, ki so se v svojih razpravah dotikali nacionalne problematike, prav tako Slovenci in med njimi še posebno Dragotin Gustinčič, kajti vključuje jo v svojo resolucijo, predloženo konferenci, v kateri so, kot je rekel, "v *glav- nem zajeti vsi problemi, ki zanimajo delavsko gibanje.*" (podčrtal J. P.)(12)

skega gibanja, XI—XII, Ljubljana, 1971—1972, št. 1—2 (citiram: Lukač, O učešču), v monografiji Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941, Beograd 1972 (citiram: Lukač, Radnički pokret) in v referatu Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južno-slovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921—1924. godine, objavljenem v zborniku Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974, Ljubljana 1975 (citiram: Lukač, Slovenački komunisti u naporima) ter Latinka Perović v neobjavljeni doktorski disertaciji, Debata o nacionalnom pitanju u Nezavisnoj radničkoj partiji Jugoslavije 1923. godine, Beograd 1974 (citiram: Latinka Perović, Debata o nacionalnom pitanju).

6 Razpravo o nacionalnem vprašanju odpre redakcijski članek "Nacionalni i plemenski problemi u Jugoslaviji i radnička klasa", Radnik—Delavec, št. 48, 31. 5. 1923, leto II. Kot pravi Latinka Perović, članek usmerja razpravo samo v eno smer, saj v skladu z "dogmo o "čisti" razredni borbi smatra nacionalne probleme kot motnjo tej borbi. Takega mnenja je tudi večina udeležencev v začetnem delu razprave, saj sodi, da mora KPJ ljudskim množicam pokazati nesmiselnost nacionalnih borb. Glej Latinka Perović, Debata o nacionalnom pitanju, str. 289, 304.

7 Lukač, Radnički pokret, str. 132—133.

8 Lukač, Slovenački komunisti u naporima, str. 39.

9 Prav tam, str. 37.

10 Prav tam.

11 ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/1, 1920—1922, LXXXIII/864—898, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ, na razširjenem plenumu na Dunaju, 11. 7. 1922, original srbohrvaški.

Lovro Klemenčič je v svoji diskusiji med drugim tudi kritično obravnaval načelo nacionalne enotnosti in — kot opozarja Lukač — na tej konferenci prvič v okviru KPJ sprožil borbo za emancipacijo nacionalnih posebnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev; Lukač, prav tam, str. 38.

12 ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, 57/655—666, Zapisnik konference KPJ, 7.—12. 5. 1923, original srbohrvaški.

Nacionalno vprašanje je bilo na II. državni konferenci obravnavano v referatu Koste Novakovića "Politična situacija in najbližje naloge KPJ", v katerem je med drugim rečeno, da je "vladajoča buržoazija uspela vreči KPJ za daljši čas iz borbe — ob polni pasivni asistenci plemenskih in nacionalnih skupin." (ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, LXXXIII/1032—1040, Politična situacija in najbližje naloge KPJ, original srbohrvaški). Konferenca je Gustinčičevo resolucijo upoštevala, saj v sklepih k referatu Koste Novakovića "pooblašča Centralni partijski svet,

Razumljivo je torej nasprotje med tedanjo usmeritvijo razprave in oceno slovenskih komunistov o tako imenovani nacionalni enotnosti. Prav gotovo so sedaj, ko je o nacionalnem vprašanju tekla razprava med vsemi jugoslovanskimi komunisti, slovenski čutili potrebo, da ji dajo širšo vsebino. Preden bomo obravnavali njihov vstop v razpravo, moramo opozoriti na predavanje, ki ga je imel Dragotin Gustinčič konec junija 1923 na Dunaju v tamkajšnjem jugoslovanskem marksističnem "Dijaškem klubu". Udeležili so se ga vidni komunisti, med njimi tudi Kosta Novaković in Pavle Pavlovič. (13) To predavanje, o katerem bomo natančneje spregovorili, ko bomo prišli do njegove objave v "Glasu svobode" 26. julija in 9. avgusta 1923, (14) časovno torej sodi v začetek razprave, kar mu daje poseben pomen, kajti v tem predavanju je Gustinčič že takrat zagovarjal stališča, ki jim mesec dni kasneje pritrdijo tudi vsi slovenski komunisti kot celota. Gustinčič se namreč še v prvem mesecu razprave med vsemi jugoslovanskimi komunisti prvi javno izreče, kot sam pravi, za "izvensrbijansko federalistično tendenco", "katere se ni upal nikdo javno izpovedati in še manj učiti" nasproti "srbijanski, t. j. centralistični, kateri je bilo 'narodno jedinstvo' nedotakljivi simbol." (15) Tako piše decembra 1923 — ko govori o tem predavanju v Glasu svobode — in tako označuje obe različni koncepciji, ki glede nacionalnega vprašanja tedaj nastopata v KPJ. (16) Z drugimi besedami: Dragotin

da resolucijo tovariša Kacleroviča, ki jo je sprejel prejšnji IK in več tovarišev v državi, ki je pa iz tehničnih razlogov ni bilo mogoče pravi čas predložiti konferenci, izpopolni in uskladi z osnovami tez tovariša Novakovića in z gospodarsko analizo Slovenije iz referata tovariša Gustinčiča." (ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, LXXXIII/1041, Sklep konference k referatu o političnem položaju, original srbohrvaški, prevod).

V tej opombi navajam tudi, po svojem mnenju, najpomembnejši del te Gustinčičeve resolucije (Resolucija o pitanju poslednjih dogodjaja u radničkom pokretu u Sloveniji). Tu se Gustinčič zavzema, naj KPJ upošteva ekonomske, kulturne in jezikovne okoliščine v Jugoslaviji in zato nasproti meščanskim strankam sprejme svoj, širši avtonomistični program. Pri tem poudari Gustinčič zlasti nujnost avtonomnega položaja Slovenije in tudi drugih pokrajin v Jugoslaviji:

"c) U pogledu autonomije

S obzirom na ekonomske, kulturne te jezikovne prilike autonomiziranje Jugoslavije neizbežna je potreba: Slovenačka ... autonomiju više treba no druge provincije i potreba — iako iz različitih razloga — jako se oseća kod svih slojeva Slovenačke. Ali autonomije, kakve traže slovenačka, hrvatska i muslimanska kapitalistička gospoda, još bi veće štete načinile radničkoj klasi u Jugoslaviji, no sadašnji strogi centralizam. Pošto je opasnost da predje koalicijsko pravo u isključivu kompetenciju pojedinih autonomnih ili federativnih uprava, što bi samo značilo uzakonjenje sadašnje ilegalne zabrane stvaranja radničkih organizacija za čitavu državu. Autonomističke buržoazije i ne kažu šta podrazumevaju pod rečju 'autonomija' ili 'federacija', a ovi pojmi mogu biti vrlo široki i rastažljivi. Zato treba da istakne K.P.J. svoj autonomistički program, koji mora imati sledeće odlike:

1. On mora biti mnogo širi no buržuazni i naime tražiti mora sledeće pokrajine: Srbiju, Makedoniju, Kosovo sa Metohijom, Crnu goru sa Hercegovinom, Vojvodinu, Hrvatsku event. Dalmaciju i Slovenačku..." (ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, LXXXIII/1005—1026, Resolucija o pitanju poslednjih dogodjaja u radničkom pokretu u Sloveniji, 12. 5. 1923).

13 Glas svobode, št. 34, 6. 12. 1923, leto I. Gustinčič opozarja na to predavanje v članku "Glose k narodnostnemu vprašanju", v katerem govori tudi o posameznih podrobnostih v zvezi s tem predavanjem.

Med drugim pravi, da je imel to predavanje "meseca junija" in da je "sodr. P. Pavlovič ... ravno v tistih dneh jugoslovansko narodnostno vprašanje v 'Radniku' sploh negiral". Pavle Pavlovič je objavil članek "Nacionalni problemi u Jugoslaviji", v katerem je dejansko zanikal obstoj nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji v Radniku—Delavcu, št. 55 in 56, 24. in 28. 6. 1923, leto II. Gustinčičevo predavanje zato lahko časovno določimo med 24. in 30. junijem 1923.

14 Gustinčič svoje predavanje objavi v "Glasu svobode", št. 15 in 17, 26. 7. in 9. 8. 1923, leto I, zaradi poziva navzočih (Pavla Pavlovića) na predavanju, naj ga objavi, da ne bi pozneje zanikal, kaj je govoril. — Glej Glas svobode, št. 34, 6. 12. 1923, leto I, "Glose k narodnostnemu vprašanju".

15 Z izrazom "Srbjanec" se v tistem času označuje Srb, ki živi v Srbiji.

16 Glas svobode, št. 34, 6. 12. 1923, leto I, "Glose k narodnostnemu vprašanju".

Gustinčič je prvi v razpravi nasproti nerešenemu nacionalnemu vprašanju v Jugoslaviji postavil svoje alternativno načelo državne ureditve — federalizem. To načelo je združil z zavestjo o posebnem in samostojnem makedonskem narodu. Poleg tega je v pogovoru po predavanju tudi dokazoval, da so "Slovinci, Hrvatje in Srbi ravno tako narodi zase, kakor Nemci, Madjari, Romuni, Albanci idr.," vendar pa je to njegovo dokazovanje, kakor pravi, "vzbudilo v diskusiji splošno skepso in se je šele počasi udomačilo."(17)

To Gustinčičevo predavanje je bilo za vstop udeležencev iz Slovenije v razpravo o nacionalnem vprašanju vsekakor odločilnega pomena, kajti do stališč, ki jih je zagovarjal, so se sedaj slovenski komunisti morali opredeliti. Zlasti še zato, ker jih je izrekel eden tedaj vodilnih na Slovenskem. S tem jim je bila namreč dana priložnost, da se o vprašanih, obravnavanih v razpravi, izreče najvišji partijski organ v Sloveniji, kajti upravičeno lahko domnevamo, da se pred tem — zaradi značilne usmeritve, ki je bila prisotna v razpravi — niso želeli odločiti za sodelovanje v njej. Slovenski komunisti tako določijo svoje stališče k vprašanju, obravnavanim v razpravi, na seji Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo dne 22. julija 1923. Tu pa Dragotin Gustinčič ni bil prisoten.(18) Na tej seji je razpravljalec Grum, ki je poročal k drugi točki dnevnega reda (politična situacija in nacionalno ter agrarno vprašanje), kritiziral odnos KPJ do nacionalnega vprašanja in ugotovil, da je bila "K. st. pred obznano ... radikalna soc. dem. stranka", ki "v nacionalnem vprašanju ni zavzela nikdar pravega točno določenega stališča. Svoje stališče k temu," je nadaljeval, "moramo opirati na sledeče tri točke: Baselski kongres, Čikaški kongres in ustavo RSFSR. Ravno tako je važna za nas parola del. — kmeč. vlada. ... Nacionalnega vprašanja ne moremo več študirati, moramo pred maso takoj z jasnimi odkritimi parolami."(19)

Na seji, ki je bila posebna pomena ne samo za Slovenijo, temveč za delavsko gibanje vse Jugoslavije, so bila sprejeta stališča, ki jih je KPJ sprejela v svoji nacionalni politiki šele nekaj let kasneje.(20) Edina izjema je le spoznanje, da so Srbi, Hrvatji in Slovenci zasebni narodi; sprejme ga III. državna konferenca januarja 1924 v Beogradu. To spoznanje s tem, da med posebne narode šteje tudi Makedonce, prvi v razpravi zagovarja že Dragotin Gustinčič v svojem predavanju na Dunaju konec junija 1923. Prav tako prvi ga v razpravi poudarijo tudi slovenski komunisti kot celota.

17 Prav tam.

18 Gustinčič je bil v času, ko se je vršila seja Pokrajinskega sveta, na Dunaju. To dokazuje Zapisnik seje, v katerem Jaka Žorga kritizira Gustinčičevo odsotnost ter Gustinčičevo pismo, ki ga ta piše 1. 8. 1923 Jaki Žorgi na P.S. v Ljubljano, v katerem odklanja Žorgovo kritiko in pojasnjuje razloge, ki so vplivali na to, da na seji ni bil prisoten. (glej Zapisnik seje Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, 22. 7. 1923 v ZA CK ZKS, ki je označen pod št. LXXXIII/2057—2061 v fasciklu gradivo Kominterne, B/2, 1923, 57/667—669. Glej tudi Gustinčičevo pismo, ki ga piše 1. 8. 1923 Jaki Žorgi, ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, LXXXIII/1949—1952). Zato je netočna Lukačeva trditev, da je bil Gustinčič na tej seji prisoten ter da je na njej govoril, da se prizna tudi Makedoncem, da so formiran narod. (Lukač, Slovenački komunisti u naporima, str. 41). Na tej seji so slovenski komunisti upoštevali Makedonce kot poseben in samostojen narod brez Gustinčičeve prisotnosti. Dodajam še, da je bil Gustinčič med januarjem 1923 in septembrom 1924 na Dunaju, kamor ga je povabila emigracija KPJ. Udeležil se je II. državne konference, na kateri je bil izvoljen za predstavnika KPJ v inozemstvu. Od te konference dalje je bil tudi član Centralnega komiteja in do leta 1928 tudi član politbiroja. (Podatki vzeti iz Mape življenjepiso, Življenjepis Gustinčič ing. Dragotina, ki jo hrani ZA CK ZKS ter izjave, ki jo je junija 1972 Gustinčič dal Francetu Filipiču).

19 ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, 57/667—669, Zapisnik seje Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, 22. 7. 1923. Posebej opozarjam, da je Zapisnik seje PS KPJ za Slovenijo, iz katerega citiram, vložen v ovitku s številko, ki jo navajam (57/667—669), da pa je posebej oštevilčen s številko LXXXIII/2057—2061.

20 Lukač, Radnički pokret, str. 136.

Na seji Pokrajinskega sveta za Slovenijo so se namreč komunisti na Slovenskem jasno opredelili glede vprašanja nacionalnih individualnosti ali nacionalne enotnosti v Jugoslaviji, hkrati pa tudi prvi nastopili z zahtevo, da KPJ sprejme idejo federalizma kot edino možno obliko delovanja med nacionalnimi množicami v Jugoslaviji. V Politični resoluciji, ki jo sprejme Pokrajinski svet za Slovenijo na tej seji, je namreč v drugi točki, ki obravnava nacionalno vprašanje, rečeno naslednje: "Če hočemo pri sedanjem položaju delavskih in kmečkih množic v nesrbskih pokrajinah sploh delati med množicami, je edino možno stališče to, da zahtevamo široko federacijo v smislu ustave Sovjetske Rusije. Povsem konkretno moramo zahtevati: samostojnost Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru Donavsko-balkanske federacije (to ... zato, ker gravira Slovenija proti Trstu in Avstriji, Hrvaška, Vojvodina in severna Srbija proti Donavi, Dalmacija, del Hrvaške, Bosna in Hercegovina, Črna gora, južna Srbija in Makedonija pa proti Solunu). *Danes se čutijo vsa ta štiri plemena kot samostojni narodi (Srbi, Hrvati, Slovenci in Makedonci) in to njihovo prepričanje mora biti za nas merodajno, psihološki spor, če smo eden ali štirje narodi, pa prepustimo malomeščanskim profesorjem in politikantom.* (podčrtal J. P.). Odklanjamo pa tudi vse zgodovinske in državnopravne programe Velikosrbov, Velikohrvatov itn., kajti ti so v nasprotju z narodnostnim načelom. Edino možno konkretno geslo KPJ je: Donavsko-balkanska federacija delavsko-kmečkih republik, v okviru katere so vsi narodi po zgledu ruske federacije v lastni državi popolnoma samostojni." (21)

Poleg tega stališča najdemo v Politični resoluciji tudi zelo ostro kritiko odnosa, ki ga vodstvo KPJ zastopa do nacionalnega vprašanja. Na začetku besedila Politične resolucije je namreč rečeno, "da je položaj zlasti na Blakanu in v Jugoslaviji tak, da lahko pride vsak čas do oboroženega spopada ali do revolucionarnih narodnih gibanj. Zlasti nacionalni konflikti v Jugoslaviji so na tem, da preidejo v svojo revolucionarno fazo." Zato Pokrajinski svet želi, "da omogoči KPJ prevzeti v danem primeru vodstvo revolucionarnih gibanj posameznih narodov." Ugotavlja še, "da ni izdal IK vse do časa, ko prehaja narodno vprašanje v svoje revolucionarno obdobje, glede tega še nobenega konkretnega gesla. Posebno ni IK še izdal gesla o delavsko-kmečki vladi, čeprav je ravno zdaj (Bolgarija, dogodki na Hrvaškem) to vprašanje kar najbolj pereče. In vse to v času, ko gre za obnovev diplomatskih stikov med SHS in Sovjetsko Rusijo. Zaman smo torej čakali na pobudo za akcijo širokih množic glede tega vprašanja (nacionalnega vprašanja — op. J. P.) ...Kar je bilo v tem pogledu storjenega," nadaljuje besedilo resolucije, "so opravili v določenih pokrajinah posamezni tovariši na lastno pest. IK jih v tej smeri ni le podpiral, ampak jih je s svojimi nejasnimi pobudami celo oviral." V resoluciji je tudi zapisano, "da se IK ni zdelo potrebno, da bi na naše ponovno povabilo poslal svojega delegata na današnje zasedanje Pokrajinskega sveta industrijsko najbolj razvite pokrajine v Jugoslaviji ... Glede na to, da imamo NDSJ za legalno orodje KPJ," delegati na seji v tej resoluciji tudi zahtevajo, "da se pred konferenco NDSJ sestane plenum KPJ, kar se doslej še ni zgodilo." Za ta plenum predlagajo tudi dnevni red, katerega prva točka je nacionalno vprašanje. (22)

Tej kritiki pritrdi tudi Dragotin Gustinčič, ki 1. avgusta 1923 z Dunaja piše Jaki Žorgi, da "gotovo je tudi vaša kritika I. O. na svojem mestu." Pismo je zanimivo tudi

21 ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/3, 1923, LXXXIII/2039—2044, Politična resolucija Pokrajinske konference KPJ za Slovenijo, prevod, original nemški.

22 Prav tam.

Podobno stališče zastopa tudi pokrajinska organizacija NDSJ v Ljubljani, ki v pismu CK NDSJ z dne 25. 7. 1923 predlaga, da se na dnevni red prihodnje konference NDSJ, ki "naj se skliče kot strankin kongres", postavi tudi točka o nacionalnem vprašanju. ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/3, 1923, LXXXIII/2056, Predlogi pokrajinske organizacije NDSJ v Ljubljani Centralnemu komiteju NDSJ v Beogradu, 25. 7. 1923.

zato, ker v nadaljevanju izvemo za Gustinčičevo mnenje o razpravi, ki tedaj teče o nacionalnem vprašanju, kajti ocene te razprave v dokumentih seje Pokrajinskega sveta ni najti. Gustinčič med drugim piše tudi tole: "Čitaj samo članke, ki jih publicira Radnik o narodnostnem vprašanju, pa boš videl, kolika mizerija vlada v našem marksizmu in poznavanju jugoslovanskih razmer."(23)

Iz politične resolucije Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo je torej razvidno troje: prvič, slovenski komunisti sprejmejo v svoj program federalizem kot edino možen odnos do nacionalnega vprašanja.(24) Drugič, jasno se izrazijo, da v Jugoslaviji živijo trije narodi, ne en sam narod. Tretjič, razprava jih — kakor je bila usmerjena — ni omejila, da bi kot posebne narode videli samo Srbe, Hrvate in Slovence, temveč kot posebnega vidijo tudi makedonski narod.(25) S tem jim je bila dana osnova, da bistveno razširijo vsebino

23 ZA CK ZKS, gradivo Kominterne, B/2, 1923, LXXXIII/1949—1952. V tem pismu, ki ga Gustinčič s sekretariata KPJ na Dunaju piše Ivanoffu (Jaki Žargi na Pokrajinski svet za Slovenijo) 1. 8. 1923, je zanimiv celoten del, iz katerega so v tekstu povzete Gustinčičeve misli, saj obravnava kritiko, ki je izrečena vodstvu KPJ v Politični resoluciji PS KPJ za Slovenijo:

"Dragi Ivanoff:

Prejel sem danes protokol polit. resolucije. Ves ta material bom prevedel na nemški jezik in ga predložil. Jaz mislim, da bo za splošno vaše delo napravilo dober vtisk in gotovo je tudi vaša kritika I.O. na svojem mestu. Jaz se ne morem načuditi, da ni bil I.O. zastopan na tej vaši konferenci in to je v resnici velika malomarnost. Ta malomarnost je tembolj obsojanja vredna, ker ste napravili nekoliko napak, ki bi se gotovo ne bile napravile, da je bil kdo od vodstva navzoč. Vi namreč zahtevate nemogoče stvari. Res je, da nima stranka izdelanih še vsepolno stališč, t.n.pr.: o narodnostnem vprašanju, o agrarnem vprašanju, enotni fronti, kmetski in delavski vladi i.t.d. Toda če vi mislite, da se dajo ta stališča kar tako iz rokava stresti, se zelo motite. Resnica je, da je do sedaj še sploh malo naših strank na svetu, ki bi imele izdelana ta gledišča, dasi so mnogo močnejše od naših in dasi imajo druge delovne moči v svojih vrstah kakor pa mi. Čitaj samo članke, ki jih publicira Radnik o narodnostnem vprašanju, pa boš videl, kolika mizerija vlada v našem marksizmu in poznavanju jugoslovanskih razmer. Jaz gotovo srčno želim in od svoje strani tudi pomagam, da bi se ta vprašanja do prihodnjega kongresa rešila, toda prav malo verujem v to mogočnost. Ako torej vi mislite, da se dajo ta vprašanja rešiti na prihodnjem plenu, se vsekakor strašno motite! Mi bomo srečni, če bodo letos za silo pod streho, a prihodnje leto jih bomo gotovo popravljali ...".

24 Opozarjam, da ni v razpravi o nacionalnem vprašanju — razen pri slovenskih komunistih — v nobenem drugem delu jugoslovanskega delavskega gibanja ideja federalizma zastopana kot stališče zaključene celote, temveč le kot stališče različnih posameznikov, ki federalizem vidijo kot edino rešitev nacionalnega vprašanja.

25 Latinka Perović tega stališča slovenskih komunistov kot celote ne pozna, saj ga v Debatih o nacionalnem pitanju ne omenja. (Na makedonsko vprašanje, kakor so ga razumeli različni udeleženci v razpravi in na njegovo obravnavo na III. državni konferenci sicer opozarja na straneh 288, 290, 293, 296, 313, 314, 315, 320, 325, 329, 330, 331, 334, 343, 344, 351, 352, 353, 357, 366, 367, 370, 383, 387, 391, 394). Zato nekajkrat naletimo na nepravilne trditve. Tako npr. na str. 290 piše, da je bil v prvi fazi razprave, — ki jo časovno določa od 31. 5. 1923, ko se v Radniku—Delavcu pojavi redakcijski članek "Nacionalni i plemenski problemi u Jugoslaviji i radnička klasa" do redakcijskega članka "Diskusija o nacionalnom pitanju", objavljenega v istem časopisu 26. 8. 1923 (Debata o nacionalnom pitanju, str. 287) — upoštevan pomen makedonskega vprašanja, vendar pa da "se ne govori o Makedoncih kot o narodu". To ni točno niti v primeru, če odmislimo stališča, sprejeta na seji Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 22. 7. 1923, kajti Makedonce upošteva kot narod že Dragotin Gustinčič v svojem predavanju na Dunaju konec junija 1923. Kot narod so upoštevani še v Glasu svobode, ko se ta 26. 7. 1923 vključi v razpravo o nacionalnem vprašanju in v prispevku Anteja Cilige, "Samoodredjenje naroda u Jugoslaviji", ki ga objavlja Borba 16. 8. 1923 (Latinka Perović na str. 292 navaja napačni datum, 30. 8. 1923).

Prav tako nepravilna je tudi trditev na strani 325, kjer je rečeno, da so "marksisti s Hrvaške in Slovenije vstopili v razpravo z izdelanim stališčem o nacionalni posebnosti Hrvatov in Slovencev" in "nekateri tudi Makedoncev." Za slovenske komuniste slednje ne drži, saj gre pri njih, kot smo videli, za stališče, ki ga zastopajo kot celota. Enako velja za strani 315 in 391, kjer so navedeni tisti, ki v razpravi ne dvomijo v nacionalno individualnost Makedoncev — August Cesa-rec, Ante Ciliga in Dragotin Gustinčič. Po tej trditvi bi bil Dragotin Gustinčič edini, ki na Slovenskem vidi nacionalno individualnost Makedoncev, kar ni točno, kajti ne gre — če še enkrat ponovimo — za stališče enega, temveč vseh slovenskih komunistov.

razprave o nacionalnem vprašanju, kajti stališča, sprejeta na seji PS KPJ za Slovenijo 22. julija 1923, veljajo tudi kot izhodišče za vključitev v razpravo. Štiri dni kasneje, 26. julija 1923, Glas svobode, glasilo NDSJ, v katerem slovenski komunisti objavljajo svoje prispevke k razpravi, priobči prvi del predavanja, ki ga je imel Dragotin Gustinčič konec junija 1923 na Dunaju.

Gustinčič objavlja predavanje pod naslovom "K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji." Posebej opozarjamo na uvod h Gustinčičevemu predavanju (odslej članek), s katerim se v Glasu svobode odpre razprava o nacionalnem vprašanju.(26) V tem uvodu so namreč jasno izrečena stališča slovenskih komunistov, sprejeta na seji Pokrajinskega sveta, 22. julija 1923: "Za nas je merodajno in tega najbolj zagrizeni centralist zanikati ne more, da se *danes* čutijo tako Slovenci kakor Hrvatje, Makedonci in Srbi za posebne narode. Ker v narodnem vprašanju, poleg gospodarskih resnic, kulturnih in zgodovinskih momentov igra *prepričanje* odločilno vlogo, je za nas to prepričanje merodajno." V uvodu je poudarjena tudi Podonavsko-balkanska federacija delavsko-kmečkih republik.(27)

Na začetku svojega članka Gustinčič razpravlja o vzrokih nacionalnih bojev. Gustinčič vidi osnovni vzrok vseh nacionalnih bojev v ekonomskih odnosih, kar se najbolj nazorno kaže v kapitalizmu, ki mora zaradi svoje neutešljive želje po čim večjem profitu iskati vedno nove vire surovin in nova tržišča in torej v svojem razvoju prehajati državne meje proti volji drugih narodov. Da si te nove meje utrdi, mora kratiti podjarmljenim narodom njihove pravice in zahtevati njihovo asimilacijo oziroma denacionalizacijo. Neizogibnost nacionalnih bojev je po Gustinčiču v kapitalizmu še toliko večja, ker je za vsako kapitalistično državo potrebna določena "ekonomska enota, to je gotov teritorialni sistem, kate-rega meje se skoro nikoli ne ujemajo z mejami ene same narodnosti, to je vseh tistih ljudi, ki hočejo biti en narod." Zato je logično, da je potrebno za ureditev nacionalnih vprašanj "odpraviti profite to je ustvariti socialistični družbeni red."(28)

26 Uvod h Gustinčičevemu članku se začena takole: "Prinašamo ta članek enega najboljših slovenskih marksističnih teoretikov. S tem ostvarjamo diskusijo o nacionalnem vprašanju." Glas svobode, št. 15, 26. 7. 1923, leto I.

27 Lukač in Latinka Perović ne ločita med uvodom h Gustinčičevemu članku in samim člankom, temveč ga obravnavata kot njegov sestavni del. Zato stališča, ki so zastopana v uvodu, napačno razumeta kot Gustinčičeva, ne pa kot javno izrečena stališča slovenskih komunistov o nacionalnem vprašanju, sprejeta na seji PS KPJ za Slovenijo 22. 7. 1923. To se najbolj nazorno pokaže, ko navajata Gustinčiča kot tistega slovenskega komunisti, ki v razpravi o nacionalnem vprašanju vidi nacionalne posebnosti Makedoncev. Res je sicer, da je Gustinčič odločilno prispeval k pozitivnemu odnosu slovenskih komunistov do vprašanja makedonskega naroda, vendar uvoda k njegovemu članku ne gre jemati za njegovo zasebno stališče. (Glej Lukač, O učešču, str. 297, 300, Radnički pokret, str. 140, Slovenački komunisti u naporima, str. 40, 41, 42 in Latinka Perović, Debata o nacionalnom pitanju, str. 314). Pripomba velja tudi v primeru, če bi potrdili domnevi, da bi bil avtor tega uvoda Dragotin Gustinčič, kajti to ne more spremeniti dejstva, da so v tem uvodu izrečena stališča, ki jih štiri dni prej sprejme najvišji partijski organ v Sloveniji.

V tej zvezi še enkrat opozarjam, da se Gustinčič seje Pokrajinskega sveta ni udeležil. Ker zato neposredno ni mogel vplivati na njene sklepe, v pismu, ki ga piše Jaki Žorgi dne 1. 8. 1923, celo polemizira z nekaterimi stališči Pokrajinskega sveta, tj. s kritiko, ki jo ta izreče I.O. KPJ (glej op. 23).

Dodajam pa tudi, da Gustinčič objavi članek "K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji" v septembru in oktobru še v tržaškem "Delu" (Delo, glasilo KSI, 1923, letnik IV, št. 182, 20. 9. 1923, št. 183, 27. 9. 1923, št. 184, 4. 10. 1923, št. 185, 18. 10. 1923). V to objavo obravnavani uvod ni vključen in upravičeno lahko sklepamo, da ga Gustinčič ni upošteval kot sestavnega dela svojega članka.

Ne moremo pa reči, da se Gustinčič v razpravi o nacionalnem vprašanju ni izrazil o Makedoncih kot posebnem in samostojnem narodu. Kot take jih obravnava že v tem članku, na kar pa Lukač in Latinka Perović ne opozarjata. Prav tako zastopa stališče o nacionalni individualnosti Makedoncev tudi v članku "Glose k narodnostnemu vprašanju" (Glas svobode, št. 37, 27. 12. 1923, leto I). Tega članka Lukač in Latinka Perović ne omenjata.

28 Glas svobode, št. 15, 26. 7. 1923, leto I, "K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji". Podčrtano v Glasu svobode.

V drugem delu, ki ga Glas svobode objavi 9. avgusta 1923, Gustinčič nadaljuje, da bo "najpopolnejše... socializem izveden ...ko bo ves svet-ena sama 'gospodarska enota'." Ker ni možno skočiti v "ta dovršeni komunizem", je potrebno "preživeti daljšo ali krajšo fazo polkapitalizma ali takozvanega državnega kapitalizma." Zato si morajo "proletarske skupine" ustvariti svoje države, ki morajo biti "čim popolnejše 'gospodarske enote'." Toda, ker se gospodarske enote nikoli ne ujemajo z narodnostnimi mejami, mora proletarijat zato najprej zahtevati gospodarsko enoto, gospodarski sistem, "kakor se one geografično in gospodarsko" ujemajo v celoto ter šele nato v teh enotah "urediti narodnostno vprašanje". To bo proletarijat lahko napravil, ker ne išče nobenega profita in zato izgubi nacionalno vprašanje v proletarski državi svoj razredni značaj in "ker ima ... v delavsko-kmečki upravi države sposoben instrument za ureditev narodnostnega vprašanja."

Ko izpelje to teorijo, se Gustinčič sprašuje, ali jo je možno uporabiti za rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji oziroma ali je Jugoslavija takšna "gospodarska enota", da bi bilo v njej možno rešiti njene "narodnostne in gospodarske razmere." Ker Jugoslavija ni gospodarska enota v smislu njegove teorije, kajti "posamezne province Jugoslavije gravitirajo po svoji narodi v 3 različne pravce" in ker ni "gospodarska enota po svojem gospodarskem in kulturnem razvoju," je Gustinčič mnenja, da se je ne more vzeti "za podlago rešitve narodnostnega vprašanja." Zato se vpraša, ali je Balkan taka enota, ki bi jo lahko vzeli "za podlago reševanja naših narodnostnih in gospodarskih vprašanj...?" Na to vprašanje odgovori negativno. Balkan je sicer geografska enota, "v kolikor se to tiče Balkana samega, to je balkanskega polotoka, južno od Donave, Save in Kotora. Gospodarsko je on enota tudi z Romunijo." Vendar "k tej gospodarski enoti," pravi, "ne gravitira niti Slovenija, niti Hrvaška, niti Vojvodina," vprašljivo pa je, če bi hotela v tako enoto stopiti tudi Bosna. Poleg tega je Balkan "v vsej Evropi ekonomsko najmanj razvito ozemlje, in v koliko je on sposoben, da se v doglednem času sam organizira v federacijo socialističnih republik, bi nam mogla," nadaljuje Gustinčič, "pokazati šele natančnejše ekonomska in kulturna analiza...". Nastaja tudi vprašanje, koliko bi mogel Balkan, ki je "zemlja z mnogo siromaštva, toda brez proletarijata v industrijskem smislu ... vzdržati revolucijo in ubraniti svojo socialistično federacijo brez direktne in stalne pomoči srednjeevropskega industrijalnega proletarijata."

Za rešitev nacionalnih in gospodarskih vprašanj bi bila tako po Gustinčičevem mnenju najbolj primerna Podonavsko-balkanska (Sudobska) gospodarska enota, pod katero razume ozemlje med Krkonoši, Karpati, Črnim, Egejskim in Jadranskim morjem in jo na kratko imenuje Sudoba (*Sudeti-Donava-Balkan*). To bi bila federacija, ki bi obsegala tedanjo Čehoslovaško, Avstrijo, Madžarsko, Jugoslavijo, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo in Albanijo, grške otoke v Egejskem morju "in mogoče pozneje tudi Carigrad."

Sedaj, ko razvije svojo teorijo do konca, se Gustinčič zadrži pri razlagi, kako bo rešeno nacionalno vprašanje na celotnem sudobskem ozemlju. Ta del njegovega članka je za nas posebno zanimiv, ker v njem zasledimo stališče o posebnem in samostojnem makedonskem narodu. Na ta del svojega članka Gustinčič opozarja že prej, ko polemizira z avtorjem redakcijskega članka, s katerim se v Radniku-Delavcu odpre razprava o nacionalnem vprašanju. "Mi bomo pozneje videli," pravi Gustinčič, "da ni makedonsko vprašanje ... nič bolj 'zamotano' in 'delikatno' — kakor pravi on (t.j. anonimni avtor v Radniku-Delavcu — op. J. P.) — od vsakega narodnostnega vprašanja. Ono je zamotano in delikatno samo s stališča kapitalističnega nacionalizma."

Sudobo si Gustinčič zamišlja kot federacijo nacionalnih delavsko-kmečkih republik in kot eno izmed teh nacionalnih republik predvideva tudi Makedonijo. (29) Gustinčič sicer

29 Od ostalih jugoslovanskih pokrajin — poleg Makedonije — Gustinčič vključuje v Sudobo kot nacionalne delavsko-kmečke republike še Slovenijo, Hrvaško z Dalmacijo ali brez nje, Bosno,

poudarja, da te nacionalne republike, katerih skupne zadeve bodo enotna uprava in graditev težke industrije, proletarska prosveta, obramba, zunanja politika in trgovina, ostala področja družbenega in političnega življenja pa bodo prepuščena njim, ne bodo ustvarjene toliko po ozemljih posameznih narodov, "temveč po svojih naravnih gospodarskih mejah in po željah posameznih skupin, po kulturnih stopinjah itd., torej po gospodarskih in socioloških principih." Vendar tako formiranih gospodarskih enot ne smatra za nikakršno "razdelitev posameznih narodnosti in jezikov, ki ostanejo nepretrgane skupine po sudobskem ozemlju," zato tudi ugotovi, da "posamezne nacije ne bodo torej nikjer pretrgane s carinskimi in kulturnimi mejami."

Take razdelitve sudobskih republik Gustinčič sicer nima za končno, vendar nam pomaga razumeti njegovo naslednjo misel: ker ima Sudobo za rezultat samoodločbe narodov, pravi, da mu omenjena razdelitev sudobskih republik "velja samo kot princip; natančna razdelitev pa je stvar sporazuma posameznih narodov, ki bodo tvorili to (federacijo) republik." Za primer navede ravno makedonski narod, pri čemer poudari samostojno kmečko-delavsko republiko Makedoncev v sudobski zvezi. Takole pravi: "Mi npr. lahko sugeriramo Makedoncem, da je danes v njihovem interesu in v interesu nas vseh, da si ustvarijo oni svojo samostojno kmečko-delavsko republiko v sudobski zvezi; toda če oni tega nočejo in če se bodo hoteli na vsak način združiti s Trakijo ali Bolgarsko, jim mi tega ne moremo, ne smemo in nočemo braniti." Gustinčič torej ima Makedonce za popolnoma samostojen in suveren narod, ki se bo svobodno odločil, kako bo živel v tej ali oni organizacijski obliki sudobskih delavskega kmečkih republik.

To vidimo tudi tedaj, ko govori o konkretni aktivnosti glede nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Gustinčič poudari podreditev vse te konkretne aktivnosti zamislil oziroma perspektivam sudobske federacije, ki jo, kot smo ravnokar rekli, ima za rezultat samoodločbe narodov. Zato je mnenja, "kar se tiče poskusov posameznih narodnosti v Jugoslaviji" za vzpostavitev "svojih avtonomij (Hrvatska, Slovenija, Bosna, Črna gora) ali za popolno odcepljenje (Makedonija, Vojvodina)," da jih mora "naša stranka — jasno naglašujoč svoj program državne ureditve (t.j. federalizem — op. J. P.) — brezpogojno podpirati tudi tedaj," kadar se zdi, "da je to interes dotičnih lokalnih buržuazij." Od jugoslovskega proletariata tudi zahteva, da mora prebuditi nacionalno zavestnost pri posameznih tlačanih narodih, pri katerih le-ta še ni prebujena (Albanci na Kosovem in v Metohiji) ter podpirati Nemce in Madžare v njihovih zahtevah po šolah v svojem jeziku in drugih narodnih pravicah. Enako velja, pravi, "tudi glede Makedonije, pa naj izhajajo ta vprašanja s strani 'Makedonstvujušičih' ali druge buržuazije, ali pa s strani kmetov samih."(30)

To so tisti poudarki v Gustinčičevem članku, iz katerih je jasno razvidno, da zanj Makedonci obstajajo samo kot poseben in samostojen narod, ki si bo sam odločal svojo usodo.(31) Hkrati nam pokažejo tudi na to, kako tuja mu je ideja nacionalne enotnosti,

Srbijo izpred balkanskih vojn, Črno goro event. s Hercegovino in južno Dalmacijo ter Kosovo in Metohijo skupaj z Albanijo.

30 Glas svobode, št. 17, 9. 8. 1923, leto I, "K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji". Podčrtano v Glasu svobode.

31 Gustinčič pozna in sprejema leninsko politiko glede vprašanja samoodločbe narodov. To leninsko gledanje ne upošteva le pravice do vseh oblik samoodločbe vse do odcepitve, ampak pomeni tudi, da je to pravica, ki v kapitalistični dobi pripada narodu kot celoti. Za njeno izpolnitev zato ni nujen poprejšnji obračun delavskega razreda z buržoazijo. Zato je Gustinčič tudi mnenja, da mora stranka revolucionarnega delavskega razreda pomagati borbi makedonskega naroda, če-tudi jo vodijo "makedonstvujušiči" ali druga buržoazija. Toda pri tem mora jasno naglasiti svoj program državne ureditve (federalizem) in podrediti to aktivnost zamislil Sudobe, v kateri bo nosilec družbene in politične oblasti ter nacionalnega življenja — delavski razred.

kar izrecno izrazi v odgovoru na kritike, ki so mu bile po objavi tega članka izrečene. Preden bomo obravnavali Gustinčičev odgovor na te kritike, je treba opozoriti na naslednje: dosedanja usmeritev razprave, v kateri vsi razpravljalci z izjemo anonimnega iz Velesa, vztrajajo pri nacionalni enotnosti, dobi z javno predstavljenimi stališči slovenskih komunistov o nacionalni enotnosti v uvodu k Gustinčičevemu članku in samim člankom širšo vsebino.(32) Upoštevati namreč moramo, da se slovenski komunisti vključijo v razpravo konec julija ter da sta do izida knjige Sime Markoviča, "Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma," natisnjene konec septembra ali v začetku oktobra,(33) morala poteči še dva meseca, da je bilo v razpravi odločeno — slovenskim komunistom ne več sporno — vprašanje enega ali treh narodov.(34) Poleg tega so slovenski komunisti tedaj edini izmed udeležencev v razpravi, ki vidijo in se zavzemajo za upoštevanje nacionalne individualnosti Makedoncev.(35)

Kritika zamisli Podonavsko-balkanske (Sudobske) federacije Gustinčiču očita, da razpravlja o dolgoročnih in splošnih stvareh, ne govori pa o konkretnih notranjih problemih.(36) Gustinčič zato v odgovoru, ki mu je dal značilen naslov "Iz diskusije", pred jugoslovanske komuniste postavi torej popolnoma konkretno zahtevo: "Mi moramo konstatirati stvari kakve jesu u istini i od njih polaziti. Ne to što mi želimo — narodno jedinstvo — već to, što postoji — mnogonarodnost u Jugoslaviji — to je za našu politiku merodavno. ... Za 'narod' ili 'narodnost' niti je jedna karakteristika jezik niti državnost, niti vera, niti rasa, ali je sigurno za to neminovno potrebno jedno, a to je volja." Zato se morajo, pravi nadalje, upoštevati zahteve množic in Črnogorcem, če na primer ti zahtevajo svojo republiko ali avtonomijo, le-to dati, "iako su oni po jeziku i po krvi čišći Srbi od svih Srba."(37)

Po tem Gustinčičevem odgovoru na kritiko njegovega članka se skoraj mesec dni v Glasu svobode ne pojavi noben članek, ki bi obravnaval nacionalno vprašanje. Zaradi tega Lukač meni, da je pri slovenskih komunistih prišlo do slabitve interesa za nadaljnje sodelovanje v razpravi ter da se z dosti verjetnosti lahko trdi, da je hitro in ostro reagiranje kritike na interesanten predlog Dragotina Gustinčiča (predlog Sudoba federacije — op. J. P.) izzvalo njegovo nadaljnje nesodelovanje v razpravi ter slabšo udeležbo ostalih udeležencev iz Slovenije tako, da je zaključni del razprave o nacionalnem vprašanju potekal brez udeležbe slovenskih predstavnikov.(38) Gornje deloma drži, vendar moramo opozoriti, da do izida Markovičeve knjige objavi Glas svobode še eno, po našem mnenju najbolj ostro kritiko ideje nacionalne enotnosti, v kateri je tudi jasno izražena solidarnost do položaja makedonskega naroda. Mislimo na članek "Proti

32 Poleg stališča slovenskih komunistov razpravo vsebinsko razširi tudi prispevek anonimnega avtorja iz Čačka, ki tri dni po njihovi vključitvi v razpravo, 29. 7. 1923 v Radniku—Delavcu odkloni idejo nacionalne enotnosti. Ta avtor je mnenja, da se "državna skupnost Južnih Slovanov ... trga zaradi plemenskih sporov ter da nacionalno zbiranje kaže, da se (Južni Slovani — op. J.P.) ne čutijo kot ena narodnost. Teh dejstev se ne more obiti in preprosto trditi, da so Srbi, Hrvati in Slovenci en narod." Radnik—Delavec, št. 65, 29. 7. 1923, leto II, anonimni avtor iz Čačka, "Nacionalni problem u Jugoslaviji".

33 Lukač, Radnički pokret, str. 157.

34 Pleterski, Nacionalno vprašanje, str. 287.

35 Poleg slovenskih komunistov v razpravi o nacionalnem vprašanju, ne dvomijo o nacionalni individualnosti Makedoncev tudi Ante Ciliga, August Cesarec in anonimni avtor, ki objavljajo svoje prispevke v zagrebški Borbi. Vendar ti v tem času v razpravi še ne sodelujejo, saj se Borba vanjo vključijo šele 9. 8. 1923 (glej Borba, št. 29, 9. 8. 1923, leto II, "K. diskusiji o nacionalnom pitanju"). Članke, v katerih ti avtorji zastopajo stališče o nacionalni individualnosti Makedoncev pa Borba objavi 16. 8., 30. 8., 6. 9. in 25. 10. 1923. Podrobneje o tem pišem v IV. razdelku.

36 Lukač, Radnički pokret, str. 143.

37 Glas svobode, št. 19, 23. 8. 1923, leto I, "Iz diskusije".

38 Lukač, O učešću, str. 299, 300.

fašistovskim napadom — delavska obramba", ki ga Glas svobode objavi 20. septembra 1923.(39) Prav tako pa moramo tudi opozoriti, da Dragotin Gustinčič, ki se sedaj v razpravi resda ne oglasi cele tri mesece, od sodelovanja v njej ni odstopil, saj se v razpravi ponovno pojavi neposredno pred III. državno konferenco, ko v Glasu svobode 6. in 27. decembra 1923 in v času same državne konference, 3. januarja 1924, objavi tri daljše članke pod skupnim naslovom "Glose k narodnostnemu vprašanju."

Članek, ki ga 20. septembra 1923 objavi Glas svobode, je anonimen, obračunava pa s "protidelavsko, velesrbsko Orjuno," ki jo je režim mobiliziral proti delavskim organizacijam in proti gibanjem zatiranih nesrbskih narodov. Ta članek, kot smo rekli, je najbolj ostra kritika ideje nacionalne enotnosti, izrečena v konkretni opredelitvi obstoječega stanja na področju nacionalnih odnosov.

Na začetku je rečeno, da je to leto fašizem v Italiji in Bolgariji prevzel oblast, medtem ko na Madžarskem že več let vlada Hortyjev beli teror, v Jugoslaviji pa proletariat ječi pod pritiskom Obznane in Zakona o zaščiti države. Toda vsa preganjanja režima, je poudarjeno takoj nato, kljub Obznani in Zakonu o zaščiti države niso mogla streti odporne sile revolucionarnega jugoslovanskega proletariata. Ta režim *"sprovaja potom svojega centralizma politiko hegemonije srbske buržuazije proti zatiranim narodom, postopa s Slovenci, Hrvati in Muslimani kakor z državljani druge vrste, ne prizna Makedoncem niti najosnovnejših narodnih pravic"* in *"preganja narodne manjšine (Nemce in Madžare)."* Ko avtor označuje Orjuno, pravi, da *"je postala bojna četa monarhistično-militarističnega režima beograjske porodice, ki zastopa cilj velesrbske Jugoslavije, kjer bi imela hegemonijo velesrbska buržuazija in bi Slovenci, Hrvati, Muslimani in Makedonci bili skupaj z ostalimi narodnimi manjšinami — čeprav tvorijo ogromno večino prebivalstva — le nekake vrste helotje ali državljani z vsemi dolžnostmi, pa brez vsakih pravic."*(40) Tako je torej, kljub ostri kritiki Gustinčičevega članka "K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji", stališče slovenskih komunistov v razpravi nespremenjeno in ponovno poudarjeno.

II

V knjigi "Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma" dokaže Sima Marković, da so se Srbi, Hrvati in Slovenci neodvisno drug od drugega razvili v tri moderne narode ter izloči nekatera vprašanja, ki odtlej niso bila več sporna.(41) S tem se tudi zaključi prva polovica razprave, v kateri je nastopalo kot osrednje vprašanje nacionalne enotnosti ali nacionalnih individualnosti v Jugoslaviji. Markovičeva knjiga predstavlja tudi vsebinsko izhodišče za usmeritev razprave v njeni drugi polovici, ko razpravljalci prei-

39 Tega članka Lukač ne omenja.

40 Glas svobode, št. 23, 20. 9. 1923, leto I, "Proti fašistovskim napadom — delavska obramba". Podčrtano v Glasu svobode.

Članek z istim naslovom, "Protiv fašističkih napada — radnička odbrana", je objavljen tudi v Borbi, št. 33, 6. 9. 1923, leto II. Vendar pa ima ta članek s člankom, objavljenim v Glasu svobode poleg naslova skupno le to, da sta na začetku prav tako poudarjena fašizacija sosednjih držav ter položaj delavskega razreda v Jugoslaviji. Stališč, ki jih citiram iz Glasa svobode v članku, objavljenem v Borbi ni, zato jih tudi upoštevam kot povsem samostojna stališča, objavljena v slovenskem glasilu NDSJ. Dodajam še, da članka s podobno vsebino ali celo naslovom v Radniku—Delavcu v času od 31. 5. — 20. 9. 1923 ni.

41 Pleterski, Nacionalno vprašanje, str. 287.

dejo k obravnavi naslednjega temeljnega vprašanja, do katerega se je morala KPJ opredeliti, to je do vprašanja, za kakršno načelo državne ureditve naj se ob dejstvu, da nacionalno vprašanje v Jugoslaviji ni rešeno, zavzema revolucionarna stranka delavskega razreda. V "Nacionalnem pitanju" Sima Marković namreč pravi, da se nacionalno vprašanje v Jugoslaviji glede na to, da Slovenci in Hrvatje zahtevajo pravico samoodločbe v Jugoslaviji, niso pa proti državni enotnosti, torej za odcepitev, sedaj javlja kot ustavno vprašanje.(42) Rešitev notranjih odnosov, ki je po njegovem primerna tudi za "razredno zavedni jugoslovanski proletariat", je revizija ustave, po kateri bi bil v Jugoslaviji uveden sistem pokrajinskih avtonomij. Marković je mnenja, da bi te pokrajinske avtonomije ublažile konkurenčni boj posameznih nacionalnih buržoazij, predvsem pa nacionalni boj sam. Teh avtonomij teritorialno in politično podrobneje ne opredeljuje, poudarja le, da bi v večji meri "budile splošni politični interes in oživile politično zavest ljudstva" ter omogočile, "da bi se v največji meri izkoristila vsa naravna bogastva in razvile vse produktivne sile vsake pokrajine". Uvedene bi bile na podlagi "najpopolnejše demokracije." Ker se zaveda, da "skoraj niti ena pokrajina ... ne bi mogla biti homogena v nacionalnem pogledu," pravi, da bi obstajala nevarnost, da bi bile nacionalne manjšine v posameznih pokrajinah izpostavljene nasilju večine, česar pa ne vidi "v režimu polne demokracije, t. j. *nacionalne enakopravnosti* v vsakem pogledu." Tako zaključuje, da bi bile pokrajinske avtonomije "najboljša rešitev ustavnega vprašanja, ki bi popolnoma zadovoljila tudi vse narode in nacionalne manjšine, kateri bi izrazili željo, da ostanejo v državni skupnosti." Zato po Markoviću ta rešitev "v današnji konkretni situaciji" najbolj ustreza "*interesom delavskega razreda cele države*."(43)

Njegovo stališče je v razpravi zagovarjal zlasti Filip Filipović, ki prav tako ugotavlja, da med Slovenci in Hrvati "ni niti ene politične skupine, ki bi bila za odcepitev." Zato ima za "praktično aktualno zahtevo" delavskega razreda "sistem najširših pokrajinskih avtonomij," kajti taka državna ureditev bi "zmanjšala nacionalne borbe na najmanjšo mero."(44)

Avtonomistična koncepcija, za katero sta se zavzemala Sima Marković in Filip Filipović, je bila v razpravi izpostavljena ostri kritiki. Glede ureditve jugoslovanske države sta se tako izoblikovali dve stališči, avtonomistično in federalistično, do katerih se v tem delu razprave opredeljujejo vsi udeleženci v njej. Čeprav so vsi razpravljalci, bodisi, da so zastopali prvo ali drugo stališče, izhajali iz kritike državnega centralizma kot političnega izraza hegemonije velesrbske buržoazije, so jih delile globoke razlike v razumevanju bistva nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji ter strategije in taktike KPJ v tem vprašanju.(45) Avtonomistično stališče je dejansko obšlo vprašanje nacionalne državnosti tlačanih narodov, ki je v tistem času postalo zelo pomembno. V situaciji, ko nacionalna gibanja niso postavljala pod vprašaj državne enotnosti, temveč so zahtevala federativno ureditev države, je avtonomistično stališče kvečjemu le krepilo centralizem in velikosrbsko hegemonijo. Zato mu je bilo v razpravi postavljeno nasproti alternativno načelo državne ureditve — federalizem, kot edino mogoča rešitev nacionalnega vpraša-

42 Sima Marković, Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, Beograd 1923, str. 116 (citiram: Marković, Nacionalno pitanje). To stališče je zastopal Sima Marković do konca razprave. Ponovil ga je tudi v svoji drugi knjigi, ki jo je napisal k razpravi o nacionalnem vprašanju, "Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije", Beograd 1923; str. 8, 42, 44 (citiram: Marković, Ustavno pitanje). — Knjiga je izšla konec novembra 1923. O tem poročja v rubriki "Nove knjige", Borba, št. 44, 30. 11. 1923, leto II.

43 Marković, Nacionalno pitanje, str. 121, 122. Podčrtano v Nacionalnem pitanju. Glej tudi Marković, Ustavno pitanje, str. 30, 36. Gornje mnenje je vsebinsko zajeto tudi na str. 27, 29, 51. Prim. tudi str. 28, 33.

44 Radnik—Delavec, št. 84, 21. 10. 1923, leto II, Filip Filipović, "Nacionalno pitanje".

45 Latinka Perović, Debatā o nacionalnom pitanju, str. 358.

nja, ki je hkrati tudi zagotavljalo uresničenje pravice tlačanih narodov za samoodločbo, tj. nacionalno državnost in celotnost jugoslovanske države.(46) Podporo in obrazložitev je ideja federalizma dobila predvsem v prispevkih hrvaških in slovenskih udeležencev v razpravi, za katere je imela večkratni pomen. Z njo so se opredeljevali ne samo proti centralizmu kot izrazu velikosrbske hegemonije in separatizmu nacionalne buržoazije, ampak tudi proti avtonomistični koncepciji v jugoslovanskem delavskem gibanju.(47)

V tem delu razprave je bil odziv slovenskih komunistov, ki so se sicer opredelili do vprašanj, o katerih je tekla beseda, že pri vstopu v razpravo, manjši; verjetno zaradi vzrokov, ki jih omenja Lukač, a tudi zaradi tega, ker so proti avtonomistični koncepciji zelo ostro nastopili že Ante Ciliga, razpravljalec iz Hrvaške, in Makrovičevi nasprotniki v srbskem delu KPJ, zlasti Kosta Novaković in Rajko Jovanović. Stališča, ki so jih v svoji polemiki proti avtonomistični koncepciji zastopali ti avtorji, so namreč v polni meri povzeta v treh člankih, ki jih Glas svobode od konca septembra do decembra 1923 objavi k razpravi o nacionalnem vprašanju. V teh treh člankih ne najdemo, da bi bili Makedonci omenjeni kot poseben narod. To nas ne sme motiti, saj jih ne moremo upoštevati kot izviren prispevek slovenskih komunistov k razpravi. Namen člankov je bil namreč zgolj ta, da bralce seznanijo s tem, katera stališča v tistem času nastopajo v razpravi in kako razprava poteka.

Vsi trije članki so anonimni. V prvem, "Vzrok nacionalnega boja v Jugoslaviji. Avtonomija ali federalizem?", ki ga Glas svobode objavi 25. oktobra 1923, so povzeta stališča Anteje Cilige, ki jih ta zastopa v Borbi št. 37 in 38 z dne 11. in 18. oktobra 1923 v članku "Za jasnočo i odlučnost u nacionalnom pitanju."

Na začetku članka je rečeno, da je "debata o nacijskem vprašanju še vedno živahna v vseh listih NDSJ" ter da je "v zadnjih dveh številkah hrvatskega glasila naše stranke 'Borba' ... iznesel sodrug Mbt. (Ante Ciliga — op. J. P.) svoje mišljenje o nacijskem vprašanju." Njegova stališča so v skrajšani obliki "prinešena tu (v Glasu svobode — op. J. P.)" zato, "ker so mnogo pripomogla k nadaljnjemu razčiščenju tega velevažnega vprašanja. V teh svojih člankih polemizira sodrug s s. Simo Markovićem in pobija nekatera... izvajanja v njegovi knjigi, 'Nacionalno pitanje'...". Tej uvodni besedi sledi nakazovanje Ciligovih stališč: "Po naziranju s. Mbt. je vzrok nacijskemu boju v Jugoslaviji v obstajanju raznih narodov, v obstajanju slovenske, hrvatske in srbske buržoazije", pri čemer ne igra nobene vloge vprašanje, "katera izmed teh buržoazij je naprednejša ali razvitejša. ... Pri vprašanju, ali naj se organizira Jugoslavija na centralistični ali federalistični podlagi, moramo mi vsekakor za federalizem. ... Mi ne smemo biti za avtonomijo, ker avtonomija ne pomenja odstranitve srbske hegemonije, ampak samo njeno ublaženje." Obstaja tudi možnost: "politična in gospodarska enakopravnost vseh na podlagi federalistične ureditve države," ki jo je "mogoče izvojevati edinole z revolucionarnim bojem." V članku so omenjena še druga Ciligova stališča. Najprej njegov očitok "srbskim sodrugom," da se "srbsko proletarsko gibanje že izpred vojne odlikuje po svojem frazerskem radikalizmu, a s fakičnim oportunizmom, zlasti v nacionalnem vprašanju." Potem, da mora zahtevati za federalizem kot edino možni podlagi za enakopravnost vseh narodov slediti tudi zahteva za nacionalno vojsko, "to je, da je srbska vojska na srbskem ozemlju itd.," kar naj "velja tudi za uradništvo" ter da je Radičevi stranki treba "predložiti pogajanja za stvarjenje enotne fronte kmetov in delavcev za boj za ustvaritev republikanske federacije in delavsko-kmetijskih vlad."

46 Prav tam, str. 364—365.

47 Prav tam, str. 367—368.

Članek zaključuje njegovo stališče do nacionalnih manjšin. Ciliga tu opozarja na področje Makedonije in severnega dela Vojvodine, za katera zahteva avtonomijo.(48)

Avtor drugega članka "Razvoj nacionalnega vprašanja in NDSJ", ki ga Glas svobode objavi k razpravi o nacionalnem vprašanju 1. novembra 1923, povzema — ne da bi na to posebej opozoril — stališča iz članka Koste Novakovića "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Autonomija ili federacija," ki izide nekaj dni pred tem v Radniku-Delavcu, št. 86, 28. oktobra 1923. Avtor začenja članek z Novakovićevo ugotovitvijo, da sta se hrvaški in slovenski narod pod Avstro-Ogrsko razvijala v smeri ustanovitve svobodnih republik in da je bila zato njuna združitev v Jugoslavijo izpeljana drugače, kot si je to želelo "slovensko in hrvaško ljudstvo", ki je bilo "zopet zapostavljeno z uvedbo centralističnega režima srbske buržuazije." Namesto federativnih republik jugoslovanskih narodov je nastala država, ki ni mogla zadovoljiti "niti Slovencev in Hrvatov in seveda še manj ostale narodnosti pod okriljem monarhije SHS." Nezadovoljstvo se je še povečalo s centralistično vidovdansko ustavo, zato se je potreba po nacionalni enakopravnosti še bolj učvrstila pri tlačjenih narodih. "Radićeva HRS stranka je postala predstavnic hrvaškega naroda ... klerikalci in muslimani" pa "so zbrali okrog sebe množice Slovencev in Bosancev." Nadalje je rečeno, da mora NDSJ v svoji nacionalni politiki računati s kmečkimi in delavskimi množicami, saj te "čutijo pod centralističnim režimom, pod hegemonijo srbske buržuazije ... vedno bolj potrebo upostavitve federativnih republik." Zato se mora NDSJ boriti predvsem proti režimu reakcije in militarističnih klik. Najvažnejšo nalogo na tem področju pokaže že splošni položaj na balkanskem polotoku. Sicer zadušena bolgarska revolucija je namreč "najznačilnejši dogodek" v zadnjem času, "ne samo za razredni boj delavskega razreda, ampak tudi za razvoj nacionalnega vprašanja," saj je "postavila na dnevni red ... vprašanje Makedonije," ki je najtežje nacionalno vprašanje "na Balkanu sploh." Na koncu je rečeno, da je treba, ko se govori o aktivni udeležbi NDSJ v nacionalnem vprašanju, "računati z vsemi faktorji," da bo dosežen uspeh to je, da se ustvari enotna fronta proti hegemoniji srbske buržuazije.(49)

Tretji članek, ki ga Glas svobode objavi 15. novembra 1923, nosi naslov "Še o nacionalnem vprašanju"; v njem so povzeta stališča, ki jih Rajko Jovanović zastopa v daljšem prispevku "Nacionalno pitanje" v Radniku-Delavcu, št. 88 in 89 z dne 4. in 8. novembra 1923. V članku je najprej ugotovljeno, da sta se v razpravi o nacionalnem vprašanju izoblikovali dve stališči. Prvo je stališče Sime Markovića, ki razume nacionalno vprašanje kot ustavno vprašanje, kar je tudi mnenje Filipa Filipovića, ter drugo, ki predstavlja kritiko prvega. Zatem so navedene posamezne točke te kritike: Sima Marković ima pred očmi samo gibanje "civiliziranejših" narodov Jugoslavije, pozablja na gibanje "zaostalih" in "napolkolonialnih" makedonskih kmetov, "kajti *problem Makedonije* se mora popolnoma zanemariti, če se hoče nacionalno vprašanje v Jugoslaviji spraviti v okvir ustavne vprašanja. Pokret makedonskih kmetov pa ni nikaka ustavna borba." Dalje je rečeno, da avtonomistična revizija ustave pomeni kapitulacijo hrvaškega in slovenskega kapitala pred srbskim centralizmom, militarizmom in birokratizmom, kar bi pomenilo obvarovanje vseh reakcionalnih sil, hkrati pa ne bi rešilo tudi vprašanja nacionalnih manjšin. Markovićevo in Filipovićevo stališča so v članku opredeljena kot "oportunistična," ker "*praktično razdvajajo nacionalni problem od problema revolucionarne borbe proti kapitalizmu,*" kajti "če se proletariat bori za

48 Glas svobode, št. 28, 25. 10. 1923, leto I, "Vzrok nacionalnega boja v Jugoslaviji. Avtonomija ali federalizem". Podčrtano v Glasu svobode.

49 Glas svobode, št. 29, 1. 11. 1923, leto I, "Razvoj nacionalnega vprašanja in NDSJ". Podčrtano v Glasu svobode. Latinka Perović v *Debati o nacionalnom pitanju*, str. 295 napačno navaja, da se v tem članku podpirajo stališča iz članka Ante Cilige. Prav tako navaja tudi napačen datum — 1. 10. 1923, namesto pravilnega — 1. 11. 1923.

avtonomistično revizijo ustave, *se ne more združiti z nacionalnimi osvobodilnimi gibanji narodnih zatiranih mas Jugoslavije.*" Najvažnejša naloga "razredno-zavednega proletariata" je namreč v tem, "da združi nacionalna gibanja delovnih množic zatiranih narodov z gibanjem proletariata proti kapitalizmu," saj "edino delavci in kmetje lahko rešijo narodnostno vprašanje." NDSJ mora zato delavce in kmete povesti v boj proti hegemoniji srbske buržoazije in proti kompromisni politiki nacionalne buržoazije za dovršitev nacionalno-demokratskih revolucij ter "ustvarjenje delavsko-kmetskih vlad na ozemlju vsakega naroda Jugoslavije." Pri tem ima parola delavsko-kmetskih vlad poseben pomen, saj edino ta daje delavstvu možnost, "da prizna umestnost in neobhodnost svobodne federacije vseh narodov Jugoslavije in balkansko-podonavskih držav." Članek se zaključuje z mislijo, da se NDSJ zato ni treba boriti proti reviziji ustave, temveč samo proti iluziji, "da bo ta revizija prinesla rešitev nacionalnega vprašanja"; pripomnjeno je še, da je to "stališče, ki ga v glavnem zagovarja s. Rajko Jovanović."(50)

Vendar slovenski komunisti v tem delu razprave ne ostanejo zgolj pri povzemanju stališč, ki se pojavijo v njej. Decembra 1923, torej v zaključnem delu razprave, se v Glasu svobode ponovno oglasi Dragotin Gustinčič, ki v dveh nadaljevanjih objavi daljši prispevek "Glose k narodnostnemu vprašanju," v katerem je tudi izpod peresa slovenskega komuniste Markovičeva avtonomistična koncepcija izpostavljena kritični obravnavi. Vendar ponovni Gustinčičev nastop v razpravi ni pomemben samo zaradi tega. Njegov pomen je zlasti v tem, da se v "Glosah" posebej zavzema tudi za upoštevanje nacionalnih posebnosti Makedoncev v jugoslovanskem delavskem gibanju.

Glede na usmeritev v tem delu razprave je Gustinčič seveda osredotočen na opredelitev svojega odnosa do federalizma in na obravnavo Markovičeve avtonomistične koncepcije. V prvi "Glosi," ki jo Glas svobode objavi 6. decembra 1923, Gustinčič spregovori o svojem predavanju konec meseca junija na Dunaju; v glavnem pa razmišlja o federalizmu in se izreče proti ideji Balkanske federacije, "ki jo sodrugi iz Srbije ... še forsirajo" ter opozori na svoj predlog Podonavsko-balkanske federacije. Na kratko se ustavi tudi pri makedonskem vprašanju, ko kritizira Trišo Kaclerovića, da "misli še v svoji politični resoluciji, da imamo opraviti v Bosni, Črni gori in Makedoniji samo z *avtonomističnim* gibanjem."(51) V drugi "Glosi", objavljeni v Glasu svobode 27. decembra 1923, preide Gustinčič k obravnavi Markovičeve avtonomistične koncepcije, ki jo ima za neizdelano in nesprejemljivo. V kritiki Gustinčič še posebej opozarja na nacionalno individualnost Makedoncev: "Sodrug Marković," piše Gustinčič, "pozna v Jugoslaviji — izven narodnostnih manjšin — samo Srbe, Hrvate in Slovence in previdno obide, kakor v ostalem vsi naši srbski sodrugi, celo narodnost Makedoncev."(52) Zato ironično pristavlja: "Naravno: ker *makedonska* 'nacija' ne obstaja, a za kar se Makedonci sami smatrajo, se pri nas tudi v socialističnih krogih ne sme javno priznavati!"(53) V tretji "Glosi", ki jo Glas svobode objavi 3. januarja 1924 se Gustinčič še

50 Glas svobode, št. 31, 15. 11. 1923, leto I, "Še o nacionalnem vprašanju". Podčrtano v Glasu svobode.

51 Glas svobode, št. 34, 6. 12. 1923, leto I, "Glose k narodnostnemu vprašanju". Podčrtano v Glasu svobode. Dodajam, da je Glas svobode objavil Kaclerovičovo resolucijo 8. 11. 1923 — glej Glas svobode, št. 30, 8. 11. 1923, leto I, "Političen položaj in neposredne naloge NDSJ. Projekt resolucije za državno konferenco NDSJ. Referent s. Triša Kaclerović".

52 Kot smo rekli, se Marković v svoji knjigi, ko govori o pokrajinskih avtonomijah zaveda, "da skoraj niti ena pokrajina ... ne bi mogla biti homogena v nacionalnem pogledu". Tako za Makedonijo pravi, da bi v njej živeli "poleg Srbov tudi Bolgari, Turki, Arnavti, Kucovlahi in Grki." Marković torej resnično "previdno obide", kakor pravi Gustinčič, "celo narodnost Makedoncev". Glej Marković, Nacionalno pitanje, str. 121.

53 Glas svobode, št. 37, 27. 12. 1923, leto I, "Glose k narodnostnemu vprašanju". Podčrtano v Glasu svobode.

enkrat dotakne Makedonije ter zavrne mnenje, da naj bi bila kak poseben problem, ker ni vse Makedonsko ozemlje v Jugoslaviji. To stori, ko poudari federalizem nasproti avtonomistično urejeni državi. Federalizem ponazori kot "dogovor med Srbijo, Hrvaško, Vojvodino, Slovenijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo." V opombi, ki jo postavi pri navedbi Makedonije, pravi: "Tudi Marković je mnenja, da je Makedonija v Jugoslaviji nek poseben problem. Kako Makedoniji dati svobodo, da stopi v prostovoljno federacijo, ko pa ni vsa v Jugoslaviji? Tudi Slovenija ni vsa v Jugoslaviji, pa nam ne dela nikake preglavice."(54)

S tem prispevkom se zaključi sodelovanje slovenskih komunistov v razpravi o nacionalnem vprašanju. V njem (v "Glosah k narodnostnemu vprašanju") je Gustničič kljub novi usmeritvi v tem delu razprave posebej poudaril stališče, ki ga je delil z vsemi slovenskimi komunisti, da živi v Jugoslaviji poseben in samostojen makedonski narod. Vendar III. državna konferenca, ki poteka od 1. — 4. januarja 1924 v Beogradu, tega stališča slovenskih komunistov ni upoštevala. V resoluciji o nacionalnem vprašanju je sicer ugotovljeno, da Jugoslavija ni homogena nacionalna država, toda kot posebni narodi se omenjajo srbski, hrvaški in slovenski; za Makedonijo velja, da v njej živijo predstavniki vseh drugih balkanskih narodov.(55) Tako se zahteva slovenskih komunistov, da je treba Makedonce upoštevati kot narod, v resolucijah III. državne konference o nacionalnem vprašanju ni uveljavila; postala pa je sestavni element novih spoznanj, ki jih glede nacionalnega vprašanja osvoji KPJ v naslednjih letih.

III

Odgovoriti moramo tudi na vprašanje, v čem je vzrok, da slovenski komunisti vidijo in upoštevajo nacionalne posebnosti Makedoncev. V odgovoru bomo strnili naslednje:

1. Ne moremo govoriti o enotnem federativnem stališču, ki kot eno od dveh temeljnih nastopa v drugem delu razprave. Federalizem je bil namreč posledica same narave združitve jugoslovanskih narodov v novo državo in s tem povezanega centralizma in nacionalnega tlačenja nesrbskih narodov. Usmeritev, ki so jo v glavnem zastopali komunisti nesrbskih narodov, je proti obstoječemu centralizmu in nacionalnemu tlačenju (v nasprotju z avtonomistično, centralistično usmeritvijo) postavila za rešitev nacionalnega vprašanja alternativni princip državne ureditve, to je federalizem. Federalizem tako nastopa pri svojih zagovornikih kot vsem skupno izhodišče za rešitev nacionalnega vprašanja, vendar so se zastopniki federalistične koncepcije med seboj razlikovali tako glede okvira federacije (podonavsko-balkanskega, balkanskega in jugoslovanskega) kot glede vsebine federalizma.(56)

54 Glas svobode, št. 1, 3. 1. 1924, leto II, "Glose k narodnostnemu vprašanju". Glej tudi Marković, Ustavno pitanje, str. 34.

55 Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II, Beograd 1950, "Resolucija o nacionalnom pitanju", str. 67—74, "Resolucija o makedonskom i trakijskom pitanju", str. 74—77.

56 Latinka Perović, Debata o nacionalnom pitanju, str. 365.

To razlikovanje se čuti, kot ugotavlja Latinka Perović, tudi v resoluciji, ki jo je o nacionalnem vprašanju sprejela III. državna konferenca. Resolucija sicer predvideva federacijo jugoslovanskih narodov in se zavzema za delavsko-kmečke vlade ter lokalno samoupravo, s čimer tudi določi družbeno prirodu delov te federacije. Vendar pa v natančnejšo razčlenitev odnosov v federaciji resolucija ne poseže in to ne samo zaradi tega, ker vsi pojmi še niso bili razčiščeni, temveč ker so tudi v tem vprašanju obstajale razlike — in to prav med tistimi, ki so centralistični državi in avtonomijam kot ublaženemu centralizmu, postavljali nasproti federacijo kot radikalno rešitev. Prav tam, str. 389—390.

2. Pri slovenskih komunistih tako lahko govorimo o specifičnem razumevanju federalizma. Le-ta ima pri njih tudi svojo predzgodovino, ki sega še v čas prve svetovne vojne. V letih 1917/1918 je namreč v Švici izhajala revija "La Yougoslavie", ki se je predstavljala kot organ Neodvisne jugoslovanske demokracije, katere program naj bi izviral iz zborovanja zastopnikov jugoslovanskih študentov z univerz Srbije, Avstro-Ogrske in Nemčije na Vidov dan leta 1914 na Dunaju. Njena lastnika sta bila Nikola Smodlaka in Dragotin Guštinčič, ki v svojih prispevkih v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 tudi najbolj poudarja stališče slovenskih komunistov v tej razpravi; reviji La Yougoslavie je dajal ton, saj je bil njen urednik in je zanjo napisal večino člankov. Ena najbolj značilnih potez revije je bil njen federalistični koncept bodoče jugoslovanske države. Revija sicer ni zagovarjala federalistične ureditve s stališča združitve več različnih narodov, ker je poudarjala jugoslovanski unitarizem; zanikanje enotnosti jugoslovanskega naroda bi namreč revijo, ki se je zaradi svojega federalizma zamerila centralistom in ki je skušala vplivati na srbsko in črnogorsko dijaštvo v Švici, popolnoma onemogočilo. Vendar je bil unitarizem v reviji bolj stranski problem, kajti njeno glavno prizadevanje je bilo usmerjeno k federalizmu. Največjo nevarnost federalizmu je revija videla od privrženec Velike Srbije, kajti povečana Srbija, kakor je bila zamišljena, bi dajala Slovencem in Hrvatom manj pravic, kot bi jih imeli v Avstro-Ogrski; bila bi zanje neprivačna in zgodilo bi se lahko, da bi se odločili za reformirano Avstrijo namesto za centralistično Jugoslavijo s slabo prikritimi velesrbskimi težnjami. Zato je vprašanje federalizma bodoče jugoslovanske države povezovala z vprašanjem Črne gore. Zanj je bil obstoj samostojne črnogorske države močan argument v prid federalizmu bodoče jugoslovanske države in zlasti velika ovira za centralistično Jugoslavijo. Revija se je tako potegovala za pravice Črnogorcev, tudi Vojvodincev in Makedoncev, čeprav je temu posvečala manj prostora, Srbijo in Črno goro pa sicer ima za enakopravni pokrajini. Zaradi vsega tega je obsojala poskuse srbske vlade, da bi Črni gori preprečili soodločanje o bodoči jugoslovanski državi. To je tudi eden izmed vzrokov, da je zavračala krfski pakt; zapostavljanje Črne gore je zamerila tako Jugoslovanskemu odboru kot odposlancem Narodnega veječa, ko so ti ob koncu vojne prišli v Švico. Revija je zato pozivala ameriške Slovence, naj prenehajo podpirati Jugoslovanski odbor in upa, da jih bo pridobila za sodelovanje. V tem času je Guštinčič imel stike z ameriški Slovenci, vendar ne tudi z Etbinom Kristanom, ker ga je imel za avstromarksista in mu ni zaupal tudi potem, ko je Kristan mnenje spremenil. Vedej pa je za chicaško deklaracijo, a je ni objavil, ker ni imel njenega besedila.(57)

Pomen, ki ga je dajala revija samostojnosti Črne gore, je Guštinčič poudaril še leta 1920, ko je v "Ujedinjenju" pisal, kako si je La Yougoslavie zamišljala federativno ureditev Jugoslavije. Federativna ureditev Jugoslavije bi ne slonela na dejstvu, da obstaja več narodov, temveč na avtonomiji provinc, ki bi združevale ekonomsko in socialno podobne elemente. Temeljile bi na verskem čustvovanju, tradicijah in intelektualni ravni. Ena izmed takih homogenih enot naj bi bila tudi Črna gora z delom Hercegovine in južne Dalmacije.(58)

Kljub temu, da v času izhajanja revije La Yougoslavie Guštinčič še ni razumel federativne ureditve Jugoslavije na osnovi obstoja več narodov, lahko njegovo takratno prizadevanje za bodočo federativno jugoslovansko državo upoštevamo kot enega izmed elementov, ki so prispevali k njegovemu kasnejšemu spoznanju, da so Makedonci narod.

57 Andrej Vovko, Politični profil La Yougoslavie, revije jugoslovanske federalistične emigracije v Švici 1917—1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIII, Ljubljana, 1973, št. 1—2, str. 117—119, 121, 131.

58 Ujedinjenje, št. 2, 20. 3. 1920, leto I, Ing. D. Guštinčič, "Centralizem ali federalizem?"

Gustinčič je namreč v času, ki je potekel med izhajanjem revije La Yougoslavie in razpravo o nacionalnem vprašanju, ki je tekla med jugoslovanskimi komunisti leta 1923 spoznal dela marksističnih teoretikov o vprašanju naroda ter Jugoslavijo videl kot mnogonacionalno državo, v kateri živi tudi poseben makedonski narod.(58a)

Ob upoštevanju vloge, ki jo je imel pri oblikovanju političnega profila revije La Yougoslavie in s tem stališč, ki jih je imel do federalizma, je razumljiva njegova zahteva, ki jo je poudaril v svojem predavanju na Dunaju, konec junija 1923, naj KPJ glede rešitve nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, sprejme federativno načelo državne ureditve, po katerem naj se kot samostojna federativna enota predvideva tudi Makedonija. Tej zahtevi so pritrdili tudi vsi slovenski komunisti kot celota in zato (22. julija 1923, na seji Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo), poudarili svoje stališče, — da je treba, če se želi delati med množicami v nesrbskih pokrajinah, zahtevati široko federacijo ter v njej samostojne Slovenijo, Hrvaško, Gosno in Hercegovino, Makedonijo in Črno goro.(59) Razumljivo je tako tudi stališče, ki ga je Gustinčič kasneje zastopal v razpravi, da je federativno državno ureditev kot rešitev nacionalnega vprašanja treba imeti za posledico dogovora med Srbijo, Hrvaško, Vojvodino, Slovenijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo; Črnogorcem pa se mora dati republika ali avtonomija, če jo zahtevajo.

3. Dragotin Gustinčič, ki odločilno vpliva na stališča slovenskih komunistov v razpravi o nacionalnem vprašanju, je, preden je postal komunist, pripadal slovenski socialni demokraciji, v kateri je veljal dr. Henrik Tuma za enega vodilnih teoretikov. Gustinčič ga je tudi osebno poznal, saj je med leti 1913—1915 živel in deloval na Primorskem v Trstu. V osebnem in političnem stiku s Tumo je bil tudi po prvi svetovni vojni, saj je od maja 1920 do januarja 1923 prav tako živel na Primorskem: do poletja 1922 v Trstu, od poletja 1922 do januarja 1923 v Idriji. Dr. Henrik Tuma je leta 1913, ko je pisal proti kulturnojezikovnemu jugoslovanstvu Tivolске resolucije, štel Makedonce za poseben narod. "Ako smatramo narodnost sociološko," piše Tuma, "kot rezultat plemenskega razvoja, izprva odločilno po krvni sorodnosti, pozneje po skupnem jeziku in kulturi, nastali vsled sožitja, moramo torej imenovati Slovence, Srbe, Hrvate in Bolgare kot tri posebne narodnosti. Štejem za posebno narodnost tudi macedonske

58a V času, ko je izhajala La Yougoslavie Gustinčič torej ni razlikoval med posameznimi jugoslovanskimi narodi. Pripadal je še slovenski socialni demokraciji, ki ni imela jasnega nazora o nacionalnem vprašanju. O tem je sam rekel takole: "Jasno torej, da tedaj (v času izhajanja revije "La Yougoslavie" — op. J.P.) tudi jaz nisem mogel gledati z današnjo jasnostjo na nacionalno vprašanje. Tedaj še nisem poznal tozadevnih Leninovih, Safarovih, Stalinovih, Kusininovih in drugih spisov, niti nismo imeli še za sabo skušnje ruske revolucije in razvoja razmer v Jugoslaviji sami. Če bi imel to tedaj za sabo, bi bil kajpada tudi že v Švici postavljaval vprašanje jugoslovanskih narodnosti drugače." — Enotnost, delavsko-kmečki list, št. 32, 27. 8. 1927, leto II, "Odgovor s. Gustinčiča. Kaj je Gustinčič pisal v Švici in kaj bi imel še preklicati?"

59 Opozarjam še, da je samostojnost posameznih jugoslovanskih pokrajin poudarjal Dragotin Gustinčič že pred sejo Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 22. 7. 1923 in sicer na II. državni konferenci maja 1923 na Dunaju, kjer je govoril o vprašanju avtonomij v Jugoslaviji in smatral avtonomiziranje Jugoslavije za neobhodno potrebno. Zato je konferenci tudi predlagal, naj KPJ upošteva avtonomistični program, ki bi vključeval naslednje pokrajine: Srbijo, Makedonijo, Kosovo z Metohijo, Črno goro s Hercegovino, Vojvodino, Hrvaško, mogoče Dalmacijo in Slovenijo. (Glej tudi opombo 12). Iste enote, le da jim je dodal še Bosno, je Gustinčič predvideval kot samostojne nacionalne delavsko-kmečke republike v svojem predlogu Podonavsko-balkanske, Sudobске federacije. (Glej tudi str. 25 in opombo 29).

Slovene.”(60). Menimo, da je imelo to Tumovo razmišljanje prav gotovo odmev tudi v času razprave o nacionalnem vprašanju, ki leta 1923 teče med jugoslovanskimi komunisti.

4. Upoštevati moramo tudi, da je bila usoda slovenskega naroda, ki je bil razdeljen med tri države in po zedinjenju v kraljevino SHS izpostavljen pritiskom nacionalnega, političnega, gospodarskega in kulturnega značaja, podobna usodi ravno tako med različne države razkosanega in vsem oblikam zatiranja izpostavljenega makedonskega naroda. Zato slovenskim komunistom ni bilo težko razumeti borbe makedonskega naroda za nacionalno, politično, gospodarsko in kulturno enakopravnost, saj jim je enak položaj, v katerem sta bila oba naroda, preprečeval, da bi ob nerešenem nacionalnem vprašanju v kraljevini SHS videli izključno samo borbo lastnega naroda ter se zadovoljili s takim pogledom na nacionalno vprašanje, ki bi poudarjal samo lastne nacionalne interese. Zato so bili slovenski komunisti sposobni gledati na rešitev nacionalnega vprašanja širše in se tako tudi niso omejevali na upoštevanje nacionalnih posebnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev, ampak so videli te posebnosti tudi pri Makedoncih. Prav zaradi tega tudi v Politični resoluciji PS KPJ za Slovenijo in v razpravi poudarijo, da če se Srbi, Hrvati, Slovenci in Makedonci imajo za narode oziroma se čutijo kot različni narodi, je to njihovo prepričanje, ki je zanje odločilno in ga zato tudi upoštevajo.

IV

Sedaj, ko poznamo odnos slovenskih komunistov do vprašanja makedonskega naroda in vzroke zanj, bomo opozorili še na stališča, ki jih do tega vprašanja zastopajo razpravljalci zunaj Slovenije.

Osnovna značilnost prispevkov, s katerimi v razpravi o nacionalnem vprašanju sodelujejo udeleženci zunaj Slovenije, je ta, da v glavnem vsi vidijo in obravnavajo makedonsko vprašanje, vendar Makedonci kot narod v teh prispevkih niso upoštevali.(61) Izjema so le prispevki Anteja Cilige in Augusta Cesarca v zagrebški "Borbi" ter anonimni članek, objavljen v istem časopisu — (ki sicer ni vključen v razpravo o nacionalnem vprašanju); ti avtorji ne dvomijo o nacionalni individualnosti Makedoncev.

Če izvzamemo redakcijska članka, objavljena v Radniku-Delavcu 31. maja in 26. avgusta 1923, ki dejansko samo ugotavljata obstoj makedonskega vprašanja,(61a), lahko ugotovimo, da so razpravljalci, ki niso videli nacionalne individualnosti Makedoncev,

60 Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Beograd 1951, str. 207. Podatki o Gustinčičevem bivanju v Trstu in na Primorskem so vzeti iz Mape življenjepisov, življenjepisa Gustinčič ing. Dragotina, ki jo hrani ZA CK ZKS ter izjave, ki jo je junija 1972 Gustinčič dal Francetu Filipiču.

61 Makedonskega vprašanja ne obravnavajo naslednji avtorji: Svetozar Lj. Kokotović, Radnik—Delavec, št. 58, 5. 7. 1923, leto II, "Nacionalni problem u Jugoslaviji", V. S. Petrović, Radnik—Delavec, št. 62, 19. 7. 1923, leto II, "Plemenski problem Jugoslavije", anonimni avtor iz Čačka, Radnik—Delavec, št. 65, 29. 7. 1923, leto II, "Nacionalni problem u Jugoslaviji", Nikola Kotur, Radnik—Delavec, št. 81, 30. 9. 1923, leto II, "Naše držanje u hrvatskom pitanju", M. S. Pijade, Radnik—Delavec, št. 90, 11. 11. 1923, leto II, "Jedan prilog za diskusiju".

61a Prav tako izvzamam tudi članek F. Filipovića, "Nacionalno pitanje", Radnik—Delavec, št. 84, 21. 10. 1923, leto II. Filipović je namreč zapisal zgolj to, da je "tudi ... Makedonija" postavila "na dnevni red nacionalno vprašanje".

zastopali več različnih stališč.(62) Prvo stališče, ki ga navajamo, je stališče Gjуре Cvjića, ki pravi, da je "neposredni rezultat uvedbe srbske hegemonije" gibanje za avtonomijo Makedonije, ter da so danes "narodi v Makedoniji v gibanju za dovršitev nacionalne buržoazno-demokratske revolucije."(63) Istega mnenja kot Cvjić je tudi Rajko Jovanović, le da ne piše "narodi v Makedoniji", temveč "gibanje makedonskih kmetov." Ne meni, da v Makedoniji obstaja zahteva po avtonomiji.(64) Skupno stališče imajo Triša Kaclerović, Sima Miljuš in Kosta Novaković. Vsi trije so si edini, da Makedonija predstavlja eno najvažnejših nacionalnih vprašanj, ki naj ga jugoslovansko delavsko gibanje rešuje skupaj z drugimi balkanskimi delavskimi strankami v smislu bodoče Balkanske federacije.(65) Prav tako vsi trije tudi poudarijo avtonomijo Makedonije. Glede vprašanja, kdo živi v Makedoniji Triša Kaclerović sodi, da v njej prebiva več narodov(66). V večini svojih prispevkov pa uporablja izraz "makedonsko prebivalstvo". V zvezi z avtonomijo Makedonije ugotavlja, da je zaradi nacionalnega zatiranja srbske buržoazije v Makedoniji prišlo do gibanja za njeno avtonomijo,(66a) ki ga ima za "prvo etapo v končni osvoboditvi makedonskega prebivalstva." Enakopravnost in avtonomnost Makedonije bo po njegovem dosežena v Balkanski federativni socialistični republiki.(67) Za avtonomijo Makedonije se prav tako zavzema tudi Sima Miljuš, ki kot konkretno

62 V prvem članku, ki tudi odpre razpravo o nacionalnem vprašanju, je makedonsko vprašanje obravnavano takole: "Na koncu ... še tretji, najbolj zamotan in kočljiv problem: makedonski splet narodnosti in plemen, v katerem je težko določiti meje med plemeni in med narodnostmi in katerega gospodarska, politična in kulturna zaostalost še bolj otežuje pravilno in jasno postavljanje samega problema. Delavski razred je poklican da igra važno vlogo v njegovi rešitvi in razvoj delavskega razreda je odvisen od tega reševanja." Radnik—Delavec, št. 48, 31. 5. 1923, leto II, "Nacionalni i plemenski problemi u Jugoslaviji i radnička klasa". V drugem članku, ki ocenjuje dotedanji potek razprave, pa je rečeno tole: "V razpravi, ki se v tem trenutku vodi v partiji, je lahko govora samo o tem, ali v Jugoslaviji obstaja nacionalno tlačenje, t.j. da se konkretnije izrazimo, ali srbska buržoazija tlači ali ne hrvaško, slovensko in makedonsko ljudstvo ... Razume se, da je vsak svoboden, da piše o celotnem nacionalnem problemu v Jugoslaviji ali samo o enem njegovem delu, t.j. npr. samo o makedonskem vprašanju." Radnik—Delavec, št. 73, 26. 8. 1923, leto II, "Diskusija o nacionalnom pitanju".

63 Borba, št. 36, 4. 10. 1923, leto II, "Predlog rezolucije o nacionalnom pitanju. Za zemaljsku konferenciju N.R.P.J. Referent drug Gjuro Cvjić". Omenjam tudi Životo Milojkovića, ki sicer makedonskega vprašanja ne obravnava razen toliko, da kritizira Cvjićevo stališče, da so narodi v Makedoniji v gibanju za dokončanje nacionalne buržoazno-demokratske revolucije. "Nacionalnih gibanj s takim značajem", pravi Milojković, "v Makedoniji ni." — Radnik—Delavec, št. 96, 16. 12. 1923, leto II, Života Milojković, "Politička situacija i naši zadaci. Naša nacionalna politika."

64 Radnik—Delavec, št. 88, 4. 11. 1923, leto II, Rajko Jovanović, "Nacionalno pitanje".

65 Glej Radnik—Delavec, št. 59, 8. 7. 1923, leto II, "Politička situacija i neposredni zadaci N.R.P.J. Projekt rezolucije za Zemaljsku konferenciju N.R.P.J. na dan 9., 10. i 11. septembra 1923. godine. Referent drug Triša Kaclerović," Radnik—Delavec, št. 75, 2. 9. 1923, leto II, Sima Miljuš, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji," Radnik—Delavec, št. 86 in 87, 28. 10. in 1. 11. 1923, leto II, Kosta Novaković, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Autonomija ili federacija", Radnik—Delavec, št. 93, 25. 11. 1923, leto II, Kosta Novaković, "Na pohvale Krste Cicvarića".

66 Radnik—Delavec, št. 88, 4. 11. 1923, leto II, "Politička situacija i neposredni zadaci N.R.P.J. Projekt rezolucije za zemaljsku konferenciju N.R.P.J., sazvanu za 18., 19. i 20. novembra 1923. godine u Beogradu. Referent drug Triša Kaclerović."

Na drugem mestu v tem članku se Triša Kaclerović jasneje izrazi glede narodov, ki prebivajo v Makedoniji. Opozori namreč na "proletarske in siromašne mase bolgarskega, grškega in arnavtskega naroda" ter na — s strani turške buržoazije — nacionalno dobro organizirano "turško prebivalstvo".

66a Prav tam.

67 Radnik—Delavec, št. 76, 5. 9. 1923, leto II, "Nacionalno pitanje u Makedoniji", Radnik—Delavec pod tem naslovom objavlja poročilo mestne organizacije NDSJ iz Veleža, ki poroča o predavanju, katerega je imel Triša Kaclerović v istem mestu 30. 8. 1923 pod naslovom "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji i radnička klasa".

geslo za boj NDSJ v Makedoniji predlaga "polno avtonomijo Makedonije." (68) Sicer je mnenja, da v Makedoniji živi več narodov ter da je interes srbskih, hrvaških, slovenskih, makedonskih in bolgarskih delavcev ter kmetov, da živijo skupaj v eni federaciji. (69) Kar se tiče Makedonije, naj bi bila ta vključena v Balkansko socialistično federacijo, vendar glede položaja Vojvodine in gravitacije Slovenije proti severu predlaga širši federativni okvir — Balkansko-podonavsko socialistično federacijo. (70) Tudi Kosta Novaković je mnenja, da je v Makedoniji več narodov, vendar o njihovem dejanskem obstoju ni prepričan. (71) Zato uporablja termin "makedonsko prebivalstvo" (72) oziroma "ljudstvo v Makedoniji." (73) O avtonomiji Makedonije pravi, da ima "ljudstvo v Makedoniji pravico na polno svobodo in neodvisnost, ki ju bo dobilo samo kot polnopravni avtonomni član Balkanske Federativne Republike." (74)

Njihovemu stališču je bolj ali manj podobno tudi stališče Sime Markovića. Marković pravi, da se makedonsko vprašanje ne more obiti, če se govori o nacionalnih odnosih na Balkanu sploh, vendar ga "etnografska pisanost Makedonije" otežuje v največji meri. (74a) Makedonsko vprašanje zanj ni jugoslovansko, temveč balkansko vprašanje. (75) Zato meni, naj ga rešujejo vsi balkanski narodi, združeni v eni ekonomskopolitični zvezi, zvezi balkanskih narodov, katere enakopravni član bi bila tudi avtonomna Makedonija. V tem smislu naj se vodi politika marksističnega delavskega razreda v vseh državah na Balkanu. Vendar dvomi tudi v to rešitev, saj opozarja, da je zahodnoevropski imperializem največji sovražnik in ovira za združitev balkanskih narodov, kar v največji meri otežuje balkansko vprašanje tako, da ni upanja, da bi bilo rešeno pred končno zmago delavskega razreda. (76)

Svoje mnenje ima anonimni avtor iz Velesa. Trdi, da je v Makedoniji več narodov, ki trpe dvojen pritisk, od velikosrbske buržoazije, ki hoče za vsako ceno asimilirati Makedonce, ter od bolgarskih plačancev, ki jih vodi Centralni komite VMRO. Rešitev za Makedonce vidi v krepitvi razredne borbe ter v vzpostavitvi Balkanske federacije, v katero bi bilo vključeno tudi osvobojeno makedonsko ljudstvo. (77)

68 Radnik—Delavec, št. 75, 2. 9. 1923, leto II, Sima Miljuš, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji".

69 Prav tam.

V tem članku Sima Miljuš pravi, da v Makedoniji živijo v glavnem Srbi, Bolgari in Grki, da pa so nacionalne skupine med seboj pomešane. Glede vprašanja, za koga se nacionalno čutijo Makedonci, pa odgovarja takole: "Medtem ko se je mlada predvojna srbska buržoazija na različnih straneh zanimala za svoje sonarodnjake ter delala načrte za njihovo osvoboditev izpod avstrijskega, madžarskega in turškega gospostva in za nadaljnjo ekspanzijo, se je mlada bolgarska buržoazija v glavnem zanimala za Makedonijo in razširila svoj vpliv pri njenem potlačenem prebivalstvu. Sistematično je ustanavljala šole in vzgojila cel kader inteligence. Z eno besedo: prej je prišla tja. Makedonec se zaradi tega bolj čuti Bolgara kot Srba."

70 Radnik—Delavec, št. 76, 5. 9. 1923, leto II, Sima Miljuš, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji".

71 Radnik—Delavec, št. 86, 28. 10. 1923, leto II, Kosta Novaković, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Autonomija ili federacija." "Nacionalno zbiranje", piše Kosta Novaković v tem članku, je "v Makedoniji izvršeno samo pri Muslimanih Turkih pod Džemijetom, medtem ko je bilo pri ostalih narodnostih (to) zbiranje z nasiljem preprečeno."

72 Radnik—Delavec, št. 87, 1. 11. 1923, leto II, Kosta Novaković, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Autonomija ili federacija."

73 Radnik—Delavec, št. 93, 25. 11. 1923, leto II, Kosta Novaković, "Na pohvale Krste Cicvarića".

74 Prav tam.

74a Marković, Nacionalno pitanje, str. 123—124.

75 Marković, Ustavno pitanje, str. 34—35.

76 Marković, Nacionalno pitanje, str. 123—124.

77 Lukač, Radnički pokret, str. 132—133.

Balkansko federacijo omenja tudi Pavle Pavlović, vendar je njegovo stališče v primerjavi s stališčem anonimnega avtorja iz Velesa manj izdelano. Ne ukvarja se z vprašanjem, kdo živi v Makedoniji, saj uporablja besede "makedonsko prebivalstvo" oziroma "makedonske množice." V Makedoniji, pravi, "je najvažnejša propaganda za Balkansko socialistično federacijo, ... ki ima danes za izmučeno makedonsko prebivalstvo še večji in pomembnejši značaj po vseh ... krvavih, 'nacionalnih' metodah, ki mu niso bile sposobne niti v pol stoletja prinesiti neobhodno svobodo in kruh." Rešitev makedonskega vprašanja vidi v zmagi proletariata na Balkanu, saj pravi, da je "revnim makedonskim množicam najlažje doumeti veliko resnico, da ga lahko samo zmaga proletariata na Balkanu reši vseh lažnih prijateljev in odkritih sovražnikov ter mu omogoči pravico na polno samoodločbo." (78)

Kot zadnje navajamo stališče F. Garkovića, ki zgolj ugotavlja takrat tako imenovane "makedonske razmere". Prebivalce Makedonije opredeljuje kot "delovno ljudstvo Makedonije," v katerem ni nobene nacionalne revolucionarnosti. Garkovićevo stališče kaže najmanj pripravljenosti, da bi razmišljal o rešitvi makedonskega vprašanja: "... Imamo pokrajino," piše, "ki jo je zgodovina privedla v obupen položaj. To je Makedonija. Z ene strani akcija makedonstvujuščih, z druge pa brezpravnost, reakcija in dr. kot sredstvo za vzpostavitev 'reda in mira'. Delavno ljudstvo Makedonije gori med dvema ognjema: stoji med bodalom in puškinim kopitom. Revolucionarni element iz 1900 ih let ne obstaja več, ker se je razočaral in uvidel vso brezuspešnost nacionalnega revolucionarizma." Sicer je mnenja, da nacionalni problemi ne morejo biti pozitivno rešeni v okviru buržoazne države, temveč "edino ... v svobodnih socialističnih republikah, v tem primeru (mišljena sta Jugoslavija oz. Balkan — op. J. P.) v okviru Zveze Balkanskih Socialističnih Federativnih Republik." (79)

Avtorji, katerih stališča do makedonskega vprašanja smo navedli zgoraj, izhajajo iz srbskega dela KPJ, razen Gjura Cvijića in Sime Miljuša, ki sta vključena v hrvaškem delu. V glavnem opisujejo razmere v Makedoniji in opozarjajo na odgovornost velikosrbske buržoazije za te razmere. Rešitev makedonskega vprašanja vidijo v tem, naj KPJ upošteva, da v Makedoniji obstaja gibanje za dokončanje nacionalno-buržoazne revolucije in gibanje za njeno avtonomijo. V glavnem pričakujejo to rešitev šele v prihodnosti — v Balkanski federaciji; nekateri ne pred dokončno zmago delavskega razreda. Od njih se zato bistveno ločijo Ante Ciliga, August Cesarec in anonimni avtor, ki objavijo svoje prispevke v zagrebški Borbi; saj o gornjem ne razmišljajo, temveč jasno poudarijo nacionalno individualnost makedonskega naroda.

Dne 16. avgusta 1923 izide v Borbi članek Anteja Cilige, "Samoodredjenje naroda u Jugoslaviji." (80) Ciliga podaja v tem članku eno izmed najbolj utemeljenih stališč, ki v razpravi o nacionalnem vprašanju poudarja nacionalno individualnost Makedoncev. "Od slovanskih plemen," piše Ciliga, "živijo v Jugoslaviji tudi Makedonci. Oni so se celo XIX. stoletje razvijali v smeri samostojnega naroda in vsa prizadevanja srbske buržoazije, da jih posrbi, so bila do sedaj brezuspešna. Oni predstavljajo posebno nacionalno

78 Radnik—Delavec, št. 56, 28. 6. 1923, leto II, Pavle Pavlović, "Nacionalni problem u Jugoslaviji".

79 Radnik—Delavec, št. 64, 26. 7. 1923, leto II, F. Garković, "Nacionalni problem v Jugoslaviji".

80 Opozarjam, da se je uredništvo Borbe od Ciligovega članka ogradilo, kajti k članku je bila pripisana tale pripomba: "Kakor ta, tako tudi vsi ostali članki o nacionalnem vprašanju, ki so podpisani s šifro (Ciliga uporablja psevdonima Mt. in Mbt. — op. J.P.) ali polnim podpisom, predstavljajo posamezna stališča v partiji. Glede na to partija kot celota in uredništvo Borbe, ki je njen organ, ne moreta prevzeti odgovornosti za pravilnost vseh sklepov posameznih avtorjev. (Ur. 'B.')

individualnost in priznati jim je treba vse pravice, ki iz tega izhajajo. Naše gibanje je naredilo napako, ker ni že leta 1919 vodilo agitacije in izdajalo časopisja v makedonskem jeziku za makedonske ljudi. Treba je tudi zahtevati šole za makedonskim učnim jezikom, ljudstvo pa naj se samo odloči, ali bodo njihovi otroci obiskovali šole s srbskim ali makedonskim učnim jezikom. Prav tako pa moramo zahtevati tudi svobodno kulturno in nacionalno življenje za vse ostale manjšine, ki živijo v SHS: Nemce, Madžare, Romune, Bolgare, Grke, Arnavte in Turke.”(81) Ciligovo stališče je torej popolnoma jasno: Ciliga vidi samostojen makedonski narod, ki mu naj grede tudi vse pravice, ki iz tega izhajajo. Čeprav članku eksplicitno ne piše, je jasno razvidno, da v Makedoniji poleg makedonskega naroda vidi tudi druge, Bolgare, Grke, Arnavte in Turke, ki jih opredeli kot ”manjšine”. Ciliga torej ne dvomi o njihovih nacionalnih posebnostih, saj zanje zahteva ”svobodno kulturno in nacionalno življenje” in se v razpravi še enkrat zavzame za njihovo vsestransko zaščito kot posebnih nacionalnih skupnosti. To stori na konferenci mestne organizacije NDSJ v Zagrebu, kjer predlaga spremembe v načrtu resolucije Triše Kaclerovića za državno konferenco NDSJ. Med spremembami, ki jih predlaga, je namreč tudi ta, naj se ”med 7. in 8. točko istega XI. poglavja: Neposredne naloge partije” (v Predlogu resolucije Triše Kaclerovića za državno konferenco NDSJ — op. J. P.) postavi posebna točka z neposrednimi konkretnimi zahtevami o nacionalnih manjšinah.”(82) Preden navedemo njegov predlog, moramo opozoriti, naj nas ne moti, če Ciliga v svojih zahtevah za nacionalne manjšine, ki živijo v Jugoslaviji, omenja tudi Makedonce. Ne gre namreč za to, da bi Ciliga spremenil svoje stališče o Makedoncih kot posebnem narodu in bi jih sedaj razumel kot neko nacionalno manjšino. Jasno vidi razliko med Makedonci, Srbi, Bolgari, Grki, Arnavti in Turki, v tem predlogu pa še posebej loči na eni strani med Makedonci in Srbi, na drugi med Makedonci in Bolgari. To je zlasti pomembno, ker je znano, da sta si takrat Makedonce etnično lastila rivalska srbski in bolgarski nacionalizem. S tem, da omenja tudi Makedonce, Ciliga pač le navede vse narode, ki živijo v Makedoniji in še enkrat poudari pravice, ki jih morajo imeti Makedonci. Njegov predlog je, da se ta posebna točka glasi takole: ”... Da se (NDSJ — op. J. P.) bori za svobodno kulturno in politično delo vseh makedonskih narodov, da zahteva poleg srbskih in turških šol tudi arnavtske, bolgarske, makedonske (t. j. v makedonskem dialektu tam, kjer ljudje nečjejo niti srbskih niti bolgarskih), romunske in grške, da zahteva svobodno izhajanje knjig in časopisov v vseh teh jezikih, da zahteva, da se namešča domače uradništvo in da se v vsakem kraju Makedonije uraduje v jeziku tega kraja; glede na to, da poteka nasilna denacionalizacija

81 Prav tam.

Lukač v Radničkom pokretu tega članka ne omenja. V zvezi s tem člankom pa dodajam še, da Lukač v Radničkom pokretu, str. 140, napačno navaja kot drugi Ciligov prispevek k razpravi o nacionalnem vprašanju članek, ki ga Ciliga objavlja 30. 8. 1923 v Borbi. Pravilno je, da je drugi Ciligov prispevek k razpravi pravkar obravnavani članek. Ciliga v avgustu leta 1923 k razpravi o nacionalnem vprašanju v Borbi objavi tri članke: ”Razvitak i sudbina nacionalnog pitanja kod Jugoslovena” (Borba, št. 29, 9. 8. 1923, leto II. Lukač v Radničkom pokretu, str. 139 navaja napačni datum 29. 8. 1923. Prav tako tudi Latinka Perović v Debati o nacionalnom pitanju, str. 292, navaja isti napačni datum, 29. 8. 1923), ”Samoodredjenje naroda u Jugoslaviji” (Borba, št. 30, 16. 8. 1923, leto II) in ”Zadaci naše partije u nacionalnoj borbi” (Borba, št. 32, 30. 8. 1923, leto II). Zadnjega članka Latinka Perović v Debati o nacionalnom pitanju ne omenja.

82 Borba, št. 42, 15. 11. 1923, leto II, ”Predlozi za izmene projekta resolucije”.

Po vsej verjetnosti je konferenca mestne organizacije NDSJ v Zagrebu potekala med 7. 11. 1923, ko Borba objavi Kaclerovičev Predlog resolucije za državno konferenco NDSJ (Borba, št. 41, 7. 11. 1923, leto II, ”Politička situacija i neposredni zadaci N.R.P.J. Predlog resolucije za zemaljsku konferenco N.R.P.J. Referent drug Triša Kaclerović”) in 15. 11. 1923, ko Borba objavi ”Predloge za izmene projekta resolucije”. Lukač in Latinka Perović tega članka ne omenjata.

v Makedoniji tudi prek cerkve, mora partija zahtevati, da ljudje vsake župnije sami izbirajo duhovnika in sami določajo cerkveni jezik; zahtevati svobodno vrnitev emigrantov; se boriti za posebne šole Nemcev, Madžarov in Romunov v Vojvodini oziroma v Slavoniji in Sloveniji, kot tudi to, da se v uradih govori v jeziku teh narodov." (83)

Enako kot Ante Ciliga tudi August Cesarec ne dvomi o nacionalni individualnosti Makedoncev. Cesarec prispeva k razpravi o nacionalnem vprašanju daljši članek v treh

83 Prav tam.

Narode, ki živijo v Makedoniji, Ciliga torej označuje kot "nacionalne manjšine" in kot take jih tudi razumemo z izjemo Makedoncev, katere etnično ne prišteva drugim kot k — Makedoncem. Zato moramo kot nacionalne manjšine, ki jih Ciliga vidi v Makedoniji, upoštevati le Bolgare, Grke, Arnavte in Turke. V tem smislu ga gre tudi razumeti, ko se v članku "Za jasnočo i odlučnost u nacionalnom pitanju. Povodom predloga rezolucije druga Gjura Cvijića o nacionalnom pitanju" (Borba, št. 38, 18. 10. 1923, leto II) dotakne vprašanja nacionalnih manjšin v Makedoniji in severnem delu Vojvodine. Na to opozarjamo zato, ker bi površni bralec sodil, da je Ciliga imel v mislih makedonski narod ne pa tistih, ki so bili poleg makedonskega izpostavljeni nasilni denacionalizaciji. Na tem mestu Ciliga pravzaprav ponovi tisto, kar je zapisal že v članku, objavljenem v Borbi 16. 8. 1923: "Prav tako pa moramo zahtevati tudi svobodno kulturno in nacionalno življenje za vse ostale manjšine, ki živijo v SHS: Nemce, Madžare, Romune (opozarjam, da ti živijo v glavnem v severni Vojvodini — J.P.), Bolgare, Grke, Arnavte in Turke." 18. 10. 1923 to izrazi takole: "Še dve besedi o *nacionalnih manjšinah* (podčrtal J.P.), Mi zahtevamo za Makedonijo avtonomijo. Dobro. Vendar moramo — tudi v resoluciji — jasno naglasiti, da Makedonije ne smatramo za srbsko, ampak da smo mi za samostojno Makedonijo in da v avtonomiji vidimo prvi korak k samostojnosti. Tu se moramo ločiti od srbskih republikancev, ki vidijo v avtonomiji prvi korak k postopnemu srbiziranju Makedonije. Podobno velja tudi za severni del Vojvodine."

K tej opombi dodajam, da članek "Za jasnočo i odlučnost u nacionalnom pitanju" izide kot nadaljevanje in konec daljšega Ciligovega razmišljanja, ki ga objavi pod istim naslovom v prejšnji številki Borbe, št. 37, 11. 10. 1923, leto II, takrat z drugačno podnaslovitvijo, "Povodom knjige Sime Markovića: Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma". V tem članku Ciliga govori tudi o "makedonskih narodih" in o "gibanju makedonskih kmetov in delavcev za nacionalno enakopravnost", kar gre razumeti v prvem primeru kot vse tiste narode, ki jih Ciliga vidi v Makedoniji, v drugem pa kot gibanje kmetov in delavcev teh narodov za nacionalno enakopravnost. Kot je iz podnaslovitve razvidno, Ciliga obravnava Markovićevo knjigo, Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma in med drugim označi "nazore tovariša Markovića o makedonskem problemu" kot "napačne", toda o njih ne spregovori podrobno. Na ta članek posebej opozarjam zato, ker v njem zasledimo kritiko prvotnega stališča KPJ do nacionalnega vprašanja, ki nacionalnega boja ni vključevalo v svoj revolucionarni program ter oceno tiste partijske politike, v kateri je bilo to še vedno prisotno. Ciliga namreč to kritiko ponazori tudi z makedonskim vprašanjem. Najprej ugotovi, da je upadu revolucionarnosti in revolucionarnega gibanja po vrenju v letih 1919/1920 pripomoglo tudi nerazumevanje nacionalnega vprašanja, kajti takoj, ko se je vladajoča srbska buržoazija z Obznanom zavarovala pred socialno revolucijo, je nacionalno vprašanje postalo življenjsko vprašanje Jugoslavije. Komunisti tega niso razumeli in so si tu "sami pripravili poraz. Namesto, da bi dali parolo o samoodložbi narodov," piše Ciliga, "smo se umaknili z bojišča. Namesto, da na tem terenu, katerega je postavil režim, organiziramo borbo proti njemu, smo se izolirali od množic in izjavljali, da se nas nacionalno vprašanje ne tiče, da sta Pašić in Radić enaka, da so makedonski komite razbojniki itd." Zadnje ponovi tudi pri neposredni obravnavi Markovićeve knjige, ko opozori, da je Marković pravilno opredelil trditev Roze Luksemburg, da revolucionarni delavski stranki ni treba upoštevati nacionalnega vprašanja in navede Markovićevo nasprotno mnenje: "Predstavniki tega naziranja so pripadali skrajni levič in internacionali, vendar pa so se pri tem pomembnem vprašanju, čeprav navdihnjeni z diametralno nasprotnimi intencijami (cilji), v praksi znašli na istem terenu s svojimi antipodi (nasprotniki) s skrajne desnice, social-imperialisti in včasih tudi z — buržoazijo." To se je," nadaljuje Ciliga, "našim beograjskim tovarišem okoli 'Radnika' tudi zgodilo. Oni so se, opozarjajoč Pašića, da s preganjanjem delavcev na Hrvaškem krepi Radića oziroma opozarjajoč policijo, naj v Makedoniji preganja komite in ne delavskih organizacij, znašli na istem terenu kot Pašić."

nadaljevanjih "Nacionalno pitanje i naši zadaci."(84) O Makedoncih kot narodu spregovori Cesarec v drugem in tretjem nadaljevanju svojega članka. V drugem nadaljevanju, ki izide v Borbi 30. avgusta 1923, obravnava Cesarec hrvaško vprašanje ter svoje razmišljanje o njem sklene v ugotovitvijo, "da se ves hrvaški narod brez razrednih razlik, — tako buržoazija kot kmetje in delavci — čuti nacionalno tlačenege. Podobna analiza," pravi Cesarec, "bi pokazala tudi za ostale narode, pa naj jih razumemo teritorialno kot Črnogorce ali pa nacionalno kot Slovence, Makedonce in nacionalne manjšine. Vidimo, da so vsi ti narodi proti gospodujočemu srbskemu narodu začeli borbo za samoodločbo, ki so jo programsko precizirali v raznih parolah, kot je federacija ali avtonomija." Ko razmišlja, za kakšno državno ureditev naj se bori delavski razred, pravi: "A za kaj smo lahko mi, delavska demokracija, kot za tisto, za kar so se že dvakrat tlačeni narodi posameznih pokrajin jasno izrekli, namreč, za avtonomije, ki jih narodi zahtevajo — bodisi znotraj države, kot to zahtevajo Slovenci, bosanski Muslimani in Črnogorci, ali zunaj nje, šele v okviru neke širše federacije, kot to zahtevajo Makedonci in mogoče Črnogorci..."(85) Cesarec omenja Makedonce kot narod še enkrat v tretjem nadaljevanju svojega članka, dne 6. septembra 1923, ko govori o federaciji kot edini poti, ki vodi od nacionalne revolucije k proletarski: "Vsekakor ne moremo ocenjevati pravilnosti našega stališča do nacionalnega vprašanja samo glede na to, kdo je ekonomsko naprednejši, ker bi iz tega sledilo, da smo proti nacionalni osvoboditvi ekonomsko zaostalega naroda, kot so to na primer Makedonci, za kar seveda nikakor nismo."(86)

Omenimo naj še članek, ki je izšel v Borbi 25. oktobra 1923 in je uvrščen v rubriko "Politične bilješke"; v njem anonimni avtor polemizira s stališči, ki jih glede makedonskega vprašanja zastopa meščansko usmerjeni Trg. glasnik. V članku je ugotovljeno, da je makedonsko vprašanje ostalo nerešeno in da postaja vse težje za oblastnike; srbska buržoazija ga hoče "preprosto zamolčati in zatajiti. Vendar ji to ne uspeva, ker se krik in protest tlačениh Arnavtov, Bolgarov, Turkov in vseh drugih Makedoncev ne bo polegel." Ob tej navedbi pogrešamo nacionalno opredelitev "vseh drugih Makedoncev". To je avtor storil na drugem mestu, ko označuje stališče Trg. glasnika o makedonskem vprašanju: Trg. glasnik sicer priznava, da je v Makedoniji "prvič, državna administracija škandalozna; 2. da se ne izvaja agrarna reforma; 3. da obstaja tendenca o razseljevanju Makedoncev in priseljevanju lojalnega srbskega prebivalstva". Zato Trg. glasnik predlaga, "da se v Makedoniji nastavijo najboljši uradniki in žandarji, da se ti dobro plačajo, da se agrarna reforma izvede 'previdno' in v interesu srbske buržoazije in da se poveča priseljevanje Srbov oziroma trebljenje Makedoncev." Po tej oznaki stališč v Trg. glasniku pridemo do tistega mesta, kjer vidimo, da avtor prej omenjene "druge Makedonce" razume v etničnem smislu: "To je vse," nadaljuje avtor, "kar ve srbska buržoazija. Toda niti to ne bo naredilo iz *Makedoncev* (podčrtal J. P.), Arnavtov,

84 Borba, št. 30, 16. 8. 1923, leto II, August Cesarec, "Nacionalno pitanje i naši zadaci", podnaslovitev: "I. Osnov sviju naših pitanja, pa i nacionalnoga", Borba, št. 31, 23. 8. 1923, leto II, August Cesarec, "Nacionalno pitanje i naši zadaci", podnaslovitev: "II. Razvoj i pouke naše nacionalne revolucije", Borba, št. 32, 30. 8. 1923, leto II, August Cesarec, "Nacionalno pitanje i naši zadaci", podnaslovitev: "III. Osnovni naš nacionalni stav: federalizam", Borba, št. 33, 6. 9. 1923, leto II, August Cesarec, "Nacionalno pitanje i naši zadaci", podnaslovitev: "IV. Federacija kao etapa od nacionalne revolucije k proleterskoj".

85 Borba, št. 32, 30. 8. 1923, leto II, August Cesarec, "Nacionalno pitanje i naši zadaci", "III. Osnovni naš nacionalni stav: federalizam".

86 Borba, št. 33, 6. 9. 1923, leto II, August Cesarec, "Nacionalno pitanje i naši zadaci", "IV. Federacija kao etapa od nacionalne revolucije k proleterskoj".

Bolgarov in Turkov Srbe, kakor to tudi ni uspelo s falsificiranjem narodne statistike.”(87)

S tem člankom zaključujemo pregled stališč, ki jih zastopajo do makedonskega vprašanja v razpravi o nacionalnem vprašanju udeleženci zunaj Slovenije. Opozorili bi le še na razliko, ki obstaja med razpravljalci, ki vidijo nacionalne posebnosti Makedoncev, in slovenskimi komunisti: stališča prvih v razpravi podajajo mnenja posameznikov, medtem ko gre pri slovenskih komunistih za stališče, ki ga zastopajo kot celota.

V

Ob koncu bi opredelili prispevek slovenskih komunistov v razpravi o nacionalnem vprašanju: Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji in pomen njegove pravilne rešitve so komunisti na Slovenskem razumeli tako, da je njegovo stališče širilo vsebino razprave v naslednjih treh točkah:

— prvi se v razpravi javno izrečejo za federalizem kot edino možen odnos do nacionalnega vprašanja,

— še preden je Sima Marković odločil vprašanje o nacionalni enotnosti ali nacionalnih individualnostih, so slovenski komunisti že imeli Jugoslavijo za nacionalno neenotno državo, to je za državo, v kateri živi več narodov: srbski, hrvaški, slovenski in makedonski,

— za posebne narode potemtakem nimajo samo Srbov, Hrvatov in Slovencev, temveč tudi Makedonce.

Njihovo upoštevanje Makedoncev kot posebnega naroda na III. državni konferenci sicer ni prodrlo,(88) vendar je ostalo živo, saj ga je osvojila tedanja levičarska slovenska intelektualna mladina, ki se je zbirala okoli revije "Mladina". Revija Mladina, ki je v trenutku, ko je Srečko Kosovel leta 1925 s svojimi ožjimi prijatelji, zlasti Vinkom Košakom in Ivom Grahorjem prevzel njeno uredništvo, že prešla v vplivno območje Komunistične partije,(89) je leta 1926 objavila prav članek Vinka Košaka, ki govori o jugoslovansko-bolgarskem združenju in kjer je jasno poudarjeno, da mladi slovenski marksisti upoštevajo Makedonce kot poseben narod. Tole je zapisal Vinko Košak: "Zato bo vse naše stremljenje in delo — v tem vprašanju — *usmerjeno v zedinjenje Slovencev, Hrvatov, Srbov, Bolgarov in Makedoncev v federativno državo Južnih Slovanov*, v kateri bo prav tako svoboden in enakopraven slovenski kakor vsak drug narod. Morda se bo zdelo komu čudno, da imenujemo posebej tudi Makedonce. Prepričani smo, da preko Makedoncev ne sme iti naša pot, kajti danes, ko smo začeli polagati prve kamne k zgradbi enotne federativne države južno-slovanskih narodov, si moramo biti svesti, da imajo Makedonci prav toliko eksistenčne pravice, prav toliko pravice do svoje narodne samostojnosti, kakor mi ali Hrvati, Srbi, Bolgari, oziroma kak stotimilijonski narod.”(90)

87 Borba, št. 39, 25. 10. 1923, leto II, "Recept srpske buržoazije za ozdravljenje prilika u Makedoniji".

88 Opozarjam na Gustinčičevo mnenje, katerega izreče v začetnem delu razprave o njenem dotedanjem poteku, zlasti pa na njegovo mnenje, kdaj in v kolikšni meri bo KPJ izdelala stališča do najpomembnejših političnih vprašanj — nacionalnega, agrarnega, vprašanje enotne fronte, kmečke in delavske vlade. O tem piše v svojem pismu Jaki Žorgi z dne 1. 8. 1923. Prim. citirani del tega pisma v opombi 23.

89 Dušan Kermavner, O našem delu v krogu revije Mladina, Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem, Ljubljana 1977, str. 35.

90 Vinko Košak, Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje, Mladina, št. 8, 1926—1927, leto III, str. 173. Podčrtano v Mladini.

V krogu mladih slovenskih marksističnih intelektualcev je, kot opozarja Lojze Ude, torej osvojeno povsem jasno stališče o Makedoncih, kar se kaže tudi v uvodnih besedah uredništva k članku makedonskega študenta Petrovskega "K vprašanju Makedonije". Mladina ga objavi leta 1928 in v uvodnih besedah se uredništvo po pogovoru s sodelavci izrazi solidarno "s protesti makedonskega naroda" in izjavlja trdno prepričanje, "da bo Makedonija, ta dežela strahot in jabolko razdora na Balkanu, zadobila svoj mir, samo v udeležitvi načela: Makedonijo Makedoncem! — da je v miru Makedonije kos miru sosednjih narodov in da do tega ne vodi pot brezupnih in okrutnih anarhističnih dejanj, temveč samo organizirana borba naroda proti zatirajočemu šovinizmu. Sen makedonske mladine je kos našega sna." (91)

Tako torej več kot tri leta po razpravi o nacionalnem vprašanju ne vidijo Makedoncev kot posebnega in samostojnega naroda samo komunisti, temveč tudi vsa napredna in k revolucionarni preobrazbi družbe usmerjena slovenska mladina.

RÉSUMÉ

Les communistes slovènes et la question de la nation macédoine en 1923.

A cause du succès des partis nationaux, antihégémonique aux élections communales de mars 1923 les points de vue du KPJ ont été exposés à de sérieuses critiques au moment de la question nationale à la 2e conférence de l'état de mai 1923 à Vienne. Le KPJ a été contraint de les étudier à fond de nouveau, c'est pourquoi il a ouvert un débat au sujet de la question nationale, dans la presse légale NDSJ les Partis ouvriers indépendants de Yougoslavie, qui a duré de mai de cette même année 1923 jusqu'à la conférence des états de janvier 1924 à Belgrade.

Des questions qui ont été traitées dans le débat, deux idées valables ont conquises la place la plus significative au sujet de l'unité nationale; d'après lesquelles pour que la Yougoslavie soit un état d'une seule nation et par conséquent non plus des Serbes, des Croates et des Slovènes; et a plus fortes raisons ils n'ont pas présenté les autres groupes nationaux comme des peuples particuliers, mais au contraire, seulement d'une nation de race unique et de plus en plus en faveur d'un principe de règlement d'état pour que la KPJ s'étonne en ce qui concerne le fait que la question nationale en Yougoslavie ne soit pas sérieuse.

91 Na te uvodne besede, ki jih tudi navaja v celoti, je opozoril Lojze Ude v svoji knjigi "Slovenci in jugoslovanska skupnost", ko govori, kako so tedaj v krogu revije Mladina gledali na druge narode v Jugoslaviji, posebej na Makedonce in Hrvate. Takole pravi Lojze Ude:

"Kako smo pri Mladini in Svobodni mladini gledali na druge narode v sedanji Jugoslaviji, posebno na Makedonce in Hrvate? Z nekaterimi stavki v mojem članku o 29. oktobru 1918, objavljenem v Delu 2. novembra 1968, v Skopju niso bili zadovoljni. Tako sem bil informiran. Skopljski bralci pa so povsem prezrli, da citiram del članka, napisanega že leta 1928. Zraven tega je imela Mladina o Makedoncih že leta 1928 jasno stališče. V uvodnih besedah k članku makedonskega študenta Petrovskega 'K vprašanju Makedonije' v Mladini št. 1/1927—1928 je uredništvo (Alfonz Gspan in Vinko Košak) podalo po razgovoru s sodelavci, tudi z menoj, tole izjavo: 'K vprašanju Makedonije. — Priobčujemo ta članek, da se čuje v vzdušju topega molka in jugoslovanske laži, ki o tem vročem problemu obvladuje t.zv. javno mnenje na Slovenskem, besede brez pridržka in da se glede zadnjih dogodkov izrazimo solidarnim s protesti makedonskega naroda, študentskega društva na Dunaju in pariškega odbora za obrambo žrtev belega terorja na Balkanu (predsednik Henri Barbusse). Trdno smo prepričani, da bo Makedonija, ta dežela strahot in jabolko razdora na Balkanu, zadobila svoj mir, samo v udeležitvi načela: Makedonijo Makedoncem! — da je v miru Makedonije kos miru sosednjih narodov in da do tega ne vodi pot brezupnih in okrutnih anarhističnih dejanj, temveč samo organizirana borba naroda proti zatirajočemu šovinizmu. Sen makedonske mladine je kos našega sna. — Ko se klanjamo pred heroizmom mladih Makedoncev, se obenem s studom spominjamo onega dela slovenske napredne in katoliške visokošolske mladine, ki se je začetkom oktobra po svojih zastopnikih v Ljubljani v tem vprašanju postavila na stran velikosrbskega šovinizma (ne naroda!) in tako tudi svoj lastni narod sramotno udarila v obraz.'" — Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 12—13.

Dans le débat, parmi les communistes slovènes, s'est distingué d'abord, un des plus en vue à cette époque Dragotin Gustinčič. Déjà à la fin de juin 1923, Dragotin Gustinčič dans sa conférence à Vienne avait parlé en faveur d'une organisation d'état de principe fédéraliste, il avait démontré que la Yougoslavie est un état plurinationnel et il avait tenu compte des Macédoniens comme peuple particulier et indépendant qui décidera seule de son destin. A l'université tous les communistes slovènes, presque un mois plus tard, ont approuvé Gustinčič, quand ils ont présenté le 22 juillet 1923 à la réunion du conseil des régions pour la Slovénie, les deux premières tendances centralisatrices valables jusque là au KPJ, et avec elles les idées liées d'unité nationale, au contraire de son règlement d'état d'un principe alternatif le fédéralisme et le point de vue que la Yougoslavie est un état multinational dans le quel vivent des peuples différents Serbes, Croates et Slovènes. Réellement ainsi ils n'ont pas douté de l'individualité nationale des Macédoniens, du moins ils les ont comptés pour une nation particulière et autonome et ainsi les premiers au KPJ ils se sont prononcés pour l'émancipation et la reconnaissance de la particularité des macédoniens.

Les points de vue présentés à la réunion du conseil des régions du KPJ pour la Slovénie ont été mis en évidence au public yougoslave du parti le 26 juillet 1923, quand "Glas svobode" (La voix de la liberté) le journal NDSJ pour la Slovénie, les leur a présentés dans l'introduction à la publication de la conférence de Dragotin Gustinčič à Vienne. Ces points de vue et en particulier le point de vue que les Macédoniens sont un peuple Dragotin Gustinčič a mis l'accent plusieurs fois encore plus tard quand il a rendu public dans "Glas svobode" de sa contribution au débat.

Pourtant il n'y eut pas de retentissement, de plus les participants au débat hors de la Slovénie, à l'exception des Croates Ante Ciliga et August Cesarec, n'ont pas vu d'individualité nationale au peuple macédonien. Et c'est ainsi qu'elle n'a pas pénétré non plus à la 3e conférence de l'état de janvier 1924 à Belgrade, mais en Slovénie elle est restée vivante car la jeunesse slovène intellectuelle de gauche, concentrée autour de la revue "Mladina" ("La Jeunesse") l'a fait sienne et qui après 1925 l'a fait passer dans la sphère influente du parti communiste.

DIALOG MED KOMUNISTI IN KRŠČANSKIMI SOCIALISTI
V SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

Janko Prunk*

Ena pomembnih komponent idejno političnega razvoja v Sloveniji med obema vojnama je vsekakor ideološko soočanje in dialog med komunisti in krščanskimi socialisti. Ta dialog je bil zlasti intenziven v drugi polovici tridesetih let in je omogočil tudi praktično politično sodelovanje obeh partnerjev v slovenski ljudski fronti, ki je postavila osnovo sodelovanju v Osvobodilni fronti v času narodnoosvobodilnega boja.

V referatu se bomo omejili le na idejno politično raven soočanja in dialoga in samo z najbolj skopo informacijo pokazali, kakšne posledice je to imelo v politični praksi.

Pomembnost soočanja med komunisti in krščanskimi socialisti na Slovenskem je evidentna zaradi specifičnosti politične strukture slovenskega naroda, oziroma slovenskega delavskega razreda med obema vojnama. Ta specifičnost pa je v tem, da je v Sloveniji socialno demokratska stranka razmeroma šibka, pogreznjena v reformizem in popolnoma idejno politično sterilna. Procentualno vzeto je njen delež med volilci približno malo manj kot 10 odstotkov, ki pa niha s tendenco padanja v tridesetih letih. S tem v celotnem političnem življenju Slovenije razen v prvih povojnih letih v glavnem ne predstavlja pomembnejšega dejavnika. V prvi povojni jugoslovanski skupščini — konstituenti ima šest poslancev, a na poznejših volitvah ne uspe dobiti nobenega več, razen enega leta 1927. Ima stalno ali občasno večino v nekaterih občinah, v pomembnejših delavskih krajih Trbovlje, Zagorje, Maribor, Mežiška dolina, Jesenice. Ves čas ima večino, čeprav vse manjšo, v institucijah delavske zaščite, to je v Delavski zbornici, delavskih zaupnikih in borzi dela. Močno oporo ima tudi v svoji sindikalni zvezi, Strokovni komisiji za Slovenijo, ki je vključena v jugoslovanski socialistični sindikat (katerega ime se je menjalo, od 1924 je to Ujedinjeni radnički sindikalni savez URSS). V tej slovenski socialistični sindikalni organizaciji so vključeni tudi komunistični delavci, ker jim je režim že 1924 prepovedal njihove sindikate. To daje socialistični strokovni komisiji včasih večjo radikalnost, toda socialnodemokratski voditelji temu niso naklonjeni in v samem sindikatu komuniste preganjajo in jih izključujejo.

Po prvi svetovni vojni se je med slovenskim delavstvom močno razmahnila tudi komunistična stranka, ki je prišla na volitvah za konstituento skoraj do enakega števila glasov kot slovenski socialisti. Po zakonu o zaščiti države 1921 je zgubila svoje poslance v parlamentu in od nje so odpadli nekateri nezavestni elementi. Ves družbeno politični razvoj v državi in izraziti reformizem ter oportunistična socialna demokracija sta ustvarjala podlago, da se je del delavstva stalno nagibal h komunizmu in se vključeval v KP. Specifičnost slovenskega delavskega gibanja in političnega življenja se kaže zlasti še v

* Dr. Janko Prunk, znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

obstoju razmeroma močnega krščansko socialističnega gibanja, pod katerega vplivom je ves čas med obema vojnama skoraj tretjina slovenskega delavstva. To krščansko socialistično delavstvo je organizirano v samostojnem delavskem sindikatu Jugoslovanski strokovni zvezi in je v dvajsetih letih politično vključeno v klerikalno Slovensko ljudsko stranko. S postopno idejnopolitično zoritvijo in usmerjanjem k razrednim socialističnim pogledom od konca dvajsetih let dalje prihajajo krščanski socialisti vse bolj, v konflikt s svojo politično "varuhinjo" SLS in 1932 pride do popolnega razcepa.

Odnos med komunisti in socialnimi demokrati je slab, sodelovanja je malo in samo redkokdaj. Več je med njimi političnih obračunov in polemike. Prvo pomembnejše sodelovanje je volilni blok za ljubljanske občinske volitve 1922 med komunisti in samo enim delom socialistov — frakcijo "Zarja"; oboji se nato januarja 1923 povežejo celo v enotno Socialistično stranko delovnega ljudstva Slovenije. Toda takšna povezava reformističnega in revolucionarnega delavstva, ki je ukinila samostojno revolucionarno stranko, ni bila v skladu s politiko Kominterne, in je doživela obsodbo CK KPJ in nekaterih slovenskih komunistov ter bila aprila 1923 likvidirana.(1)

Sledijo leta ostrega obračunavanja, ki jih prekine januarja 1927 volilna povezava komunistov in socialistov v Delavsko Kmečki republikanski blok za pokrajinske svete. Za septembrske parlamentarne volitve istega leta ostane v tem bloku s komunisti le še del socialistov neoficijalne SSJ.

Ta komunistična povezava doživi ostro kritiko na 3. plenumu CK KPJ 1927 in nato še na 4. kongresu KPJ v Dresdenu.(2) To so pač leta najbolj levičarske in sektaške politike KP. Socialni demokrati so sami zvečine nasprotovali vsem oblikam enotne delavske fronte, kajti lastili so si absolutni vodstveni monopol nad slovenskim delavstvom. V slovenski ljudski fronti so sodelovali poldrugo leto 1936 do sredine 1937, nato je v njihovem vodstvu znova izbruhnil močan protikomunizem.(3)

Izstopili so iz ljudske fronte, iz svojih sindikatov so izključevali komuniste, toda časi in razmere v slovenski družbi so se že močno spremenili. Vse to jim je škodovalo in slabilo njihove pozicije med delavstvom.(4) Ravno tako so odnosi med socialnimi demokrati in krščanskimi socialisti slabi. Slovenski socialni demokrati se niso niti pred prvo svetovno vojno nikoli dvignili do kakršnega koli omembe vrednega idejnoteoretičnega razglabljanja. Zato tudi pred prvo vojno ni prihajalo do idejno teoretičnih soočanj ali do dialoga med njimi in Krekovimi krščanskimi socialci. Zanimivo je, vprašati se, kako da Tumovo stališče, da za marksizem ni bistven filozofski materializem in ateizem,(5) ni bolj odmevalo niti pri njegovih socialdemokrati niti pri krščanskih socialcih. V dvajsetih letih so socialni demokrati krščanske socialce, ki so se vse bolj razvijali v krščanski socializem, enostavno odpravljali s kratko ugotovitvijo, da so klerikalci in da nimajo nobene pravice delovati med delavstvom. Ko so se krščanski socialisti v začetku tridesetih let postavili na socialistično razredno stališče, zelo podobno tedanji evropski socialni demokraciji, ostajajoč v kulturnih vprašanjih zvesti krščanskemu ethosu, so slovenski socialni demokrati pripomnili, da so jim krščanski socialisti napoti, ker jim nasprotujejo

1 Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva za ljubljanske občinske volitve v Ljubljani 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII. 1971—1972, str. 199—228.

2 France Filipič, KPJ v Sloveniji v času VIII. Konferenca zagrebških komunistov. ZČ XXXII 1978, šte. 3, str. 295—299.

3 Alenka Nedog, Ljudsko frontno povezovanje v Sloveniji, Ljubljana 1978, str. 47—121.

4 Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 183.

5 Takšno stališče in pa, da so marksizmu ateizem imputirali razni Marxovi epigoni, je Tuma najbolj eksplicitno zastopal v polemiki zoper dr. Vinka Župana v Naših zapiskih XI. 1914, str. 290—296.

in delajo zgago!(6) V takšnih razmerah in odnosih v slovenskem delavskem gibanju postaja razumljivo, da so komunisti iskali povezovanje s krščanskimi socialisti, ki so se kot mlad sindikat poskušali uveljaviti s svojo odprtostjo, demokratičnostjo in nekonvencionalnostjo, v kateri so zavračali etabliran politični sistem. Od trenutka svoje politične emancipacije v letu 1932, so postali vneti zagovorniki delavske enotne fronte, kar je šlo komunistom izredno na roko.

Prvi dialog med komunisti in krščanskimi socialisti je nastal kot posledica praktično političnega povezovanja obojih ob Zvezi delovnega ljudstva v Ljubljani 1922.(7) Ob tej za tisti čas nenavadni politični povezavi (komunisti, krščanski socialisti in del socialistov) so se zelo razvneli politični duhovi med pristaši takšne povezave kakor tudi med nasprotniki. Nas v tem kontekstu zanima le stališče krščanskih socialistov in komunistov. Krščanski socialisti, ki so bili v tem času še vedno na konservativnih ideoloških in socialnih stališčih krščansko-socialnega nazora, politično pa ravno najbolj podrejeni klerikalni Slovenski ljudski stranki, so svoje stališče do te praktičnopolitične povezave razložili na skupnem zborovanju ZDL 27. oktobra. Njihov predstavnik, braneč se pred očitki svojega klerikalnega političnega tabora je dejal: "V listih beremo, da se ljudje ogorčujejo, ker so se združili tako zvani klerikalci, socialisti in komunisti. To ogorčenje je narejeno, hinavsko in neodkritosrčno. Ako pravijo, da bo trpela vera zaradi te zveze, potem rečem, da imamo vsi to vero, da je treba imeti srce za ubogo delovno ljudstvo. Mi stojimo na stališču krščanske pravičnosti, ki je na vsem svetu samo ena. Mi smo prepričani, da se ljudstvo, če je edino, ne bo pustilo cepiti v boju za svoje pravice. Kar se tiče Boga, vere in krsta, mislim, da komunisti na magistratu ne bodo odpravili sv. krsta. Na magistratu se ne bo reševalo o božjih rečeh, to bodo reševali v cerkvah. Tam bodo govorili o tem, da si tudi siromašni sloji morajo priboriti boljšo bodočnost. Če sodrugi komunisti nimajo nobene druge vere, kakor te, da je treba ljubezni do bližnjega, potem lahko gremo skupaj. V tej zvezi delovnega ljudstva izpolnjujemo testament dveh naših najboljših moči dr. Kreka in dr. Dermote. Kar nas je stare garde, vemo, da sta dr. Krek in dr. Dermota rekla že pred 20 leti, da spada vse, kar od poštenega dela živi, skupaj! Mi vemo, da so prepire, radi vere, plemenskih vprašanj itd. zanesli med nas gospodje, zato, da so delavsko ljudstvo razdružili ...(8)

Zveza delovnega ljudstva, ki je na volitvah za ljubljanski magistrat 3. decembra 1922 tudi zmagala, je potem na magistratu obstajala dobro leto dni do izstopa komunističnih odbornikov iz nje. V praktični politiki je naredila precej naprednih socialnih ukrepov in lahko rečemo, da je vodila res široko demokratično politiko v prid delovnega ljudstva. V idejno političnem pogledu je njen velik pomen v tem, da je zrušila do tedaj veljavno mnenje na Slovenskem, da verni in ateistični ljudje ne morejo politično sodelovati za skupne družbeno ekonomske in politične cilje. Mirno lahko rečemo, da je vodila točno takšno politiko, kot so jo petnajst let pozneje vodile ljudske fronte.

Dialog med komunisti in krščanskimi socialisti se ni nadaljeval. V začetku leta 1923 je tedanje vodstvo slovenskih komunistov Klemenčič—Fabjančič predlagalo tudi krščanskim socialistom ustanovitev skupne Socialistične stranke delovnega ljudstva. Pred očmi jim je bila nekakšna splošna socialistična delavska stranka po vzoru angleške Labor Party. Z njo so hoteli krščanske socialiste dvigniti na socialistično stališče in odtegniti vplivu klerikalne stranke.(9) Krščanski socialisti so vstop v takšno stranko zavrnil z

6 Delavska politika, 6. maja 1931.

7 O tem glej podrobneje: J. Prunk, Zveza delovnega ljudstva za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XI—XII. 1971—1972, str. 199—228.

8 Slovenec, 28. oktobra 1922.

9 O tem pričata izjavi obeh voditeljev potem, ko sta že bila izključena iz KPJ: Klemenčiča, Ljubljanske občinske volitve. Delavske novice 23. novembra 1923 in Fabjančiča, Kako so ubili enotno delavsko fronto. Delavske novice, 30. novembra 1923.

naslednjo utemeljitvijo: "Razlike v kulturnem naziranju bodo med delavstvom kakor tudi med vsemi delovnimi sloji trajno ostale. Zato mora snovanje enotne politične organizacije vsega delovnega ljudstva, pri kateri igrajo tudi kulturna vprašanja nujno važno vlogo, imeti za posledico ali mrtvorajeno tvorbo, ki mora v najkrajšem času razpasti, ali predpostavljati, da se nekatere skupine popolnoma odrečejo svojemu kulturnemu in glavnim točkam političnega programa. To pa nam je iz nravnih razlogov popolnoma nemogoče. Enoten nastop delavstva je možen edinole v vprašanju gospodarskega in socialnega vprašanja!"(10) Tako so se v Socialistično stranko delovnega ljudstva konec januarja 1923 združili le komunisti in del socialistov — zarjani. Takšna povezava revolucionarnega delavstva z reformističnim v enotno stranko je bila v najbolj očitnem nasprotju s stališčem komunistične internacionale. Proti politiki slovenskega komunističnega vodstva se je začela v CK KPJ in med samimi slovenskimi komunisti ostra kritika, v kateri je prednjačil Dragotin Gustinčič in slovenski skojevci. Na konferenci sredi aprila sta bila Klemenčič in Fabjančič izključena iz KP, Socialistična stranka delovnega ljudstva razformirana, slovenski komunisti pa so se znova pridružili ostalim jugoslovanskim komunistom v Neodvisni delavski stranki Jugoslavije.

Nova etapa dialoga med komunisti in krščanskimi socialisti se začenja šele v tridesetih letih. Predhodno so se slovenski krščanski socialisti razvili s pozicij konservativne krščansko socialne doktrine k razrednim socialističnim stališčem s tem, da so svetovno nazorsko ostali zvesti krščanskemu ethosu. Takšen premik se je pri njih začel opažati že v letu 1928, ko srečamo prvo radikalno novo koncepcijo krščanskega socializma v vrstah krščansko socialističnega podmladka, v Krekovi mladini, v njenem glasilu Ogenj. To njihovo stališče je naslednje: "Delavskega vprašanja ne rešimo s socialnimi reformami nikdar; nikdar z zakoni o zaščiti delavca ... Tudi fraza o solastništvu se v praksi izkaže kot fraza ... samo eno je praktična možna rešitev: dati delavcem v posest njihova produkcijska sredstva, njihove rudnike, tovarne itd., ravno tako kot imajo kmetje v posesti svojo zemljo, ki jo obdelujejo s svojimi lastnimi močmi. Nove poti moramo hoditi, poti, ki kažejo in gredo danes daleč naprej prek Kettelerja, Leona XIII. in Kreka, kajti razvoj ne stoji nikdar mirno in Ketteler in Krek bi bila danes že čisto drugačna, mnogo bolj radikalna v govoru in delu kot svojčas."(11) Podobne misli izraža tudi članek Dva krščanska socializma v isti številki Ognja: "Obstajata dva krščanska socializma. Prvi, solidarizem, hoče v duhu religije prenoviti svet. Delavsko gibanje pozna samo kot gospodarsko gibanje, štrajk samo kot gospodarski štrajk, a smatra ga kot potrebno zlo. Je brezrazreden, ne govori o proletariatu in ne o buržoaziji, vso družbo smatra kot eno družino, v kateri ni pravega reda, ker ni pravega razumevanja in vzajemnosti v duhu religije. Drugi krščanski socializem pa stoji na stališču razrednega boja. Zahteva, da se ves proletariati organizira v obrambo pred kapitalizmom. Kapitalizem smatra kot novo poganstvo, kot potvorbo Kristusovega nauka. Zato hoče ravno med proletariatom dvigniti in obnoviti religiozno zavest. Zato se ta krščanski socializem ne omejuje le na delavstvo temveč na ves delovni razred: na delavca, kmeta, intelektualca. Zahteva obratne svete, po katerih soodločuje ali pa odločuje proletariati. Zahteva drugačen pravni in družbeni red."(12)

Takšna stališča so se postopoma v prvi polovici tridesetih let uveljavila med slovenskimi krščanskimi socialisti, zlasti v njihovi najpomembnejši organizaciji, delavskem sindikatu JSZ. Ta razvoj lahko spremljamo po številnih virih tako po krščansko sociali-

10 Delavska pravica, 1. februarja 1923.

11 Ogenj, 1. letnik 1928, str. 3—5.

12 Ravno tam, str. 11.

stičnem časopisju in revijah kot po arhivskih dokumentih njihovih organizacij (vodstvo JSZ), ki so ohranjene v Arhivu IZDG v Ljubljani. Takšen razvoj jih je tudi 1932 pripeljal do dokončne odcepitve od klerikalne SLS. V prvi polovici tridesetih let so krščanski socialisti poleg velikega praktično političnega premika razčistili veliko teoretično ideoloških vprašanj, o revoluciji, o socialistični družbi, o vodenju gospodarstva, o političnem sodelovanju, zavezništvu proletariata različnih ideoloških pogledov, o odnosu marksizma in ateizma, o mestu religije v socializmu, o demokraciji in svobodi posameznika o nacionalnem vprašanju in socializmu. Ta teoretična razglabljanja zlasti v njihovi reviji Beseda o sodobnih vprašanjih so prinesla zanimive odgovore, ki so se v marsičem bližali, v marsičem pa že popolnoma sprejemali marksizem. Najbolj posplošeno bi mogli ves njihov nazor označiti, da so sprejemali marksizem kot metodo družbene in gospodarske analize, imeli pa še pomisleke glede komunističnega pojma diktature proletariata, proti čemur so poudarjali pojem demokracija. Svetovno nazorsko so nekje vztrajali v krščanskem ethosu, čeprav mnogi niso bili več prakticirajoči kristjani. Nekateri izmed njih so se trudili dokazati, da je v marksizmu treba ločiti dvojce: družbeno ekonomski nauk, ki ima trajno vrednost in filozofski materializem, ki je plod slučajnih zgodovinskih okoliščin, v katerih je marksizem nastajal in ni bistvenega pomena.⁽¹³⁾ Velikega zgodovinskega pomena je odločno odklonilno stališče slovenskih krščanskih socialistov do papeške okrožnice Quadragesimo anno in do korporativističnega družbenega reda. Le-tega je Beseda že 1933. leta zavrnila na sledeč utemeljen način: "Pojem stanovske države je izum, da se dokončno odpravi liberalizem, da pa kapitalizem ostane ... Dejansko predstavlja korporacijski sistem zadnji obupni poizkus posedajočega razreda, da obrani svojo posest in dohodke pred navali gospodarskih kriz in socialno razgibanih množic ... Producerska sredstva morajo priti v občestveno last tako, da bodo podjetja vodili in v njih gospodarili tisti, ki v njih delajo."⁽¹⁴⁾

Velik odmev tako v katoliškem taboru, kot tudi med samimi komunisti je povzročila brošura Borci, ki jo je proti koncu leta 1933 izdal Krščansko socialistični študentski klub Borba. V brošuri so obdelali vprašanja: 1.) Aktualno politično situacijo v Sloveniji in slovenskem katoliškem taboru, 2.) vprašanje fašizma—imperializma in 3.) vprašanje o papeški okrožnici Quadragesimo anno. Podali so neizprosno kritiko slovenskega političnega katolicizma, klerikalizma, njegovih reakcionarnih pogledov in netolerantnih metod. Glede fašizma so zapisali enake ocene kot jih je tedaj izražalo evropsko delavsko gibanje. To je izredno zanimivo in pomembno, kajti to je bilo napisano v istem času in na enak način, kot je napisal svojo analizo fašizma komunist Ivan Kovač (Edvard Kardelj), čeprav med njimi še ni bilo nobenega stika. O okrožnici Quadragesimo anno so bili mnenja, da ta avtoritativno uzakonja kapitalizem, ga povzdiguje v red, dan od boga in zavrača delovno teorijo vrednosti; zagovarja privatno lastnino nad produkcijskimi sredstvi; zavzema se za sožitje delavcev in kapitalistov, ki naj v združenjih sodelujejo v gospodarskem in družbenem življenju. V stanovski družbeni ureditvi vidi možnosti odprave razrednega boja in s tem pravzaprav napoveduje razredni boj proletariatu. Zato krščansko socialistični študentje okrožnico odklanjajo in se zavzemajo za marksistično razlago kapitalističnega družbenega reda.⁽¹⁵⁾

Urednik komunistične revije Književnost Bratko Kreft je ob brošuri Borci zapisal, da je njihova izpoved poleg izpovedi mladih akademikov iz kluba Triglav najpogumnejši odpor slovenske povojne mladine ne samo proti starešinam, temveč proti družbenim razmeram in sistemu sploh in da so Borci stopili na pot znanstvenega socializma.⁽¹⁶⁾

13 Beseda o sodobnih vprašanjih, leto III, 1934, str. 10—13.

14 Beseda o sodobnih vprašanjih, leto II, 1933, str. 237—239.

15 Borci, izdal Krščanski socialistični klub Borba, str. 35—99.

16 Književnost II, 1934, str. 147.

Krog intelektualcev sodelavcev Besede je imel močan vpliv na vodstvo Krščansko socialističnega delavskega sindikata, ki je že v tem času sprejemalo radikalne krščansko socialistične poglede, to je pravi razredni socializem. Kot smo videli, so popolnoma zavračali krščansko socialno cerkveno doktrino, ki so se je oprijemale krščansko socialne klerikalne stranke. Takšni pogledi so bili zgodovinsko izredno pomembni, pripravljali so teren za sodelovanje z delavsko politično avantgardo Komunistično partijo, ali drugače rečeno teren za ustvaritev zgodovinskega bloka, kot je imenoval povezavo komunistov, socialistov in naprednih katoličanov Antonio Gramsci. Tu je potrebno omeniti obširno Kardeljevo polemiko proti krščanskemu socializmu iz leta 1934, ki jo je objavil pod psevdonimom Ivan Kovač v Ljubljanskem Zvonu v treh nadaljevanjih kot recenzijo Gosarjeve knjige *Za novi družbeni red, krščanski solidarizem*. Kolikor je recenzija hotela polemizirati z idejnimi pogledi takratnega evropskega krščanskega socializma in stališči slovenskih krščanskih socialistov, ni bila na mestu. Namreč Gosarjevi pogledi, proti katerim je Ivan Kovač poglobljeno znanstveno tehtno polemiziral, niso bili več pogledi krščanskega socializma in tudi niso hoteli veljati za to, ampak so bili ofcialna krščansko socialna doktrina — solidarizem, ki so jo krščanski socialisti sami zavračali na podoben način kot Ivan Kovač.⁽¹⁷⁾ Seveda je kritika na mestu, kolikor se tiče cerkvene krščanske socialne doktrine. Avtor namreč cerkveno korporativistično doktrino postavlja v tesno zvezo s fašizmom, kar je zgodovina pokazala kot točno. Zanimiva in pomembna v tej recenziji je Kovačeva-Kardeljeva sociološka ocena fašizma, ki natančno ugotavlja, da se je fašizem spočel v srednjem sloju zaradi pritiska monopolnega velikega kapitala in iz strahu pred socializacijo, ki jo je ponujalo socialistično delavsko gibanje. Močnega množičnega fašističnega gibanja se je nato poslužil velekapital v boju proti delavskemu gibanju. Takšna ocena je zgodovinsko točna, sociološko pa je utemeljena in mnogo bolj poglobljena kot poznejša osiromašena ocena Kominterne iz VII. kongresa 1935.

Slovenski komunisti so z začetkom politike ljudske fronte poleti 1935 spreminjali tudi svoj apriorni odklonilni odnos do krščanskih socialistov, ki so jih do tega časa imeli enostavno za klerikalno ekspozituro med delavstvom. V jeseni 1935 zasledimo prvo poglobljeno objektivno komunistično analizo slovenskih krščanskih socialistov, ki je popolnoma nekaj novega v komunističnih pogledih. Sekretariat pokrajinskega komiteja je v analizi političnega položaja v Sloveniji, ki jo je pisal za Centralni komite KPJ, analiziral tudi krščanske socialiste: "Program te skupine je slovenska samostojnost, razlastitev industrije etc., zadružništvo na kmetih ter svoboda verskega prepričanja. V vprašanih organizacije in taktike so oportunisti. Veliko vlogo igra pri tem pomanjkanje tako imenovanih tradicij pri nas. Zanimivo je, da so voditelji te skupine prepričani, da more biti slovensko vprašanje rešeno samo z revolucijo. Samo da o tej revoluciji nimajo nobene predstave; mislijo, da njena priprava obstoji v poučevanju in razmišljanju."⁽¹⁸⁾ V nadaljevanju ocene se izraža prepričanje, da pojde ta skupina s komunisti "precejšen del poti, kar je pomembno, ker ima dostop do množic."⁽¹⁹⁾

V manifestu KPS slovenskemu narodu spomladi 1937 je stališče komunistov do vernikov jasno precizirano: "Sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, a v prvi vrsti vsak komunist spoštuje versko prepričanje svojega sobojevnika; kajti tisti, ki v tem trenutku, ko gre za obstanek slovenskega naroda seje s tem vprašanjem razdor med slovenskim ljudstvom, izdaja interese slovenskega naroda."⁽²⁰⁾ Tega stališča so se potem

¹⁷ Ivan Kovač, *Filozofske osnove Krščanskega socializma; Sociološke osnove krščanskega socializma; in Gospodarske osnove krščanskega socializma*. Ljubljanski Zvon, 1934; str. 343—349; 450—459 in 530—537.

¹⁸ Arhiv CK ZKS, Zbirka fotokopij dokumentov KPJ 1935 iz arhiva Kominterne. Poročilo Antona, Slovenija s konca oktobra 1935 — CK KPJ v Moskvo.

¹⁹ Ravno tam.

²⁰ Manifest ustanovnega kongresa KPS aprila 1937.

komunisti držali ves čas pred vojno in med njo. Pojasnjevali in branili so ga v svojem časopisju. Legalno glasilo KPS Glas delavca je pozival na čimtesnejšo politično strnitev delavstva vseh ideoloških smeri v boju proti fašizmu. Ilegalno Komunistično glasilo Obzornik delavske politike je zatrjeval, da se morajo komunisti otresti ostankov sektašenja in merjenja zaveznikov s komunističnim merilom. Vse to je utrjevalo ljudsko frontno politiko in sodelovanje med komunisti in krščanskimi socialisti.

V času ljudsko frontnega sodelovanja so se radikalizirali pogledi krščansko socialističnega sindikata. Tako je v njegovem glasilu Delavski pravici leta 1939 najti nekaj radikalnih družbeno političnih stališč, ki so kazala, da slovenski krščanski socializem prehaja na nova politična pota, ki mu jih kot glavni sovražnik zastavlja slovensko klerikalno vodstvo. V članku Katoliška skupnost(21) so zapisali, "da je problem katoliške skupnosti, kot ga rešujemo pri nas, le zadnji odmev bojev, ki so drugod že dobojevani v tem smislu, da katoliška skupnost ne more obstajati." Poleg tega so še zapisali, da katoliškemu delavstvu ne preostane nič drugega kot njegovemu tovarišu izven katoliškega tabora: boj z delodajalcem za delavske pravice. "Naj je ta borba omejena na strokovno polje, ... naj tvega poizkus v politiki, slej ko prej je vsak tak poizkus del boja delavskega razreda za delavske pravice. In če je ta boj pravilno voden, voden s ciljem zmage, ga lahko brez greha krstimo za razredni boj."(22) S to mislijo so krščanski socialisti v svojem dnevnem časopisju prvič javno poudarili delavski razredni boj za dokončno delavsko zmago za socializem. Tako je bila v tem idejnopoličnem vprašanju premagana še zadnja ovira za sodelovanje z marksistično delavsko levico.

Na to tudi ni izostal komunistični odgovor.

Kot najvišji izraz teoretično-ideološke osmislitve odnosa komunistov do krščanskih socialistov oziroma vprašanje perspektive krščanskih socialistov v okviru demokratične politične fronte je članek Problemi tretjega tabora v Sodobnosti poleti 1939.(23) Tu je o krščanskih socialistih zapisano, da "jim je v okviru demokratičnega političnega tabora (reci ljudskofrontnega — op. J. P.) omogočen pravi in dosledni samostojni razvoj." Nadalje je poudarjeno, da "je le v okviru tega tabora mogoče dokazati, da svetovno-nazorske razlike ne morejo ločiti življev, ki jih veže v enoto skupen narodni, politični in socialni program, skupno globoko in iskreno demokratično pojmovanje". Takšni analizi, ki je enaka Speranšovi analizi v njegovem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja, ni kaj dodati. Takšno idejno stališče je bilo platforma komunistične politike, ki je uspela že leta 1940 dokončno skleniti akcijski sporazum s krščanskimi socialisti v okviru Društva prijateljev Sovjetske zveze. Ta sporazum in to društvo sta bila osnova, na kateri je bila ob okupaciji možna ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

RÉSUMÉ

Le dialogue entre communistes et socialistes chrétiens entre les deux guerres mondiales.

Dans son article l'auteur présente un parmi les thèmes les plus significatifs du développement politique idéologique de la Slovénie, le thème entre les deux guerres de la confrontation idéologique respectivement le dialogue entre les communistes et les socialistes chrétiens. Ce dialogue a été intensifié en particulier dans les années 30 et il a continué jusqu'à la collaboration dans le front populaire slovène qui a été la base du Front de libération au temps du combat de libération nationale.

21 Delavska pravica, 19. oktobra 1939.

22 Ravno tam.

23 Sodobnost, september 1939.

D'abord l'auteur décrit la structure politique spécifique du mouvement ouvrier en Slovénie, entre les deux guerres, ce qu'est le parti social démocrate politiquement faible plongé dans le réformisme et un idéologie politique parfaitement stérile. Après 1923 il ne présente aucune véritable puissance politique, n'a aucun représentant au parlement; il a seulement la majorité dans les institutions de défense des travailleurs dans la Chambre du Travail, ouvriers parmi les hommes de confiance ouvriers et au "Borza dela" (La Bourse du Travail).

À cause de son opportunisme et à cause des conditions de la sociaux-politique et économique en général dans l'état une partie des ouvriers slovènes continuellement se sont tournés vers les communistes, malgré que le parti communiste soit depuis 1921 dans l'illégalité et un régime qui le persécute le plus vivement. Et à côté de ces deux directions un tiers des ouvriers slovènes est approximativement sous l'influence du socialisme chrétien.

Le rapport entre les communistes et les sociaux démocrates est mauvais il n'y a presque pas de collaboration, de plus il existe entre eux des règlements de compte et des polémiques politiques. C'est le même chose également pour le rapport entre les sociaux démocrates qui s'approprient le monopole de la conduite de la classe ouvrière et les socialistes chrétiens.

C'est pourquoi il y a plus de confrontations et de dialogue idéologique entre les communistes et les socialistes chrétiens.

Le moment du premier dialogue entre eux s'est produit déjà en 1922 quand ils se sont liés pour les élections dans le bloc liaison du peuple ouvrier est ont pris la mairie de Ljubljana des mains des bourgeois libéraux unitaires yougoslaves.

Le dialogue entre les communistes et les socialistes chrétiens et leur collaboration a pris un essor jusqu'à la plénitude dans la deuxième moitié des années trente dans la période du front populaire, cette collaboration a été légère aux communistes slovènes, car les ouvriers socialistes chrétiens slovènes (organisés en syndicat autonome JSZ) s'est développé fortement vers la gauche vers les positions de classe socialistes. Les socialistes chrétiens se sont déjà formés leurs idéaux et leur position politiques vers 1931—1933.

Ils ont adoptés le marxisme comme sphère de société économique et politique, il sont restés fidèles seulement à l'éthique chrétienne sur l'idée du monde culturelle. A ce moment ils sont aussi pratiquement émancipés de la protection des partis slovènes populaires.

Les communistes ont reconnus dans les socialistes chrétiens l'allié le plus significatif dans l'unité du front ouvrier, qu'il lui est nécessaire de créer pour une fin réussie des résolutions socialistes. A côté de cela est venu parmi eux jusqu'à.

L'éclaircissement de quelques idées essentielles, idéales et politiques dans la révolution au sujet de la société socialiste sur la conduite de l'économie, sur le pluralisme politique, sur le plan croyants dans le socialisme dans la démocratie et la liberté de l'individu. Cette discussion jusqu'à 1941 a apporté des réponses très intéressantes sur le rapport du parti communistes vers les croyants et un effort pour le socialisme, qui ont été très fructueuses pendant la période du combat de libération et encore aujourd'hui.

NARODNOOSVOBODILNI BOJ V JUGOSLAVIJI ZA SVOBODO IN LJUDSKO OBLAST

Referat na mednarodnem znanstvenem posvetovanju "La resistenza tra lotta armata e governo" na univerzi v Milanu od 11. do 13. decembra 1975.

D u š a n B i b e r*

Uvodoma moram opozoriti, da borci in politiki v Jugoslaviji zadnja leta ugovarjajo enačenju narodno-osvobodilne borbe z odporniškim gibanjem. Trdi se, da je taka oznaka nezadostna, ker v Jugoslaviji v drugi svetovni vojni ni šlo samo za odpor okupatorju, marveč je hkrati bila izvedena uspešna socialistična revolucija. Kvalifikacije istega procesa se običajno prilagajajo tekoči politični situaciji ali terminologiji, čeprav je nedvomno narodno-osvobodilna borba v Jugoslaviji bila hkrati tudi začetek socialistične revolucije.

V prvih proglaših narodnoosvobodilnega gibanja 1941. leta praviloma zasledimo samo besedo "odpor".(1) termin "narodna revolucija" se pa pojavlja že v času uspešne protiofenzive Rdeče armade pod Moskvo decembra 1941. leta z jasnim razrednim akcentom. "Naša narodna revolucija se bo razvijala vse dotlej, dokler ne bomo zbrisali z naše zemlje zadnjo sled tujčevega jarma in dokler ne bo naša narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka, ki tvori jedro in velikansko večino slovenskega naroda", je n.pr. sredi januarja 1942 zapisal Boris Kidrič.(2) Kasneje, vse do konca druge svetovne vojne, je akcent na narodnoosvobodilni borbi in demokraciji. Prvi uradni naziv Demokratska federativna Jugoslavija se s proglasitvijo republike 29. novembra 1945 spremeni v Federativna ljudska republika Jugoslavija, narodnoosvobodilni borbi pa priznava značaj ljudske revolucije. S proglasitvijo Socialistične federativne republike Jugoslavije 1963. leta se vedno bolj pogosto in zadnje čase izključno govori o socialistični revoluciji in narodno-osvobodilni, včasih samo še osvobodilni borbi.

V enem samem, časovno omejenem referatu je mogoče samo opozoriti na nekatere najbolj značilne aspekte strategije in taktike komunistične partije Jugoslavije in njenih oponentov v borbi za oblast in izgradnjo oborožene sile kot njenega najvažnejšega instrumenta. Borba za oblast je vsekakor značilna za sleherno revolucijo. Po kapitulaciji kraljevine Jugoslavije je komunistična partija Jugoslavije predvidevala, da se bo prej ali slej vojni požar razširil tudi na Sovjetsko zvezo. V Sloveniji je bila že 26. aprila 1941

* Dušan Biber, znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

1 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, Ljubljana, 1962, I, 70, 74, 153, 159, 280, 301, dalje *Dokumenti*.

2 isto, 274. Krščanski socialisti se terminu revolucija niso izogibali in so izdajali nekaj časa svoje glasilo "Slovenska revolucija". V proglasu CK KPS 9. marca 1942 čitamo o "slovenski narodni revoluciji". (isto, 309)

ustanovljena Protiimperialistična fronta slovenskega naroda ob sodelovanju komunistov, levičarskih Sokolov, krščanskih socialistov in kulturnih delavcev, z akcentom borbe ne samo proti nemškemu in italijanskemu, temveč tudi anglo-amerškemu imperializmu in domačemu kapitalizmu.

Boris Kidrič je napisal gesla, sprejeta na prvem zasedanju vrhovnega plenuma Protiimperialistične fronte 15. julija 1941. Na prvem mestu je "pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi", "osvoboditev in združitvev razkosanega slovenskega naroda", vendar tudi ugotovitev: "Brez boja proti izdajalski 'lastni' kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi."(3)

Take formulacije so realizacija ocen posvetovanja Centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije v začetku maja 1941. leta v Zagrebu, kjer je bil določen osnovni strateški načrt, da ne bo samo borba proti okupatorju in kolaboracionistom, marveč tudi za radikalne družbenoekonomske spremembe, za nacionalno in socialno osvoboditev, za novo skupnost jugoslovanskih narodov, v kateri ne bo nacionalne neenakopravnosti in socialnih krivic.(4)

"Upoštevajte, da gre v sedANJI etapi za osvoboditev izpod fašističnega podjarmljenja in ne za socialistično revolucijo", je bilo rečeno v direktivi Kominterne, poslane Centralnemu komiteju KPJ 22. junija 1941 na sam dan Hitlerjevega napada na Sovjetsko zvezo, v direktivi 1. julija 1941 pa še določneje: "Organizirajte — ne izgublajte niti ene same minute — partizanske odrede in v sovražnem zaledju zanetite partizansko vojno."(5)

Politbiro CK KPJ pod vodstvom Tita je 22. junija 1941 na seji v Beogradu sklenil izdati proglas. Večina je menila, da bo vojna kratkotrajna in da je sploh ne bo na teritoriju Sovjetske zveze.(6) Na sejah agitpropa Pokrajinskega komiteja KPJ za Srbijo so tiste dni celo razpravljali o konkretnih nalogah ob bližnjem prevzemu oblasti.(7) Centralni komite komunistične partije Slovenije je že 22. junija 1941 ustanovil Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in izdal proglas s pozivom za združitve v "enotno osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem". Protiimperialistična fronta je bila preimenovana v Osvobodilno fronto. V že omenjenem partijskem proglasu je bil tudi poziv: "Naš dosedANJI odpor naj se razvije v vseljusko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem."(8)

Komunistična partija Jugoslavije z vstajo ni izpolnjevala samo svojega internacionalističnega dolga Sovjetski zvezi na pr. v smislu Togliattijeve direktive, naj se v Italiji organizira "gibanje za zaščito Sovjetske zveze, poglavitno med delavci v vojni industriji."(9) Osnovna Titova misel je jedrnatno izražena že 19. avgusta 1941: "A ko će nama doneti slobodu ako se mi sami nečemo boriti?"(10)

V depeši Kominterni z dne 23. avgusta 1941 je Tito že najavil ustanovitev "nekakšne osrednje ljudske oblasti" — Narodni komite osvoboditve, v katerem bi bili predstavniki demokratičnih struj Srbije, Hrvatske in Slovenije skupaj s komunisti. Ker je sovjetska vlada medtem obnovila diplomatske odnose z emigrantsko jugoslovansko vlado v

3 isto, 42—43.

4 Dušan Živković, *Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji*, Beograd, 1969, 40, 614; Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd, 1971, 107—149.

5 Vladimir Dedijer, *Josip Broz-Tito. Prispevki za življenjepis*, Ljubljana, 1953, 389—391; D. Živković, n.d., 52.

6 Svetozar Vukmanović — Tempo, *Revolucija koja teče*, Memoari, I, Beograd, 1971, 180—181.

7 V. Dedijer, n.d., 389—390.

8 *Dokumenti*, I, 44—47.

9 V. Dedijer, n.d., 390.

10 P. Morača, n.d., 453.

Londonu, ta zamisel tedaj ni bila realizirana.(11) Vendar je v Sloveniji Vrhovni plenum Osvobodilne fronte že 16. septembra 1941 sklenil, da se konstituira kot Slovenski narodno osvobodilni odbor. Istočasno je ta organ oblasti sprejel tudi svoje prve odloke o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, o zaščiti slovenskega naroda, o narodnem davku in razpisu posojila svobode. Ti odloki so se izkazali kot uspešni, čeprav so bili kritizirani s strani CK KPJ kot "ope-retna zakonodaja".(12) Glavni narodnoosvobodilni odbor za Srbijo je bil ustanovljen 17. novembra 1941, vendar so za razliko od razmer v Sloveniji v tem odboru razen pravoslavnega duhovnika Zečevića sodelovali izključno izkušeni revolucionarji, komunisti.(13)

Vprašanje oblasti je bilo eno od ključnih vprašanj, ob katerih sta se razšli narodnoosvobodilno in četniško gibanje. Draža Mihailović je na svojem drugem sestanku s Titom v vasi Braiči 27. oktobra 1941. leta izmed dvanajstih odklonil tudi šesto točko predlogov za sporazum, v kateri je bilo predvideno ustanavljanje narodnoosvobodilnih odborov namesto korumpiranih sreskih načelstev in občinskih uprav.(14) Tito je Mihailoviću tedaj ponudil celo mesto načelnika v skupnem operativnem štabu.(15) "Bor-ba" je 19. novembra 1941 naglašala, da so narodnoosvobodilni odbori začasni nosilci oblasti.

Dražo Mihailović ni samo odklonil sodelovanja s partizani v borbi proti okupatorju, marveč je hkrati navezal stike z nemškim okupatorjem in jim ponudil sodelovanje v borbi proti partizanom. V noči med 1. in 2. novembrom 1941 so četniki napadli partizanske položaje v Užicah, Požegi in drugih mestih osvobojenega ozemlja v Srbiji. Na sestanku v vasi Divci 11. novembra 1941 pa so Nemci Mihailoviću predlagali brezpogojno vda-jo.(16) Uspešni partizanski protinapad, ki bi se skorajda končal z likvidacijo štaba Draže Mihailovića na Ravni gori, je vrhovni komandant Tito ustavil in privolil v nova poga-janja in sporazum s četniki. Na tako odločitev so vplivali zunanjepolitični in vojaški raz-logi, ker je radio Moskva omenjal Mihailovića kot vrhovnega poveljnika vseh sil odpora v Jugoslaviji in ker se spričo prodora nemških čet ni bilo mogoče boriti na dveh frontah hkrati. Titov telefonski predlog za skupno akcijo partizanov in četnikov proti ofenzivi nemških okupatorjev je Mihailović odklonil.(17)

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ni niti najmanj dvomilo, da je Mihailović napadel partizane na pobudo jugoslovanske emigrantske vlade v Londonu, celo da četniško akcijo izzivanja državljanske vojne podpira tudi britanska vlada. Uspešna protiofen-ziva Rdeče armade pod Moskvo je začasno spet vzbudila iluzije o bližnjem koncu vojne, celo o vzpostavitvi fronte na Balkanu pod vodstvom Sovjetske zveze. Po umiku iz Srbije je bila, značilno, prav na Stalinov rojstni dan 21. decembra 1941 v vasi Rudo formirana prva proletarska narodnoosvobodilna udarna brigada. CK KPJ je dal direktive za ustanavljanje

11 isto, 459—463.

12 *Dokumenti*, I, 116—122.

13 Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd, 1963, 365—367.

14 *V kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21—28 jula 1948, Stenografske beleške*, Beograd, 1949, 64—66.

15 Jozo Tomasevič, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941—1945, The Chetniks*, Stanford, 1975, 147; Public Record Office (dalje PRO), London, FO 371.44273, R 10905/11/92, paragraf 147.

16 J. Tomasevič, n.d., 147—150; J. Marjanović, n.d., 339—355; P. Morača, n.d., 543—547.

17 J. Marjanović, n.d., 369—371; J. Tomasevič, n.d., 151; V. Dedijer, n.d., 430—432; intervju s predsednikom Titom, objavljen 9. maja 1975 v vseh jugoslovanskih dnev-nikih, npr. v *Delu* in *Politiki*.

proletarskih bataljonov v Sloveniji, za populariziranje komunistične partije in sovjetskega sistema, Rdeče armade, za diferenciacijo na vasi.(18)

Zaostrovanje razrednega boja, poreklo in posledice "levih devijacij", zlasti v Črni gori, kjer je bil zato zamenjan Pokrajinski komite komunistične partije in poslano odprto pismo CK KPJ, še danes privlači pozornost jugoslovanskih zgodovinarjev.(19) Pero Morača meni, da je komunistična partija Jugoslavije, izhajajoč iz prakse, hitro odstopila od klasične dogmatske sheme o revoluciji v dveh etapah in se dokopala do spoznanja, da je glede na razredni značaj nacionalne izdaje narodno osvobodilni boj že sam po sebi hkrati tudi revolucionarni boj, da je to bil "eden od odločilnih trenutkov v osamosvojitvi KPJ od Kominterne."(20)

Jugoslovanski zgodovinarji često citirajo misli iz Titovega članka "Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora" iz Proleter-a za marec in april 1942(21), kjer je Titova koncepcija jasno izdelana, boj proti okupatorjem in njihovim slugam postavljen kot glavna naloga hkrati z ustvarjanjem enotne narodnoosvobodilne fronte v vsej Jugoslaviji. "Okupator nije uspio, iako se to svim silama trudi, da skrene oštricu naše narodnoosvobodilačke borbe na gradjanski, klasni rat. Za taj svoj pakleni plan on je mogao dobiti samo reakcionarne klike, koje su kroz čitav niz godina njemu služile i koje žele sada pomoću tog istog okupatora da sačuvaju svoje klasne interese, po cijenu gradjanskog rata."(22)

Vprašanje formiranja vlade je spet postalo aktualno jeseni 1942. leta. Vrhovni komandant Tito je 12. novembra 1942 sporočil Kominterni, da bo to funkcijo opravljal Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, sestavljen iz predstavnikov vseh narodov Jugoslavije in raznih političnih strank. Vendar je Kominterni privolila samo v ustanovitev političnega organa: "Nikar ne smatrajte tega odbora za nekakšno vladu, marveč za politični organ narodnoosvobodilne borbe. Nikar ga ne postavljajte nasproti jugoslovanski vladi v Londonu. Na tej etapi nikar ne sprožite vprašanja odstranitve monarhije. Ne postavljajte gesla republike. Vprašanje režima v Jugoslaviji, kakor ga pojmuje vi, se bo reševalo potem, ko bo razbita italijansko-nemška koalicija in ko bo dežela osvobojena okupatorjev."(23) Zato je Tito ob ustanovitvi Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije 26. novembra 1942 v Bihaču dejal: "Mi nemamo mogućnosti da stvorimo jednu legalnu vladu, jer nam to još medjunarodni odnosi i prilike ne dozvoljavaju."(24)

Do takega sklepa je prišlo šele na Drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu 29. novembra 1943 na osebno pobudo vrhovnega komandanta Tita in brez podrobne najave Moskvi, ko se je to telo konstituiralo kot legislativni in eksekutivni organ s predsedstvom in Nacionalnim komitetom osvoboditve Jugoslavije kot narodno vladu pod predsedstvom Tita. Emigrantski vladi v Londonu so bile odvzete vse pravice, kralju Petru prepovedan povratak v domovino s tem, da se o vprašanju kralja in monarhije sklepa po osvoboditvi. Razglašen je bil princip federativne

18 P. Morača, *Narodnoosvobodilačka borba Jugoslavije 1941—1945*, Beograd 1975, 90—96; Rasim Hurem, *Kriza narodnoosvobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo, 1972, 77—106; *Dokumenti*, I, 249—252, 269—271.

19 Djuro Vujović, *O lijevim greškama KPJ u Crnoj gori u prvoj godini narodnoosvobodilačkog rata*, *Istorijski zapisi*, 1/1967; R. Hurem, n.d.

20 Pero Morača, *Tito—strateg partizanskog rata*, *Prilozi za istoriju socializma*, 9, Beograd, 1974, 3—43. Prim. str. 33.

21 P. Morača, *Narodnoosvobodilačka borba*, 93—94; isti, *Tito—strateg*, 30—31.

22 Josip Broz-Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 76—77.

23 V. Dedijer, n.d., 469—470; D. Živković, n.d., 640—641.

24 Josip Broz-Tito, *Govori i članci*, I, Zagreb, 1959, 98.

Jugoslavije, vrhovnemu komandantu Titu podeljen naziv maršala, potrjeni sklepi o priključitvi Istre, Slovenskega primorja, Zadra in jadranskih otokov Jugoslaviji in osnova komisija za ugotavljanje vojnih zločinov.(25)

Podobno kot svoj čas ustanovitev prve proletarske brigade so tudi sklepi v Jajcu vzbudili nezadovoljstvo Stalina, ki je po besedah Manuilskega Veljku Vlahoviću te označil kot "udarec z nožem v hrbet".(26) S tem se je začel boj za mednarodno priznanje Nacionalnega komiteta kot vlade Jugoslavije. "Prav tako kot je Mihailović bil obsojen po primarnem partizanskem kriteriju, ker je odklonil borbo proti okupatorjem in je z njimi tajno sodeloval, tako sta bila obsojena tudi kralj in vlada, ker sta sankcionirala to politiko", je ugotovil britanski politično obveščevalni center na Srednjem vzhodu (Political Intelligence Centre Middle East).(27)

Osnovna gesla narodnoosvobodilnega boja so bila: "Smrt fašizmu — svobodo narodu" in "Ni povratka na staro", toda brez podrobnejšega načrtovanja in programskih izjav za bodočnost. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte je na pr. že 1. novembra 1941 kot sedmo temeljno točko svojega programa sklenil: "Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudsko demokratični način."(28) Izvršni odbor Osvobodilne fronte je konec novembra 1941 posebej poudaril, da se ukvarja zgolj z neposrednimi vprašanji osvoboditve. "Danes ni čas za načrte", je bil naslov nekega članka Borisa Kidriča iz tistega časa.(29)

Titu je 17. junija 1942 med drugim dejal: "Oni koji su dali najveće žrtve u ratu, imaće i odlučnu riječ posle rata. Ali, danas nije vrijeme da govorimo o tome šta će biti poslije rata."(30) Titova misel o povezavi nacionalnega vprašanja z bojem proti staremu režimu, vendar brez posebnega poudarjanja razrednega značaja, je precizirana v članku "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe" (Proleter, decembra 1942):

"Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj videli, pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored opšte jugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice."(31) "S svojo odločnostjo, da se z vso silo daje odpor okupacijskim silam in da sprejmejo v svoje vrste vse, ki so voljni prispevati k borbi, so partizani odkrili ključ za jugoslovansko enotnost", je menil politično-obveščevalni center na Srednjem vzhodu.(32)

Med bitko na Neretvi sta Vrhovni štab in Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije v kasneje večkrat citirani izjavi z dne 8. februarja 1943 (podpisala sta jo Tito in dr. Ivan Ribar) posebej naglasila, da razen zamenjave reakcionarnih občinskih uprav z narodnoosvobodilnimi odbori ne bo nikakršnih radikalnih sprememb, kajti o vseh važnih vprašanjih bodo svobodno izvoljeni predstavniki naroda sklepali po končani vojni. Zajamčena je bila nedotakljivost privatne lastnine, prav tako možnost samoiniciative v

25 Prvo i drugo zasedanje AVNOJ-a, Zagreb, 1963, 204—225.

26 V. Dedijer, n.d., 495—496.

27 PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, paragraf 149.

28 Dokumenti, I, 256.

29 isto, I, 164, 198.

30 J. Broz - Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 94.

31 isto, 158.

32 PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, paragraf 2.

industriji, trgovini in poljedelstvu. Kot prva naloga je bila zastavljena osvoboditev dežele od okupatorja, izbojevanje neodvisnosti in resnično demokratičnih pravic vseh narodov Jugoslavije, ki jim bodo zajamčene vse nacionalne pravice in naglašeno je bilo, da je narodnoosvobodilnemu gibanju tuje vsako nasilje in nezakonitost.(33) Na drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu je Tito posebej poudaril, da so zgolj klevete iz Göbbelsove kuhinje, češ da gre za boljše vizacijo dežele, ukinitve privatne lastnine, poskus komunistov osvojiti oblast, uničenje cerkve in vere itd.(34)

Britanski Foreign Office je kasneje večkrat vztrajal na javni izjavi, da se narodnoosvobodilno gibanje ne bori za uvedbo komunizma. Britanski premier Winston Churchill je v posebnem memorandumu, izročnem maršalu Titu med njenimi pogovori v Neaplju 13. avgusta 1944, izrazil pričakovanje, "da bo dal izjavo ne samo o svoji nameri, da ne bo vsilil komunizma deželi, marveč tudi izjavo, da ne bo uporabil oborožene moči gibanja, da bi vplival na svobodno izražanje volje ljudstva o bodočem režimu dežele."(35)

Maršal Tito je okleval dati tako izjavo, ki bi se lahko tolmačila kot izsiljena, vendar je po diskusiji s predsednikom kraljevske vlade dr. Ivanom Šubašićem(36) in glede na slične prejšnje izjave, — ne brez prikritega polemičnega tona, — v izjavi Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije z dne 17. avgusta 1944 poudaril:

"Narodnoosvobodilni pokret Jugoslavije jeste u svojoj suštini općenarodni, nacionalni i demokratski. Prema tome, još jedan put podvlačimo da vodstvo narodnoosvobodilačkog pokreta ima pred sobom jedini i najvažniji cilj — borbu protiv okupatora i njihovih slugu i stvaranje demokratske federativne Jugoslavije, a ne uspostavljanje komunizma, kao što nam neprijatelji podmeću."

Citirajoč ta del izjave kasneje na V. kongresu KPJ v svojem referatu v funkciji generalnega sekretarja KPJ je Tito pripomnil: "Ova izjava bila je, razumije se, u ono vrijeme pravilna".(37) Velja opozoriti, da je vse do zakona o nacionalizaciji konec 1946. leta, leto in pol po končani vojni, imovina kapitalistov bila konfiscirana zaradi ekonomske kolaboracije in nacionalne izdaje.

Še na Visu ob sklenitvi znanega sporazuma Tito—Šubašić, podpisanega dne 17. junija 1944, sta se oba partnerja dogovorila, da v novi kraljevski Šubašićevi vladi ne bo nobenih političnih diskusij o povojni ureditvi.(38) Osvobodilna fronta v Sloveniji se je že v začetku 1943. leta na pobudo komunistov odpovedala koalicijskemu značaju in ustanavljanju posebnih strankarskih organizacij, z izjemo komunistične partije Slovenije. Na iniciativo komunistične partije Jugoslavije so se od pomladi 1944. leta v okviru enotne narodnoosvobodilne fronte začela obnavljati vodstva — ne pa tudi organizacije — meščanskih strank kot so: savez zemljoradnika, samostalna demokratska, jugoslovenska republikanska, socijaldemokratska, narodna seljačka in hrvatska seljačka stranka, medtem ko je zgolj vodstvo demokratske stranke na čelu z dr. Grolom ostalo izven frontne organizacije.(39)

Britanski politični analitiki so menili, — ne brez razloga, — da bi bolj specifična definicija ciljev in stopenj ukrepov privedla do kontroverz in razkola v ljudski fronti.

33 kot op. 25, str. 109—110.

34 J. Broz-Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 198.

35 Llewellyn Wood ward, *British Foreign Policy in the Second World War*, III, London, 1971, 340—341.

36 isto; Winston Churchill, *Drugi svetski rat*, VI, *Trijumf i tragedija*, Beograd, brez letnice izdaje, 83—87.

37 *V kongres*, 102.

38 PRO, FO 371/44312, R 10233/658/92.

39 Pero M o r a č a, *Narodnoosvobodilačka borba Jugoslavije 1941—1945*, Beograd, 1975, 180.

Tako politiko so tolmačili z izkušnjami iz španske državljanske vojne, kjer so se skušali istočasno bojevati in izvesti politično revolucijo.(40)

V najkrajših možnih črtah je potrebno opisati tudi mednarodni položaj Jugoslavije v drugi svetovni vojni za časa okupacije, politiko in delovanje velikih sil na tem prostoru, njihovo nasprotovanje, taktiko in strategijo. Jugoslovansko zgodovinopisje je na tem področju napravilo šele prve korake, čeprav je s to tematiko v zvezi objavljeno že mnogo memoarov in tudi del, ki temelje na raziskavah že objavljenih in še v arhivih dostopnih virov.(41)

Pred kapitulacijo kraljevine Jugoslavije je jugoslovanska vlada pobegnila iz države ter se slednjič nastanila v Londonu in kasneje v Kairu. Britanski poslanik Campbell je priporočal, da se stori vse za evakuacijo te vlade, zlasti še, če se upošteva, kakšen vpliv in pomen bo v tem delu Evrope po vojni imela Sovjetska zveza. Churchill je pričakoval, da bo ljudstvo v gorah Jugoslavije nudilo odpor Nemcem in da bosta kralj Peter in vlada pri tem sodelovala.(42) Britanska vlada je prvi dve leti nudila svojo moralno in tudi materialno pomoč Draži Mihailoviću, preko sovjetske vlade pa je brez uspeha poskušala doseči pomiritev med partizani in četniki in podreditev partizanov poveljstvu Draže Mihailovića. Dokazi o sodelovanju četnikov z italijanskim okupatorjem in Nedićem so se množili. Dolgoročni politični cilji glede ohranitve obstoječega meščanskega družbenega reda so britanski vladi narekovali podporo Mihailoviću, kratkoročni, predvsem vojaški interesi pa podporo partizanom kot edinemu pomembnemu vojaškemu faktorju. Taka odločitev je ob različnih ocenah Foreign Office-a, Middle East Defense Committee, Special Operations Executive (SOE) etc. prevladala na pomlad 1943. leta ob pripravi zavezniškega vdora v Italijo. Pomembni so bili tudi politični motivi: partizani naj ne bi bili odvisni izključno od Sovjetske zveze in ni bilo priporočljivo pustiti proste roke Rusom in Amerikancem na tem področju.(43)

Na konferenci treh velikih v Teheranu novembra 1943 je bilo sklenjeno, da se jugoslovanskim partizanom da sleherna možna zavezniška pomoč. Odkar sta Churchill in Tito vzpostavila preko pisem osebni stik, je Churchill storil vse, da bi Tita prepričal o potrebi sklenitve aranžmana s kraljevsko jugoslovansko vlado oziroma s kraljem Petrom. V ta namen je bila odpoklicana britanska misija pri Draži Mihailoviću, pripravljeni načrti za "dvorsko revolucijo", za odstranitev in zamenjavo Mihailovića s kakšnim drugim poveljnikom, ukinjena je bila zavezniška pomoč četnikom. Pod odločnim osebnim Chur-

40 PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, paragrafa 168 in 169; prim. J. Tomasevich, n.d., 154—155.

41 Dušan Plenča, *Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962; Dušan Biber, *Otvorena tajna arhiva britanske diplomatije, Vjesnik u srijedu*, št. 1047, 1049—1068, *Kako je tajna diplomatija krojila sudbinu nove Jugoslavije*, isto št. 1073—1089, *Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima*, isto, št. 1100—1124, Zagreb, 1972, 1973; L. Woodward, n.d.; Frederick William Deakin, *The Embattled Mountain*, Oxford, 1971; Phyllis Auty, *Tito*, London, 1970; Fitzroy Maclean, *Disputed Barricade*, London, 1957; isti, *Eastern Approaches*, London, 1950; isti, *The Balkan War*, London, 1962 (slovenski prevod *Vojna na Balkanu*, Ljubljana, 1968; Winston Churchill, *The Second World War*, V, VI, London, 1949; Anthony Eden (lord Avon), *The Reckoning*, London, 1965; Harold Macmillan, *The Blast of War*, London, 1967; Henry Maitland Wilson, *Eight Years Overseas*, London, 1950; J. Tomasevich, n.d.; Walter Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies 1941—1945*, New Brunswick, New Jersey, 1973; Constantine Fotich, *The War We Lost*, New York, 1948; Stephen Clissold, *Whirlwind: The Story of Marshal Tito's Rise to Power*, London, 1949; isti, *Yugoslavia and the Soviet Union*, London, 1975, isti kot urednik, *Short History of Yugoslavia*, London, 1966, L. Woodward, n.d., itd.

42 W. Churchill, n.d., III, 203—204, izdaja v latinici, Beograd.

43 PRO, FO 371/44276, R 12712/11/92; D. Biber, n.d., *Vjesnik u srijedu*, št. 1055, 19. julija 1972; L. Woodward, n.d., III, 278—296.

chillovim pritiskom je kralj Peter odpustil Purićevo vlado in poveril mandat nekdanjemu banu Hrvatske dr. Ivanu Šubašiću.(44)

Po neuspešnem nemškem desantu na Drvar 25. maja 1944 je maršal Tito v Bariju 6. junija privolil, da se sestane z dr. Šubašićem. Takoimenovani viški sporazum Tito—Šubašić je določal, da kraljevska vlada prizna sklepe drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu, da javno pozove vse ljudstvo, naj se združi z narodnoosvobodilno vojsko v eno samo enotno fronto, da obsoja vse, ki so javno ali tajno sodelovali z okupatorjem. Kraljevska vlada, sestavljena iz demokratskih elementov, bo imela nalogo organizirati pomoč narodnoosvobodilni vojski; o vprašanju državne ureditve in monarhije bo po osvoboditvi odločilo ljudstvo. Sporazum je v začetku izzval nezadovoljstvo med partizani v Hrvatski in Sloveniji, ker njegova določila še niso bila objavljena, Foreign Office pa je smatral, da je Tito dobil prvo rundo in ni dal nič od sebe.(45)

Ključno vprašanje, ki se je na raznih nivojih in na razne načine postavljalo skoraj devet mesecev, je bilo vprašanje formiranja enotne skupne vlade, torej združitve kraljevske vlade v Londonu z Nacionalnim komitetom osvoboditve Jugoslavije. Tito v načelu ni odklonil morebitnega srečanja s kraljem Petrom, vendar se je temu, z britanske strani zahtevanem in načrtovanem srečanju spretno izognil. Churchill je osebno, prav tako tudi pismeno med srečanjem z maršalom Titom v Neaplju priporočal ustanovitev skupne vlade, ob podpori Edena konec avgusta je podobno v začetku septembra 1944 predlagal dr. Šubašić. Maršal Tito je to odklanjal kot nepomembno v času hudih bitk in kot preuranjeno.(46)

Nenapovedan in tajni odhod maršala Tita z Visa na pogajanja v Moskvo je razjaril Churchilla. Spričo ameriške opozicije Churchill ni mogel realizirati svojega načrta za izkrcanje v Istri in prodor skozi "ljubljska vrata" proti Dunaju. Zavezniško izkrcanje naj bi podprle partizanske sile in naj bi se namesto v Srbiji angažirale na zahodu države. Prodor večjih partizanskih enot v Srbijo je vznejevoljil Churchilla, češ da bo Tito z britanskim orožjem tako podjarmil ostali del dežele. Eden je odgovarjal, da je bil britanski premier ta, ki je kljub svarilom Foreign Officea vztrajno potiskal Tita naprej.(47) "Upamnite da je u cjelokupnoj ovoj operaciji osnovni zadatak likvidacija četnika D. Mihailovića i nedičevaca, kao i njihovog aparata. Spriječite Mihailoviću da vrši mobilizaciju i odvodi narod sobom", je bil ukaz maršala Tita z dne 5. septembra 1944 partizanski skupini, poslani v Srbijo.(48)

V takih okoliščinah je na predlog Foreign Officea Churchill načel vprašanje Jugoslavije neposredno v pogovoru s Stalinom in se z njim 9. oktobra 1944 v Moskvi sporazumel o znani "fifty-fifty" delitvi obsega britanskega in sovjetskega vpliva v Jugoslaviji. Vendar je v naslednjih dneh Molotov še nekaj časa vztrajal na 75:25 v korist Sovjetske zveze, priznavajoč večji vpliv Veliki Britaniji na jadranski obali, medtem ko je za Sovjetsko zvezo zahteval večji vpliv v centru. Eden in Molotov sta v skupnem telegramu priporočila Titu in Šubašiću sklenitev sporazuma.(49)

Neposredno pred tem je konec septembra 1944 Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije sklenil sporazum s sovjetskim poveljstvom o vstopu sovjetskih enot na ozemlje Jugoslavije, o spoštovanju organov civilne uprave in o umiku po končanih operacijah. To je bil pomemben sporazum, ker je bil sklenjen z dejansko oblastjo v Jugosla-

44 L. Woodward, n.d., III, 296—330; W. Roberts, n.d., 162—253.

45 D. Plenča, n.d., 264—267; L. Woodward, n.d., III, 330—335; D. Biber, n.d., *Vjesnik u srijedu*, št. 1049, 1050, 1057, 1058, 1060, 1061, itd.

46 L. Woodward, n.d., III, 340—347.

47 isto; W. Roberts, n.d., 265—266.

48 J. Broz-Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 273.

49 L. Woodward, n.d., III, 348—351.

viji in ne s kraljevsko vlado; predstavljal je precedens za primer zavezniškega izkrcanja v Jugoslaviji. Tito je poudarjal, da je zaveznikom pripravljen odobriti prav take pogoje kot sovjetskim četam.(50) Tito je sprva prosil za tankovsko brigado, Stalin pa je dal na voljo kar cel korpus za veliko akcijo osvoboditve Beograda, izvedeno s partizanskimi in sovjetskimi silami. Iz memoarov in ne iz nedostopnih sočasnih primarnih virov vemo, da je Stalin svaril Tita pred močno buržoazijo v Srbiji in menil, da bi kralja lahko najprej sprejeli nazaj, nato pa ob primernem trenutku odstavili.(51)

Ameriška vlada je po umiku britanske misije 26. avgusta 1944 poslala obveščevalno misijo pod vodstvom polkovnika McDowella v štab Draže Mihailovića, ki se je evakuirala šele 1. novembra 1944 po Churchillovem protestu pri Rooseveltu.(52) Hermann Neubacher, izredni opolnomočenec Auswärtiges Amta za Jugovzhod se je tedaj zavzemal za ustanovitev srbske vojske iz Nedićevih, Mihailovićeveh in Ljotičevih pristašev, za Veliko Srbijo, hkrati pa je opozarjal na možnosti izkoriščanja razlik med ameriško in britansko politiko v Jugoslaviji.(53)

Tito in Šubašić sta se po daljših pogajanjih konec oktobra in začetek novembra v Beli Cerkvi in Beogradu sporazumela o modalitetah formiranja skupne vlade, imenovanju treh regentov in volitvah v konstituantu.(54) Churchill je plediral, naj bi Tito postal guverner Jugoslavije pod kraljevo oblastjo, smatral je doseženi sporazum kot povsem enostranski, češ da se je Šubašić poceni prodal, vendar je ocenil, da je to spricho revolucije še največ, kar se da doseči in da bo Tito ostal gospodar v Jugoslaviji, vse dokler bo živ.(55)

Kralj Peter je nasprotoval realizaciji beograjskega sporazuma in je celo odstavil Šubašičevo vlado. Vendar je kralj kasneje pod britanskim pritiskom, — kljub ameriškemu spodbujanju, — popustil in imenoval predlagane regente. Na jaltški konferenci je Eden kot uradni predlog britanske vlade podal sugestijo dr. Šubašića, naj se Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije razširi z nekompromitiranimi poslanci, izvoljenimi leta 1938, njegovi sklepi pa podvržejo ratifikaciji konstituante. Trije veliki so slednjič v tem smislu sprejeli sklepe in jih tudi objavili.(56) Tako je za vso Jugoslavijo bila sprejeta zahteva, kakršno je za razširitev Zemaljskog antifašističskog vijeća Hrvatske brez uspeha oktobra 1944 postavljala Hrvatska seljačka stranka. 5. marca 1945 so trije regenti prisegli kralju, 7. marca pa je začasna narodna vlada Demokratske federativne Jugoslavije pod predsedstvom Tita in dr. Šubašićem kot zunanjim ministrom prisegla ljudstvu ter delovala naprej kot mednarodno priznana legitimna vlada.(57)

SUMMARY

National Liberation Struggle for Freedom and for People's Government in Yugoslavia

In his paper presented at the International Scientific Conference held at the University of Milan from December 11 to 13, 1975, the author discusses the key issues about the strategy and tactics of the Yugoslav Communist Party and the National Liberation Movement in the struggle

50 L. Woodward, n.d., III, 355; W. Roberts, n.d., 264; V. Dedijer, n.d., 527.

51 W. Roberts, n.d., 264; intervju predsednika Tita 9. maja 1975; V. Dedijer, n.d., 528—530.

52 W. Roberts, n.d., 265, 254—258; J. Tomasevich, n.d., 378—388.

53 National Archives and Records Service, Washington, D.C., Microcopy T-120, trak 780, posnetki 371704—785, Handakten Ritter Serbien.

54 D. Plenča, n.d., 335—341; L. Woodward, n.d., III, 351—363.

55 L. Woodward, istotam; PRO, FO 371/44319, R 18853/658/92.

56 isto.

57 L. Woodward, n.d., III, 363; D. Plenča, n.d., 386—392; Branko Petranović, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd, 1964, passim.

for liberation and the seizure of power. The National War of Liberation was undoubtedly also a socialist revolution; however, it generally began to be defined as such only after the year 1963, when the Socialist Federative Republic of Yugoslavia was proclaimed. During the Second World War the term national revolution was used only exceptionally, the term National War of Liberation being applied as a rule. The author gives a concise survey of the principal phases of the struggle against the exile governments until the formation of the joint temporary Government of the Democratic Federative Yugoslav on March 7, 1945.

ZAPISKI

HISTORIOGRAFSKI ELEMENTI V DELU BORISA KIDRIČA

Janko Prunk*

Predmet te razprave je Boris Kidrič kot pisec nekaj izjemno pomembnih zgodovinsko-političnih analiz o novejšem razvoju slovenskega naroda. Ti članki so obogatili slovensko zgodovinsko znanost. Še zlasti je pomembna njegova razprava o razvoju Osvobodilne fronte slovenskega naroda iz jeseni 1944, ki je podala takšno analizo dinamike in periodizacijo NOB v Sloveniji, kakršne se drži zgodovinopisje še danes.

Revolucionar in politični voditelj slovenskega naroda Boris Kidrič je posvečal veliko pozornost študiju zgodovine, tako svetovne kot nacionalne. V zgodovini je gledal učiteljico, ki lahko nudi marsikaj za vsakdanjo politično prakso(1). Afiniteto do zgodovine je najbrž dobil od svojega očeta, znanega slovenskega literarnega zgodovinarja. Potrebno je imeti pred očmi tudi navade v predvojnem komunističnem gibanju, kjer je zgodovinski študij npr. Pariške komune in zgodovine VKP(b) ter podobno predstavljal enega temeljnih elementov teoretične ideološke izobrazbe komunistov. Predmet našega zanimanja v referatu ne bo zgodovinska literatura, ki jo je Kidrič študiral in na njej oblikoval svoj revolucionarni marksistični pogled, čeprav bi bila tudi to zelo zanimiva in koristna raziskava. Mi bomo analizirali Kidriča kot pisca nekaterih pomembnih zgodovinskih študij.

Že samo dejstvo, da je Kidrič pisal zgodovinske študije, pove veliko. Prvič, da je kot izrazito praktičen politik-aktivist in organizator revolucionarnega gibanja in pozneje kot načrtovalec in voditelj gospodarske izgradnje veliko dal na široko kulturno in teoretično izobrazbo, kamor je kot pomemben sektor uvrščal tudi zgodovino. Drugič, s poseganjem v zgodovinsko analizo se je pridružil tistim največjim marksističnim duhovom, ki so ravno tako v teku svojega teoretičnega in praktično-političnega revolucionarnega dela pisali tudi pomembne zgodovinske analize, iz katerih so črpali napotila za prakso. Spomnimo se le Marxovih del Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji, Državljska vojna v Franciji, Engelsove Nemške kmečke vojne, Leninovega Razvoja kapitalizma v Rusiji, Kardeljevega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja, Keršovanijeve Zgodovine Hrvatov in podobno.

Iz metodoloških ograd in zaradi omejene dolžine razprave se bomo soočili samo s tremi najpomembnejšimi njegovimi zgodovinsko-političnimi analizami, čeprav jih je napisal več. Izbrali smo tri iz različnih obdobij Kidričevega razmišljanja in dela: prvo Evropske krize in slovenski narod, ki jo je napisal pred vojno 1940. leta v reviji Sodobnost(2), nato "Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situa-

* Dr. Janko Prunk, znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

1 Izjava Borisa Zihlerla avtorju marca 1974.

2 Sodobnost, 1940, str. 385 do 390; 440—452 in 490—499; ponatis v Boris Kidrič: Zbrano delo 1, Ljubljana 1958, str. 72—109 (nadalje Zbrano delo 1, str. ...).

cija v Sloveniji", ki jo je napisal v jeseni 1944 za Moskvo(3), končno njegov referat na Kongresu Osvobodilne fronte 1951. leta(4). Vsaka izmed teh zgodovinskih analiz zajema natančen zanimiv pregled preteklega razvoja, ki ga potegne v sodobnost, kjer se analiza zgosti in iz nje potegne zaključke za neposredno politično akcijo.

Izrazit analitičen zgodovinski talent je Kidrič pokazal že kot komaj dvaindvajsetleten v Kritični recenziji Prepeluhove knjige Agrarna reforma. To recenzijo je objavil v reviji Književnost 1934(5), malo zatem, ko je bila objavljena Kardeljeva razprava Narodno vprašanje kot znanstveno vprašanje. V tej svoji recenziji je Kidrič izrazilo podčrtal zgodovinski razvojni pristop pri analizi aktualnih družbenoekonomskih in političnih problemov. Zapisal je: "Od knjige, ki se peča z agrarno reformo, zahtevamo predvsem, da zagrabi kmečki boj za zemljo v procesu, v njegovem historičnem razvoju, to se pravi, da analizira, v kakih socialnih razmerah in v kaki socialni zvezi je potekal ta boj v preteklosti, do kakih rezultatov je agrarna reforma glede na motorične sile takratne družbene strukture lahko prišla in je prišla, kako zvezo ima današnji agrarni problem s preteklostjo in katere so današnje družbene gibalne sile, ki morajo in morejo zajeti v vsem njegovem obsegu tudi kmetov boj za zemljo..."(6)

V svoji večji razpravi Evropske krize in slovenski narod, ki jo je napisal poleti 1940 že po porazu Francije, govori o dveh velikih političnih krizah v Evropi, o oni iz leta 1848 in o tej iz leta 1918, ko se je v obeh slovenski narod slabo odrezal. Kidrič analizira vsestranske družbeno-ekonomske in politične vzroke takšnega razpleta in jih najde v slabi socialni razvitosti oziroma v pomanjkanju pravega modernega delavstva, ki je drugod po Evropi v letu 1848 že postavilo radikalno svoj socialni in politični program. Pri Slovencih je to morala storiti peščica malomeščanske inteligence, ki svojega narodno-političnega programa Zedinjene Slovenije ni oprla na edino realno revolucionarno politično silo, to je slovenskega kmeta.

Iz tragike 1848. leta se je kmet zaradi nesposobnosti buržoazije postopoma vse bolj politično usmerjal v konservativno stranko. Tu je iskati vse poznejše oportunistične korake v slovenski nacionalni politiki. Iz strahu pred širokimi izkoriščanimi kmečkimi množicami, katerim se je ob koncu stoletja pridružil še izkoriščani proletarijat, je slovenska buržoazija, v začetku 20. stoletja že dovolj številna, vodila predvsem politiko zaščite svojih razrednih interesov. Tako se je v času druge velike politične krize med prvo svetovno vojno držala taktike, ki ji je še pozneje ostajala zvesta: "Bistvo te taktike je bilo v izvršitvi minimuma, ki je že postal zgodovinsko nujen, je bilo v hitrem presežanju na novo protirevolucionarno postojanko brž ko se je sesula prva in v sistematičnih naporih, naj dozorelih konfliktov ne rešuje izbruh ljudskih množic, temveč naj jih ventilirata kabinet in zelena miza".(7) Kidrič še opozarja na subjektivne slabosti slovenskega delavskega razreda v kriznem letu 1918, kar da je posledica njegove socialdemokratske-avstromarksistične vzgoje.

„O avstromarksizmu in o njegovem nosiclu na Slovenskem Henriku Tumi je podal pomembno, zgodovinsko fundirano oceno: "Krivdo nosi ves avstroogrski socialni demokratizem, ki je pod zaščito, toda potvorjeno znamko dajal proletariatu bodisi avstronemškega "internacionalnega", bodisi češkega, poljskega itd. nacionalistično idejnega, tak-

3 Rokopis v Arhivu CK ZKS, objavljen v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja I, 1960, str. 7—48 (nadalje Obris, str. ...).

4 Boris Kidrič, Zbrano delo 4, Ljubljana 1976, str. 250—257.

5 Književnost 1934, šte. 1, str. 49—53; ponatis v Boris Kidrič: Zbrano delo 1, Ljubljana 1958, str. 22—29 (nadalje Zbrano delo 1, str. ...).

6 Zbrano delo 1, str. 22.

7 ravno tam, str. 82.

tičnega in organizacijskega hromila že prej in tudi takrat, ko se je pripravljajl proletariat dati — vse.”(8)

”Tumova v besedah izražena naklonjenost za rusko revolucijo je v praksi dobila povsem drug, obraten pomen. Ker je ni spremljala aktivna priprava socialistične perspektive, temveč je družil z njo kapitalistično utemeljen zagovor avstroogrškega državnega sistema, to se objektivno pravi avstroogrškega — imperializma, se je dejansko spreminjala v levo frazo, ta pa je bila v danem položaju najnevarnejši nasprotnik socialistične perspektive. ”Levi” besednik Tuma prav zaradi tega ni mogel iskati naravnih zaveznikov, ker ni bil aktivist historične poti mednarodnega in hkrati z mednarodnim — slovenskega proletariata. V njegovem odklanjanju nacionalno osvobodilnega boja — ki je bil sestavina meščansko-demokratske revolucije — se je zrcalilo njegovo dejansko odklanjanje najglobljega družbenega preobrata, globljega od nacionalnih revolucij.”(9)

Na koncu svoje razprave, ki ji je obljubljal nadaljevanje, toda verjetno ga je preprečila vojna, je le podal nekatere zaključke. ”V novejši slovenski zgodovini je bilo vse odvisno od vprašanja, kako daleč se je povzpel delavski razred”, in ker se v času nacionalnega osvobajanja ob koncu prve svetovne vojne ni kaj prida povzpel, tudi ni doprinesel svoj zgodovinski delež k emancipaciji slovenskega človeka k socialni osvoboditvi. To pa je bila za tako majhen narod kot je slovenski, pri katerem je v usodnih zgodovinskih krizah potrebno mobilizirati vse zdrave narodove sile, velika nesreča.”(10)

Kidrič nato zatrjuje: ”Danes te pomanjkljivosti ni več... Družiti je treba nova dejstva s starimi izkušnjami. O suhi veji na slovenskem nacionalnem stebru zgodovina ne govori zaman. Prav tako ne govori zaman o močeh, ki jih vsebuje slovensko kmetiško ljudstvo, ki jih pa lahko do uspehov vodi le nova družbena sila.”(11) Kidrič je tu pravilno in zgodovinsko točno pripisal kmečkim množicam, ki so se borile za svojo družbeno in nacionalno emancipacijo, veliko revolucionarno energijo. Opozoril je, da mora to energijo sprostiti in usmeriti le nova družbena sila na Slovenskem, — slovenski delavski razred in njegova politična avantgarda. To je zaključek, kakršen je zapisan tudi v Ustanovnem manifestu KPS 1937 in v Speransovem Razvoju. Kratko, skopo je formuliral zaključne stavke, ki pa so ogromno povedali: ”Hkrati je danes mogoča in nujna realna sinteza med pogledom na svet in lastno slovensko tvornostjo. Ne obstaja več le stari, temveč živi in gigantsko snuje tudi novi svet.”(12) Iz njih je moč povzeti Kidričevo prepričanje o nujnosti povezave slovenskega narodnega vprašanja s svetovnim razvojem, točneje nujnost naslonitve na tiste nove sile v svetu, ki gradijo na marksističnem pogledu, to pa je Sovjetska zveza.

Ob okupaciji Jugoslavije, ko je bil slovenski narod usodno razkosan in obsojen na nacionalno smrt, se je Komunistična partija Slovenije že 27. aprila povezala s krščanskimi socialisti, levimi Sokoli ter kulturnimi delavci in ustanovila Protiimperialistično fronto slovenskega naroda. Le-ta se je ob Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo preimenovala v Osvobodilno fronto, organizacijo, ki je v Sloveniji vodila narodno-osvobodilni boj in postopoma združila vse demokratične Slovence. Boris Kidrič, ki je vodil ustanovni sestanek, je postal politični sekretar OF in tako njen dejanski neposredni voditelj. Vso težo te voditeljske naloge je moral izpolnjevati zlasti še v tistih obdobjih NOB, ko je bil druga velika osebnost slovenskega komunističnega gibanja, Edvard Kardelj, odsoten iz Slovenije, pri CK Jugoslavije in pri Vrhovnem štabu, zaposlen s problemi narodnoosvobodilnega boja vseh jugoslovanskih narodov.

8 ravno tam, str. 79.

9 ravno tam, str. 83—84.

10 ravno tam, str. 108—109.

11 ravno tam, str. 109.

12 ravno tam, str. 109.

Kidrič je s svojim izjemnim političnim darom in veliko delovno energijo dejansko vodil vso politiko OF. Ob ogromnem organizacijsko političnem delu je pisal številne politične članke, posvečene različnim političnim ukrepom in dogodkom. Nekaj teh člankov analizira tudi polletno, dvoletno in triinpolletno prehojeno pot Osvobodilne fronte. Ti članki imajo veliko zgodovinsko in politološko vrednost. V njih so zapisane dragocene zgodovinske analize, ki jih je zapisal sproti sam tvorec tega zgodovinskega dejanja. Mnoge ocene nosijo močan pečat trenutne agitacijsko-politične potrebe. Toda večina zgodovinskih ocen, ki se nanašajo na preteklo prehojeno pot, so obdržale svojo objektivno zgodovinsko vrednost.

V tem pogledu je najpomembnejša vsekakor njegova razprava *Kratek oris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji*, ki jo je napisal za Moskvo jeseni 1944.⁽¹³⁾ Razprava, ki je dokaj obsežna, približno 60 tipkanih strani, je do danes najbolj temeljit politično-zgodovinski oris nastanka in razvoja OF. Pisana hitro za politične potrebe, je kljub temu z ostrino marksistične analize in poznavanja zgodovinske dialektike prinesla tako ostroumne in objektivne zgodovinske ocene, da še danes po 35 letih zdržijo preizkuse zgodovinske kritike. Avtor je svojo razpravo razdelil na enajst poglavij, ki vsebinsko ustrezajo razvoju in rasti OF.

Prvo poglavje je posvetil akcijski enotnosti slovenskih demokratičnih političnih sil na čelu s KPS v Društvu prijateljev Sovjetske zveze, ustanovljenem že poleti 1940. Natančno je analiziral te Komunistične politične zaveznike: Krščanske socialiste, levo krilo Sokola in slovenske kulturne delavce, to je tiste tri skupine, ki so že štirinajst dni po okupaciji Jugoslavije na pobudo KPS ustanovile Protiimperialistično fronto slovenskega naroda.

Nato sledi poglavje *Protiimperialistična fronta slovenskega naroda*, v katerem je opisal njeno ustanovitev na osnovi ocene političnega položaja, ki jo je na ustanovnem sestanku v imenu KPS podal sam Kidrič. Ocena je strjena v štiri točke:

1. Uspehi okupatorske hitlerjevske demagogije so le začasni, zakrivila jih je protiljudska politika nekdanjih oblastnikov. Na vidiku je množično gibanje za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.
2. Nosilci protiljudske politike v predaprilski Jugoslaviji se bodo razkrili tudi v osvobodilnem boju kot protinarodni in petokolonski elementi.
3. Usoda in bodočnost slovenskega naroda sta kar najtesneje vezani z usodo velikega ruskega naroda in Sovjetske zveze.
4. Takoj je treba pričeti z zbiranjem slovenskih množic na temelju borbe za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.

Kidrič nato opiše politične skupine, ki so se od 27. aprila do 22. junija pridružile Protiimperialistični fronti: Zveza kmečkih fantov in deklet, Kmečko delavska stranka in Stara pravda, katere voditelji pa so v jeseni 1941 zaradi vprašanja Draže Mihajloviča izstopili iz OF. Pove še, da je KPS že takrat poskušala ustanoviti Delavsko enotnost, čemur so socialdemokratski funkcionarji še nasprotovali.

V poglavju *Od nemškega napada na Sovjetsko zvezo do prve osvoboditve večjega dela slovenskega ozemlja* govori o širjenju OF, o vključevanju različnih skupin vanjo in s tem o njenem utrjevanju, o izoblikovanju njenega političnega programa do začetka leta 1942. Jasno pokaže, kako OF postaja ljudska oblast, kar septembra 1941 javno deklarira Vrhovni plenum OF, ki se proglasi tudi za Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Pove o potrebni ustanovitvi Vrnostne in obveščevalne službe OF, kajti proti njej slovenska buržoazija do konca leta 1941 organizira kontrarevolucijo.

¹³ *Obris* je bil napisan po naročilu CK KPJ in je bil namenjen za informacijo Centralnemu komiteju KP SZ. Ustna informacija Zdenke Kidrič avtorju junija 1979.

Četrto poglavje govori o prvem slovenskem osvobojenem ozemlju spomladi in poleti 1942 in o političnem razvoju na njem. Naslednje poglavje Razdobje belogardističnih mihajlovičevske vojaške in politične dejavnosti zajema poleg omenjenega pojava, ki se je z italijansko podporo razmahnil po veliki italijanski ofenzivi v jeseni 1942, še razvoj in utrditev enotnosti OF z Dolomitsko izjavo treh ustanovnih skupin. Šesto poglavje prinaša pregled razmaha OF in uspehov NOB od aprilskega zbora aktivistov OF 1943 do kapitulacije Italije, ob kateri je slovenska partizanska vojska uničila kontrarevolucionarne vojaške enote. Sledi poglavje o kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda, ki je ustvaril temelje slovenske državnosti, proglasil Zedinjeno Slovenijo in manifestiral brez pridržka za novo Titovo Jugoslavijo. "Zasnove demokratične narodne oblasti na slovenskih tleh, ki jih je na predlog Izvršnega odbora OF uzakonil Kočevski zbor, so bile v popolnem skladu s kasnejšimi sklepi II. zasedanja AVNOJ".

Osmo poglavje govori o nemški ofenzivi na osvobojeno ozemlje jeseni 1943, deveto o razmahu NOB in ljudske oblasti v Sloveniji do zasedanja vrhovnih organov oblasti na Slovenskem v Črnomlju februarja 1944. Na tem zasedanju SNOS se je ljudska oblast na Slovenskem organizirala po federativnih načelih, sprejetih na II. zasedanju AVNOJ; o tem in o drugem zboru aktivistov OF septembra 1944 govori deseto poglavje.

Zadnje ali enajsto poglavje oriše sodobno situacijo, oktober 1944 v Sloveniji. Zanj je po Kidriču značilno "da je Osvobodilna fronta danes popolnoma enotna, čeprav navzven predstavlja še vedno tudi slovenske politične tradicije. Komunistična partija ima v Osvobodilni fronti nesporno vodilno vlogo... Po osvoboditvi se bosta socialna vsebina in socialni sestav OF razvijala ustrezno političnemu in socialnemu razvoju v Jugoslaviji...".

Za zaključek Kidrič pove, kaj sodi med osnovne naloge NOB v Sloveniji. "To je dejansko priključitev Primorja s Trstom in Gorico ter Koroške s Celovcem k Jugoslaviji", pove še, kar je tedaj zelo redko slišati, "da gredo zahodni zavezniki na roko imperialistični italijanski reakciji". Zato poudari, da je "v predstoječi periodi bolj kakor kdajkoli poprej osnovno vprašanje narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, vprašanje vojske, njene notranje ureditve, njenega hitrega ravnanja. Osnovno je zato vprašanje orožja".(16)

V tej kratki predstavitvi poglavij nismo imeli pretenzije povzemati ali celo interpretirati vsebine, ker je bogata in govori najboljšo sama zase. S tem svojim obrisom je podal temeljne ocene o glavnih vprašanih razvoja OF in NOB v Sloveniji ter utemeljil osnovno periodizacijo tega razvoja.

Zato je zasluga njegove omenjene razprave za slovensko zgodovinopisje velika. Lahko mirno rečemo, da je ravno ona v mnogočem pripomogla, da smo Slovenci že zgodaj, kot prvi in zaenkrat edini v Jugoslaviji dobili kompletan pregled zgodovine Narodnoosvobodilnega boja. Avtorji raznih pregledov, ki so sicer opravili sami veličastno raziskovalno delo, so se v vprašanih periodizacije in v oceni glavnih problemov lahko oprli na citirano Kidričevo razpravo. V njegovem Obrisu je nekaj ocen, ki so bile dolgo časa v letih povojne socialistične graditve zaradi včasih vulgarno, voluntaristično in nedialektično pojmovane revolucionarnosti potisnjene v senco zgodovinske znanosti. Šele najnovejše slovensko moderno marksistično zgodovinopisje jih je v polnosti afirmiralo. To so zlasti ocene o političnem profilu ustanovnih skupin Proti-imperialistične oz. Osvobodilne fronte in analiza nastanka znamenite Dolomitske izjave.

14 Obris, str. 43.

15 ravno tam, str. 46—47.

16 ravno tam, str. 48.

S to izjavo sta se namreč Sokolska in krščansko socialistična skupina odpovedali snovanju lastne stranke in s tem je bila utrjena popolna enotnost OF. Partiji je bila priznana avantgardna vloga. "S tem je bila razčiščena vrsta vprašanj, ki so segala daleč preko narodnoosvobodilne borbe," pravi Kidrič.

Tudi po vojni, ko je bil strateg jugoslovanskega gospodarstva, je Kidrič ostajal tesno povezan s svojo ožjo domovino. Zelo pogosto in rad se je vračal v Slovenijo ob različnih priložnostih, ob volilni agitaciji, ob konferencah in kongresih KPS in OF, ob različnih posvetih. S svojo prodorno analitično besedo je posegal v razpravo. Ob eni takšnih priložnosti na kongresu Osvobodilne fronte 1951. leta je imel svečani govor z mnogo elementi zgodovinske analize.(17)

V referatu je pokazal pomen Osvobodilne fronte za narodno osvoboditev in za zmago ljudske revolucije. Poudaril je, da je slovensko narodno vprašanje v novi Titovi Jugoslaviji do kraja rešeno in to ne le v čisto nacionalnem pomenu besede, ampak tudi z družbene plati. "Delovno ljudstvo je popoln gospodar proizvodnih sredstev".(18)

Podčrtal je misel, da je slovenska narodna osvoboditev v bratski oboroženi skupnosti z drugimi narodi Jugoslavije dogodek brez primere v slovenski nacionalni zgodovini.

Zatem se je v referatu zadržal precej časa na tolmačenju spora s Sovjetsko zvezo, analiziral sovjetsko družbo in opozarjal na največjo notranjo nevarnost za socializem — na lastno birokracijo. Razložil je, kako od 1950. leta gradimo našo jugoslovansko socialistično družbo na novih samoupravnih principih, ki delovnim ljudem odpirajo možnosti polne afirmacije. Na koncu je povezal vsa prizadevanja Osvobodilne fronte slovenskega naroda z demokratičnim dogovorom vseh jugoslovanskih narodov v času NOB v Jajcu, ki so postavili temelj popolne narodne samoodločbe. Iz vsega povedanega se jasno vidi velik, trajen pomen Kidričevih zgodovinskih ocen za slovensko zgodovinsko znanost.

17 Boris Kidrič, Zbrano delo 4, str. 250—257.

18 ravno tam, str. 252.

R A Z P R A V L J A N J A

RAZPRAVA O KNJIGI DR. DUŠANA KERMAVNERJA
"TEMELJNI PROBLEMI PRIMORSKE POLITIČNE ZGODOVINE"

Sekcija Marksističnega centra CK ZK Slovenije za vprašanja zgodovinopisja je 26. decembra 1978 na razširjeni seji razpravljala o Kermavnerjevi knjigi "Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)". K razpravi je povabila zgodovinarje, ki proučujejo obdobje socialne demokracije in nastanek jugoslovanske države. Vsebinska knjige je izzvala široko in skrbno pripravljeno razpravo. Spričo bogate razprave in široke pahljače pogledov, ki jih je razkrila, se je sekcija odločila, da jo predstavi širši javnosti.

Ivan Križnar: Zakaj razprava o Kermavnerjevi knjigi v sekciji Marksističnega centra CK ZKS za vprašanja zgodovinopisja

Razpravo o knjigi Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine" sem predlagal na dnevni red seje sekcije za vprašanja zgodovinopisja iz naslednjih razlogov:

1. Marksistični center CK ZKS je ustanovil našo sekcijo z nalogo, da obravnava idejna vprašanja našega zgodovinopisja. Sekcija je to nalogo soglasno sprejela v svoj program.

2. Na 2. seji sekcije je bil sprejet sklep, naj sekcija posveča večjo pozornost idejnim vprašanjem, medtem ko naj prepušča organizacijska vprašanja drugim pristojnim organom, da se delo teh organov ne bo dupliralo.

3. Knjiga je izšla v letu 1977 in so jo zato vsi zainteresirani mogli temeljito preštudirati in v tem času zbrati tudi vsaj nekaj dokazov za pravilnost ali napačnost stališč, morda tudi dokazov, ki bi eventualno ovrgli stališča in ocene, ki jih v knjigi navaja dr. Dušan Kermavner.

4. Tov. Branko Babič je sporočil, da je to Kermavnerjevo delo izzvalo pozornost zlasti na Primorskem, zato je dal pobudo, naj bi o njem razpravljala tudi naša sekcija.

Ker je to Kermavnerjevo delo izzvalo precejšnjo pozornost, smo povabili k razpravi razmeroma širok krog zgodovinarjev in poznavalcev primorske politične zgodovine ob koncu I. svetovne vojne. Celotno razpravo bomo posneli in poslali vsakemu razpravljalcu zapis njegove razprave v pregled in avtorizacijo. Na podlagi tako avtoriziranega zapisnika naj bi poskušala posebna delovna skupina sekcije, ki bi jo danes imenovali, pripraviti poročilo, ki bi ga objavili obenem z nekaterimi avtoriziranimi in najbolj utemeljenimi mnenji in ocenami, ki bodo tu izrečene, ali pa s celotno razpravo, če se tako dogovorimo.

Pravilno je, da svoje delo predstavi avtor sam. Ker pa je dr. Dušan Kermavner umrl pred izidom knjige, žal to ni mogoče. Njen avtor ne more pred nami utemeljevati svojih stališč, ničesar dodati, ničesar preklicati. Kljub temu je naša dolžnost, da to delo kritično ocenimo.

Ugotoviti moramo zlasti naslednje:

1. Ali je v svojem delu avtor pravilno interpretiral vsebino razprave dr. Milice Kacin-Wohinz "Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1921" in nekatere razprave ter spomine drugih avtorjev, s katerimi polemizira? Ali je kritika utemeljena, ali pa je netovariška in iznešena v žaljivem tonu?

2. Ali je avtor uporabil vse gradivo, ki nam je zgodovinarjem na voljo, da je prišel do številnih drugačnih razlag kot dr. Milica Kacin-Wohinz in drugi avtorji, katerih stališča avtor zavrača?

3. Ali so avtorjeva stališča dovolj utemeljena?

4. Katere njegove razlage morebiti niso logične in ne ustrezajo zgodovinski resnici ter jih je mogoče ovreči s protidokazi?

5. Kateri temeljni problemi primorske politične zgodovine v letih 1918—21 so še vedno ostali neraziskani oziroma odpri in jih je potrebno ponovno ali podrobneje raziskati?

6. Katere utemeljitve dr. Kermavnerja v tem delu moramo sprejeti in kakšnih napak se moramo pri našem zgodovinopisju izogibati?

Do vseh teh vprašanj in še do nekaterih drugih naj bi sekcija ob pomoči drugih zgodovinarjev, ki so preučevali to obdobje primorske politične zgodovine, s temeljito razpravo osvetlila sporna vprašanja, oblikovala svoja stališča in ocene ter o njih obvestila tudi javnost.

Ker sam nisem raziskoval obdobja 1918-21 na Slovenskem, sem prosil zgodovinarje, ki so to obdobje raziskovali, za nekakšen uvod v razpravo. Nekateri tu navzoči tovariši so mojo prošnjo odklonili z utemeljitvijo, da problemov ne poznajo dovolj, oziroma da dr. Kermavner z njimi v svojem delu polemizira in bi bilo zato enostransko, če bi oni pripravili tak uvod. Končno sem za uvod, ki naj bi samo odprl vprašanja, uspel pridobiti dr. Dušana Nečaka in prosim za vaše soglasje, da bi po njegovi uvodni besedi najprej poročal urednik Kermavnerjeve knjige France Klopčič, temu poročilu pa naj bi sledila splošna razprava.

Dr. Dušan Nečak: Uvodne besede

Uvodne besede sem razdelil v dva dela, od katerih je tovariš Križnar prvega že večidel obdelal. Odgovoril bi namreč še na vprašanje, zakaj smo se sestali in o čem naj bi razpravljali. Mislim, da je vendarle treba dodati še to, da je knjiga sprožila vrsto diskusij ne samo zaradi svoje strokovnosti oziroma strokovnih podatkov, ki jih vsebuje in strokovnih utemeljitev v odnosu do drugih avtorjev, ki so podobno tematiko obdelovali, temveč tudi za to, ker je pisana osebno polemično. Tak način pisanja seveda še posebej vzpodbuja zgodovinarsko in drugo javnost, da o knjigi razpravlja. Na drugi strani vsi tudi vemo, da je pokojni kolega dr. Dušan Kermavner o tej problematiki in tudi na podoben način že razpravljal, vsaj od leta 1965 naprej v vrsti razprav, ki jih je objavil predvsem v revijalnem tisku, in da imamo poleg te knjige v slovenskem zgodovinopisju še vrsto del, za katere bi tudi lahko rekli, da so temeljna dela, pa o njih v tako širokem krogu nismo razpravljali. Upam, da bo naša razprava dala odgovor tudi na to vprašanje.

Prešel bi kar na vprašanja, ki so se mi zdela taka, da je treba na njih opozoriti in za katera mislim, da mora naš forum dati odgovor nanje, ali vsaj poskuša odgovoriti. Zdi

se mi, da je osnovno vprašanje v zvezi s to problematiko vprašanje slovenske narodnjaške in delavske politike v odnosu do usode primorskih Slovencev. V to okvirno vprašanje sem razvrstil štiri vprašanja, za katera v nobenem primeru nočem trditi in jih utemeljevati s tem, da bi bila to edina vprašanja, o katerih lahko razpravljamo.

Prvo vprašanje je tisto klasično, o katerem se v zadnjem času zelo veliko razpravlja: Vloga političnih predstavnikov Slovencev pri takoimenovanem "romanju v Benetke" 1. novembra 1918. Na to vprašanje je mogoče navezati tudi vprašanja, o katerih bom govoril v nadaljevanju.

Drugo vprašanje, ki se mi zdi pomembno v tem sklopu, je vprašanje politike slovenskih socialistov v času tik pred koncem prve svetovne vojne. Navrgel bom le nekaj misli, zakaj sem uvrstil to vprašanje v uvodne besede. Mislim, da je treba razpravljati o politiki, ki jo Dušan Kermavner označuje kot politiko premirja, o vlogi Henrika Tume, o problematiki revije "Njiva" in še o vrsti stvari, ki so zapisane v tej knjigi in o katerih je v svoji knjigi govorila tudi tovarišica Kacinova.

Tretje vprašanje, ki ga postavljam in za katerega se mi zdi, da je tudi eno izmed temeljnih, je vprašanje revolucionarnega vrenja v letih 1918—1920, pri čemer bi to vprašanje poskušal razdeliti na dva dela. Na eni strani govorim o revolucionarnem vrenju v prvih dneh novembra 1918, na drugi strani o stanju tega vrenja v letih 1919 oziroma v letu 1920.

Zadnje vprašanje je vprašanje pomembnosti narodnjaške oziroma delavske politike na nacionalno mešanem ozemlju, kakršno je tržaško, kot obrambnem gibanju zoper raznarodovanje Slovencev, ki ga ni bilo težko predvideti in za katerega so vsi vedeli, da bo do njega prej ali slej prišlo.

Mislim, da sem na kratko povedal to, o čemer menim, da je treba na začetku govoriti, obenem prosim ostale, da bi postavili še kakšno vprašanje.

France Klopčič: O vsebini Kermavnerjeve knjige

Knjiga Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)" je primer, kako je treba kritično osmisliti preteklost, kako je treba zgodovino pisati znova s stališča marksizma.

Knjiga uvaja v zgodovino pisje vrsto novih ugotovitev in presoj. Vse so močno argumentirane in tako nabasane s podatki in polemiko, da se pod njihovo težo upogibajo nasprotna stališča in umikajo.

Ena takih poglavitnih presoj je trditev o "vstopu" primorskih Slovencev pod Italijo jeseni 1918. Dušan Kermavner pravi o tem takole:

"V prvem poglavju uvajam v našo politično zgodovino nov pojem vstopa primorskih Slovencev pod Italijo jeseni 1918 namesto dosedanjega označevanja slovenske udeležbe pri tržaškem odposlanstvu ali romanju v Benetke konec oktobra 1918 kot slovenske pripomoči k italijanski zasedbi Primorja. To označevanje sem bil uvedel sam in ga vzdrževal kljub njegovi enostranosti, čeprav sem se zavedal, da je ob njem izostala pozitivna misel tržaških narodnjaških akterjev. Ko zdaj uvajam to novo, pokažem, prvič, okolnosti, zaradi katerih sem jo doslej pustil ob strani, in drugič, kako tudi ob njenem ustreznem upoštevanju vendarle ostaja v veljavi dosedanje razpravljanje o slovenski pripomoči k italijanski zasedbi Trsta" (str. 5 omenjene knjige; v nadaljnjem bom navajal samo strani).

Đalje pravi: "Vse dosedanje razpravljanje o tisti udeležbi pri 'romanju' v Benetke bodisi sploh ni ali pa ni v zadostni meri — kakor najnovejše Milice Kacin-Wohinz — spoznavalo v njej specifično modaliteto 'vstopa' primorskih Slovencev pod Italijo" (str. 7).

Avtor se ne zadržuje na nadrobnostih potovanja tržaške delegacije s torpedovko v Benetke. Zanj je popolnoma jasno:

"V okviru logike slovenske narodne politike se kopičijo razlogi proti vsakršni slovenski soudeležbi bodisi pri eventualnem tržaškem italijanskem odposlanstvu v Benetke po italijansko pomoč ali pri skupnem italijansko-slovenskem odposlanstvu tja po 'antantno' pomoč, ki je prav tako moglo opraviti le — italijansko nalogo!" (str. 11—12).

Zavrača različne razlage ravnanja slovenskih narodnih politikov, kakor na primer slabo spominjanje, nezadostno informiranost, željo pripeljati v Trst antantno vojsko, ne italijansko, in drugo.

"Z izbranim ravnanjem tržaški narodnjaki niso mogli ničesar 'rešiti' in so vsi takšni njihovi subjektivni nameni glede na objektivni položaj — od muh!" (str. 10).

"Osebnosti tržaških narodnih voditeljev z dr. Josipom Ferfoljo (vred) nikakor ni mogoče imeti za preproste naivneže, ki da so se ... dali zaslepti..." (str. 12). "Naj izrečem sodbo — pravi D. Kermavner — da so se le kot prebrisanci takrat in v poznejšem spominjanju delali takšne naivneže, da bi prikrili svoj politični račun" (str. 12).

Avtor pri tem odkriva bistveno posebnost, ki jo imenuje pozitivno, — pozitivno po pritrditilno učinkujočem ravnanju, ne kot odobravanja vredno ravnanje:

"Tržaško romanje v Benetke je rabilo predvsem za to, da so tako tržaški socialisti kakor slovenski narodnjaki prekrili dotedanje nikakor ne antantofilsko (iredentistično) ravnanje med vojno in pred njo. Zato niti pri klicanju antantne zasedbe Trsta niti pri zasedanju mesta, to je ob prevzemu oblasti s strani teh 'antantnih' italijanskih čet narodnjaški predstavniki niso hoteli manjkati. Takšno pasivnost bi antantna Italija pač izkoristila za takojšnjo protislovensko gonjo, češ glejte jih, bili so prav do konca antantni sovražniki in stali so na fronti in v zaledju za Avstrijo, ki jih je ščitila pred italijansko 'odrešitvijo' Primorja, in tudi ob njenem koncu žalujejo zanjo. Mar ni bilo predvidljivo, da bi takšna gonja morala voditi do sovražnega ravnanja zasedbenih oblasti s Slovenci kot s pripadniki sovražne države? V takšen dober namen, da bi zavarovali slovensko prebivalstvo pred takšnim sovražnim ravnanjem, se jim je zdelo opravičljivo sodelovati pri klicanju antantnih čet v Trst na temelju sporazuma, da se pokliče antanta, ne Italija sama, čeprav so vsi vedeli, da gre zanjo" (str. 12).

Odtod prehaja avtor k drugemu bistvenemu podatku, doslej, to je do knjige Milice Kacin-Wohinz, malo ali nič upoštevanemu.

"V soudeležbi pri romanju v Benetke je bila v kali vsebovana tudi že poklonitev predstavnikov slovenskega narodnega sveta okupatorskemu guvernerju po njegovem prihodu. In v logiki tega ravnanja je bila tudi doslej neznana, od Milice Kacin-Wohinz odkrita prošnja obeh poveljstvenih narodnjaških tržaških voditeljev dr. Otokarja Rybářa in dr. Josipa Wilfana 'guvernerju, naj posreduje, da se čimprej zagotovita red in mir tudi zalednemu ozemlju', kateremu da 'grozi nevarnost ..., da ga bo popolnoma opustošila umikajoča se avstrijska vojska in sodrga, ki vdira iz mesta'" (str. 16).

Ko je s temi in drugimi podatki osvetlil "ravanje tržaškega narodnjaškega vodstva" (str. 19), pravi avtor, da "mu pač najbolj ustreza poimenovanje 'vstopa' primorskih Slovencev pod Italijo" (19).

Temu ravnanju narodnjaškega vodstva avtor zoperstavlja drugačno možnost, ki je tedaj obstajala. On piše o "stališču, ki je bilo v prevratnih dneh jeseni 1918 nasprotno ravnanju tržaškega odbora za javno blaginjo, to je "beračenju" pomoči v

Benetkah, in je namesto tega želelo, naj bi se Italija in antanta ukvarjali ne s pomoči propečim Trstom, ampak z 'delavsko svobodno republiko', ki bi jo oklicali v njem socialisti obeh narodnosti in tako pokazali svetu, 'da Trst ni italijansko nacionalistično leglo, marveč da tam prevladuje združeno slovensko-italijansko delavstvo'. Opraviti imamo s socialistično zamisljijo, ki je bila iz korenin zvezana s perspektivami socialističnega razvoja — po zgledu delavskega iztrganja oblasti iz rok meščanstva v oktobrski revoluciji — in ki se je mogla pojaviti le pri vsakršnih iluzijah v wilsonistično antanto prostem slovenskem politiku dr. Henriku Tumi" (str. 16).

Naslednji sklop med seboj povezanih okoliščin, ki ga obravnava D. Kermavner, se nanaša na sodelovanje slovenskih tržaških socialistov pod tedanjim vodstvom R. Golouha in J. Ferfolje v narodnim, slovenskim meščanstvom (glej naslov na str. 22). Tako namreč ocenjuje avtor politiko tedanjega vodstva slovenskih socialistov in zato piše (str. 5) o obstoju "narodnjaško-socialističnega premirja". Pri tem ugotavlja "krivo Regentovo spominjanje" (str. 25), da "ni mogoče sprejeti Regentove pripovedi" (str. 24). Ivan Regent pride tako, menda prvič, na kritično rešeto slovenskega zgodovinopisja.

Avtor skrbno spremlja dogajanje v socialističnem in narodnjaškem taboru na ozadju mogočnega revolucionarnega vala med ljudstvom italijanske in slovenske narodnosti. Razvoj je privedel do tega, da so se slovenski socialisti osvobodili narodnjaškega zavezništva in šli na združitev z italijansko socialistično stranko, ki je hitro in temeljito levela.

"Spominska slika — pravi D. Kermavner — ki jo je podal Ivan Regent o reviji 'Njiva', se sesuje cela ob kritičnem pretresu" (str. 31). Enostranska predstava je Ivana Regenta zapeljala v pretirano pripoved, kako da so začeli stopati v stranko tudi prosvetni delavci. Docela v območju Regentovih pretiravanj je Milica Kacin-Wohinz pripisala socialistom načrt ali račun, da bodo lahko odtegnili slovensko inteligenco narodnemu taboru in jo mobilizirali za delo za socializem (str. 32).

Nadaljnji veliki sklop vprašanj, ki zanima D. Kermavnerja, se nanaša na pariško mirovno konferenco.

Tu avtor piše o "izkrivljeni podobi teh zadev v spominskih zapiskih Rudolfa Golouha" (str. 5), ki ga dolži, da je sestavil obtožno konstrukcijo proti primorskim slovenskim socialistom (glej naslov na str. 39). Golouh je namreč zelo zgodaj zapustil Trst in Primorsko, pa se je dvignil na piedestal tožilca.

"Golouha ni čisto nič brigala okoliščina — piše D. K. — ki smo jo dodobra spoznali v prejšnjem poglavju, da se je namreč italijanska socialistična stranka na vsej črti zavzemala tako za narodne pravice primorskih Slovencev (in istrskih Hrvatov) kakor tudi za njihovo pravico do samoodločbe. ... Hkrati je moral Golouh izbrisati vso revolucionarno situacijo in perspektivo, v okviru katere je treba razumeti ravnanje revolucionarnih socialistov bodisi v Primorju ali drugje, in je primorske socialiste docela iztrgal iz takratnega revolucionarnega vala, ko jih je predstavil, kako da 'so potencirano poudarjali, da je mogoče pravilno rešiti narodno vprašanje le v socialistični družbi in z bojem za uresničitev socializma'" (str. 45).

Ko obravnava pariško mirovno konferenco, pravi D. Kermavner tudi naslednje:

"Milica Kacin-Wohinz se kaže v znatnem delu svojega prika žrtev samovoljnega narodnjaškega vztrajanja pri antantofilskih iluzijah, ki so v resničnosti odpadle že spomladi 1919. Te iluzije so obstajale v zanašanju na predsednika Združenih držav Amerike W. Wilsona kot predstavnika velesile, ki ni bila vezana z londonsko pogodbo med Italijo in tripelentento, to je Francijo, Anglijo in Rusijo, da bo pomagal Jugoslaviji proti italijanskemu prigrabljanju jugoslovanskega ozemlja" (str. 39).

Antantofilstvu se je avtor že večkrat prej, ne samo v tej zadnji knjigi, ogorčeno upiral. O tem pričajo trije dodatki h knjigi.

Posebej se je D. Kermavner ustavil pri primorskem "narodnostnem boljševizmu".

"Posebno poglavje posvečam pojavu, ki doslej ni bil deležen zadostne pozornosti, slovenskemu 'narodnostnemu boljševizmu', v katerega se je prelivalo tradicionalno rusofilstvo narodnjaškega tabora v mnogo večji meri, kakor smo si doslej to predstavljali. Z izpovedovanjem 'narodnostnega boljševizma' si je narodnjaštvo krpalo vdorne luknje, ki jih je v njegovem obzidju napravilo butanje simpatij do revolucionarne Rusije" (str. 6).

V poglavjih 5 in 6 skuša avtor "prispevati k bolj globalnemu in globljemu razumevanju dogajanja v času revolucionarnega vala 1920—1921 na Primorskem, kakor nam ga omogočajo dosedanji spominski opisi in zgodovinarski poskusi" (str. 6).

Ni pa v knjigi poglavja — ker ga v tipkopisni zupuščini ni bilo — ki ga je avtor v uvodu takole označil:

"Na koncu pa odpiram doslej zaprto stran v zgodovini našega revolucionarnega delavskega gibanja, kako so slovenski primorski komunisti sebe in Komunistično partijo Italije povedli proti sredi dvajsetih let k novemu stališču v narodnem vprašanju" (str. 6).

Po mojih podatkih iz tistih časov in iz pogovora z Dušanom Kermavnerjem lahko trdim, da D. K. pri tem misli na prispevek Vladimirja Martelanca, mladega primorskega intelektualca, enega najbolj talentiranih mladih komunistov. Bil je več let v neposrednih stikih z osebnostmi iz vodstva KP Italije in je o nacionalnem vprašanju zapustil več pomembnih spisov. Ubili so ga leta 1944 v Dachauu.

Ena poglavitnih posebnosti Kermavnerjeve knjige je uporaba marksizma pri razčlenbi dogajanj v letih 1918—1921, predvsem k bistvenim, problemskim pojavom, brez citatov iz klasikov marksizma, brez izrecnega licitiranja njihovih ali, recimo še, Leninovih idej.

Tu gre tudi za eno temeljnih prvin teorije zgodovine, za historizem ali zgodovinskost.

Avtor namreč očita naši zgodovinariki:

"Zdi se, da se vsa izživlja v merjenju dogajanja za časa italijanske zasedbe v letih 1918—1921 z nekim 'modelom', izposojenim iz poznejšega razpleta, iz NOB! Tako je zamešala med seboj dve v bistvenem se razlikujoči zgodovinski situaciji" (str. 54).

K podobnemu zaključku ga sili kategorična obsodba, ki jo je izrekla Milica Kacin-Wohinz: "Narodno vprašanje je bilo torej v tem času za italijanske socialiste, tako kakor za večino socialističnih ali komunističnih strank v svetu, neraziskano, nerazumljeno in postransko."

Na to obsodbo vsega razrednega delavskega gibanja pravi Dušan Kermavner:

"... narodno vprašanje ne bi smelo biti — nikdar in nikoli?! — 'postransko', temveč — vselej?! — poglavitno in le v tem primeru bi bilo povrhu tudi 'raziskano in razumljeno'. Kajti če prevedemo to načelno nacionalistično stališče Milice Kacin-Wohinz v konkretno govorico, je bilo treba po italijanski zasedbi na Primorskem vse drugo zapostaviti nalogi, da se primorski Slovenci pridružijo osrednjim rojakom v Jugoslaviji. Skratka: pod tisto 'konkretno akcijo', o kateri pripoveduje M. K.-W., da je po njej grabila italijanska socialistična stranka, medtem ko le sama 'občuti' za nazaj tolikšno 'potrebo' po njej in si jo 'neprestano ponavlja' le ona sama, si ne moremo predstavljati nič drugega kakor le prestavitev narodnoosvobodilnega boja za četrto stoletja nazaj in dosego z njim priključitve primorskih Slovencev osrednji Sloveniji in s tem Jugoslaviji že v obdobju po prvi svetovni vojni, da jim ne bi bilo treba prebiti četrto stoletja pod italijansko oblastjo in pod fašističnim nasiljem" (str. 56).

Naslednja temeljna kritična misel D. K. se ustavlja pri zgodovinarskem poslu, da moramo slovenske primorske socialiste "presojati po njihovi poglavitni ideji, namreč po orientaciji na mednarodno socialistično revolucijo ali na razširjenje ruske boljševiške revolucije prek Srednje Evrope in Balkana proti zahodu, ki je obetala, da prinese tudi odrešitev od italijanskega imperializma po antantni zmagi podjarmljenim primorskim Slovencem; pri tem moramo upoštevati tudi brezmočnost druge, narodnjaške alternative, namreč obešanja še nekih praznih upov na zaželeni obrat na pariški mirovni konferenci ali pa na jugoslovansko-italijansko vojno v nedogledni prihodnosti" (str. 57—58). V orientaciji slovenskih socialistov na mednarodno revolucijo se je razodevalo takratno združevanje socialnega boja z narodnim. "Revolucionarni socialisti obeh narodov — nadaljuje D. K. — se niso smeli podrežati svojim buržoazijam, buržoaznim državam. Takšnega reševanja primorskega narodnega vprašanja, ki bi bilo skupno narodnjakom in revolucionarnim socialistom, si nikakor ni mogoče zamisliti" (str. 58—59).

V to skupino presoj spada tudi avtorjeva trditev:

"V okoliščinah revolucionarnega vala v Evropi in pri nas, na obeh straneh jugoslovansko-italijanske demarkacijske črte, je bila za revolucionarno delavsko in kmečko gibanje med primorskimi Slovenci nesprijemljiva narodnjaška zaverovanost v matično domovino" (str. 59), zaverovanost, ki jo avtor krsti za "nacionalistično mavrico" (str. 69).

Kakor je videti iz zgornjih izvlečkov iz knjige umrlega avtorja, se kot rdeča nit skozi vso pripoved vleče dosledno odklanjanje meščanskega nacionalizma. Zato njegova knjiga nima samo spoznavnega in teoretičnega pomena, marveč je tudi sredstvo za naš aktualni odpor vsakemu pojavu pretiranega, zgrešenega nacionalizma.

Dr. Milica Kacin-Wohinz: Kritične pripombe k metodi in vsebini

Čeprav Kermavner s svojo knjigo postavlja na zatožno klop moje delo — in mene osebno —, bom poskušala bolj ocenjevati njegovo delo kot braniti svoje. To dvoje seveda ni mogoče docela ločiti, zato mi ne zamerite, če bo ton moje razprave tudi odraz osebne prizadetosti. Sicer pa mislim, da ni mogoče govoriti o Kermavnerjevi knjigi, ne da bi govorili hkrati tudi o moji in še o Regentovih in Golouhovih spominih, da ne govorim o delih, ki so bila pred tem predmet Kermavnerjeve kritike. Podrobnejši odgovor na množico Kermavnerjevih kritičnih pripomb — obtožb — bom najbrž morala posebej napisati in ga objaviti, tu se bom omejila le na nekatera vprašanja, ki kažejo, da je tudi Kermavnerjeva zgodovinska metoda lahko vprašljiva. S tem bom hkrati, vsaj s svoje strani, odgovorila na vprašanja, ki sta jih zastavila tovariša Križnar in Nečak.

V prvem poglavju "O vstopu Slovencev v Italijo" omejuje Kermavner svojo razpravo na misijo v Benetke. Menim, da bi moral to misijo povezati s predhodnim dogajanjem, ki mu botruje Odbor za javno blaginjo in ki mu jaz posvečam celo poglavje. Romanje v Benetke je bilo le logična posledica stališč odbora, v katerem so bili tudi revolucionarni socialisti. Slovenskim zastopnikom odreka vero, upanje ali zaupanje v možnost antantne zasedbe Trsta in Primorske, vendar če te vere ali upanja ni bilo, si le težko razložimo njihova prizadevanja za antantno zasedbo še več tednov po italijanski okupaciji; o teh prizadevanjih je mnogo govora v moji knjigi, vendar Kermavner uporabi en sam podatek: prošnjo slovenskih narodnjakov po zasedbi cele Primorske, ki jo kvalificira kot prošnjo po italijanski zasedbi, analogno z misijo v Benetke. Če jaz vidim v ravnanju narodnjakov, na osnovi novih virov, poskuse, da bi "rešili kar bi se rešiti

dalo", je to za Kermavnerja gola konstrukcija. Ne vidi pa, da je v tem inkriminiranem stavku vključena tudi tista komponenta, ki jo on poimenuje "specifična modeliteta vstopa Slovencev v Italijo". Gre za eno izmed komponent, ki je gnala Slovence v Odbor za javno blaginjo, v Benetke in h guvernerju. S svojo navzočnostjo pri odločilnih dogodkih so nameravali doseči čimboljše pogoje za Slovence pod vojaško okupacijo in tiste, ki bi utegnili pripasti Italiji. Ta argument prav nič ne izključuje upanja, da bodo v Trstu in na celo Primorsko priklicali antantne čete. Tu moram opozoriti, da si Kermavnerjev pojem "vstopa" Slovencev v Italijo, kot "pozitivnega političnega dejanja" ne morem razlagati drugače kot pozitivnega v smislu realne politike. Tako realno politiko je videl tudi Tuma, ko je goriškim narodnjakom — prav tedaj, novembra 1918 — očital: "namesto da bi se formalno poklonili novemu gospodarju — Italijanom — se je vse potuhnilo" (Iz mojega življenja, str. 386).

V zvezi z vprašanjem možnosti revolucije v Trstu v dneh razpada habsburške monarhije navaja Kermavner vrsto domnev: "ko bi ... socialisti odklonili sodelovanje z meščanstvom, bi lahko razvili rdečo zastavo na magistratu", nakar "bi se morali pobrigati za oboroženo silo" itd. Tak način dokazovanja možnosti revolucije ni ravno prepričljiv, saj novih virov in podatkov, ki bi kazali na to možnost, ne navaja, le svoje teze iz preteklih let ponavlja in razvija. Medtem, ko je sila oster do slovenskih narodnjakov in socialistov, bi pričakovali, da bo kaj več povedal tudi o italijanskih socialistih, tistih, ki so tvorci koncepta o neodvisnem tržaškem ozemlju. Še septembra 1918 so pripravljene pogovarjati se z jugoslovansko socialno demokracijo v smislu nasprotovanja glede priključitve Primorske k Italiji, v prvih dneh oktobra pa so v Odboru za javno blaginjo in v misiji za Benetke skupno z italijanskimi meščanskimi strankami. Tudi Pittoni je v tem odboru, dasi ga ni v Trstu, enako ustanovitelj poznejše komunistične stranke Tuntar z nekaterimi drugimi revolucionarnimi socialisti. Če torej ne sprožijo revolucije, jo morda tudi zato ne, ker ne vidijo prave možnosti? In če oni te možnosti ne vidijo, kako lahko mi danes govorimo o objektivni možnosti revolucije? Vse razpoložljive vire o tem vprašanju sem upoštevala v svoji knjigi, od dokumentov do časopisov in spominov. Če sem na tej osnovi ugotovila, da možnosti za revolucijo ni bilo, bi moral Kermavner to spodbiti le z navedbo novih virov in podatkov. Toda dejstvo je, da revolucije ni bilo, zato se vprašujem, ali je ustrezno zgodovinski metodi, ustvarjati miselne konstrukcije za dokazovanje, da bi nekaj lahko bilo, kar ni bilo? V nadaljnjem tekstu Kermavner prav s tega vidika spodbija upravičenost celega poglavja v moji knjigi, dasi je zgrajen na virih. Toda o tem pozneje.

Še eno vprašanje v prvem poglavju moram omeniti. Kermavnerjevo trditev, da je vloga inteligence — meščanstva — bistvena le pri "prvotnem oblikovanju narodne zavesti", kajti potem preprosto ljudstvo samo v sebi vzdržuje narodno samozavest. Že razvoj vzdrževanja narodne zavesti in odpora v naslednjih letih vse do druge vojne spodbija to trditev. Prosim, da nekdo pove, kako je dandanes s to rečjo med Slovenci v zamejstvu, ali bi se narodna zavest res vzdrževala sama od sebe, brez učiteljev, pisateljev itd. in končno čemu se zavzemamo za slovenske šole, za slovensko kulturo, za slovenski tisk?

V drugem poglavju — o slovenskih socialistih na razpotju — prinaša nove podatke in ugotovitve. Tu mi očita, da napačno sodim o slovenskih socialistih, ko pravim, da so od aprila 1919 politično pasivni. To pasivnost sem razbrala iz virov in tudi iz dejstva, da ni podatkov o politični aktivnosti. Že res, da če ni podatkov — virov — še ni rečeno, da ni aktivnosti, toda raziskovalec si je najbrž ne more izmisliti. Tudi Kermavner ničesar konkretnega ne pove o tej aktivnosti. Hkrati spodbija vso mojo razlago o *kulturni* aktivnosti socialistov v tem času (od novembra 1918 do aprila 1919) in jo oceni

kot "prostomiselno". On te aktivnosti ne vidi, morda tudi zato, ker napačno razume mojo navedbo vira, ki se glasi "časopis Edinost, I.—VI. 1919" (to je, od januarja do junija). Kermavner pa rimski številki — morda naménoma — prebere kot 1. junij. V Edinosti 1. junija 1919 seveda ni podatkov, ki jih jaz navajam v knjigi. Poleg tega je sam s seboj v nasprotju, ko navaja Regentovo poročilo iz decembra 1918 o obnavljanju društev ljudskega odra, da ne omenjam ustanovitve Višjega kulturnega sveta za slovenski proletariat z revijo Njiva — marca 1919 —, kar je najbrž dovolj močan dokaz o kulturni aktivnosti slovenskih socialistov. Očita mi še, da napačno ocenjujem konferenco slovenskih socialistov 6. aprila 1919 kot preusmeritev k revolucionarnosti. Ta moja ocena sloni na resoluciji in diskusiji konference ter tudi na Kermavnerjevi oceni iz leta 1957, ki jo v knjigi dosledno citiram. Sedaj pa dokazuje, da ni bilo nikakršne preusmeritve, čeravno le malo prej pove, da se je Tuma "očitno zadovoljen z levičarsko preusmerjenostjo dal izvoliti v odbor" (str. 30). Namesto levičarske preusmeritve je po Kermavnerju še trajalo premirje med socialisti in narodnjaki do vstopa slovenskih socialistov v italijansko socialistično stranko septembra 1919. To premirje prikazuje z vrsto podatkov, ki jih jaz morda nisem dovolj upoštevala, vendar je iz njegovega teksta razvidno, da gre le za ozko skupino v Trstu, dejansko samo za dr. Ferfoljo in deloma Regenta, ki še naprej poskuša vzdrževati premirje. To seveda še ne pomeni, da se stranka ni revolucionarno preusmerila že aprila 1919.

Glede slovenskih učiteljev se gotovo moti, ko pravi, da niso bili levičarski. Vsi seveda ne, vendar že podatek, ki je naveden v mojem delu o prošnji slovenske učiteljske zveze za vključitev v delavsko zbornico poleti 1920, priča o njenem levičarstvu. V poznejših partijskih dokumentih iz let 1923—1925 je še mnogo podatkov, ki kažejo, da je slovenska učiteljska zveza zelo blizu komunističnemu gibanju in da je v rokah komunistov. Med voditelji sta bila komunistično usmerjena Hreščak in Pahor.

Hudo v tem poglavju je, kakor tudi v vseh drugih, da mi spodbija vsakršno pravico razlage, rekonstrukcije, poskusa razumevanja narodnjaškega — meščanskega ravnanja. Po njegovem je dovolj vedeti, da ima meščanski razred pač meščanski koncept narodnjaštva, zato je vsaka razlaga odveč. Če ta razlaga že je, že obstaja, je zanj: "opravičevanje" narodnjaštva, "nacionalistična tendenca", "nerazredno gledanje", "materinska skrb" in vrsta drugih obtožb, ki jih more bralec najprej opaziti, in ki dajejo pečat Kermavnerjevemu spisu. Kermavner trdi, da meščanstvo nima možnosti izvajati tudi socialne politike in pri tem pozablja — tudi zato, ker se omejuje na Trst — da je v narodnjaškem gibanju tudi krščansko socialna struja, ki že tedaj, 1919—1920, nastopa s socialnim programom. S tem socialnim programom odtegne slovenske kmečke množice iz delavskega gibanja, zato maja 1921 volijo narodnjaško listo.

V tretjem poglavju — o pariški mirovni konferenci — polemizira Kermavner predvsem z Golouhovimi Spomini. Tako kot glede misije v Benetkah sodi, da bi narodnjaki morali vedeti takoj ob Wilsonovi deklaraciji aprila 1919, da ni več diskusije o pripadnosti ozemlja zapadno od Wilsonove črte, in ker tega nočejo vedeti, še naprej zavajajo slovensko prebivalstvo z iluzijami. Samo en podatek naj navedem s tem v zvezi, ki je bil tudi Kermavnerju znan, saj ga je uporabil iz moje knjige: Rybař šele 19. avgusta piše iz Pariza Vilfanu v Trstu, da je dokončno opustil upe glede premaknitve Wilsonove linije. Če je Rybař, član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci, dotlej upal, kako je mogoče očitati Tržačanom oz. Primorcem, da še upajo? In ali ni vsaka politika neke stranke usmerjena k vztrajanju do zadnjega na nečem, kar je vsaj na videz še možno pričakovati? Druga možnost je pasivnost. Benetke, vztrajanje na antantni zasedbi, premaknitev Wilsonove črte, so toliko časa stvar upov ali iluzij, dokler ne pade končna odločitev in to je rapalska pogodba.

V četrtem poglavju — o pogrešani konkretni akciji — Kermavner med drugim trdi, da predstavljam model NOB na čas po prvi vojni in da si zamišljam povsem drugačno situacijo kot je v resnici bila. To utemeljuje s citati, iztrganimi iz konteksta in sicer iz sedmih različnih obravnjav v knjigi. Célo poglavje o strahu italijanskih oblasti pred narodno vstajo se mu zdi odveč, češ, kaj je treba toliko "ožemati" vire, da dokažeš nekaj kar je samo po sebi umevno, in sicer, da je slovensko prebivalstvo antiitalijansko, in da ni bilo protiitalijanskih akcij (primerjajte njegovo poglavje o revoluciji, ki je tudi ni bilo). Poglavje je res predvsem dokumentacija o obnašanju Slovencev v očeh italijanskih oblasti. Če sem to dokumentacijo navedla, sem jo zato, ker priča o razpoloženju množic in zato, ker kaže na motive za požig Narodnega doma ter povzroči dodatno načrtovanje glede zaostritve okupacijskega režima. Le v tem poglavju Kermavner omenja tudi dejstvo, da moja knjiga obravnava tudi okupacijsko oblast, katere on očitno ne uvršča med temeljne probleme primorske zgodovine, saj se je sploh ne dotika, kakor tudi ne glavnega vprašanja tiste dobe, to je naraščanje fašističnega gibanja.

Na očitek, da podučujem socialiste, kako bi morali ravnati glede nacionalnega vprašanja, lahko odgovorim le to: prav nič si ne "zamišljam" socialističnega reševanja narodnega vprašanja skupaj z narodnjaškim vodstvom (str. 59), kakor mi on podtika. Célo poglavje v moji knjigi obravnava prepad med obema gibanjema in brvi, ki mi jo Kermavner pripisuje, ne gradim med socialistično in narodnjaško stranko, oziroma njunimi vodstvi, temveč med socialistično stranko in ljudskimi množicami. Če ugotavljam (ne predpisujem!), da bi socialisti z nekim programom na nacionalnem področju bolje mobilizirali množice, ugotavljam to zato, ker le-te že v začetku leta 1921 ponovno preidejo pod vodstvo narodnjaške stranke. O tem zelo nazorno pričajo volilni rezultati maja 1921. Komunistična stranka ali bolje slovenski komunisti so res izšli iz teh množic, kot pravi Kermavner, toda to jim še ne garantira hegemonije nad temi množicami. Sicer komunistična stranka ne bi še leta 1923—1924 ugotavljala, da bo možno obdržati vpliv na množice le, če bo stranka izdelala program, ustrezen tudi slovenskim nacionalnim zahtevam. To vprašanje je tja do 1940 temeljno za komunistično stranko v Julijski krajini. To obravnavam v svoji drugi knjigi. Res pa je, da sta v letih, ki jih obravnava Kermavner, v ospredju misel na revolucijo in revolucionarne perspektive, toda tudi tega dejstva v moji knjigi ne more pogrešati, saj mu posvečam več kot dve tretjini prostora. Le moje formulacije mu očitno niso všeč, če se mu vsiljuje mnenje, da sem vseskozi na strani narodnjakov in na protirevolucionarnih stališčih.

Kermavnerjev opis narodnostnega boljševisma je med najbolj zanimivimi in prinaša nove podatke. Jaz pojava očitno nisem dovolj zaznala, da bi ga tudi tako poimenovala, dasi sem ga v knjigi omenila. Ocena Draga Godine (str. 66—67) je docela neprepričljiva, sloni na domnevah in je zato gola konstrukcija. Še nekaj stvarnih napak se je tu pojavilo: Godina gre na konferenco v Imolo in ne na kongres v Livorno, in to ne zato, da bi prispeval k prelomu komunistične frakcije s Tumo, saj je Tuma zoper vse frakcije; tudi izгона Tume iz komunistične stranke ni mogel povzročiti Godina, saj Tuma ni izgnan, pač pa sam izstopi. Že res, da Godina z abstinenco idrijskih komunistov zmanjša število komunističnih glasov na volitvah maja 1921, toda kdo je kriv za visoko število narodnjaških glasov po vseh slovenskih občinah? Najbrž ne Godina.

Glede petega poglavja — o vrhuncu revolucionarnega vala — puščam ob strani težke obtožbe o tendencioznosti, pavšaliziranju, subjektivnem obračanju smisla itd. Ustavila se bom le pri očitku, da podcenjujem splošno stavko septembra 1920. To podcenjevanje najbrž ni mišljeno tako, da ji dajem premalo prostora v tekstu, tudi ne, da ni dovolj dokumentirano z viri. Uporabljam, tako kot za druga poglavja, vse dostopne vire od komisarjevih poročil do Piccola in Rdečega praporja; druga stvar je, če jih intepretiram

tako, kakor jih pač jaz razumem — drugače jih tudi ne morem. Seveda so viri povzeti, dasi bi bilo najbolje tudi zame, ne samo za Kermavnerja, da bi bili objavljeni v celoti. Vendar, le kateri raziskovalec si lahko to privoščiti? Sicer so njegove dopolnitve le v tem, da citira daljše pasuse kot jaz, toda le iz treh časopisov: narodnjaške Edinosti, krščansko-socialne Goriške straže ter komunističnega Dela. Moje podcenjevanje naj bi bilo torej v ugotovitvi, da je bila delavska sila ta čas že v upadanju in v trditvi, da stavka ni bila uspešna. S temi trditvami po njegovem podlegam Regentovim spominom. Glede upadanja delavske sile naj omenim samo podatek, da se 7 strokovnih zvez v Trstu z 8000 organiziranimi delavci (izmed cca. 30.000) stavke ni udeležilo. Ta podatek je v moji knjigi, vendar Kermavner trdi, da ni nobenih podatkov, ki bi o tem pričali. Daije, geslo stavkajočih: za odpravo okupacijskega režima, je bilo bolj formalni kakor dejanski razlog za stavko, kajti pravo bistvo stavke je bil odpor proti naraščajočemu fašizmu, ki je že udaril po delavskih ustanovah, to pa pomeni, da je šlo bolj za samoobrambo kot za ofenzivo. Sicer Kermavner popolnoma obide dogodke v delavskem taboru od začetka leta 1920 do stavke septembra 1920, ki jih v knjigi obsežno opisujem in ki kažejo, da je tedaj vrhunec revolucionarnega razpoloženja in delavske moči. Gre za nenehne stavke in zborovanja s politično vsebino, med drugim za podporo sovjetski Rusiji in proti terorju na Madžarskem. Tedaj, pomladi in poleti, je tudi v Italiji vrhunec revolucionarnega razpoloženja, ki se konča z zasedbo tovarn septembra 1920. Sestavni del tega zasedbenega gibanja je splošna stavka v Julijski krajini, le da je manj radikalna in spodbudi hujše posledice kot v Italiji, zaradi izjemnega režima. Stavko ocenjujem kot konec revolucionarnega vzpona, kakor ocenjujejo tudi italijanski zgodovinarji zasedbeno gibanje. Kermavner dvomi, da bi kdorkoli tako ocenjeval dogodke v Italiji, zato naj tu navedem Gramscijevo oceno, izrečeno na konferenci KPI maja 1924: "Za mnoge tovariše je zasedba tovarn predstavljala višek revolucionarnega razvoja italijanskega proletariata. Za nas pa se je s tem dogodkom začelo razdobje propada delavskega gibanja". Za zgodovinarja M. L. Salvadorija je zasedba "zaključek nekega zgodovinskega trenutka in začetek novega razdobja". (Il Ponte, 31. ottobre 1970, str. 1130 in 1126).

Po Kermavnerju je manifestacija ob sprejemu socialističnih poslancev v Trstu v začetku oktobra, kar mesec dni po stavki, dokaz vrhunca v Julijski krajini, poraz delavskega gibanja pa prestavi na 14. oktober, ko fašisti požgo tiskarno časopisov *Lavoratore* in *Delo*, ker požiga nihče ni znal preprečiti. Vprašujem se ali pasivnost ob požigu tiskarne in neofenzivnosti delavstva ob opuščeni barikadah pri Sv. Jakobu nista adekvatna dogodka, ki oba enako kažeta na upad odpora moči delavstva? In dalje ali je mogoče videti vrhunec revolucionarnega razpoloženja v mirni nekajurni manifestaciji in jo, čeprav je bila res množična in pomembna, primerjati s stavko, kjer so padle delavske žrtve? Zame je med tema dvema dogodkoma kvalitetna razlika. Res pa je, da pride do revolucionarnih dogodkov še marca in maja 1921 z ustanovitvijo "Labinske republike", z upori v Krnici in v Marezigah, s požigom uradov ladjedelnice Sv. Marka. Toda ti dogodki niso več organizirani in povezani. Pojavijo se zdaj tu zdaj tam kot spontana obramba pred fašističnim nasiljem.

Po Kermavnerju je treba gibanje meriti po elanu, ne po uspehu ali neuspehu, če gre za bojovni spontan nastop množic. V tem primeru je zanj septembrska stavka spontan nastop množic. Le malo prej ob opisu uvoda v stavko dokazuje pripravljenost in organiziranost, a kritizira mene, ker vidim spontan začetek stavke, ki jo šele po izbruhu v bazi (Tržiču) prevzmeta deželno politično in sindikalno vodstvo. Sicer se ne glede na "spontanost" sprašujem, ali zgodovinar ne mora meriti gibanja po vzrokih, vsebini in posledicah, seveda ob upoštevanju elana? Razen tega Kermavnerju elan prav nič ne pomeni, ko gre za spontano protiitalijansko uporniško gibanje in razpoloženje slovenskih podeželskih množic. Ne samo, da se v tem primeru odreče merjenju po elanu, marveč je

zanj popolnoma odveč sploh omenjati, kaj šele opisovati tako gibanje, ker ni privedlo do konkretnih akcij (Prim. poglavje o pogrešani "konkretni akciji"). Njegova merila torej niso za vse enaka.

Po Kermavnerju cepljenje-frakcionaštvo socialistične stranke ni moglo vplivati na upadanje razpoloženja stavkajočih, ker spopad med strujami še ni bil javen, dasi ga Kermavner opaža — prek časopisov — že ob različnih stališčih socialistov do požiga Narodnega doma junija 1920, to je, dva meseca in pol pred stavko. Med stavko je frakcionaštvo zelo vidno izstopilo v ravnanju voditeljev delavske zbornice, ki sklepajo dogovore z generalnim komisarjem in nasprotujejo nadaljevanju stavke pri Sv. Jakobu. Mišljenje, da to ne more vplivati na razpoloženje delavcev, je smešno; kakor da se množic nič ne tiče, kaj se dogaja v stranki, s katero se vežejo in od katere pričakujejo revolucijo. Prav zato, ker se jih tiče, se del delavcev stavke sploh ne udeleži (vpliv republikancev), del (pri sv. Jakobu) pa jo podaljša proti volji vodstva, v katerem prevladuje reformizem. To moje stališče Kermavner spodbija z razglabljanjem, kaj je utegnil tedaj misliti posamezni socialist, kar sam označuje kot nekoliko "karikirano" razglabljanje in domnevanje (str. 82).

Na koncu tega poglavja in v naslednjem Kermavner prvič ugotavlja neboljševiško gledanje socialistov na nacionalno vprašanje, ko ob rapalski pogodbi priporočajo Slovencem koncept prilagoditve novi državni razmejitvi in koncept bitke za narodno-jezikovne pravice v mejah Italije. Toda temu pravi umik iz prejšnjih načelnih stališč, meni pa zameri, ker ugotavljam "indiferentnost" socialistov do državne razmejitve in mi to "indiferentnost" podtakne kot "narodnostno indiferentnost". Neboljševiško gledanje pripisuje Kermavner predvsem Regentu, ker pač Regent o tem največ piše in objavlja v Delu. Po mojem mnenju pa tako stališče ni samo Regentovo. Tuma je tak koncept prilagoditve priporočal Slovencem že od okupacije novembra 1918 dalje, vse dotlej, ko bi revolucija spremenila družbeni red. Ob rapalski razmejitvi je konec revolucionarnih perspektiv, ki naj bi rešile tudi nacionalno vprašanje, zato se zdi možna le bitka za osnovne narodnostne pravice, ki traja do II. svetovne vojne. Najprej jo vodijo slovenske meščanske stranke, nato jo v tridesetih letih prevzame tudi Komunistična stranka Italije kot minimalni program na nacionalnem področju. Boljševiško rešitev narodnostnega vprašanja o pravici Slovencev in Hrvatov v Italiji do samoodločbe vključno z odcepitvijo od Italije sprejme KPI šele v letih 1925—1926, vendar ostaja še vsa naslednja leta na stopnji deklaracije.

Iz povedanega bi lahko takole strnila svoje misli o Kermavnerjevi knjigi:

1. Način in ton razpravljanja zasenčujeta vsebino knjige, zato jo je treba ocenjevati tudi s tega vidika. Tu ne gre samo za strokovno razvrednotenje mojega dela, marveč tudi za politične insinuacije in etiketiranje, saj mi pripisuje neobjektivnost, tedencioznost, nacionalistično naravnost, protirevolucionarnost itd. V ta namen mi polaga na jezik tudi besede in misli, ki jih nisem zapisala, ali pa jih napačno razume (npr. "narodno in revolucionarno" spremeni v "narodno-revolucionarno" str. 21, "indiferentnost" komunistov do rapalskih meja spremeni v "narodnostno indiferentnost" str. 97), morda namenoma, da podpre osnovno tendenco, prikazati me kot nacionalističnega meščanskega zgodovinarja. Celo nekatere ocene drugih avtorjev, ki jih citiram v knjigi (med njimi je tudi Kermavnerjeva), uporabi v ta namen, ko jih prikaže tako, kot da so moje. Poleg navedenega se vprašanje metode nanaša predvsem na nekatere opise v knjigi, ki so skonstruirani brez vsake dokumentarne podlage (prim. D. Godina).

2. Kermavner podcenjuje dokumentarne vire, še posebej spominske (Regent, Golouh). Sam uporablja predvsem ali izključno časopisne vire, zlasti glasila narodnjaških meščanskih strank, ki so mu poleg socialističnega Dela pač edina dostopna. Na osnovi

teh virov narodnjaškega izvora, spodbija opise, podatke in zaključke, ki slone na dokumentih, spominskih in časopisnih virih vseh barv (prim. poglavje o stavki). Ni toliko pomembno dejstvo, da dokumentov nima na voljo ali jih ne pozna, kolikor dejstvo, da zameri drugim, da jih uporabljajo (tudi pretirano "ožemajo") in jim po njegovem celo nasedajo. Drugje, ko gre za dokumentacijo, ki ustreza njegovim tezam, se mu zdi, da je "tendenciozno" povzeta, nakar z daljšimi povzetki istih virov poskuša dokazati nekaj drugega. To daje vtis, da mu hodi narobe vse, kar utegne na novo osvetliti ali prevrednotiti njegove teze. To je po mojem eno izmed najbolj pomembnih vprašanj v zvezi z njegovo knjigo, zato bi tu želela slišati tudi mnenje drugih zgodovinarjev.

3. Naslov knjige "Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)" ne odgovarja njeni vsebini: 1. ker niso v njej vsi temeljni problemi primorske politične zgodovine; 2. ker ne obravnava celotnega primorskega ozemlja, marveč le Trst, in 3. ker podatek v oklepaju ("zlasti v letih 1918—1919") kaže, kakor da so v knjigi obravnavani tudi problemi iz drugih razdobij. Temeljni problemi primorske politične zgodovine v celem dvajsetletju pod Italijo so po mojem naslednji: okupacijski režim, pozneje fašistični s svojo tipično raznarodovalno politiko; odpor slovenske nacionalne skupnosti do raznaroditve; razredni boj z vidika reševanja nacionalnega vprašanja. Ko gre za nacionalno manjšino, ki ji je prisojena raznaroditev oz. eliminacija, je temeljno vprašanje bitka za obstoj te manjšine, brez katere tudi razredna bitka nima podlage; če ni tako, se KPI ne bi nenehoma ukvarjala s tem vprašanjem. Res pa je, da je v prvih povojnih letih, ki jih obravnava Kermavner, v ospredju razredni boj (tudi v moji knjigi je), toda to razdobje gledati ločeno od naslednjih, kakor dela Kermavner, vsebuje nevarnost poenostavljenja. Menim namreč, da je z upoštevanjem nadaljnega dogajanja, — ne samo v dvajsetletju in med NOB, marveč tudi današnjega dogajanja glede Slovencev v Italiji, — mogoče objektivneje presojati dogajanje v prvih povojnih letih in revidirati nekatere prvotne ocene, saj je nadaljnje dogajanje tudi ali predvsem posledica preteklosti. To upoštevanje pa je za Kermavnerja "nezgodovinsko".

Dr. Fran Zwitter: Nekaj pripomb k knjigi dr. Kermavnerja

Dr. Kermavner je brez dvoma napisal tehtne historične študije, na drugi strani pa je tudi postavljaj različne teze, ki se z njimi ne morem strinjati, kar sem dokazal v polemikah z njim že v Zgodovinskem časopisu 1962—1964 in pozneje še 1972, ki se pa tičejo samo deloma problemov, ki se jih dotika tudi v tej knjigi. Kar se tiče tega njegovega dela, je brez dvoma res, da je prišel do nekaterih novih rezultatov. Prav je, da se je to delo tiskalo, da si je tov. Klopčič prizadeval, da bi iz njegovih rokopisov napravil tekst, ki je bil primeren za objavo. Na drugi strani je tudi v tej knjigi mnogo spornih trditev. Tu bi se omejil samo na nekatere od teh spornih trditev.

Prva je t. i. "vstop v Italijo". Povod za to je razpravljanje o tisti torpedovki, ki je šla iz Trsta v Benetke po nalogu odbora za javno blaginjo, vsekakor pa jugoslovanski torpedovki, ki je bila dana na razpolago za to delegacijo. Tu ne bi nadaljeval polemike, o kateri je bilo že veliko govora, ne o motivih (lakota, ropanje, nevarnost socialne revolucije itd.), niti o pričakovanjih, ki so bila v zvezi s tem, ali bodo prišle antantne ali italijanske čete. Osebnostno sem mnenja, da je najbrž bila to napaka s strani slovenskih grup, ki so sodelovale, ker niso mogle pričakovati, da bo prišlo do druge kakor do italijanske zasedbe. Poudaril bi pa dve stvari.

Po mojem mnenju se problem te delegacije absolutno precenjuje. Tej delegaciji je sledila italijanska zasedba Trsta 3. novembra, nekaj ur potem, ko je bilo že sklenjeno premirje. Tu ne govorim o londonskem paktu, ampak o premirju na italijanski fronti, premirju, ki je dalo Italiji, kakor znano, pravico do okupacije vsega ozemlja do linije londonskega pakta. Res pa je, da je prišlo do okupacije Trsta nekaj ur predno je stopila ta pogodba o premirju v veljavo. Na vsak način se z delegacijo ni na tem nič spremenilo in če bi italijanske čete ne prišle takrat v Trst, bi prišle po kopni poti nekaj dni pozneje. Tukaj enostavno ne moremo trditi, da je bilo to neko usodno dejanje, ki bi bistveno spremenilo položaj.

Moram se zaustaviti ob pojmu "vstop v Italijo", ki ga hoče Kermavner posebej poudariti. Kolikor sem mogel razumeti njegovo stališče, pomeni to, da so grupe, ki so pri tem sodelovale, to se pravi slovenski narodnjaki in slovenski socialisti, s tem izrazile, da se udajo v usodo, da bodo pripadle Italiji, da so hotele izraziti lojalnost do italijanske države, vsekakor z motivom, da bodo s tem olajšale položaj Slovencev v okviru nove italijanske države. Ko postavi to tezo, ne da bi zanjo navajal kakšne argumente, je v protislovju z mnogimi mesti v svoji knjigi, kjer pravi, da so Slovenci slepo naprej verjeli, da bodo pripadli Jugoslaviji. Tako 1. februarja 1920 izjavlja dr. Breclj, da so bili oni doslej za Jugoslavijo, zdaj pa upanje usiha, treba je izbrati neko drugo taktiko itd. (str. 51). Tu nismo v prazgodovini, nismo v stari kameni dobi, mi imamo dva letnika Edinosti in vse druge vire. Kje ima Kermavner dokaze za to, da so med letom 1918 in 1920, to je do rapalske pogodbe in do aneksije, te stranke izjavljale, da pristajajo na to, da pripadajo Italiji, da žele samo imeti svoje nacionalne pravice v okviru italijanske države? To je on skonstruiral, ker kratkomalo ne navaja nobenih virov.

Drugo vprašanje, katerega se moram dotakniti, je vprašanje dr. Tume in njegovega stališča v oktobru in novembru 1918. O tem sem pisal v Zgodovinskem časopisu 1972. leta; Kermavner je umrl leta 1975; ne vem, kdaj je pisal tekst, o katerem diskutiramo, na vsak način je verjetno, da ga ni pisal pred letom 1972; proti mojemu stališču pa niti v tem tekstu in tudi v svojem odgovoru meni, ki ga je objavil v Zgodovinskem časopisu 1973. leta, ni navedel nobenih argumentov. Za njega je bête noire Golouh, Milica Kacin-Wohinz, mene ni počastil niti z enim citatom: v tem oziru se nahajam v bolj ugodnem položaju. Opozoriti moram na sledeče: nobenega dvoma ni, da je Tuma imel večkrat načrt, da naj bi italijanska in slovenska socialistična stranka v Trstu proglasili posebno tržaško republiko. Kermavner označuje to stališče kot revolucionarno stališče, to bi bil revolucionarni nastop delavstva, in trdi na enem mestu, da je bilo to revolucionarno-socialistično v duhu oktobrske revolucije. Izjaviti moram, da vztrajam naprej na svojem stališču, da je bil dr. Tuma ne vse življenje, ampak na vsak način v času prve svetovne vojne in tudi v letu 1918 avstromarksist, ni bil nikakršen komunist, ampak avstromarksist v tistem smislu, da je treba ohraniti politični in ekonomski okvir avstro-ogrske monarhije. Za to se je on boril. Za to govorijo izjave iz leta 1918, med drugim tudi njegove izjave o oktobrski revoluciji. Kar se tiče položaja, ki je bil takrat v Trstu, izhaja iz Kermavnerjeve knjige same in iz njegovih drugih prejšnjih spisov sledeče: italijanska socialdemokratska stranka, katere večina je bila za neodvisen Trst, ki še vsekakor pomeni dolgo časa avtonomijo v okviru velikega državnega sklopa, jeseni 1918 že odpoveduje za nedoločen čas tisti sestanek s Slovenci 22. septembra, na katerem bi govorili o načelnem stališču, in pozneje začne drseti do stališča, da se ona ne bo eksponirala proti italijanski okupaciji Trsta, in zato gre v odbor za javno blaginjo skupaj z italijanskimi meščanskimi strankami, sodeluje pri delegaciji v Benetke itn. V slovenski socialistični stranki oziroma jugoslovanski socialdemokratski stranki je kakor znano Tumovo stališče propadlo in vodi tista smer, ki jo označujeta Ferfolja in Golouh,

to je smer sodelovanja z meščanskimi strankami s perspektivo priključitve k Jugoslaviji. Tuma ni imel niti pri enih niti pri drugih pravzaprav nobene zaslombe in je bil sam kot osebnost. Kar se tiče tega ozadja njegovega koncepta, je stvar v tem, da tudi še v članku v reviji *Der Kampf* avgusta in septembra 1918 res nastopa proti aspiracijam Italije. O tem ni nobenega dvoma. Nastopal je proti temu, ampak nastopa pod perspektivo, da se ohrani ta veliki državni in politični sklop, ne pa v smislu, da se bi ta sklop razbil, kar je on obsojal še septembra in oktobra 1918. Res je pa, da so se takrat pojavljale v Trstu že radikalne tendence v delavskem gibanju. Pride že do demonstracij, kar je razvidno tudi iz njegove knjige, 29. oktobra itd. To so res odmevi oktobrske revolucije, to se pojavlja tudi v raznih slovenskih krajih, v Trstu še bolj, ker je bila tam večja aglomeracija delavstva in težji socialni položaj. Dr. Tuma v svojih spominih z obžalovanjem konstatira, da zato ni imel nobene opore med delavstvom, ki se je radikaliziralo, on obžaluje, da se je ta proces vršil, ne pa da bi se mu pridružil. Njemu je bil torej ta Trst center, nekako izhodišče za to, da se obnovi, kar razpada, da se obnovi ta veliki sklop. Kar se tiče njegove revolucionarnosti, opozorim samo na citat, ki je v Kermavnerjevi knjigi sami, citat o tem, kaj bi naredili, potem ko bi proglasili to republiko: obrnili bi se na Wilsona in na ameriško zastopstvo, naj zasedejo Trst ameriške čete ali vsaj kombinirane čete Angležev, Francozov, Američanov (str. 120). Ne razumem, da bi bila taka akcija klicanja ameriških in drugih čet v duhu oktobrske revolucije. Torej ne morem govoriti o tem kot nekakšnem izhodišču. Poudarjam, da govorim o letu 1918. Kot Kermavner pravilno opozarja, Tuma pozneje spreminja svoja stališča. Napačno je s teh stališč tu postavljati antitezo med Tumo in med drugimi.

Tretje vprašanje, katerega bi se dotaknil, je sledeče: Kermavner govori na strani 5 o jugoslovanskem žrtvovanju Primorja na pariški mirovni konferenci. To ponavlja še nekajkrat. Ni omenil, da je januarja 1919 jugoslovanska delegacija postavila na pariški konferenci svoje teritorialne zahteve in te teritorialne zahteve obsegajo tudi vso Notranjsko, vso Istro, Trst in slovenski del Goriške z mestom Gorica, a brez jugozahodnega furlanskega dela, prav tako tudi ne obsegajo beneških Slovencev, ki so že prej pripadali Italiji. Dejansko so se te zahteve postavile in kdor pozna tedanji politični položaj, ve, da jih je tedanja jugoslovanska država morala postaviti zaradi javnega mnenja itd. Točno je, da pride potem Wilsonova deklaracija 23. aprila 1919 in da Wilson tam nastopi s svojo linijo meje po Julijskih Alpah, po Nanosu in potem na Učko in na Rašo, ki bi dala Jugoslaviji Postojno, Reko, Dalmacijo in Kvarnerske otoke, pustila pa glavni del Istre, Trst in Goriško, Vipavo itn. Italiji. Od takrat naprej se da zelo povšalno ves ta boj za meje, ki je trajal poldrugo leto, karakterizirati tako, da je vse bila borba med Wilsonovo linijo kot maksimumom, kar bi se moglo dati Jugoslaviji, in med linijo londonskega pakta in še Reko zraven, ki predstavlja nekako maksimum tega, kar bi mogla doseči Italija. Med tema dvema možnostima poteka boj, ki se je končal s tako imenovano rapalsko pogodbo. Stvar je v tem, da v tem razdobju dejansko nobena od velesil antante ni hotela ničesar slišati o jugoslovanskih aspiracijah na ozemlje, ki je bilo zahodno od Wilsonove linije. Jugoslovanska delegacija se je seveda potem borila za to, da bi dosegla vsaj Wilsonovo linijo, ker absolutno več doseči ni mogla. Tu je zdaj vprašanje, če moremo tu govoriti enostavno o žrtvovanju, čeprav lahko marsikaj očitamo tej delegaciji.

S tem v zvezi je še neko drugo vprašanje. Ko on govori o italijanskih socialistih in o njihovem stališču do razmejitvenega vprašanja in to v prvem času po italijanski okupaciji Trsta, omenja na eni strani Puecherjevo stališče, ki zahteva vse ozemlje do linije londonskega pakta, na drugi strani pa navaja razna italijanska stališča, da ne smejo zahtevati vsega, kar bi jim dal londonski pakt, ker so tu mnogi kraji slovenski itn. Ta kritika se pojavlja in pojavlja se princip, da naj bo čim manj Italijanov v Jugoslaviji in čim manj Jugoslovancev

Italiji. Tu nastaja vprašanje, ki se ga Kermavner sploh ne dotika, kaj je pravzaprav ta druga smer italijanske socialistične stranke imela pred očmi, predno so prevladali levičarji. Mi poznamo v celoti samo eno dejstvo, ki ga je treba imeti pred očmi: v letu 1918 se je tudi v Italiji pojavila politična smer, ki je stala na stališču, da ne smejo zahtevati vsega, kar jim daje londonski pakt, morajo stremeti za nekim kompromisom z jugoslovansko državo, ki bo nastala. Te ideje zastopajo nekateri socialisti — reformisti, ki so izstopili iz socialistične stranke že pred prvo svetovno vojno, in razni intelektualci. Oni so že na stališču t. i. Wilsonove linije, ki je dobila šele pozneje to ime. To seveda nikakor ne pomeni, da bi bila to neka enakopravna razdelitev, ampak bi bilo število jugoslovanskega prebivalstva v Italiji še vedno mnogokrat večje kakor število Italijanov, ki bi prišli v Jugoslavijo. To je ta meja, ki sem jo omenil. Mislim, da je treba imeti to pred očmi; danes se to stališče poudarja kot stališče, ki je bilo drugačno kot je bilo stališče uradne italijanske države, tiho se lahko pri tem misli: v prvi svetovni vojni to stališče ni prodrlo, ker je bila Italija močnejša, v drugi svetovni vojni ni prodrlo, ker je bila Jugoslavija močnejša. To ima lahko svoje posledice in je zato treba pojasniti, kaj ta Wilsonova linija in njeni pristaši pomenijo in koliko je treba te izjave tržaških socialistov interpretirati na ta način. To ima lahko tudi svoje posledice, ne samo za historično, ampak tudi za politično razumevanje.

Končno bi omenil to, da Kermavner ponavlja tu nekatere trditve, proti katerim so nastopili še drugi, posebno dr. Pleterski, npr. da pri deklaracijskem gibanju ni nobenega razvoja, ampak so bili vsi do trenutka razpada Avstro-Ogrske na stališču, da naj ostane Avstro-Ogrska in da naj bo jugoslovanska enota samo v njenem okviru, potem pa so vsi brez vsakega pomisleka od tega stališča odstopili, da torej problema ali v okviru Avstrije ali izven okvira Avstrije kratkomalo sploh ni bilo; on se omejuje na politike, ne omenja dobrovoljcev, ne omenja emigracije in ne omenja Jugoslovanskega odbora. V nasprotju s tem sem prepričan, da je Pleterski dokazal, čeprav še ne izčrpno, da je bil pri slovenskem nacionalnem gibanju hud problem odcepitve od Avstrije, da tega v tem času absolutno ni podcenjevati. Kar se tiče očitkov antantofilstva, pogubnega antantofilstva, ki jih tudi ponavlja, je dejstvo, da je bila prva svetovna vojna z obeh strani imperialistična vojna; dejstvo je seveda tudi to, na kar je že opozoril dr. Pleterski, da bi v primeru, ko bi Slovenci vztrajali na obstoju velike državne enote Avstro-Ogrske in jo hoteli reorganizirati, to nič ni spremenilo rezultata prve svetovne vojne, pač pa bi bil v primeru, če bi ne bilo gibanja stran od Avstrije, boj za mejo z Italijo in rezultat tega boja sigurno še bolj neugoden kakor je že itak bil.

Dr. Marijan Britovšek: Objaviti je treba korespondenco dr. Henrika Tume

Z izrednim zanimanjem poslušam razpravo v zvezi s knjigo dr. Dušana Kermavnerja, Temeljni problemi primorske politične zgodovine, Ljubljana 1977. Kermavner vsekakor spada v tisto generacijo zgodovinarjev raziskovalcev, ki ga je preučevanje slovenskega delavskega gibanja vodilo do spoznanja, da je nadvse potrebno prevrednotiti marsikakšno sodbo, ki so jo zapisali o naši politični preteklosti zgodovinarji prejšnjih in sedanjih generacij. Že v predaprilski Jugoslaviji je poglobljajl svoje preučevanje zgodovine delavskega gibanja s temeljito pritegnitvijo zgodovinskih virov. Plod tega dela sta bili dve monografiji, o dr. Henriku Tumi in Albinu Prepeluhu. S temi deli se je uvrstil med vidne raziskovalce slovenskega delavskega gibanja.

Danes razpravljamo o njegovem posthumno izdanem delu, ki je izzvalo močno polemiko. Teža avtorjeve polemike je usmerjena na knjigo Milice Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1921, Maribor 1972. Ali so njegove teze upravičene? Ali vzdržijo znanstveno kritiko? To je osnova naših polemičnih razgovorov. Kermavner je eden tistih revolucionarjev komunistov, ki je bil tesno povezan s komunističnim gibanjem. V svoji knjigi je zastopal stališča, ki so bila skupna komunistom tiste generacije, ki je polna revolucionarnega entuziazma pričakovala socialistično vizijo sveta. Ta revolucionarni optimizem je viden v njegovih zapiskih. Njegova konstrukcija dobe in vloge delavskega gibanja korenini v predstavah, ki so bile skupne komunistom tistih generacij.

Iz diskusije povzemam, da bi bilo potrebno zaradi temeljitejše osvetlitve prelomnega obdobja nujno izdati Tumovo korespondenco. Njena objava nam bi vsekakor omogočila, da se temeljiteje seznanimo z njegovim likom, ki ga je treba vrednotiti v zgodovinskem kontekstu dogajanja. V danem zgodovinskem obdobju je Tuma imel močan vpliv na socialistično misel na Slovenskem. Pripombe Klopčiča v zvezi s Tumo so utemeljene.

Posebno poglavje je stil Kermavnerjeve polemike. S svojo ostrino raziskovalce odbija oziroma hromi njihovo znanstveno raziskovalno zagnanost. Znanstvena historična kritika je slovenskemu zgodopisju nadvse potrebna, zlasti v boju proti zagovornikom povzdigovanja meščanske preteklosti, pri čemer mora biti človeška in konstruktivna.

Knjigi Kermavnerja in Milice Wohinz imata vsaka svojo vrednost, saj se dopolnjujeta, teze enega in drugega avtorja dajejo bralcem povod za temeljito razmišljanje. Če abstrahiramo neprijetni polemični ton kritika, so vsekakor dani vzpodbudni elementi, da se v našem zgodovinoisju stvari premikajo na bolje.

Janko Pleterški: Izhodišče ali anahronizem

V začetku želim poudariti veliki pomen zgodovinskega dela pokojnega Dušana Kermavnerja, ki je bilo vedno ostro profilirano in je avtor v njem vedno zavestno in dosledno iskal stališče in gledišče delavskega gibanja, socialistov časa, o katerem je pisal. Osebnost sem se iz njegovega dela veliko naučil, opozarjalo me je na vrsto problemov, ki bi jih sprva morda niti ne opazil.

V današnji razpravi o njegovi posmrtni knjigi se ne namreavam ustavljati kaj več ob takoimenovanih zgodovinoispih vprašanjih, to je o izčrpanosti dejstev, ustreznosti navajanja in tolmačenja. O tem je bilo tukaj že nekaj rečenega.

Danes razpravljamo predvsem o idejnopoličnem vidiku dela. Naslov knjige je "Temeljni problemi primorske politične zgodovine". Brez dolgega premišljevanja vemo, da je temeljni problem ne samo primorske politične zgodovine, ampak Evrope v tistem času, problem socialistične revolucije. Če pogledamo s tega vidika, če torej obravnavamo problem socialistične revolucije na primorskem področju v tistem času, potem vidimo, da je knjiga na dva načina zakoračila mimo svojega cilja.

Kermavner je začel polemiko s tov. Kacinovo, ki ni obravnavala prvenstveno problema revolucije, marveč je pisala predvsem o nacionalnem vprašanju na ozemlju Primorske in gre polemika na ta način mimo temeljne teme njene knjige. Drugo je to, da se tudi Kermavner vprašanja revolucije na tem ozemlju ne loteva celovito in temeljito in smo tako po njegovi knjigi še vedno brez tiste obdelave tega vprašanja, ki bi šele dovoljevala takšne dokončne in najvišje sodbe, kakršne on izreka. Ne bom dosti govoril o tem, da niti ne upošteva vsega tistega, kar je že bilo napisanega o Primorski, da pri

njem npr. ne vidimo tistega obsežnega dela hrvaških zgodovinarjev, nastalega v zadnjih desetletjih.

Pri Kermavnerjevi knjigi resnično ne gre, kot smo že čuli, za kritično polemiko samo proti delu tov. Kacinove. Gre za kritiko pisanja Rudolfa Golouha, gre za kritiko pisanja Ivana Regenta. Dobro je znano, da je to glede Golouha samo zadnji obračun v nenavadno dolgi in neurejeni vrsti njegovih polemičnih obračunov, ki smo jih prebirali v zadnjem desetletju. Glede Regenta bi se lahko vprašali, kako da se ta kritika pojavlja šele zdaj, glede na to, da je Regentovo delo objavljeno že pred dobrim desetletjem in zdaj sam ne more več ugovarjati. Morda je za to kak poseben razlog, o čemer pač zdaj ne razpravljamo. Toda mislim, da ob teh imenih še nismo slišali imen vseh avtorjev, proti katerim se Kermavnerjevo kritično pisanje usmerja.

Imam vtis, da je zadnja Kermavnerjeva knjiga le del neke sklenjene celote v njegovem pisanju, ki se začenja tam v letu 1954. Seveda, on sam si te knjige ni zamislil kot zadnje, kot sklepno pisanje v tej vrsti in res je seveda, da niti te knjige ni mogel več do konca obdelati. Priznati je treba zaslugo urednika, da jo je vendarle skušal podati kolikor mogoče zvesto nameram samega pokojnega Dušana Kermavnerja. Takšna kot je, je po mojem mnenju zelo vehementno in odločno zavračanje nekega kritičnega stališča, stališča poznejše, naše dobe, do revolucionarnega koncepta in revolucionarjev dobe ob koncu prve svetovne vojne.

Dovolite, da preberem odstavek, ki izraža takšno kritično stališče do tiste dobe in ki bi ga v luči Kermavnerjeve knjige bilo treba preklicati. "Po drugi strani je slovensko in italijansko delavsko gibanje na Primorskem in Goriškem preživljalo podobne krize, kakršne je preživljalo v Italiji in Jugoslaviji. Revolucionarna situacija je zahtevala revolucionarno delavsko stranko, toda te ni bilo, oziroma je šele z veliko zakasnitvijo rasla iz revolucionarnega nemira množic, obremenjena z ideologijo preteklosti in paralizirana z neštetimi frakcijskimi borbami, ki so bile posledica idejne zbežanosti in nejasnosti revolucionarne perspektive. Zato tudi delavsko gibanje ni znalo izkoristiti energije narodnoosvobodilnega gibanja slovenskih ljudskih množic za svojo lastno okrepitev."

Ne gre toliko za to, da je to odlomek iz knjige Edvarda Kardelja "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja", čeprav tudi tega ne kaže jemati zlahka. Gre predvsem za vprašanje, kakšno je izhodišče zavračanja, posebno še, ker vemo, da je Dušan Kermavner s svojim delom svojčas veliko prispeval prav k tistemu zgodovinskemu revolucionarno kritičnemu nazoru, ki se je izrazil v Kardeljevem "Speransu". Kot vemo, je ta nazor bil temelj naše revolucije. Na eni prvih sej sveta Marksističnega centra je tov. Kardelj opozarjal, da se je treba upreti vsemu, kar bi hotelo podcenjevati Leninovo delo, ker je to bila osnova naše revolucije in ker bi s tem zavračali tudi to našo revolucijo. Mislim, da se isto lahko reče o Speransu. Morajo biti zelo močni razlogi, če govorimo o problemu revolucije na Primorskem drugače kot Sperans.

Nedvomno je Kermavnerjev opus v celoti ne samo obsežen, marveč tudi tehten. Zaslužil bi, da bi se ga nekdo res temeljito lotil in v celoti razčlenil in ocenil. Ta raziskovalec bi pri Kermavnerju v prej omenjenem 1954. letu zaznal nek obrat. V polemiki proti Alojzu Gradniku je zapisal, da je nastopil trenutek, ko je treba prenehati kritično govoriti (v našem marksističnem zgodovinoписju) o takratnih socialistih in njihovih nazorih v narodnem vprašanju, kajti to kritičnost zlorablja nacionalisti. Nastopil je trenutek, ko je treba obrniti. Menda list. Od takrat naprej sklenjeno raste tisto Kermavnerjevo pisanje, ki mu sam pravi "čisto zgodovinoписje". Jaz to njegovo oznako razumem kot zgodovinoписje, ki se zavestno ločuje od nazorov, ki izvirajo iz naše revolucije. Kermavner je to pojasnjeval kot nujno zgodovinoписno metodo, ki ne sme anahronistično prenašati nazaj miselnosti in kriterijev, ki jih je prinesel šele poznejši razvoj.

Vrhunec Kermavnerjevega "čistega zgodovinarstva" je njegova knjiga o Ivanu Cankarju in slovenski politiki v 1918. letu. Zadnja knjiga, o kateri danes govorimo, je nadaljevanje.

Mislim, da je tisto, na kar se vse to skupaj nanaša, moč razbrati iz odstavka, ki je v knjigi objavljen iztrgano iz besedila (urednik je razložil, zakaj) in ki pravi takole (str. 90): "Namesto, da bi obrazložila (Milica Kacin-Wohinz) stališča revolucionarnih socialistov tistega časa iz takratne situacije, različne od poznejše, namesto, da bi napravila njihovo ravnanje čim bolj umljivo, je ona vsa vesela, ker ve za boljša 'spoznanja' in nam jih anahronistično vsiljuje v zameno nezadovoljujočih jo njihovih tudi — spoznanj!"

Mislim, da je zgodovinarsko metodološko nesprejemljivo, če zgodovinar ne izkoristi tistih spoznavnih možnosti, ki jih daje naša revolucionarna izkušnja tudi za situacijo v preteklosti. Če se postavimo na Kermavnerjevo stališče (povedal ga je na mnogih mestih, navedeno je le eno izmed njih), potem si zapiramo pot do spoznanja tistega, kar bi lahko spoznali, če bi našo današnjo izkušnjo upoštevali. O tem sem že pisal in ne bi zdaj o tem še govoril. Rad bi samo ilustriral, do česa si s Kermavnerjevim načinom zapiramo pot. Primere vidimo že v tej njegovi knjigi.

Avtor gre v njej mimo bistva nacionalnega vprašanja in njegovega pomena, ker ne priznava tega, kar mi danes vemo o družbenem bistvu narodnih gibanj in seveda tudi slovenskega. V narodnem vprašanju ne vidi *gibanja*, v celem besedilu ga preprosto izenačuje z "narodnjaštvom", včasih že kar s samo slovensko stranko in vse to zavrta kot nekaj, kar je po Oktobrski revoluciji zastarelo in neposredno nepomembno za socialistični revolucionarni razvoj. Ne upošteva različnosti gibanja zatiranega naroda od nacionalizma zatirajočega naroda. Takšno stališče ga vodi do tega, da ne vidi neskladja med koncepcijo revolucije v Rusiji, ki je na nacionalna gibanja vendarle neposredno računala in jih vključevala v svoj cilj, in med tisto koncepcijo na Primorskem, ki je narodno vprašanje — kot vidimo v knjigi na mnogih mestih — odlagala na čas po zmagi revolucije.

Avtorja njegovo stališče vodi do tega, da poenostavlja razredni razpored sil, da vidi na tej strani samo proletariat, na drugi strani pa 'nacionaliste' obeh narodov. Kje je zdaj tu kmečki živelj, kje so tu takoimenovane nacionalno zatirane množice, tega ne razčlenjuje. Zelo rahel poskus tov. Kacinove, da zastavi vprašanje zavezništva z zatiranim ljudstvom, pa zavrne zelo zviška, češ komunistom sploh ni bilo treba iskati tega zavezništva, saj so rastle iz osrčja tega ljudstva.

Njegovo stališče ga vodi tudi do napačnega tolmačenja sektaštva v delavskem gibanju, ko to sektaštvo pojmuje zgolj kot vprašanje odnosa do meščanskih demokratov in to zgolj v času ljudske fronte.

Vse to ga pripelje do trditve, da bi takrat protifašistična fronta na Primorskem bila v nasprotju z revolucionarnim konceptom, ki je izhajal iz Oktobrske revolucije. Prav v novjšem času sovjetska historiografija popravlja, kar je zamudila pod Stalinom in raziskuje oblike širjenja revolucionarne fronte v letu 1917, ki je zajemala ne samo boljše vike, marveč se opirala tudi na druge demokratično revolucionarne sile, na leve socialne revolucionarje in posebno še na narodna gibanja.

Dušan Kermavner kategorično zahteva od zgodovinarja, naj se vživi v nekdanje zgodovinske razmere, naj posreduje objektivno ("pravilno") in pravično podobo hotenj in dejanj nekdanjih socialistov, naj omogoči sodobniku razumevanje njihovega ravnanja, ki je v celoti upravičeno, kajti izhajalo je iz revolucionarnega namena. K temu bi rekli kot zgodovinarji: Čisto gotovo je resnično potrebno upirati se anahronizmom in storiti vse za razumevanje tedanjega ravnanja. Ampak, to vendar velja za vse politične subjek-

te, ne samo za delavsko gibanje in delavsko stranko in socialiste in revolucionarje! Tudi meščanstvo je treba "razumeti" iz njega samega, ne samo iz kritike njegovega razrednega oponenta. In še to: Stara stvar je, da marksistom ni le do pojasnjevanja, do razumevanja sveta, temveč jim gre za njegovo spreminjanje. In prav zato se mi zdi, da je aplikacija revolucionarne izkušnje, izkušnja naše revolucije, nujna in da ni anahronistično vnašanje poznejših vidikov. Sicer bi nam preostalo samo še zgodovinarsko opravičevanje stališč in nazorov, ki niso postali temelj naši revoluciji.

Če pogledamo na primorske politične probleme tudi nedoktrinarno, z vidika, kako se uspešneje bojevati za revolucijo, potem moramo reči, da tedanji koncepti — kot jih vidimo tudi v Kermavnerjevi knjigi — niso izpolnjevali nekega bistvenega pogoja, ki ga je nedavno opredelil Kardelj: Naš revolucionarni koncept, naša revolucionarna akcija — citiram po spominu — sta bila uspešna, ker sta bila prilagojena stopnji zavesti slovenskih ljudi. Ker so ju oni kot takšni lahko sprejeli. S tega vidika nedvomno vidimo številne šibke točke tedanje revolucionarne koncepcije. Razumljivo, saj se je šele ustvarjala. Bila je zarza v daljnja obzorja in včasih prezrla tisto, kar je bilo tik pred njo.

V tej zvezi omenjam samo eno vprašanje, ki ga Kermavner v svoji knjigi poudarja in terja zanj vse razumevanje. To je takoimenovani dvocentrizem v slovenski revolucionarni politiki. Razumemo naj, da je revolucija imela prednost pred hotenjem po zedinjenju slovenskega ozemlja, pred nacionalno osvoboditvijo. Nedvomno ima revolucija načelno prednost. O tem so kaj povedali tudi drugi slovenski revolucionarji. Znana je izjava Borisa Kidriča na sestanku sodelavcev "Sodobnosti" 1940. leta, ko je rekel: najprej sem socialist, potem sem Slovenec itn. Toda, ko govorimo o dvocentrizmu, je treba povedati tudi tisto, česar Dušan Kermavner ne pove: Tisti ljudje, ki so takrat stali na stališču, da ima revolucija prednost, niso samo mislili, naj primorski Slovenci ostanejo v Italiji, ker je pač tam verjetna revolucija in ker bi po revoluciji v Italiji priključevanje Primorske k reakcionarni Jugoslaviji dejansko pomenilo kontrarevolucijo. Dejstvo je namreč, da so v tistem času predvidevali dvocentrizem kot trajno stanje, tudi za primer, če bi revolucija zmagala ne le v Italiji, temveč tudi v Jugoslaviji. Tudi v tem primeru, bi naj Primorska ostala tam, kamor jo je prisodil imperializem. V takšnem stališču vidim nekaj, kar je bilo popolnoma neprilagojeno zavesti tedanjega (in današnjega) slovenskega človeka. Za njegovo zavest takšen rezultat revolucije ni bil sprejemljiv in takšno stališče njegove navezanosti na revolucionarno gibanje ni moglo krepiti. Zgodovinar vse to mora razumeti, gotovo, a ima pravico tudi do svojega mnenja. Čelo dolžnost.

Dr. Joža Vilfan. Splošni razlog za odločitev Tržaških Slovencev za udeležbo v deputaciji v Benetke

Nameravam povedati samo svojo izkušnjo s knjigo, ki jo obravnavamo. V zadnjih letih je Dušan Kermavner prihajal redno k meni, tako da sva se dobivala najmanj enkrat mesečno, in v teh srečanjih sva govorila o njegovem delu, tako gotovo vse leto 1974 o polemiki s tovarišico Kacinovo, ki jo je takrat pisal. In me je že takrat prosil, naj mu pomagam dobiti založnika za knjigo, kakor sem mu pomagal pri njegovi veliki razpravi o Gorenjski. To sem mu tudi obljubil in sem se tudi ravnal v smislu svoje obljube po njegovi smrti, sem se pa že takrat zanimal za založnika. Ko sem potem dobil od Partizanske knjige prošnjo, da napišem kratko recenzijo, kakršna je v takšnih primerih v navadi, sem seveda knjigo toplo priporočil. Moje mnenje je bilo, da ni diskusije, da me

čuti, da se sploh postavlja vprašanje, ali objaviti ali ne, ker Dušan Kermavner je Dušan Kermavner in je vredno, da se natisne vse, kar je napisal. Hkrati sem založbi tudi povedal, da se v vseh stvareh, katere je Dušan napisal, ne strinjam. In res sem imel z Dušanom nešteto pogovorov ravno o tem po njem takoimenovanem vstopu Slovencev v Italijo.

Za mene je zanimivo, da je Dušan začel knjigo seveda z velikim besom na Milico, in da je potem v teku pogovorov silno menjal svoje stališče in mi je nekoč rekel, da bi pravzaprav, če bi še enkrat začel pisati knjigo, svoj glavni ogenj naperil proti Ivanu Regentu. Milica Kacin se v veliki meri naslanja na Ivana Regenta in prav sedaj, ko ponovno berem Temeljne probleme, vidim, kako so se, kakor je Dušan uporabljal ta izraz, stvari v Regentovem spominu premaknile. Kermavnerjevo obravnavanje t. i. premirja med socialisti in narodnjaki npr. je po moje absolutno neprepričljivo. In ne vem, ali ni tako, da ga je smrt prehitela pred končno redakcijo te knjige in da se je raje že kar lotil Tumove korespondence, pripisati malo tudi temu, da je ponovno razmišljal o teh problemih. Še maja meseca, torej mesec pred smrtjo, ko me je zadnjikrat obiskal, mi je rekel, da se bo Tume lotil, da pa "imam še končati tisto stvar, ampak se mi ne da", tako da mu tole na kraju ni posebno ležalo. Vendar je zanimivo slišati, kakšna je bila zgodba kake knjige, zgodbo Dušanove knjige pa je še posebno zanimivo slišati.

V najinih pogovorih je pogosto bil centralni problem, — dotaknil se ga je že tovariš Pleterski v svoji intervenciji, dotaknila se ga je že tudi Kacinova, — problem prenašanja naših izkušenj iz NOB na ocenjevanje tega, kar se je kdaj prej dogajalo. V teh diskusijah nisem imel nobene sreče. Prav tako ga nisem mogel prepričati — kar se tiče "vstopa" — o tem, kar sem sam, sicer kot otrok, kot desetleten fant, doživljal, da je namreč antantofilstvo in zanašanje na antanto bilo izredno globoko in iskreno.

Pri vseh stvari se mi zdi čudno, da je zameril narodnjaški struji, da je vztrajala pri svojih upih na mirovno konferenco. Čudi me, zakaj? Na koncu konca: ta njegova knjiga ima na začetku fotografijo, kako sede Grafenauer, Zwitter, Kermavner v Parizu na mirovni konferenci leta 1946. Če bi se lahko še danes pogovarjala, bi ga vprašal: "Kako to, dragi Dušan, kako to, da si ti sodeloval leta 1946 tako z vsem srcem, noči in dneve, pri našem delu na Pariški konferenci, ko pa bi bil moral vedeti, da smo se mi že maja 1945 umaknili iz Trsta in je pravzaprav bilo vse končano. In še potem, ko so Rusi pristali na francosko linijo, smo se ravno tako še nadalje borili in še tri dni pred zaključkom konference me je Kardelj poslal k generalnemu sekretarju konference, da sondiram teren, ali ne bi bilo mogoče Gorico dobiti, če popustimo nekaj, recimo, pri Kopru". Torej, kar je rekla Milica prej v svojih izvajanjih, ponavljam sedaj: nemogoče si je misliti, da bi ljudje, ki so od začetka vojne bili za antanto in nekateri zaradi zmage antante celo želeli vstop Italije v vojno, potem ob zasedbi Trsta kapitulirali in ne delali še naprej za rešitev na mirovni konferenci. To njegovo stališče se mi zdi težko razumljivo.

Se eno pripombo. Čeprav nisem zgodovinar in se bo najbrž slišalo prepotentno, da govorim o metodi, vprašujem, kako je mogoče obravnavati dogajanja na Primorskem novembra 1918, leta 1919, ali leta 1920, ne da bi bilo to postavljeno v celotni koncept takratne meščanske politike. Kar se tiče Primorske, je po mojem mnenju bil usodni moment, ki je vse zapečatil, tisti, o katerem piše Pleterski v svoji knjigi. To je januar 1915, ko so Tržačani skupaj z nekaterimi udeleženci iz Gorice in Ljubljane zavrnilo idejo Trumbiča, da naj gredo v formiranje svojih legij, ki bi se borile sicer v okviru avstrijske armade, toda ne za Avstrijo, temveč proti poseganju Italije na naše ozemlje, da so torej takrat Slovenci zavrnilo misel na dejansko pripravljanje svoje države, na organiziranje svoje vojaške sile. Od takrat naprej, ko so pod pritiskom carske Rusije odstopili od te

ideje, so šli na čisto pasivno politiko, ki je razumljiva, če so se odpovedali aktivni politiki proti Italiji leta 1915. Potem je bilo vse drugo logična posledica, ker ostal jim je samo strah, da bo Italija prišla z zmago nad Avstrijo na našo slovensko zemljo. Tukaj je smrtni greh slovenske meščanske politike.

Pri vsem tem mi je seveda jasno, da je bil to takrat izredno zapleten položaj; na koncu konca, želeli so zmago antante, želeli so, kakor beremo, celo vstop Italije v vojno radi zmage antante, na drugi strani pa so morali vedeti, tudi če niso bili seznanjeni z Londonskim paktom, da pomenja tak vstop veliko nevarnost za Slovensko Primorje. Kako je bil položaj zapleten, se vidi tudi po tem — in vse to pobiram iz knjige Pleterskega —, da za tega istega Trumbiča, ki je dal konec leta 1914 ali začetek leta 1915 Slovencem, ki so se dvakrat zbrali v Trstu, omenjeni nasvet, da za tega Trumbiča potem, ko se je aprila 1915 vračal iz Niša in se v Milanu srečal z Vošnjakom, tak pristop (formiranje legij) ni bil več aktualen.

Na vsak način velja, da je treba v tem kontekstu splošne slovenske politike 1914—1918 presojati dogajanja v Trstu konec oktobra, začetek novembra in strinjam se s tistim predgovornikom, ki je rekel, da se mu zdi, da bi iz tega (udeležba v "romanju" v Benetke) delali problem nacionalne izdaje, da to ne bo držalo. Ali je bil to res premišljen korak vstopanja v Italijo, da to vstopanje dokazuje vse ostalo v kasnejšem dogajanju? V tistem momentu je bil to ukrep, sebe nekako uveljaviti, kakor je bilo popolnoma normalno, da potem, ko je zaseden Trst, gredo in se predstavijo guvernerju oz. komandantu — ne vem, ali je bil takrat guverner že imenovan — Slovenci smo tukaj, imamo take in take zahteve. To je bilo čisto logično v vsem sklopu takratne slovenske meščanske politike, pri čemer pa socialisti tudi niso imeli kaj drugega ponuditi. Res je v nesorazmerju in zaradi tega tudi v napake zavajajoče, če tako epizodo vzamem iz konteksta.

Dr. Bogo Grafenauer: Širši okvir Kermavnerjeve koncepcije o reševanju tržaškega vprašanja leta 1918

Moram dati le kratko opombo. V letih 1960 do 1968, ko sem bil urednik Zgodovinskega časopisa, v katerem je Kermavner velikokrat objavljal, sva imela tudi sicer pogoste diskusije. Ena takih diskusij, ki je precej dolgo trajala, je bila v zvezi z izvajanjem prof. Zwittera, tov. Pleterskega in tov. Vilfana. Mi imamo opravka pri tem pravzaprav z vprašanjem nacionalistične ali pa revolucionarne koncepcije kot perspektivo Tumovih koncepcij samo pri tržaškem problemu. Za Kermavnerja je bila vsaj takrat, leta 1967, 1968, to koncepcija, ki je dejansko zadevala celoto slovenske zgodovine. In tu pridemo na tisto, kar je prof. Zwitter prej povedal. Kermavner je trdil, da je bila od oktobra 1917 naprej edina možna revolucionarna rešitev slovenskega in jugoslovanskega vprašanja samo v odločitvi za splošno socialistično revolucijo v srednji Evropi in le na ta način je bilo mogoče doseči tudi rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja. Medtem naj bi bila vsaka odločitev za Jugoslavijo, za združitev Slovencev v jugoslovanski državi, že sama po sebi meščanska in kontrarevolucionarna odločitev. To je bilo njegovo stališče o tem. Takrat sva na dolgo razpravljala predvsem o tem, kaj pomeni za historika zgodovinska resničnost in kaj pomeni različna koncepcija, ki je lahko zelo osamljena ipd., ampak on je pri svojem mnenju ostal. V tržaškem problemu imamo dejansko samo na tržaški problem omejeno, ampak v bistvu isto koncepcijo. Mislim, da se on ni nezavestno odlo-

čil za publikacijo Tumovih pisem. Prišel je k meni in rekel, ti poznaš vso literaturo, ki je napisana o tem. Jaz sem takrat do leta 1918 predaval in sem v glavnem res vse prebral, kar je izšlo za slovensko zgodovino do leta 1918. Rekel je, ne poznaš pa podlage, na kateri sloni moje znanje o slovenski politiki v tem času. Ko sem pripravil Tumove spomine, sem izpisal celotno njegovo korespondenco in moje sodbe o položaju in politiki Slovencev med prvo svetovno vojno slone v največji meri na ekscerptih, ki sem jih takrat naredil. S publikacijo Tumove korespondence bi pravzaprav moral dati račun ne samo o delu, ampak o celotni problematiki, ki se v tej knjigi pojavlja tako ali drugače, korigirano ali nekorrigirano. Mislim, da je zelo opravičena želja tov. Britovška, da bi ta korespondenca nekoč s primernim komentarjem zagledala beli dan kot eden od poglavitnih virov za naše poznavanje slovenskega političnega življenja v času med prvo svetovno vojno. Načrt, ki ga je akademija postavila, da bi tov. Kermavner to korespondenco objavil, je v resnici prav pod perspektivo vseh teh mogočih diskusij o koncepciji slovenske zgodovine. Moramo reči, da bi bila to pomembna objava o eni izmed dob, ki je bila za nas zelo pomembna. Tudi z našega današnjega stališča, ko smo doživeli v Jugoslaviji socialistično revolucijo, ki je v sosednjih državah na zahodu in na severu niso, postaja ta problem še bolj aktualen in bi bilo v resnici želeli, če bi institut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti za to publikacijo čimprej poskrbel.

France Klopčič: Zoper revizijo Kardeljevih pogledov na zgodovino slovenskega naroda

Ko sem sprejel od vdove Dušana Kermavnerja tipkopis z vsebino, o kateri zdaj razpravljamo, sem ga seveda prebral in videl, da je v glavnem končan. Vzel sem ga, ga začel z roko prepisovati, kar je bilo najprej natipkanega in nato s svinčnikom in črnilom popravljenega. Šele potem sem ga dal prepisati na čisto. Tako sem pri večkratnem branju prenikal v miselnost in v metode našega zgodovinarja.

V glavnem se z njegovimi nazori strinjam.

Pri branju knjige sem pogršel nekatere temeljne stvari. Manjka namreč osnovna družbena in razredna analiza takratnega časa. To je prvo. Drugič, pisec veliko govori o nacionalnem vprašanju, napada zlasti politiko slovenskega meščanstva tako v osrednji Sloveniji kot v Trstu in daje zanimive zaključke k posameznim pojavom, vendar ni nikjer razprostrl poglavitnih načelnosti v nacionalnem vprašanju. Zaradi tega se lahko marsikdo pri branju in študiju te knjige zaloti ob domnevi, da ni vse jasno pri D. Kermavnerju. Tako je govoril tov. Pleterski, povsem upravičeno. Mislim, avtorja je polemična vročica do knjige tov. Milice Kacin-Wohinzeve orientirala predvsem na odgovore oziroma zavračanja napačnih analiz, napačnih pogledov. S tem je eo ipso že povedal svoje stališče, ki ga sicer ni formuliral v načelnih ugotovitvah ali v zaključkih.

Ko sem na primer bral odstavek o dvocentrizmu slovenskega naroda, sem se vprašal, zakaj D. Kermavner tukaj ni poudaril ene izmed osnov nacionalnega programa Slovencev iz preteklosti, to je zahtevo po zedinjeni Sloveniji. Če bi D. Kermavner to knjigo sam do konca pripravil za tisk, bi verjetno še marsikaj dodal, kar meni kot uredniku ni dovoljeno. Vemo, in o tem pišem v spremni besedi, da v knjigi ni poglavja, kako so prav slovenski primorski komunisti zaradi pravilnega odnosa do nacionalnih zadev — imenoval sem zasluge Vladimira Martelanca iz Trsta — pomagali sebi in italijanskim komunistom, da zavzamejo pravilna, utemeljena stališča v nacionalnih zadevah.

Če bi bil Kermavner tukaj, bi marsikaj odgovoril na vrsto faktografskih pripomb, ki so bile omenjene, in na druge opombe. Ne mislim zagovarjati njegove posamezne faktografske spodrsaljaje, ki jih je naštel Milica Kacin-Wohinz, kakor je priznala tudi nekaj svojih. V diskusiji se želim omejiti na probleme, ki jih knjiga in naša diskusija danes odpirata ali znova poudarjata.

Zelo interesantno je bilo slišati tov. Zwittera, ki je rekel, da je bilo romanje v Benetke napaka. Imamo tudi zanimivo izjavo Ivana Hribarja iz leta 1929, ko je pisal Henrikumu Tumi o svojem ogorčenju, ko so se Slovenci tako daleč spozabili, da so se udeležili klicanja Lahov v Trst ob propadanju Avstrije; to je bila velika taktična napaka. Prav v srce me je speklo, ko sem to novico zvedel, — pravi Hribar. — Vsaka druga rešitev bi bila takrat umestnejša, ker bi bila Italijanom vsaj nekoliko grenila njihov apetit po slovenski zemlji. Tudi delavska republika!

Ako je eden prvakov liberalnega tabora na Slovenskem leta 1929 ocenil položaj v Trstu s tega stališča, se je pač čuditi, da nekateri zgodovinarji danes tega nikakor ne morejo priznati ali pa priznavajo samo na pol. Ko je tov. Zwitter priznal, da je bilo romanje napačno, je takoj dodal, da Dušan Kermavner precenjuje delegacijo v Benetke, češ da je šlo le za nekaj dni razlike pri vojaški zasedbi Trsta: če ne bi prišli Italijani po morju, bi prišli po kopnem. Menim, da stvar ni v vojaških terminih. Stvar je v nacionalni politiki slovenskega življa v Trstu. Stvar je perspektive, kako se obnašati do antante in do Italije. S tega stališča, s stališča nacionalne politike je treba presoјati romanje v Benetke. Kar premislimo, kaj bi bilo, če bi se nekaj podobnega zgodilo leta 1941. Osvobodilna fronta, ki je nastajala takrat, je imela svoja stališča. Ban Natlačen je imel drugačna stališča o okupaciji Ljubljane in Slovenije. Ne moremo soditi samo po tistem, da se je izvršilo vojaško nasilje, ampak moramo presoјati tudi, kakšno politiko so politični faktorji takrat izvajali in hoteli uresničevati.

Mislim, da je pglavilna stvar — der springende Punkt — vse naše diskusije o tej knjigi, to se pravi najbolj občutljiva zadeva in ločnica duhov, ravno vprašanje, ali je bila mogoča jeseni 1918 delavska republika v Trstu, to je socialistični prevrat. Milica Kacin-Wohinz je danes rekla, da bi moral D. Dermavner dati nove dokaze o možnosti delavske revolucije. Smešno! Še nikoli ni noben administrativni in državni aparat imel v svojem arhivu dokumente ali vire, ki bi govorili, da je mogoča delavska revolucija. Da bi dobili odgovor na to vprašanje, je treba globlje poseči; treba je analizirati razrede in celo družbo. A družba je bila tedaj v kritičnem stanju. Razkroj starega reda je bil tako globok in obsežen, oblast in stara avtoriteta tako pri tleh, da je bil socialistični prevrat mogoč. Če do njega ni prišlo, gre iskati vzroke v pomanjkanju organizirane revolucionarne stranke, to je subjektivnega dejavnika. Toda v masi ljudstva so težnje po socialističnem prevratu obstajale in tudi pri delu vojaštva. Poznamo zavest o takšni nuji pri Henrikumu Tumi. Toda tega je bilo premalo in socialistični prevrat je izostal. Iskati vire, dokumente pri buržoaziji za njeno zavest o koncu, to je kajpak absurdno pričakovanje. Je pa zelo interesanten detalj, ki ga najdemo v knjigi Milice Kacin-Wohinz. Cesarski namestnik Trsta je ukazal straži, če bi jo uporniki napadli, naj lepo odda puške; to je pomenilo, ne dajte nobenega odpora. Ako je tako mislil predstavnik zadnje avstro-ogrske oblasti, a tako ni mislil, ker bi bil bedak, se je dobro zavedal, v kakšnem stanju je bila takrat družba, namreč v revolucionarnem vrenju, ki se je potem še stopnjevalo.

Dušan Kermavner ne podcenjuje dokumentarnih virov. Mislim, da je večino svoje polemike baziral na dokumentih in virih, ki jih je uporabila Milica Kacin-Wohinz in ji je celo v dveh primerih dal priznanje, da je s takimi viri prišla na dan. Toda vire uporablja drugače, jih ocenjuje drugače. Tu je razmejitvena točka: kako gledaš na dogodke v

preteklosti, s kakšnega zornega kota. Kermavner jih je gledal s stališča takratne situacije, takratnih razrednih razmerij in možnosti, ki so tedaj obstajale, medtem ko očita naši avtorici, katere knjiga je pač predmet njegove polemike, da je dogodke na Primorskem leta 1918—1919 gledala s stališča, kako bi se že takrat moralo zgoditi, kar se je v letih 1941—1945. Tu se je treba odločiti! Mislim, da bi bil že čas za jasnost. Nimamo malo razlag te dobe. Navedel bi, kar piše Edvard Kardelj v knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja":

"Primorski Slovenci so po prevratu zavzeli analogno stališče kakor Slovenci v Jugoslaviji. Val slepega in v danih pogojih objektivno reakcionarnega nacionalizma je ob zloemu črnožolte monarhije potegnil za seboj domala vse slovenske stranke v Primorju, tja do velikega dela socialnih demokratov. Tem nacionalističnim vrhovom so bile seveda socialne zahteve, ki so jih postavljale slovenske ljudske množice, nevarne ali pa tuje, zato tudi niso našle skupnega jezika z ljudstvom, katerega — to je pri tov. Kardelju važno — revolucionarna akcija bi se tedaj edina lahko z večjim ali manjšim uspehom uprla prodoru italijanskega imperializma" (II. izdaja, str. 333; III. izdaja, str. 428).

Nekateri zgodovinarji ne sprejemajo takšne Kardeljeve ocene, vendar tega odkrito ne povedo. Naj polemizirajo, če so drugačnega mnenja, ne pa da slepo uveljavljajo, kot pravi Kermavner, poglede slaviteljev slovenskega meščanstva. Poznamo še eno bistveno oceno Edvarda Kardelja o tej dobi, namreč da je slovensko meščanstvo leta 1918 pripravilo slovenskemu narodu katastrofo (II. izdaja, str. XXVI).

Kadar tov. Zwitter govori o Tumi, a govori zmotno, moram tega najbolj prenikavega slovenskega politika, ki je naredil razvoj od liberalca do socialdemokrata in potem do komunista, braniti, ne apriorno, ampak zato, ker po vseh Tumovih dejanjih, po njegovih spisih in pismih, pomeni res svetlo zvezdo na Slovenskem, na političnem področju, še posebej v idejno-politični zgodovini Slovencev. Kjerkoli ga opazujete, se ga dotaknete, Tuma orje ledino in izgovarja stališča, ki so v skladu s stališči tako Marxa kakor Lenina. O tem sem pisal že v razpravi o avstromarksizmu in tega ne bom ponavljal.

Tov. Zwitter pravi: Tuma je bil med prvo svetovno vojno avstromarksist v smislu, da je treba ohraniti avstroogrsko-monarhijo kot velik teritorij. Kako je s tem?

Poznamo izjavo Henrika Tume iz leta 1914, v zadnji oktobrski številki "Naših zapis-kov". Tam odkrito govori, da bo potrebna druga, se pravi drugačna internacionala, ne takšna, ki je bila dotlej. Govori, da se je že pokazalo, kako je vsak anacionalizem ali antinacionalizem neupravičen in da bodo prišle do veljave vse avtonomne zahteve narodov. Več kot "avtonomne" v tistem času ni mogel reči, saj je obstajala vojna cenzura. Že to, da je bil proti anacionalizmu, da je nastopil proti antinacionalizmu, da bodo avtonomne pravice narodov prišle do veljave, je s tem avstroogrski okvir preko-račil. Če potem pomislimo na socialistični prevrat v Trstu, kar je zagovarjal Tuma, tega ne moremo imeti za detalj avstroogrške monarhije. To je popolnoma druga koncepcija. Nikar ga ne imejmo za omejenega človeka, ki da je mislil samo na Avstro-Ogrsko! Iz njegovega kroga je bil Albin Prepeluh; ta je še prej kot Tuma govoril o koncu Avstrije: če se ne bo popravila, je pisal, bo Avstrije konec. Vemo nadalje, da je pred Prepeluhom govoril Etbin Kristan o Avstriji: Če se ne bo reorganizirala v federacijo, bo propadla. To so slovenski socialdemokrati govorili odkrito in s tem so bili socialdemokrati levega krila, ne pa socialdemokrati ali avstromarksisti desnega krila. Zamerim tov. Zwitteru, da ne razlikuje razne struje v avstromarksizmu. Eno je Karel Renner, drugo je Otto Bauer. Zadnji je bil dosleden borec zoper fašizem, je emigriral in umrl v Parizu. Karel Renner pa se je umaknil z Dunaja in pozval delavstvo, naj glasuje za priključitev Avstrije Hitlerjevemu rajhu. Mirno je živel v svoji vili na deželi in ko je bilo leta 1945 konec

rajha, je postal prezident avstrijske republike. Takšni so prekopicivalci v politični zgodovini.

Tuma ni bil avstromarksist, bil je levi socialist in pozneje komunist. Mislim, da ga ne moremo tolmačiti kot avstromarksista. Bil je pristaš socialne demokracije in sicer njenega levega krila, tistega ki je ustvarilo brnski nacionalni program 1899. Ta program je bil najbolj radikalen, hkrati enoten za vso socialdemokracijo in zavedno delavstvo Avstrije. Bil je takrat najnaprednejši, kakor so priznali celo meščani. Sprejel ga je Ivan Cankar in razvil.

Vračam se k začetku diskusije. Če torej knjiga Dušana Kermavnerja ni zajela vseh vprašanj, bi opozoril na dve njegovi deli zadnjih let. Prvič je treba brati dano knjigo hkrati z razpravo D. Kermavnerja v "Jugoslovenskom istoriskom časopisu", objavljeno leto pred smrtjo, kjer avtor oponira Dragoslavu Jankoviću in Ekmečiću prav glede slovenskega Primorja. Tam boste našli, kar pogrešamo v tej knjigi, stališča do nacionalnega vprašanja primorskih Slovencev in Slovencev sploh. Kermavner očita Pašiću in srbski buržoaziji, da sta Slovensko primorje vrgla skozi okno, še preden se je vojna rešila.

Drugo delo je Kermavnerjeva kritika uvoda za načrtovano novo, razširjeno zgodovino Komunistične partije Jugoslavije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije. Uvod je napisal Dragoslav Janković, rektor beograjske univerze. To je bilo leta 1974. Projekt uvoda je D. Kermavner dobil od redakcije iz Beograda, da dá svoje mnenje. Projekt so poslali tudi Mirjani Gross v Zagreb. Kermavner je napisal uničujočo kritiko. Prebral sem jo. Dušan Kermavner mi je dal tudi kopijo svoje kritike, kakor tudi kopijo kritike Mirjane Gross, enako odklonilne. Ta mesec sem kopijo Dušanovega kritičnega spisa proti Jankoviću oddal zgodovinskemu arhivu CK, da se lahko vsak zgodovinar seznaní s tem delom. Kermavner nastopa zelo vehementno proti srbskocentripetalni miselnosti pri pristopu k zgodovini delavskega in komunističnega gibanja. To miselnost omenjam v svoji kritiki osnutka Zgodovine revolucionarnega mladinskega gibanja, ki je zdaj na pre-sji.

Pri vsem tem ne morem, da ne bi povedal še ene svoje misli. Na tihem se revidirajo Kardeljevi pogledi na zgodovino slovenskega naroda po njegovi knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja". Mislim, da trdovratno zanikanje, da bi bil leta 1918 možen socialistični prevrat v Trstu in sicer z revolucionarno akcijo množic, nasprotuje Kardeljevim pogledom.

Mislim nadalje, da je v zmoti Dušan Nečak, ki je v "Naših razgledih" objavil kar dobro recenzijo na knjigo Ernesta Turka o dobrovoljcih in mimogrede izrekel napačno trditev, da je za nacionalno osvoboditev pogoj v socialni in ekonomski osvoboditvi. Ta trditev ni upravičena, zgodovinsko se je z dejstvi ne dá podpreti. Dovolj je, če vzamemo Poljsko leta 1918, Češko leta 1918. Poljaki so po več kot stoletnem suženjstvu uspeli zediniti vsa poljska ozemlja, ki so jih bile razdelile med seboj Rusija, Prusija in Avstrija, ter je ustvarila suvereno nacionalno državo. Čehi so storili podobno. Socialnega in ekonomskega osvobajanja pri tem ni bilo. E. Kardelj pravi: "Narodno vprašanje se v tem razdobju neogibno povezuje z vprašanjem socialistične revolucije in razvoja socialističnih sil sploh. To ne pomeni, da je v sedanjih pogojih nacionalno vprašanje rešljivo izključno s proletarsko revolucijo. Očitno je, da je nacionalno vprašanje ... mogoče rešiti tudi brez globljih družbenih sprememb, o čemer nam govori tudi praksa antikolonialističnih gibanj" (II. izdaja, str. 332; III. izdaja, str. 427).

Ne vem, ali je tov. Nečak mislil oponirati tov. Kardelju; morda je imel dober namen, toda znana je resnica, da je pot v pekel tlakovana z dobrimi nameni.

Objektivno vzeto, naštete izjave zanikujejo veliko bogastvo, ki ga imamo v Kardeljevi knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja".

Začudilo me je, ko je tov. Milica Kacin-Wohinz rekla na sestanku zgodovinskega društva, da je bilo mogoče leta 1918 bojevati se z vojaško silo proti nemški Avstriji za severno mejo, ni bilo pa mogoče misliti kaj takega o obrambi zahodnih meja proti zmagoviti antanti. (O italijanski vojski in njeni zmagovitosti bodimo sploh previdni.) Zgodovinar ne more reči preprosto: ker ni bilo nobenega odpora na zahodni meji, odpor ni bil mogoč. (Tipičen pozitivizem!) Upoštevati mora vse težnje, primerjati podobne pojave. Tako se lahko spomnimo, da smo Slovenci leta 1941 skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi šli v oboroženo vstajo proti rajhu in Italiji in drugim fašističnim okupatorjem, ko je nemški rajh bil na vrhuncu svoje vojaške, politične in materialne moči in je pred sabo gnal proti Moskvi in Leningradu eno najmočnejših kopenskih vojsk — Rdečo armado. In vendar so šli naši narodi — edin primer v Evropi — v oboroženo vstajo. Prav dobro se zavedam, da so razlike v času in silah. Ampak rajh je bil 1941 neprimerno močnejši od zmagovite antante ali italijanske vojske leta 1918. Mislim, da je bil leta 1918 mogoč tudi vojaški odpor, čeprav je moja osnovna misel, v skladu z nujnim zaključkom iz tistega družbenega stanja, da je bil izhod v socialistični revoluciji.

Imam nekaj predlogov. Prvič, marksistični center naj se zavzame za revalorizacijo Kardeljevih pogledov na slovensko zgodovino po knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja". To naj bi bila ena osrednjih nalog marksističnega centra, prav tako naših univerz.

Drugič, natisniti čimprej izbrane spise Borisa Ziherla in Dušana Kermavnerja, ki se nanašajo na slovensko zgodovino.

Tretjič, organizirati za zgodovinarje novejših dobe posebne tečaje za izpopolnitev znanja na temelju pogledov imenovanih treh naših teoretikov, na podlagi marksizma.

Četrto, na znanstven način, argumentirano, načelno reagirati na vsak nacionalistični nastop v našem zgodovinopisju.

Petič, javno razpisati visoko nagrado za najboljšo monografijo o politiki nacionalne katastrofe, ki jo je vodilo slovensko meščanstvo v letih 1918—1919.

To so moje želje.

Kar se tiče tona, se zavedajmo, da odločilna ocena velja vsebini. Tov. Milica Kacin-Wohinz je po nepotrebnem zamerila ton Dušanu Kermavnerju, kajti ostrina polemike pri njem prav pri zadnjem njegovem zdaj objavljenem spisu ne prevladuje; Kermavner je zelo obziren do avtorice in ji tudi priznava, kar je storila pozitivnega in na podlagi njenih podatkov, ki jim dodaja svoja odkritja, gradi marsikakšno svojo trditev in ugotovitev.

Karel Šiškovič: Poseg v razpravo o Kermavnerjevi knjigi "Temeljni problemi primorske politične zgodovine"

Tekst, o katerem razpravljamo, je vreden pozornosti, ker se ob njem postavlja vprašanje različnih interpretacij preteklih dogajanj. Zato poudarjam, da gre tudi v mojem primeru za subjektivno interpretacijo, ki jo gre soočati z drugimi, drugačnimi mnenji.

Pri vsej zadevi se mi zdi, da gre bolj za politično kot za strokovno interpretacijo dogodkov, predvsem v knjigi D. Kermavnerja. Ker ne verjamem v možnost popolne objektivnosti, še najmanj v nepristranost analiziranja zgodovinskih dogodkov, menim, da gre v primeru teksta D. Kermavnerja, njegove analize dogodkov, njegovega gledanja na nekatere osebnosti iz preteklosti in na knjigo M. Kacin-Wohinčeve za politično obarvano

interpretacijo, za obračunavanje z nekaterimi interpretacijami in za privilegiranja drugih. To velja tudi za izvajanje F. Klopčiča.

Pri tem bi se trenutek pomudil pri tonu politične polemike, ki preveva obravnavani tekst in stališča sedanjega "mentorja" tega teksta, tov. F. Klopčiča. Že zdavnaj se je v italijanskem znanstvenem in političnem svetu, zlasti celo v vrstah KPI, zaključila dolgotrajna polemika o vsebini in obliki. Zaključki razprave so pokazali, da je oblika sestavni del vsebine in obratno. Zlasti v KPI so prišli do zaključka, da mora biti oblika "človeška", prepričljiva in predvsem spoštljiva, ker je nemogoče prepričati sogovornika z etiketiranjem in z apriorističnimi tezami. Ker mi je aprioristično etiketiranje tuje, sem pri branju Kermavnerjevega teksta in poslušanju Klopčičevega uvoda dobil vtis, da ne gre za analizo nekaterih dogodkov preteklosti, marveč za *politično obračunavanje* z nekaterimi osebnostmi preteklosti in nekaterimi zgodovinopisci sedanjosti. Zaradi vtisa, ki ga vzbujata ton in oblika pisanja D. Kermavnerja v obravnavanem tekstu, se verjetno vrednost vsebine zmanjšuje, saj prihaja do izraza relativna togost Kermavnerjeve interpretacije — poudarjam interpretacije — in se poraja vtis, da se ima za edinega pravovernega interpretatorja preteklosti.

Zato pogrešam tako pri avtorju teksta kot pri njegovem "mentorju" določeno skromnost, ki naj bi vnaprej opozorila, da gre za osebno, subjektivno interpretacijo dogodkov, ki naj se sooča z drugimi interpretacijami.

Vznemirilo me je, da je F. Klopčič v svojem zapisu na koncu teksta ponovno poudaril misel D. Kermavnerja (str. 122): ... "prispevam nekaj bistvenega k poglobljenemu gledanju na temeljne probleme primorske politične zgodovine, me prav nič ne moti hlad, ki bo gotovo zavel v narodnjaško usmerjeni zgodovinopisni in drugi politični javnosti do mojega enakopravnega razpravljanja o drugem slovenskem delavsko revolucionarnem taboru". Tako avtor kot njegov "mentor" bi bila morala dodati k temu stavku še nekaj, kar bi bilo verjetno popolnejše. Ne gre le za "hlad" narodnjaško usmerjene zgodovinopisne in druge politične javnosti (kakšne politične javnosti?), marveč tudi za hlad in pravico do kritičnosti tiste veje marksistov, ki se ne zadovoljujejo več z zapisanimi dogmami in shemami in stalno iščejo, da bi bolje osvetlili sedanost in preteklost, postavljajoč v dvom celo tiste "resnice", ki so veljale za imobilne, večne in pravoverne. V tem smislu odklanjam omenjene epitete, ki naj bi pomenili: če se z nama ne strinjaš, si "narodnjaško" usmerjen in to v slabem smislu besede.

Mislím, da gre, kot sem že na začetku poudaril, za interpretacijo D. Kermavnerja in F. Klopčiča glede nekaterih aspektov tržaške, ne pa primorske zgodovine (če hočemo biti precizni). Da je D. Kermavner skušal ponovno osvetliti nekatere zgodovinske pojave v Trstu, jih analizirati v luči nekaterih novih podatkov in se spopasti z drugimi interpretacijami, mu štejem v veliko zaslugo. Vendar ni rečeno, da je ta njegova interpretacija res nova. Morda je "nova" za nekatere kroge slovenskih zgodovinopiscev, nova ni zame, ker sem se, odkar sem v Trstu (od januarja 1945), stalno z njo soočal v vrstah tržaškega in italijanskega delavskega gibanja, ki je v tem delno padlo pod vpliv italijanskega buržoaznega zgodovinopisja in se po drugi strani krčevito drži nekaterih shem in mitov. Dejansko smo se glede dogodkov pred in po prvi svetovni vojni v Trstu soočali z negativnim dejstvom, da je del zgodovinopisja skušal opravičiti določene politične akte. Do nedavnega smo imeli tri interpretacije dogodkov: buržoazno italijansko, ki je stalno skušala dobiti argumente za opravičevanje italijanske nacionalistične in imperialistične politike; delavsko "internacionalistično", ki je vedno postavljala na isto raven italijanski in slovenski nacionalizem ter si ni nikoli postavila vprašanja, katera od obeh nacionalnosti je najbolj ogrožena in kakšno taktiko bi bilo zato moralo delavsko gibanje ubrati do slabotnejše buržoazije najbolj ogrožene nacionalnosti; slovensko "narodnjaško", ki je v

svojem bistvu, tudi zaradi določenih napak delavskega gibanja v Trstu, enačila delavsko in italijansko buržoazno interpretacijo. Šele po tej vojni se je tako na slovenski kot na italijanski strani začela pojavljati četrta interpretacija, ki si z veliko muko utira pot, tj. interpretacija na podlagi zavračanja dogm in shematizmov in ponovnega preverjanja interpretacij in dogodkov, da bi se čimbolje spoznala preteklost.

Po mojem je "nova" analiza, ki jo podaja D. Kermavner o dogodkih v Trstu po prvi svetovni vojni, le ponavljanje tez nekaterih političnih akterjev in zgodovino piscev pod vplivom italijanskega dela delavskega gibanja, saj ponavlja enačenje italijanske in slovenske buržoazije in njune vloge in povzdiguje zveličavnost nekaterih osebnosti tržaškega delavskega gibanja.

Predvsem me v knjigi D. Kermavnerja moti dejstvo, da upošteva v letih 1918 in 1919 le revolucionarno alternativo, ki naj bi bila v bistvu nepovezana z ostalim dogajanjem okrog Trsta. Po mojem je šlo v tistih letih (vsaj delno 1919) za več alternativ: priključitev k Italiji (najmočnejša alternativa, ker ne smemo nikoli pozabiti, da je bila Italija zmagovalka in zaveznica zmagovitega imperialističnega bloka); priključitev k Jugoslaviji (šibka alternativa, čeprav je bila tudi Srbija zmagovalka, vendar se je postavljala v sklop nove države SHS, ki so jo sestavljali tudi deli, ki so — hočeš nočeš — aktivno sodelovali proti antantnim silam v okviru Avstroogrske); revolucija pred izvedbo, vendar z gotovostjo zasedbe po italijanskih četah; revolucija v okviru revolucionarnega vrenja v nastajajoči državi SHS, vsaj v tistem delu Primorske in Istre, kjer so množice gledale na SHS kot na svojo "narodno" državo. V drugi polovici 1919 in pozneje ni bilo več alternativ, ker ne bi bilo mogoče odpraviti italijanske zasedbe, pozneje italijanske suverenitete (po Rapallu). Zato se je abstraktno ponujala revolucionarna alternativa edinole v sklopu italijanske revolucije. Povsem brezpomembno je danes misliti, da bi se bila lahko revolucija omejila na Trst, ki je že bil pod Italijo, saj bi takšen način gledanja privedel v domeno pobožnih želja in utopije.

Zato me neprijetno preseneča dejstvo, da se pri interpretaciji D. Kermavnerja izpušča vsakršna misel o možnem povezovanju revolucionarnega vrenja na Primorskem z revolucionarnim vrenjem v Jugoslaviji. To je dejansko na liniji trdnega prepričanja nekaterih političnih akterjev in nekaterih marksistično usmerjenih zgodovino piscev italijanske narodnosti, ki že vnaprej izključujejo kot nesmiselno in nestvarno vsakršno možnost priključitve k tedanji Jugoslaviji, češ da je bila "monarhistična" (kakor da Italija ne bi bila monarhistična), in si ne postavljajo vprašanja, ali je bila možna revolucionarna pot v sklopu jugoslovanskih revolucionarnih gibanj. Dejansko je ta teza še vedno živa, ker pri teh piscih prevladuje mnenje, da je bila revolucija v tedanjem času možna edinole v Italiji ali kvečjemu na območju "delavskega" Trsta. V to logiko sklepanja se je po mojem uvrstil tudi D. Kermavner.

Pri tem je moč občutiti pri njegovem pisanju in analiziranju preveč enostransko, rekel bi "idejno" enačenje dveh buržoazij in dveh nacionalizmov. Njegov tekst je dejansko ena sama obtožba proti slovenski buržoaziji v Trstu in na Primorskem in proti socialno demokratskim reformistom slovenske narodnosti, ki so šli "na limanice" slovenski buržoaziji. Ta način gledanja na vlogo slovenske buržoazije in reformistične socialne demokrate je po mojem preveč shematičen: ne izhaja iz globlje analize specifične teže obeh buržoazij, obeh nacionalizmov. Italijanska je vendarle predstavljala imperialistično državo, zmagovito v vojni, z imperialističnimi apetiti. Italijanska buržoazija v Trstu je imela v svojih rokah vse vzvode oblasti. Slovenska buržoazija je bila šele v rasti in se je v zadnjih dvajsetih letih pred svetovno vojno soočala z vsakovrstnimi ovirami, diskriminacijami gospodarskega, družbenega, političnega in kulturnega značaja, kar je privedlo do tega, da jo je italijanska buržoazija takoj po vojni izbrisala kot gospodarsko in delno

politično moč najprej v dobi vojaške zasedbe, nato še v fašističnem obdobju. Zato se je tudi tedaj postavljalo vprašanje: katera buržoazija je najbolj nevarna, katera buržoazija je objektivno, kljub svojemu protidelavskemu bistvu "objektiven zaveznik" delavskega gibanja, kateri nacionalizem je treba tolči in katerega preusmeriti v naprednejše tokove subjektivnega in objektivnega značaja? Na to vprašanje je tržaško in italijansko delavsko gibanje žal odgovorilo s shematizmom: boj proti vsakemu nacionalizmu, oziroma slovenski revolucionar je dolžan najprej obračunati z lastnim nacionalizmom, italijanski z lastnim, kar je privedlo do tega, da je delavsko gibanje objektivno pomagalo italijanski buržoaziji, da odpravi svojega konkurenta slovenske narodnosti, in si je odvzelo možnost močnega zaveznika v boju proti italijanski imperialistični buržoaziji.

Mislím, da je D. Kermavner v svoji knjigi zagrešil isto napako. To napako nadaljuje F. Klopčič.

Ob tej napaki je D. Kermavner zagrešil še drugo. V svojem napetem napadu na slovensko meščanstvo, na t.i. "narodnjaško" zgodovinopisje, na reformistični del socialne demokracije je izpustil iz svoje analize dejavnik, ki ga ne bi bil smel prezreti, ker je postal v določenem trenutku dominanten in je sebi podvrgel vse druge elemente, tj. fašistično gibanje. Fašizem je bil ob svojem nastanku urbano gibanje edino v Trstu, drugje je nastal kot agrarna reakcija proti revolucionarnemu vrenju poljedelskih delavcev in se je šele pozneje preselil v italijanska mesta. Fašistično gibanje v Trstu je kot nadaljevanje italijanskega nacionalističnega gibanja v mestu postalo udarna sila tržaške italijanske buržoazije in ne slovensko-italijanske buržoazije. Pozabiti na to dejstvo pomeni izkrivljati sliko tedanjega časa in pozabiti, da je bilo fašistično gibanje v Trstu in pozneje na Primorskem in v Istri udarna sila proti delavskemu gibanju in slovenski ter hrvaški narodnosti kot *celoti*. In "à la guerre comme à la guerre" slovenska buržoazija kakršnegakoli odenka, četudi je "strašno" napadala delavsko gibanje, je bila objektivni zaveznik delavskega gibanja. Ne trdim, da bi bili morali tedanji revolucionarji to upoštevati. Vendar po tolikih letih lahko trdim, da je bilo tedanje vodstvo revolucionarnega gibanja slepo v tem pogledu in zato je po mojem slep tudi D. Kermavner, če danes po 50 in več letih trdi isto, kar so trdili tedanji revolucionarji, (najprej levi socialisti, nato komunisti). "Revidirati" zgodovinsko interpretacijo ne pomeni govoriti "ex post factum", marveč odkrivati napake, ki so verjetno otežile pot revolucionarnega gibanja. "Revidirati" zgodovinsko interpretacijo s tem, da daješ prav tedanjim napakam, pomeni deterministično gledati na dogodke, jih idealizirati in politično "briniti" pred drugimi interpretacijami vsakršen korak revolucionarnega gibanja, kar mu prav gotovo ne koristi.

D. Kermavner se v svojem tekstu stalno bavi z mislijo, da je bilo v Trstu v tedanjih povojnih časih zelo močno revolucionarno gibanje, ki bi bilo lahko izvedlo revolucijo. Svoje trditve ne uokvirja v širšo panoramo, ki bi resnično odražala pravo sliko stanja. Revolucionarnost tržaških množic oziroma delovnih množic (ne le delavskih) je prihajala do izraza ob zlomu habsburške monarhije. Te revolucionarnosti sta se prav gotovo prestrašili tako italijanska kot slovenska buržoazija. Čeprav nam D. Kermavner ne podaja konfiguracije objektivnih "revolucionarnih" pogojev, naj mu verjamemo na besedo, da je bilo revolucionarno vrenje na vrhuncu in da bi lahko izvedlo določene spremembe. Vendar D. Kermavner ne upošteva, da so bili organizirani oddelki delavskega gibanja (socialni demokratje) deljeni na slovenski in italijanski odred, znotraj treh pa še na desni, sredinski, levičarski in ultralevičarski odred, kar je prav gotovo oteževalo zadevo. Vendar mislim, da se predvsem prezira "zunanji dejavnik", ki je bil v tedanjem času odločilnega ali vsaj bistvenega značaja: zmagovita Italija z lastno zmagovito vojsko v zmagovitem imperialističnem bloku. Zato je brezpredmetna vsakršna diskusija o napaki slovenskih narodnjakov in socialnih demokratov, ki so šli v Benetke po "zavezniško"

vojsko, čeprav so dobro vedeli, da gre za italijansko vojsko. Pikolovsko govoriti o tej epizodi pomeni odvrniti in odvrniti pozornost od bistvenega položaja, v katerem se je nahajal Trst in v katerem so se odvijali tržaški dogodki z vso pisanostjo političnih sil.

Po drugi strani precenjevati revolucionarne dogodke v Trstu in njegovi bližini v septembrskih dneh 1920 pomeni napihniti možnosti določenega revolucionarnega vrenja, ne da bi se upoštevalo dejstvo, da je mesec dni prej po vsej Italiji propadla zasedba tovarn, ki jo je strla italijanska buržoazija z odločilno pomočjo svojega udarnega gibanja — fašizma. A. Gramsci je že v tedanjem trenutku ugotavljal, da je bila zasedba tovarn zadnji povojni revolucionarni krč in da je od tedaj dalje postalo jasno, kako se je pojavila na italijanskem obzorju tretja alternativa v obliki fašizma. Zato se je v okviru lastne skupine, ki je nato januarja 1921 ustanovila komunistično stranko — sekcijo internacionale, začel boriti proti A. Bordigi, ki tega ni razumel in je še vedno imel za sovražnika celoto italijanske buržoazije, namesto da bi v malomeščanskih in zmernejših meščanskih vrstah iskal zaveznike proti udarni moči najbolj konservativne buržoazije, ki je uporabljala fašizem.

Po mojem D. Kermavner precenjuje pomen septembrskih dogodkov v Trstu, ker ne izhaja iz objektivne analize tedanjih bojujočih se sil. Ne glede na to, kako je nastalo in kako se je zaključilo to revolucionarno dejanje v Trstu, lahko danes ugotovimo, da tedaj poleg subjektivnih ni bilo niti pravih objektivnih pogojev, saj je revolucija v Italiji že propadla na celi črti in se je dejansko začela doba drugačne bitke: ali bo antifašistični del buržoazije v Italiji zmožegal preprečiti fašistično diktaturo. Tu se je ponovno postavljalo vprašanje zavezništva: bo delavsko gibanje šlo prek svojih shematizmov in pomagalo antifašističnemu delu buržoazije ali ne. Vsi vemo, kako se je zadeva končala. In drugače se ni mogla končati v Trstu, saj je bil Trst že v okviru Italije. Vendar se je v Trstu odigravala poleg splošne tragedije še posebna: tragedija slovenske in hrvaške narodnosti.

Pri slovenski in hrvaški narodnosti v okviru Italije se je treba spraševati: ali ni revolucionarno gibanje s tem, da je odklanjalo, odbijalo in tolklo obstoječo slovensko in hrvaško buržoazijo in vse skupaj postavljalo edinole na razredno raven ter mehanično pojmovalo razrešitev nacionalnega vprašanja le po zmagi proletariata, slabilo svoje lastne pozicije in s tem pomagalo svoji lastni zadušitvi? To je vprašanje, ki si ga je treba zastaviti, saj so "sleparske" volitve 1924, tj. že v dobi Mussolinijeve vlade, kljub fašističnemu nasilju dokazale, da večji del slovenskih in hrvaških množic v t.i. Julijski krajini sledi "lipovi vejici", t.j. buržoaznim političnim formacijam. To se je zgodilo v veliko večji meri leta 1921, tj. v času, ki naj bi bil po mnenju D. Kermavnerja še vedno revolucionarno ploden. Najmanj, kar lahko trdimo je to, da revolucionarno gibanje poleg vseh drugih hib, ki jih je imelo, ni sklenilo zavezništva s kmečkimi množicami slovenske in hrvaške narodnosti. Slovenske in hrvaške množice so bile v svoji večini nacionalno zavedne in v proletarskem gibanju niso še našle odgovora na svoja narodna vprašanja, verjetno niti na svoja socialno-ekonomska vprašanja ne. Zato je zaman sklicevanje na revolucionarnost Trsta (kakšne kvalitete je bila ta revolucionarnost, bi bilo treba podrobneje preveriti), ko bi Trst celo v primeru pozitivnega izida morebitne revolucije postal Pariz junija 1848 in ne marca 1871. Vse prav: celo poraz revolucije pomeni nekaj v zgodovini napredka. Vendar: Trst oziroma njegove "revolucionarne" sile so bile poražene mnogo prej in septembrski dogodki so bili le zadnje dejanje neke tragedije. Pri tej tragediji je bilo delavsko gibanje osamljeno v samem Trstu in osamljeno v širšem deželnem okviru, ker se je naslanjalo samo na neko ozko in sektaško delavsko pojmovanje revolucionarnosti brez povezave z vsemi elementi, ki bi mu bili lahko odločilni zavezniki, med temi tudi nacionalno antiitalijansko gibanje.

V tem okviru ni odveč poudariti, da marsikdaj pozabljamo pretresati nekatera vpra-

šanja, ki se zdijo rešena enkrat za vselej in si jih nihče ne upa analizirati v njihovi abstraktni možnosti. Ne vem, zakaj večina napredno usmerjenih zgodovinarjev jemlje kot danost italijansko zasedbo Primorske in se negativno ali molče izogne vprašanju o možnosti boja za priključitev tedanje Primorske k tedanji Jugoslaviji. Čeprav je bila odločitev že jasna, ne bi smeli prezreti dejstva, si je večina Slovencev in Hrvatov v tedanji Julijski krajini želela priključitve h kakršnikoli Jugoslaviji kot "nacionalni" državi. Menim, da to ni bilo nič bolj reakcionarno kot želja Italijanov, da se združijo z lastno narodno državo. Iz poznejših dogodkov je razvidno, da del italijanskega revolucionarnega gibanja, ki je po "državni" logiki Kominterne "kontroliralo" tudi komuniste slovenske in hrvatske narodnosti, te želje ni razumel in da je bilo treba veliko naporov okrog tridesetega leta in še pozneje, da je prišel do spoznanja o nujnosti gesla po samoodločbi do odcepitve. Šele v tistem trenutku je revolucionarno gibanje med Slovenci in Hrvati postalo bolj množično in je združilo nacionalno z razrednim in s tem delno odpravilo shematična gledanja polpretekle dobe. Upoštevanje poznejših popravkov nas sili k spoznanju, da ne moremo naprtiti slovenski in hrvatski primorski buržoaziji in "oportunističnemu" delu revolucionarnega gibanja krivdo za poraz nekaterih revolucionarnih tendenc iz prve povojne dobe. Takšen način gledanja izkrivlja podobo resničnih dogodkov in zamegljuje pravo sliko o vseh krivcih, ker ni res, da je revolucionarno, kar se *proglša* za revolucionarno, temveč je revolucionarno to, kar privede do revolucionarnih dejanj in rezultatov.

V bistvu, ko sem vzel v roke tekst D. Kermavnerja, sem pričakoval veliko več. Sklicevati se na napake Golouha, Regenta, na pravovernost Martelanca ipd. ne daje prave podobe. Vzeti si za vzor nekega pisca in rezati do skrajnosti vse ostale ali tiste, ki nam niso simpatični, ni preveč "zgodovinsko", je edinole posthumno politično dejanje. Vzeti v roke knjigo M. Kacin Wohinčeve in jo po vsej sili hoteti postaviti na zatožno klop je prav tako politično dejanje. In zato me tekst D. Kermavnerja z nastopi F. Klopčiča ne prepričuje. Pričakoval sem sintezo, znašel sem se pred razčlenitvijo besed, pred stavki, iztrganimi iz konteksta, da bi se marsikdaj s kančkom hudobije skušale po vsej sili dokazati nasprotno tezo, ki zame niso nove, marveč se vlečejo z rdečo nitjo iz dobe pred prvo svetovno vojno do nekaterih sedanjih spominov nekaterih tržaških revolucionarjev: Ta rdeča nit je: slovenski nacionalizem je ravno tako nevaren kot italijanski, slovensko buržoazijo je treba ravno tako tolči kot italijansko, čeprav je slednja najmočnejša; le italijanske razmere so bile godne za revolucijo; nacionalistično je bilo težiti po priključitvi k tedanji Jugoslaviji, nacionalistično in protirevolucionarno je bilo, zahtevati posebno organizacijo narodnega značaja za Slovence in Hrvate; pravi internacionalizem je bil edinole v vrstah vsedržavnega italijanskega delavskega gibanja, ki je bilo "suvereno" nad vsem ozemljem, ki je pripadalo Italiji, kot je narekovala Kominternina, neupoštevajoč, da so verjetno nacionalne manjšine imele veliko skupnega tudi z revolucionarnimi oddelki matičnega naroda (to dejstvo je morala Kominternina priznati pozneje, ko so se Slovenci in Hrvatje pridružili oboroženemu boju jugoslovanskih narodov in narodnosti).

Nočem trditi, da se D. Kermavner drži te niti, vendar se mi zdi, da ni dovolj podrobno analiziral ravno te trditve zgodovinarja Italije in italijanskega delavskega gibanja, da bi prišel do zaključka, kako je pomanjkljivo valiti vse odgovornosti na določen del prebivalstva in kako je krivično obtoževati "narodnjaštva" zgodovinarjev, ki se skušajo otresti tako omenjenih "aksiomov" nekaterih italijanskih naprednih piscev kot resnično narodnjaškega in romantičnega gledanja na preteklost.

Vsekakor je vse, kar sem povedal, še vedno edinole moje osebno mišljenje, torej subjektivno. Mislim, da sem le skušal malo širše zajeti obravnavana vprašanja, ki jih je

sprožil — to je njegova zasluga — tekst D. Kermavnerja. V upanju, da nisem nobenega užalil in da nisem nobenemu nalepil kakršnekoli etikete, bi si želel veliko več takšnih razprav, da bi se vsi skupaj rešili nekaterih mitov, ki še vedno prevladujejo, ko pišemo ali obravnavamo zgodovino delavskega gibanja, marsikdaj iztrgano iz konteksta širšega družbenega, gospodarskega, političnega, kulturnega in nacionalnega dogajanja.

Stane Vilhar: Nekaj pripomb k diskusiji

Oster ton Kermavnerjeve knjige nas ne sme odvrniti od poglobljenega preučevanja razrednih in nacionalnih interesov in konfliktov.

Menim, da je tov. Šiškovič v svoji obsodbi tona, v katerem je napisana knjiga D. Kermavnerja, prestrog ter da ne drži njegova trditev, da so v Italiji v podobnih polemičnih spisih bolj zmerni in obzirni. Tudi v Italiji, kot se samo po sebi razume, znajo biti agresivni in celo strupeni. Primerov bi se lahko našlo brez števila.

Če je že govora o tonu, o stilu, tedaj nikakor ne gre pozabiti, da je D. Kermavner bil v svojih razpravljanih vedno borben, ognjevit, nepopustljiv v svojih stališčih, da se je redkokdaj zmotil in da je znal svojo zмотo tudi odkrito priznati.

Ta ton njegove razprave nikakor ne bi smel zavirati diskusije o problemih, ki jih v svoji knjigi obravnava. Saj gre vendar za važne stvari in če so morda nekatere njegove trditve netočne, se pač ost bodice obrne proti njemu samemu.

O njegovem delu bi dal nekaj kratkih pripomb.

Najprej, da v delih dr. M. Kacin-Wohinčeve in dr. D. Kermavnerja niso dovolj poudarjeni gospodarski in socialni problemi primorskega prebivalstva, iz katerih so nujno izhajale njegove politične usmeritve. To manjka, oziroma je le bežno nakazano. Neupoštevanje teh faktorjev pušča odprta vrata vsaki poljubni politični fantaziji.

D. Kermavner se ne spušča v razglabljanja o ekonomski situaciji, opozarja pa pogosto, da je treba pristopiti k analizam tedanjega splošnega stanja na Primorskem, izhajajoč iz razrednih stališč in upoštevajoč, da v obrambi narodnostnih pravic delavsko gibanje ni zaostajalo za narodnjaškim, meščanskim.

Vse premalo pozornosti je posvečeno pri nas tisti kontinuiteti italijanske politike, ki je pripeljala do okupacije in do aneksije Primorske in Istre k Italiji in ki je uživala veliko podporo tudi med italijanskimi množicami.

V zvezi s to podporo vzemimo za primer takšno osebnost kot je zgodovinar A. Tasca, stari socialist, član vodstva KPI od njene ustanovitve. Ta je sredi tridesetih let, po izključitvi iz KPI, napisal svoje znano delo o fašizmu, kjer pravi, da je Italija s prvo svetovno vojno dobila svojo dokončno mejo na vzhodu in s tem zaključila zgodovinski proces risorgimenta, boja za osvoboditev in zedinjenje Italije.

Italijanska aspiracija po meji, kot je bila zakoličena po prvi svetovni vojni, gre daleč nazaj v preteklost, najti jo je že leta 1830 pri Mazziniju, propagirali so jo v Italiji skozi celo stoletje. Obravnava o teh tradicionalnih italijanskih ekspanzionističnih ciljih je v naših zgodovinskih delih pomanjkljiva in tako je pravzaprav težko razumeti tisto skoraj splošno soglasje, ki je vladalo v Italiji v pogledu nekakšnih nespornih italijanskih pravic do tako imenovane Julijske krajine.

Opravka imamo tu z zgodovinskimi, a še aktualnimi problemi. Tov. Šiškovič je navedel nekaj novih misli iz "Zgodovine KPI", ki jo je nedavno objavil eden izmed vidnih članov vodstva KPI G. Amendola. Naj dodam, da je med temi navidezno novimi

mislimi tudi ta, da je po Kobaridu velika večina Italijanov zavestno sodelovala v končnem vojnem naporu in da je Italija prvič v zgodovini svojega zedinjevanja z zmago končala neko vojno ter da je šlo za dejstvo, ki bi ga bila morala KPI po 1. svetovni vojni oceniti v vsem njegovem globokem pomenu.

Danes smo pričé demokracij in nasilij v Trstu in volilne zmage Liste za Trst, ki druží razne bivše fašiste, neofašiste, šoviniste, avtonomiste raznih barv. Pri tem se budi spomin na leto 1919, ko je prav v Trstu prišlo do prvih fašističnih terorističnih akcij, ki so se potem razširile v notranjost Italije. V ozadju je seveda problem tržaškega zaledja, ki pa se danes konkretno postavlja v novih okoliščinah in pogojih, v duhu medsebojnega razumevanja in sodelovanja, kot ga predvidevajo Osimski sporazumi.

D. Kermavner se v svoji knjigi večkrat dotika vprašanja, ki si ga postavlja zgodovinarica Kacinova in sicer: "Kaj je gnalo slovenski proletarijat in slovenske kmete na Primorskem v socialistično gibanje?" Tov. Kacinova pravi, da na to vprašanje še danes nimamo zadovoljivega odgovora. To je dokaj čudno vprašanje. Zakaj pa se ji sploh vsiljuje? Pač zato, ker ne posveča dovolj pozornosti ekonomskemu in socialnemu aspektu situacije, v kateri se je slovensko delovno ljudstvo znašlo po italijanski okupaciji. Zgodovinarica sicer poskuša najti neko razlago, vendar ni niti sama z njo zadovoljna.

Mislim, da je v tem pogledu kritika D. Kermavnerja na mestu.

Delovni ljudje na Primorskem, ki so vstopali množično v socialistično in potem v komunistično gibanje ali ki so z njim simpatizirali, še danes lahko dajo zelo konkreten odgovor na vprašanje, kaj jih je gnalo v revolucionarno gibanje. Druge izbire pač niso imeli v tej Primorski, takšna kot je tedaj bila, skrajno revna dežela, ki ji je grozila mrčna prihodnost.

Tov. Kacinova sicer prizna, da je bilo primorsko ljudstvo po vojni revolucionarno orientirano in to iz istih razlogov, kakor delavci in kmetje skoraj vseh drugih evropskih dežel. D. Kermavner pravi, da je to bilo tudi Regentovo mnenje.

Primorsko ljudstvo je imelo še nekaj razlogov več za tako svoje revolucionarno razpoloženje, saj se je znašlo pred grožnjo nacionalne in ekonomske katastrofe.

Tej ugotovitvi se tov. Kacinova izogne in pravi, da je bilo najbrž navdušenje primorskega ljudstva nad proletarsko revolucijo bolj stvar čustvene navezanosti na Rusijo kot posledica razredne zavesti in ideološke pripravljenosti.

Ali naj torej iščemo razlago za vzpon socialističnega gibanja na Primorskem prej v neki "panslavistični bolezni" (Kardelj), kot v razredni zavesti in ideološki zrelosti?

Če bi imel ta panslavizem dejansko kakšno vlogo, bi se nujno manifestiral, vsaj v manjšem obsegu v jugoslavizmu. Toda navdušenja nad Jugoslavijo takšno, kot je tedaj bila, je bilo kaj malo.

Iz lastnih opazovanj sem tedaj, kot 15 letni deček v goriški okolici pretresen opazoval kako strastno, nestrpno so goriški koloni na posestvih italijanskih fevdalcev, italijanskih in slovenskih bogatih meščanov, na cerkvenih posestvih pričakovali agrarno reformo, ki bi jo prinesla revolucija.

Tov. Kacinova dvomi v njihovo razredno zavest in ideološko pripravljenost. Marxa seveda niso poznali, ampak trpljenje v štiriletni nesmiselni vojni, italijanska okupacija, neskončno siromaštvo so bili zanje velika šola, izkušnja, iz katere je pač rasla njihova razredna zavest, ki se je izražala v geslih "proč z grofi", "proč z izkoriščevalci", "zemljo tistemu, ki jo obdeluje" in podobno.

Bratstvo med narodi, to je bil njihov internacionalizem, ki ga tov. Kacinova obravnava v nekem pejorativnem smislu in kar D. Kermavner upravičeno kritizira.

Taka je bila torej ideološka priprava goriških in istrskih kolonov in revnih kmetov.

Njihova zahteva se je končno uresničila vsepovsod, na Primorskem, v Istri in v Dalmaciji šele z zmago socialistične revolucije.

Tov. Kacinova navaja težke obtožbe tržaškega narodnjaškega politika dr. Ribača na račun slovenskih meščanskih voditeljev onkraj meje, pa tudi njegovo izjavo: "Edino naše upanje je revolucija v Italiji". Slovenski in italijanski proletariat in siromašni kmetje so govorili isto. In če so oboji ponavljali iste besede, je treba vendarle povedati, v čem je bila med njimi razlika. To je še vprašanje, ki čaka na dokumentiran odgovor. Ribač in z njim ves meščanski sloj je pač računal na jugoslovansko protirevolucionarno intervencijo skupaj s Francijo, ki se je nanjo že pripravljala. Vprašanje je le, če bi ji ljudstvo to dovolilo.

D. Kermavner opozarja, da je v delu M. Kacinove večkrat najti različne odgovore na ista vprašanja. Naj navedem značilen primer: Na eni strani zgodovinarica pravilno ugotavlja, da je bilo slovensko srednje šolstvo v Trstu in v Gorici popolnoma uničeno takoj v začetku italijanske okupacije. Kmalu potem pa navaja iz Gaberščkovih spominov, da se je tedaj na Primorskem kulturno, politično, ekonomsko življenje razvijalo v bistvu prav tako kot pred vojno.

Zgodovinarica piše o popolni pasivnosti narodnjakov na Primorskem, zlasti v prvih povojnih letih. Če je to točno, nastane vprašanje, odkod naj bi ta pasivnost izvirala. Ni dvoma, da so narodnjaški voditelji že davno pred Rapalom vedeli, kakšna usoda čaka Primorsko, saj se je srbska vlada na Krfu Primorski in Istri odrekla že med vojno.

Mislím, da je v tretiranju celotnega problema Primorske treba posvetiti več mesta ekonomskim in socialnim odnosom. Zdi se mi, da je v zvezi s knjigo tov. Kacinove zgodovinar B. Marušič nekje omenil to potrebo.

Zlasti po letu 1930 je obupna in progresivna pauperizacija prebivalstva Primorske začela postopoma ustvarjati med trepečim, lačnim, tlačnim, teroriziranim prebivalstvom tisto vse tesnejšo splošno ljudsko solidarnost, pred katero je bila fašistična oblast pogosto brez moči. Med 2. svetovno vojno je dvig te solidarnosti na višjo raven pripeljal k mogočni afirmaciji Osvobodilne Fronte.

Dr. Franc Rozman: O Tumovem avstromarksizmu v letu 1918

Imel bi dve pripombi. O prvi ne bi podrobneje govoril, ker sta že prejšnja govornika govorila o tem vprašanju. Reči moram, da me je presenetilo, ker tov. Klopčič pravi, da je ta študija Dušana Kermavnerja primer marksističnega zgodovinopisja, ko je pa vendar eden osnovnih postulatov tega zgodovinopisja, da vsak problem obravnava v vsej svoji celotnosti, torej tudi družbenoekonomsko situacijo in to še predvsem; prav v Kermavnerjevi študiji je ta aspekt Trsta in Primorske sploh, povsem neobdelan. Mislím, da je raziskava tega ena najbolj nujnih nalog, če hočemo, da bomo spoznali vse silnice, ki so v takratni zgodovinski situaciji vplivale na konkretna dejanja.

Nadalje menim, da je bil Tuma v letu 1918, ne vem sicer, če do konca leta, še vedno na stališčih, ki jih je zapisal v zadnji številki Naših zapiskov leta 1914, ko se je zavzemal za zaključene gospodarske prostore. Problem zaključenih gospodarskih prostorov je bil v mednarodnem delavskem gibanju zelo pomemben (tu se omejujem na čas prve in druge internacionale, ker razpravljamo o tem razdobju). Vodilni teoretiki obeh internacional so namreč stali na stališču ohranitve zaključenih gospodarskih prostorov in so s tega stališča

bili za ohranitev avstroogrške monarhije ali carske Rusije, ne kot oblike vladavine, ampak kot zaključenega prostora. To je bilo Tumi, ki je zasledoval vso mednarodno delavsko literaturo, seveda znano in je to idejo tudi večkrat prevzemal. Pred kratkim sem našel pismo Tume, ko aprila 1918 piše Rennerju in Bauerju, da naj se obnovi mala internacionala. Torej je aprila 1918 Tuma še bil na stališču ohranitve, ne bom rekel monarhije Avstrije, temveč tega prostora. Kdaj in če je Tuma prekinil s to koncepcijo ne vem, dejstvo je, da je Kermavner edini doslej pregledal vso Tumovo korespondenco in prav gotovo je velika hiba njegove knjige, da o tem ni kaj več povedal.

Kot ilustracijo pomena gospodarskih prostorov v ideologiji delavskega gibanja naj navedem primer iz obdobja wilhelmske Nemčije, ki je za problematiko nacionalnega vprašanja malih narodov bolj interesantna kot primer Avstroogrške, — zategadelj, ker v Nemčiji s strani nenemških narodov ni bilo tako centripetalnih tendenc, kot so bile v Avstroogrski. Po odcepu Alzacije in Lorene po prusko-francoski vojni so se francoski socialisti v Alzaciji predvsem zavzemali za svoje, torej francoske delavske organizacije, za svoje delavske liste, ravno tako je bilo s Poljaki v rajhovskem delu Šlezije, z Danci v Schleswig-Holsteinu in te tendence je v nemškem delavskem gibanju nekaj časa podpiral edino Wilhelm Liebknecht, medtem ko so bili vsi ostali socialdemokrati z Engelsom in Beblom na čelu proti temu in to prav zato, da bi se ohranil enoten gospodarski prostor.

Dr. Ferdo Gestrin: Problem objektivnih in subjektivnih sil

Priglašam se k razpravi predvsem zavoljo tega, ker me tako v razpravi kot tudi v obeh delih, z določenih vidikov zlasti v knjigi dr. D. Kermavnerja, moti močno poudarjeno razdvajanje objektivnih in subjektivnih sil ter ocenjevanje in njihova vloga v prekratnih dneh v Trstu (in na Primorskem sploh). Gre pri tem po mojem mnenju za načelno vprašanje v okviru marksističnega obravnavanja zgodovine, marksistične teorije zgodovine. Sodim, da ne gre v takem obsegu — če sploh gre — ločevati vlogo in pomen objektivnih in subjektivnih sil. Slednje so vsekakor sestavni del objektivnih sil; še posebej prihaja ta povezanost do izraza v tem, kako se subjektivne sile v posameznih zgodovinskih trenutkih odločajo. V vsakokratni situaciji je namreč vedno mogoča cela vrsta možnih odločitev, za katere se odločajo subjektivne sile. Kvaliteta teh odločitev je zavisna tako od objektivnih sil kakor tudi od stopnje družbene zavesti subjektivnih sil. V vsakem primeru — o tem sem prepričan — je vsakokratna odločitev subjektivnih sil taka, da najbolj odgovarja njihovim postavljenim ciljem, seveda glede na razumevanje problema, o katerem dajejo odločitev. To razumevanje zavisí tudi od družbene zavesti. No, tu smo pri bistvu problema, ki so ga postavljali o vlogi subjektivnih in objektivnih sil vsak po svoje oba avtorja in diskutanti v zvezi s prekratnim obdobjem v Trstu (manj na Primorskem v celoti). Prepričan sem, da je bila odločitev, — iti v Benetke in poklicati antantne sile v Trst, čeprav se je vedelo, da je tam le italijanska vojska, — za vodstvo narodnega sveta v tedanji situaciji v Trstu najboljša, kar si jih je moglo zamisliti. Objektivno vzeto seveda ni bila, kar so kmalu pokazali sami dogodki. Menim, da ne bi smeli pri oceni tega dogodka in časa izhajati iz neke aprioristično postavljane revolucionarne situacije. Teoretično je povsem jasno, da je vsaka oblika odpora, boja tudi če trenutno ne uspe, kal poznejših močnejših revolucionarnih nastopov in, vsaj, trdnejša baza poznejšim bojem. Če bi narodnjaki in socialna demokracija tedaj pokazali aktivni (ne samo besedni) odpor proti italijanskim zahtevam in poteku dogodkov po prihodu

italijanske vojske v Trst, bi to drugače odmevalo po svetu že tedaj in pozneje na pariških pogajanjih. Toda prepričan sem, da rešitev problema Trst (in Primorske) zavoljo tega ne bi bila bistveno drugačna od te, ki so jo tedaj sprejeli. V osnovi je bila določena — sprva na račun habsburške monarhije, nato proti novi, na ruševinah te monarhije nastajajoči jugoslovanski državi — v okviru drugih, močnejših sil, kakor so bile tiste, ki so nastopale proti. Toda takega nastopa ni bilo, ne glede na to, da so se tako v Trstu kakor tudi na Primorskem počasi krepili elementi revolucionarne situacije. Vzrok za to ni bil samo v subjektivnih ampak tudi objektivnih silah. Tako je dejstvo, govorim samo glede na stanje v Trstu, da je bil tja do aprila 1919, — ko ni bilo več mogoče iz lokalnih, tržaških okvirov bistveno vplivati na tok dogodkov, — dr. H. Tuma, ta najbolj pronicljiv duh, človek z najbolj naprednimi načeli — tudi o reševanju narodnega vprašanja — v slovenski sredini Trsta, izrinjen od možnosti odločanja, izoliran od vodstva in celotne socialne demokracije in ni imel za seboj delavskih množic. Za Tumo torej ni obstajala objektivna revolucionarna situacija, ni mogel pravzaprav ničesar storiti. In obratno, revolucionarnost med slovenskim delom socialne demokracije, med slovenskim delavstvom v Trstu raste šele od meseca aprila tega leta dalje, ko se v obravnavanem problemu tudi ni dalo dosti ali celo nič spreminjati.

Razprava je pokazala, da bo ne glede na to, da sta avtorja obeh del mnogokje globoko posegla v problematiko te zgodovinske dobe v Trstu (in Primorski), potrebno obravnavati še vrsto vprašanj, ki sta jih nakazala, se jih dotaknila, a ne do kraja rešila. Zlasti velja to za gospodarsko in družbeno stanje tistega časa na celotnem ozemlju Primorske. Tudi vprašanje odnosa med objektivnimi in subjektivnimi silami je eno izmed njih; ob takratnih zelo zapletenih dogajanjih bi se dalo to vprašanje razrešiti z osvetlitvijo z različnih aspektov ali pa bi vsaj prišli do novih pogledov, ki bi služili razvoju marksistične teoretične misli.

Dr. Bogo Grafenauer: Opozorilo o Kermavnerjevi metodi

Nekaj kratkih opomb. Zelo se strinjam, kar je tov. Gestrin rekel na koncu. Mislim, da spada družbena struktura in da spada politična struktura, ki bazira na družbi, dejansko med objektivne predpogoje kakršnekoli politične situacije. Zaradi tega ni mogoče govoriti preprosto o tem, take in take razmere so bile, brez upoštevanja teh elementov. Samo če ti elementi ustrezajo, potem bi obstajali resnični pogoji za revolucionarno situacijo, medtem ko na str. 110 D. Kermavner zelo jasno napiše: Tuma je bil v tistih prvih dneh popolnoma osamljen. V resnici je imel določeno koncepcijo, ki bi ob popolnoma drugačnih objektivnih situacijah prišla v poštev, ampak v tej objektivni situaciji preprosto ni mogla.

Opozoril bi na to, da tako stališče do vprašanja gospodarske in družbene strukture pri Kermavnerju ni osamljeno. Lotil se je tega vprašanja pravzaprav poglobljeno samo v eni knjigi. In sicer v prvem zvezku Zgodovine Gorenjske, kjer v resnici to zelo lepo analizira in prav to je tisto, kar prvi knjigi zgodovine Jesenic in Gorenjske daje njeno posebno težo. S tem zelo lepo rešuje vprašanje strukture delavskega gibanja na Jesenicah itd. Medtem sem ga pri opombah k Prijatelju, ki jih je napisal in zbral v njih sila veliko novega gradiva, osvetlil v marsičem tedanjo situacijo, vprašal: ti v bistvu pravzaprav, razen pri delavskem gibanju, dopolnjuješ samo odgovore na vprašanja, ki jih je postavil

Prijatelj, medtem ko puščaš gospodarsko in družbeno zgodovino ob strani. Začudil sem se odgovoru na to. Pri oceni njegovega dela je vselej treba imeti to pred očmi. Rekel je, tō pa ni naloga, ki sem si jo zastavil pri svojem zgodovinarskem delu. Moja naloga, ki sem si jo postavil, je v bistvu reševati vprašanja politične zgodovine in ne družbene in gospodarske zgodovine. To je prav, da povemo, da se zavedamo, da je Kermavnerjeva metoda v tem pogledu omejena, da ni konkretno zagrešena prav na tej problematiki, to je enostavno njegov pristop. To je z ene strani opravičilo omejene obravnave tega vprašanja, z druge strani pomeni seveda to metodološko bistveno pomanjkljivost njegove metode.

Dr. Milica Kacin—Wohinz: Pojasnilo

Moti me, da tov. Vilhar citira iz moje knjige po Kermavnerjevi knjigi in da ne oceňuje moje knjige kot take. Imam vtis, da nekateri — to najbrž ne velja za tov. Vilharja — poznajo moje delo le skozi Kermavnerjevo knjigo, sicer bi lahko v desetih letih, odkar je moja knjiga izšla, že prej povedali svoje mnenje. Da ne bi zavlačevala razprave glede na pozno uro, bom na Vilharjeve pripombe odgovorila pismeno.

Dr. Dušan Nećak: Ali je Kermavnerjeva knjiga pisana polemično in netovariško?

Treba je odgovoriti še na vprašanje, ki ga je zastavil tovariš predsednik in o katerem sta govorila tudi tovariš Šiškovič in tovariš Vilhar: Ali je pisana knjiga tovariša Kermavnerja polemično, netovariško itd.? Mislim, da je treba na to vprašanje odgovoriti konkretno, čeprav so se predgovorniki odgovoru izogibali in so vsi poudarjali le to, kako je bil Dušan Kermavner vehementen, kako je imel neobičajen stil in tako naprej. Zame ni neobičajen stil, če zgodovinar, ki je komunist, piše marksistično in pristopa do zgodovino-pisja marksistično, napiše tudi (na strani 18) takole: "tu se tudi Milica Kacin—Wohinz za trenutek znajde na levičarskem stališču". In če hočem biti še bolj konkreten, bom rekel: Tudi tovariš Šiškovič je govoril zelo vehementno, a s tem ni nikogar žalil in ni bil do nikogar netovariški.

Drugi primer. Če kdo napiše: "takoj nato skuša pogasiti revolucionarno situacijo v Trstu — z gasilskim — vprašanjem mednarodne proletarske podpore ..." se mi zdi, da vrinek "gasilski" pomeni osebno diskvalifikacijo formirane osebe in zgodovinarke, kakršna je tovarišica Milica Kacin—Wohinz.

Tretji primer, za katerega menim, da sodi med politične diskvalifikacije, najdemo na strani 9: "morda jo je mogla le emotivna navezanost na narodnjaštvo in narodnjaško izročilo ...". Zdi se mi, da pri tovariših, ki so prehodili revolucionarno pot in med njimi je gotovo tudi tovarišica Kacinova, ki je bila od svojega 13. leta starosti član SKOJ-a, je komunist in priznana marksistična zgodovinarica, ne moremo govoriti o emocionalni navezanosti na narodnjaško stvar in jo s tem direktno poriniti v buržoazno zgodovino-pisje oziroma buržoazno miselnost. Mislim, da je tako pisanje neodgovorno, kljub temu, da smo vsi tovariša Kermavnerja poznali kot vehementnega govornika in kot človeka, ki ni vedno izbiral besed. Moje osebno mnenje je, da je ta knjiga, ta spis, vendarle pisan

netovariško kritično in da je tudi v določenih kategorijah in v določenih izrazih osebno žaljiv, vsaj kar zadeva polemiko s tovarišico Milico Kacin-Wohinz.

Ivan Križnar: Različnost mnenj, pogledov in ocen terja celovit vsebinski in metodološki pristop pri nadaljnjem preučevanju

Diskusija je bila zelo odprta in je Kermavnerjevo delo osvetlila iz številnih zornih kotov. Odkrito smo si povedali, kako ocenjujemo celotno delo in posamezne probleme, ki jih avtor obravnava in kateri problemi še niso dovolj raziskani.

Razprava je posneta in ko bo magnetogram napisan, vam bomo poslali vaše prispevke v avtorizacijo. Komu naj služi avtoriziran zapisnik razprave? Služil bo kritikom te Kermavnerjeve knjige, vendar je z vsebino razprave potrebno seznaniti tudi javnost.

Enotne ocene in stališča sicer ne moremo oblikovati, ker Kermavnerjevo delo in stališča v njem udeleženci današnje razprave zelo različno ocenjujemo. Poenotenje teh različnih mnenj bi razpravi vzelo vso širino in ostrino, pa tudi objektivnost, zato moramo javnost seznaniti z vsebino razprave, kakršna je v resnici bila. Nekaj ocen in stališč je vendar precej enotnih. To velja predvsem za oceno, da temeljnih problemov primorske politične zgodovine po 1. svetovni vojni ne moremo uspešno obravnavati, če so omejeni samo na Trst in ožje ozemlje Primorske, temveč moramo pri tem upoštevati takratne družbene procese v slovenskem, jugoslovanskem, evropskem in celo svetovnem merilu. Drugo enotno stališče je v tem, da političnih problemov ne moremo uspešno analizirati, ne da bi pri tem upoštevali splošne gospodarske in socialne probleme.

V razpravi Zgodovinskega društva po predavanju Branka Marušiča o razmerah na Primorskem po prvi svetovni vojni je Lojze Ude opozoril, da smo Slovenci zavrnilo nadaljnje prodiranje italijanske vojske na slovensko ozemlje severovzhodno od Wilsonove črte samo tam, kjer smo nudili aktiven odpor. Vprašamo se, kako bi se mogli upreti zasedbi slovenskega ozemlja tudi na Primorskem. Za tako aktivnost bi mogli množice pridobiti samo v primeru, če bi jim dali program, ki bi ustrezal njihovim temeljnim hotenjem, tako nacionalnim kakor tudi socialnim. Vendar je tako pripravljenost delavcev in kmetov na revolucionarno akcijo potrebno še temeljiteje preučiti. Najbrž nam pri tem ne zadošča splošna sodba, da je bila revolucionarnost sicer velika, a ker ni bilo revolucionarnega subjektivnega faktorja, ki bi mogel aktivirati množice in jih povesti v boj za njihove nacionalne in socialne interese, so se reakcionarne sile polastile oblasti. Le z organizirano akcijo množic bi bilo mogoče doseči nekaj drugega, kot je nastalo. Ker meščanski in socialdemokratski voditelji tega dejstva niso upoštevali, so izbrali slabšo varianto, kamor sodi tudi pot v Benetke, in preprečevali aktivnost "drhali", ki je pritiskala proti Trstu. Taka politika — pa naj bo razglašena za še tako narodnjaško — ni mogla biti uspešna, ker ni odpirala množicam tudi revolucionarne rešitve socialnega vprašanja. Ali so bile množice za realizacijo takih zamisli pripravljene ali ne, je potrebno še preučiti. Najbrž samo z nacionalnimi gesli tako s slovenske kot tudi italijanske strani množic ni bilo mogoče mobilizirati za odločnejšo akcijo, marveč bi bilo potrebno prisluhniti globljim življenjskim interesom slovenskih in italijanskih delovnih množic. Kako bi bilo to mogoče doseči, je potrebno še preučiti in pri tem upoštevati gospodarske in socialne razmere, kakor tudi splošni položaj v mnogo širšem prostoru.

IZ DELA INŠTITUTA

RAZISKOVALNI NAČRT ZA ZGODOVINO SLOVENCEV 1945—1976

Martin Ivanič in Janko Prunk

Načrt za raziskovanje slovenske zgodovine 1945—1976 je izdelal Institut za zgodovino delavskega gibanja po naročilu Raziskovalne skupnosti Slovenije. Izdelava načrta je trajala dve leti. Namen raziskovalnega načrta je podati okvir za načrtno in dolgoročno raziskovanje slovenske povojne zgodovine. Potrebo po takšnem znanstvenem preučevanju narekujejo sedanje in dolgoročne zahteve naše družbenopolitične prakse ter globlje spoznavanje naše bližnje preteklosti, kar naj olajša premagovanje sedanjih družbenih protislovij, omogoči celosten vzgojno izobraževalni proces, poudari nujnost razvoja in posodabljanja same zgodovinske znanosti.

Ta raziskovalni načrt je sestavni del makroprojekta "Zgodovina Slovencev 1918—1976", katerega prvi del za obdobje od 1918—1945 so izdelali sodelavci Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani že leta 1973. Za izvajanje celotnega makroprojekta bo skrbel enoten projektni svet.

V prvi fazi dela za pričujoči načrt je delovna skupina, ki so jo sestavljali notranji in zunanji sodelavci Instituta za zgodovino delavskega gibanja, pripravila obsežno gradivo o virih in literaturi, o kronološkem pregledu in o posameznih razvojnih problemih, ki so bili interdisciplinarno opredeljeni s sodelovanjem ekonomistov, pravnikov, politologov, kulturologov, etnologov in strokovnjakov za vprašanja Slovencev v zamejstvu. To bogato gradivo je Institut za zgodovino delavskega gibanja dal v presojo vsem članom projektnega sveta za novejšo zgodovino Slovencev ter nekaterim posameznikom in ustanovam. Pri tem je treba upoštevati, da je projektni svet sestavljen po delegatskem načelu iz vseh zainteresiranih izvajalcev in porabnikov. Na temelju tako široke razprave, pripomb in dopolnil je izdelan pričujoč raziskovalni načrt, ki je namenjen vsej slovenski javnosti.

Pri pisanju elaborata oziroma pri zbiranju gradiva so sodelovali: Marjan Drnovšek, Martin Ivanič, dr. Mirko Stiplovšek in dr. Jože Žontar z orisom problematike tako arhivskih kot tiskanih virov in druge dokumentacije; Olga in dr. Tone Zorn sta sestavila natančen pregled historiografske literature o omenjenem zgodovinskem razvoju; kratke kompleksne orise zgodovinske razvojne problematike so napisali Božo Zakrajšek za obdobje 1945—1949, Jera Vodušek za obdobje 1949—1953, Zdenko Čepič za obdobje 1953—1963, Primož Hainz in dr. Janko Prunk za obdobje 1963—1972 ter Martin Ivanič za obdobje 1972—1976. Orise zgodovinske problematike s stališča svoje stroke so prispevali: dr. Janez Škerjanec za ekonomsko problematiko, mag. Gojko Stanič za problematiko glede razvoja subjektivnih političnih sil v socializmu, dr. Ciril Ribičič za problematiko o ustavno pravnem razvoju, Beno Zupančič za problematiko s področja kulturnega razvoja in dr. Slavko Kremenšek problematiko v načinu življenja Slovencev v omenjenem času. O problematiki narodnosti v Sloveniji in zamejstvu so napisali elaborate: Dr. Janko Jeri za Slovence v Italiji, dr. Dušan Nečak za Slovence na Koroškem

in v Porabju ter Albina Lük o položaju madžarske in italijanske narodnosti v Sloveniji. Sklepno poglavje o metodoloških in operativnih vprašanjih projekta so skicirali M. Ivanič, dr. J. Prunk in J. Vodušek.

K načrtnemu raziskovanju novejše zgodovine pristopamo Slovenci z veliko zamudo. Ista ugotovitev velja tudi za sistematično obdelavo obsežnega povojnega arhivskega gradiva in za razvijanje dokumentacijske dejavnosti, čeprav oboje pomeni bistveni pogoj za znanstveno-raziskovalno delo. Posledica tega je znanstvena neobdelanost ključnih vprašanj o našem povojnem razvoju posebno s stališča zgodovinske znanosti. Treba je upoštevati, da so posamezne stroke že dale precej prispevkov o nekaterih razvojnih problemih po letu 1945.

Osnovni cilj načrtnega raziskovanja zgodovine Slovencev po osvoboditvi je znanstveno spoznavanje dialektičnega spleta idejnoteoretičnih in praktičnih naporov v zavestni graditvi samoupravne socialistične družbe. Ta razvoj je treba zasledovati v njegovi genezi ter vsebinski in časovni povezanosti vse od NOB in ljudske revolucije dalje; posebno pozornost mora raziskovanje posvetiti vlogi in razvoju subjektivnih sil socialistične revolucije in graditve. Krepitev vloge delavskega razreda in transformacija zavesti delovnega človeka je temeljni odsev globoke družbene preobrazbe, ki jo je sprožila revolucija. Upoštevati bo treba vzore in izkušnje ter vse pogoje naše samoupravne poti v socializem in ugotoviti, kakšno vlogo imajo te izkušnje pri nadaljnjem premagovanju družbenih protislovij. Ravno tako bo potrebno ovrednotiti prispevek naše teorije in prakse v zakladnici marksizma in v mednarodnem delavskem gibanju.

Posebnosti in pestrosti tega razvoja ter zahteve po modernejšem znanstvenem pristopu morajo odsevati dialektično prepletenost socialne dinamike in strukture oziroma celoto proizvodjalnih sil in odnosov ter družbenopolitične nadstavbe. Tak pristop terjata izrazito interdisciplinarno obravnavo; pri njej morajo sodelovati vse ključne družboslovne vede. Novi pristop bo največkrat zahteval timsko delo, pri katerem bo po pravilu zgodovinar z zgodovinsko metodologijo usmerjevalec raziskave in nujno tudi nosilec sinteze.

V zvezi z izvajanjem raziskovalnega načrta se kaže poleg vprašanj arhivske in dokumentacijske službe kot prednostno tudi vprašanje strokovnih in raziskovalnih kadrov. Kadrovska šibkost na področju povojne slovenske zgodovine je namreč logična posledica dolgoletnega znanstveno-raziskovalnega zapostavljanja tega obdobja. Zato bo treba vzporedno z zagotavljanjem ostalih pogojev za uresničevanje tega projekta načrtno in dolgoročno usposabljanje kadre za delo v arhivih, muzejih in dokumentacijah, še posebej pa v raziskovalnih ustanovah. V to nalogo se bodo morale vključiti vse ustrezne ustanove, na prvem mestu pa IZDG in oddelek za zgodovino na filozofski fakulteti. Pri tem ne gre le za redni študij zgodovine, temveč tudi za permanentno usposabljanje strokovnih in raziskovalnih delavcev, pomaga naj ustrežneje organizirano mentorstvo strokovnjakov in akterjev našega povojnega razvoja. Raziskovalne naloge iz tega načrta, za katere ni mogoče dobiti že usposobljenih delavcev, bo treba zasnovati tako, da se bodo delavci spopolnjevali ob njih samih.

Le z aktivnim vključevanjem in racionalno organizacijo vseh izvajalcev in porabnikov raziskovalnega dela bo mogoče doseči, da bodo tako kratkoročni kot dolgoročni rezultati tega načrta dostopni in uporabni za uresničenje aktualnih idejno-političnih, pedagoških, znanstveno-kulturnih in drugih nalog naše družbe. Dolgoročni cilj tega znanstveno-raziskovalnega dela je, da na marksistično-dialektičnih temeljih izdela zgodovinsko sintezo o več kot tridesetletnem razvoju Slovencev v socialistični Jugoslaviji in njenem zamejstvu. Zaradi pomanjkanja celovitega zgodovinskega dela o tem obdobju si zastavlja

raziskovalni načrt kot kratkoročno nalogo krajši pregled razvoja Slovencev po osvoboditvi; le-tega najbolj pogrešamo. Pogreša ga zlasti vzgojno-izobraževalni delavec, ker prehajamo na usmerjeno izobraževanje. Spremenjeni šolski sistem naj poslej več prispeva k oblikovanju samoupravno razvite in osveščene osebnosti. Zaradi omenjenih potreb je po tem načrtu sestavni del raziskovanja zgodovine Slovencev po letu 1945 tudi zagotovitev sistema o sprotne posredovanju izsledkov javnosti ali porabnikom. Mislimo na objave v strokovnem in splošnem tisku in drugih občilih, na izdaje priložnostnih publikacij, monografij, na razstave, predavanja ipd. Povezati se bo treba s tistimi družbenopolitičnimi organizacijami, ki že skrbijo za ohranjanje in razvijanje revolucionarnih tradicij. Potrebno je zagotoviti, da bodo novi izsledki zgodovinopisja te dobe dobili primerno mesto tudi v vzgojnoizobraževalnem sistemu za odrasle.

Povojna zgodovina Slovencev je sestavni del povojne zgodovine vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Zato je potrebno pri znanstveno-raziskovalnem preučevanju zgodovine Slovencev po osvoboditvi upoštevati po prvi strani ta skupni jugoslovanski okvir, po drugi strani pa vse posebnosti razvoja na Slovenskem. Le-ta je namreč odsev različnih lastnih družbenoekonomskih, socialnih in kulturnih okoliščin družbenega razvoja.

Pričujoči načrt je izdelan na temelju obsežnega gradiva, ki je dostopno na IZDG in bo zvečine tudi objavljeno. To gradivo je v prvi vrsti namenjeno nadaljnjemu raziskovalnemu delu na tem projektu.

Začetkom in razvoju arhivske službe v Sloveniji za obdobje revolucije sledimo od ustanovitve Znanstvenega inštituta na osvobojenem ozemlju, torej od januarja 1944 dalje. Po osvoboditvi se je skladno z razvojem družbe in njene dejavnosti spreminjala arhivska služba v celoti. Poleg republiškega arhiva (ustanovljenega 31. 10. 1945) so se razvijali tudi regionalni arhivi, vendar je bila njihova pristojnost dokaj nejasna vse do objave zakona o arhivskem gradivu in arhivih leta 1966.

Struktura arhivskih fondov, nastalih po osvoboditvi, je odsev družbenega razvoja in politične ureditve. Zelo se je spreminjala; odvisna je bila od narave in področja delovanja posameznih ustvarjalcev arhivskega gradiva. V celoti sta glede vsebine arhivskih fondov d posebno pomembna dva procesa: proces decentralizacije ali krepitve vloge republik in občin, delovnih organizacij, družbenopolitičnih organizacij in organov samoupravljanja, ter proces deetatizacije. Pri dotekanju gradiva v arhive opazujemo ves čas po osvoboditvi precejšnjo nenačrtnost in neurejenost. To ni le posledica pogostih nastajanj in prenehanj raznih ustvarjalcev gradiva, marveč (poleg vrste drugih) tudi posledica dejstva, da smo tej službi odmerjali premajhne prostorske in kadrovske zmogljivosti. Ker je gradivo prihajalo v arhive povsem neurejeno in ga arhivi niso sproti kategorizirali, so se že tako majhne prostorske zmogljivosti zapolnile zelo hitro; zunaj depojev je ostalo veliko neprevzetega gradiva. Prevladujoča značilnost arhivskega gradiva za povojno obdobje je torej posledica dejstva, da le-to ni zbrano in urejeno. Iz tega izvira tudi večina težav, s katerimi se bo glede uporabe arhivskih virov soočal raziskovalec povojne zgodovine Slovencev.

Količine prevzetega gradiva po osvoboditvi ponazarja naslednja razpredelnica:

	1945—1952 fondov tm	1952—1965 fondov tm	po 1965 fondov tm	skupaj fondov tm
Arhiv SRS	okoli 1500	okoli 600		
Zgod. arhiv Celje	126 58	100 653		
Pokr. arhiv Koper	okoli 200	okoli 360	okoli 120	
Zgod. arhiv Ljubljana	1559	1452	71	
Pokr. arhiv Maribor	345 1259	69 2000	5 112	
Pokr. arhiv N. Gorica	okoli 125	okoli 845	8	
Zgod. arhiv Ptuj	200	565	36	

Ohranjenost gradiva je v veliki meri odvisna od narave in časa dejavnosti ustvarjalca, tudi od načina dotoka v arhive. Pri tem mislimo zgolj na ohranjenost gradiva za raziskovalne potrebe. Bogati ohranjeni fondi z določenega področja ne povedo veliko, če ne poznamo tudi njihove vsebine. Mnogo škode je brez dvoma napravilo nestrokovno škartiranje in nerazumno uničevanje gradiva. Vsaj v načelu je to preprečil šele omenjeni zakon iz leta 1966. Sistem ureditve gradiva je v mnogočem odvisen od predpisov, ki določajo odlaganje dokumentov že pri ustvarjalcu.

Ker je po pravilu doslej prihajalo v arhive neurejeno in razsuto gradivo, so ga morali arhivi po prevzemu najprej spraviti v določen osnovni red. Posebno zahtevno je izločanje nepotrebnih delov gradiva. Obdelave se arhivi lotevajo z velikimi zamudami. To bo mogoče popraviti le z bistvenimi materialnimi in kadrovskimi okrepitvami, sicer se bodo večale zamude pri prevzemu in obdelavi. Tako bo nemogoče gradivo pripravljati za znanstveno-raziskovalne potrebe oziroma ne bo mogoče pripraviti več kvalitetnejših pomagal. Zato imamo le splošni pregled fondov Mestnega arhiva ljubljanskega, splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS in Vodnik po arhivih Slovenije; uporabniki imajo na voljo tudi popise gradiva, ki jih arhivi izdelujejo ob njegovi obdelavi. Dostopnost oziroma pogoje za uporabo arhivskega gradiva določa zakon. Raziskovalno delo terja, da se roki dostopnosti skrajšujejo. Hkrati je ne glede na to raziskovalcu veliko gradiva že sproti dostopnega. Uporabnost gradiva pri ustvarjalcih je vezana na njihov pristanek.

Za študij o razvoju Slovenije po osvoboditvi so tehtni še pomembni arhivski fondi zveznih ustanov (Arhiv Jugoslavije, specialni arhivi itd., glej Pregled fondov in zbirk AJ) ter nekateri arhivi v tujini, zlasti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. V večini teh arhivov okvirno veljajo splošni že omenjeni pogoji. Za praktično uporabo gradiva iz tujih arhivov je posebnega pomena mikrofilmanje oziroma raziskovalno delo na podlagi mikrofilmov.

Uporabnost arhivskega gradiva za načrtno raziskovalno delo je pogojena z materialno-prostorsko in strokovno-kadrovsko krepitvijo arhivske službe, z uvajanjem modernejših tehničnih in operativnih postopkov vse tja do računalništva ter prek vsega tega z izdelavo čimvečjega števila kvalitetnih pomagal za znanstveno-raziskovalno obravnavo virov. Vse to so tudi z vidika pričujočega raziskovalnega načrta pomembne naloge celotne družbe.

Zadrego raziskovalca povojne zgodovine Slovencev, ki izhaja iz nekompletnosti in neurejenosti arhivskega gradiva, ublaži v mnogočem množica drugih vrst virov, zlasti publiciranega gradiva ter v zadnjem času tudi povsem nove kategorije virov, denimo magnetofonsko, magnetoskopsko in filmsko gradivo. Mnoge vrzeli v arhivskem gradivu odpravlja tudi zbiranje spominskega gradiva. V raziskovalni praksi je nerazumno vztra-

jati le na arhivskih virih; tudi ni pravilno, zanašati se samo na preučevanje tiskanih kategorij virov. Problem črpanja teh kategorij virov in dela na osnovi številnih, a še ne dovolj sistematično organiziranih in urejenih dokumentacij, je za povojno obdobje posebej aktualen. Raziskave nekaterih starejših obdobji so namreč že dokazale, da je možno priti, — čeprav težje, — tudi brez obilja arhivskega gradiva do tehtnih ugotovitev in ocen. Vendar si mora raziskovalec prizadevati, da optimalno uporablja tako arhivske kot tiskane in druge kategorije virov. Tudi pri tiskanih virih se je treba opirati na domače jugoslovansko in mednarodno gradivo. Med temi viri omenimo na prvem mestu časnike in časopise. Njihova vrednost je odvisna od narave razprav, tudi od izdajatelja, zlasti ko gre za tuji tisk. Mnogi od njih imajo dokaj bogate dokumentacije. V zvezi s časniki in časopisi naj omenimo samo Slovensko bibliografijo, ki jo izdaja NUK v Ljubljani (doslej do leta 1971), v zvezi z dokumentacijami Vodnik po dokumentacijskih in informacijskih službah SRS (Zveza inženirjev in tehnikov SRS, Ljubljana 1971). Posebno omembo zaslužita dokumentaciji DELA in RTV Ljubljana.

Dragoceno gradivo so objave stenografskih zapisnikov zvezne in republiške skupščine, gradiva skupščinskih odborov ter skupščinska poročila in zlasti gradivo družbenopolitičnih organizacij s kongresov in pomembnejših plenumov. Mnoštvo podrobnih podatkov o vsem tem najdemo v dokumentaciji skupščine SR Slovenije. Za zadnja leta je treba imeti pred očmi še pomembno gradivo, ki nastaja v okviru dejavnosti samopravnih interesnih skupnosti, ki so del skupščinskega sistema. Svoje gradivo hranijo v registraturah in dokumentacijah tudi občinske skupščine. Izredno pomembno je gradivo o celotnem razvoju in dejavnosti družbenopolitičnih organizacij, začenši z njihovimi kongresnimi dokumenti. Pozornost zaslužijo dokumentacije in registrature številnih društev in gospodarskih združenj. Bogat in stalen tiskani vir so zvezni in republiški uradni listi (glej dokumentacijo skupščine SR Slovenije). Kopico dragocenih podatkov z vseh področij družbene dejavnosti prinašajo publikacije statističnih zavodov (glej zlasti Statistični godišnjaci FNRJ oziroma SFRJ, Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947—72, Statistični letopisi SR Slovenije, Družbeni razvoj SR Slovenije 1947—72, Slovenija 1945—1975). S posameznih področij dobimo veliko uporabnega gradiva še pri drugih zavodih, znanstvenih institutih, centrih za družboslovna raziskovanja ipd. Izmed tiskanih virov so posebej dragocene izdaje govorov in člankov vodilnih osebnosti našega družbenopolitičnega življenja, zlasti J. B. Tita, E. Kardelja, B. Kidriča, M. Marinka, I. Regenta, B. Zihlerla, V. Vlahoviča, M. Pijade itd. (podrobneje glej bibliografske podatke v jugoslovanski in slovenski bibliografiji, bibliografijo T. Zorna, dela B. Petranovića itd.). Za osvetlitev mnogih vprašanj so potrebni tudi neposredni razgovori s temi družbenimi delavci.

Pri raziskovanju povojnega razvoja Slovenije bomo morali spričo sedanjih težav z arhivskim gradivom, ki se kaže zlasti v njegovi nekompletnosti, razdrobljenosti in nekategoriziranosti, tudi drugih težav (na temelju samih dokumentov je težko odkrivati ključne gibalne sile in smernice, zato je toliko pomembneje upoštevati zlasti kongresna gradiva), nameniti večjo pozornost prav tiskanim virom in dokumentacijam, predvsem seveda njihovemu razvijanju, sistematičnemu delu in ustrezni kadrovski zasedbi. Za potrebe raziskovalnega dela bomo morali čimprej razviti *študijsko dokumentacijsko službo*, ki bo ob sodelovanju z raziskovalci postopno izdelala vrsto pomagal ter tako olajševala in pospeševala načrtno raziskovanje.

Navajanje historične literature za zgodovino Slovencev po letu 1945 opozarja, da se moramo pri sintetičnih delih še vedno naslanjati predvsem na dela iz širšega jugoslovanskega prostora. Tu gre zlasti za Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1963, pri katerem so sodelovali tudi sodelavci iz SR Slovenije. Posebej bi tu

omenili vrsto del dveh avtorjev, B. Petranoviča in D. Bilandžića (gre za monografske publikacije ter za posamične razprave o razvoju socialistične Jugoslavije). Prav tako je izšlo več del, ki obravnavajo zunanjepolitična vprašanja ter mesto Jugoslavije v svetu Leo Mates, *Mednarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976).

Pregled dosedanje literature o političnem in družbenem razvoju SR Slovenije kaže, da so bila v dosedanem obravnavanju še zlasti v ospredju posamezna vprašanja razvoja ljudske oblasti, uprave ter družbenih dejavnosti (temeljna za zadnje vprašanje je študija: A. Leskovec, *Organizacija družbenih služb v Sloveniji po osvoboditvi*. Izšlo v: *Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi*, Ljubljana 1978). Podatke o naštetih dejavnostih je dalje najti v vrsti samostojnih publikacij (zlasti pravna problematika), poleg tega v vrsti zbornikov splošnega in krajevnega značaja ter v periodičnih publikacijah Zavoda za statistiko SR Slovenije. V publikacijah tega zavoda najdemo tudi vrsto opozoril o ekonomskem razvoju SR Slovenije. Poleg rednih publikacij velja omeniti še tiste, ki jih zavod izdaja ob kongresih. Predvsem je treba opozoriti na objavo več deset člankov in razprav o demografskem ter socialnoekonomskem razvoju Slovenije ter o notranjih in zunanjih migracijah pri nas. Po prvi strani so to dela lokalnega značaja, po drugi strani zajemajo tudi širše prostore. Poleg tega je izšlo tudi več razprav in monografij o zdajšnji problematiki slovenskih mest. Ob njih naj omenimo več gospodarskosocialnih pregledov za posamezne slovenske kraje. Izšla je dalje vrsta razprav in člankov o zemljiškoposestnih in gospodarskodružbenih razmerah na širšem slovenskem prostoru. V zadnjem času je na voljo tudi več občasnih publikacij, izdanih ob jubilejnih posameznih gospodarskih organizacij. Dalje je izšla vrsta del o vprašanih slovenskega zamejstva in to tako naših kot tujih avtorjev; nanašajo se na Italijo, predvsem na Trst, v avstrijskem prostoru obdelujejo Koroško in koroško vprašanje. Za prvo obdobje socialističnega razvoja so pomembne vse publikacije, ki govorijo o boju za naše pravične meje. Na razpolago je več bibliografij. Med njimi naj opozorimo na pregled Olga Janša—Zorn — Tone Zorn, *Prispevek k bibliografiji zgodovine Slovencev 1945—1977*, *Zgodovinski časopis* 1978, št. 1/2; (gre za bibliografijo, ki v uvodnem delu našteva tudi ostale za preučevanje povojne zgodovine Slovencev relevantne bibliografije).

Znanstvena obravnava moderne zgodovine slovenske družbe, ki naj s svojim specifičnim vsebinskim in metodološkim pristopom daje najrelevantnejše in ustvarjalne odgovore na odprta vprašanja družbene prakse in teorije in ki želi prispevati k povezovanju naših revolucionarnih zgodovinskih izkušenj s sodobno prakso, mora izhajati iz neovrgljivih načel zgodovinskega in dialektičnega materializma ter v smislu čimgloblje spoznavnosti in razumljivosti procesov družbenega razvoja upoštevati tudi skupne, splošnojugoslovanske značilnosti socialističnega obdobja ter njihovo povratno soodvisnost z razvojem mednarodnih ekonomskih, političnih in kulturnoznanstvenih odnosov in posebej z mednarodnim delavskim gibanjem. Takšno znanstveno-raziskovalno delo terja visoko usposobljenega zgodovinarja, ki bo mogel na osnovi splošnih in za to obdobje tudi posebnih metodoloških prijemov ter na temelju bogastva najrazličnejših, vendar vsebinsko ne vedno zadovoljivih virov, odkrivati in kritično presojati odločilne razmere in pogoje. Tiste, ki so prožili idejne, politične, pravne in druge zamisli, različne načrte in prizadevanja subjektivnih sil ter njihove konkretne politične akcije, in one, ki so porajali odklone v najrazličnejših sferah družbenega življenja. Ob zagotavljanju vsakokratne idejne in akcijske enotnosti ter ob nenehnem utrjevanju enotnosti delovnih množic in revolucionarnih avantgardnih sil so razmere in pogoji le vodili k določenemu družbenemu napredku. Upoštevajoč dialektiko družbenega razvoja, to je, dialektično enotnost ter protislovje med proizvajalnimi silami in proizvajalnimi odnosi, spoznamo, da je vsaka dosežena stopnja družbenega razvoja nosila v sebi nova protislovja in nove razmere.

Te prek teoretičnih in praktičnih naporov nedvomno vodijo k vedno večji harmoniji družbenih odnosov.

Razvoj Slovencev po letu 1945 temelji na dosežkih in izkušnjah NOB in ljudske revolucije, ko si je slovenski narod z ramo ob rami z drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije v okviru demokratične in federativne jugoslovanske države, počivajoče na trdnih temeljih bratstva in enotnosti, priboril nacionalno in socialno svobodo. Ta mu je omogočila izgradnjo socialističnih družbenih odnosov in njegovo nacionalno afirmacijo. Razvoj socialističnih odnosov po osvoboditvi je rasel iz temeljev ljudske oblasti iz časa NOB, iz izjemne pobudniške in ustvarjalne moči ljudskih množic, združenih v Osvobodilni fronti. V njej se je ustvarjalno potrjevala avantgardna vloga komunistične partije. Raziskovanje povojne slovenske družbe bo potemtakem treba usmeriti na ključne razvojne probleme, ki jih je mogoče delovno opredeliti kot splošne in kot kronološko-tematske elemente razvoja.

1. Splošni elementi

— Osrednjo pozornost je treba posvetiti razvoju proizvodjalnih sil in družbenoekonomskih odnosov ter gospodarski rasti, razvoju socialističnih sil, izgrajevanju socialističnega sistema in družbene zavesti, dalje razvoju družbenih dejavnosti in položaju delovnega človeka v sistemu celotne družbene reprodukcije.

— Raziskati je treba vlogo in razvoj zveze komunistov kot revolucionarne delavske avantgarde in drugih družbenopolitičnih organizacij (zlasti OF oziroma SZDL) tako v procesu zavestnega izgrajevanja socialističnega družbenopolitičnega sistema od njegovih temeljev v času NOB in ljudske revolucije kot v prvih povojnih letih prek uveljavljanja delavskega in družbenega samoupravljanja do razvitega samoupravnega socialističnega sistema. Ta temelji na asociacijah združenega dela in na delegatskih odnosih. Posebej je treba analizirati naš prispevek na področju teorije marksizma in razvoja socializma.

— Predstaviti bo treba razvoj mednacionalnih odnosov v naši federativni ureditvi in socialističnem družbenem sistemu in pri tem upoštevati splošne in posebne objektivne pogoje družbenega razvoja. Prav z vidika razvoja slovenskega naroda terja posebno pozornost preučevanju položaja Slovencev v zamejstvu in odnos matičnega naroda do njih.

— S stališča razvoja Slovenije je potrebno preučiti in predstaviti položaj in vlogo Jugoslavije v mednarodnih odnosih, dalje v afirmaciji načel neuvršenosti in miroljubne koeksistence ter vlogo in delež ZKJ v mednarodnem delavskem gibanju.

2. Kronološki — tematski elementi

a) Obdobje 1945—1952:

— Ugotoviti družbenoekonomski položaj Slovenije po osvoboditvi in druge osnove za teoretične in praktične ukrepe glede graditev in razvoja socialističnih družbenoekonomskih odnosov, kot so agrarna reforma, nacionalizacija itd.; slediti prehod k načrtnemu gospodarstvu v prvi petletki in gospodarska rast v tistem času.

— Razvoj in karakter sistema ljudske oblasti kot nadaljevanje začetkov v času NOB vse do prehoda k novim družbenopolitičnim vsebinskim in organizacijskim oblikam ob nastanku občine leta 1952. To potem vodi neposredno v komunalno ureditev leta 1955. Pozornost je treba posvetiti zlasti osnovnim elementom tega sistema kot so ustava FLRJ, ustava LRS, mesto in vloga OF in ostalih množičnih organizacij, volitve ter upravopolitična ureditev. Upoštevati je potrebno tudi morebitne razlike in posebnosti, ki so bile v tem prvem obdobju značilne za Slovenijo.

— Razvoj KPS in njena vodilna vloga pri oblikovanju in postavljanju temeljev, pri organizacijski graditvi nove države in socialističnih družbenih odnosov; izhajati je pri tem treba iz izkušenj in pridobitev NOB in ljudske revolucije.

— Krepitev socialističnih sil, enotnost in vsestranska aktivnost ljudskih množic v boju za konsolidacijo ljudske oblasti, obnova in izgradnja gospodarstva in razvoj socialističnih odnosov, upoštevanje razlike med razvojem v mestu in na podeželju; pomen udarnišтва in delovnih akcij; napor za zagotavljanje socialne enakosti ter varnosti delovnih ljudi in za dvig življenjske ravni itd.

— Preoblikovanje in krepitev družbene zavesti; mesto in vloga vernika, odnos ljudske oblasti do katoliške cerkve, obračun z ostanki starega režima; vprašanja ob politični emigraciji.

— Boj za mednarodno priznanje Jugoslavije in njene pravične meje (Pariška mirovna konferenca, STO), pritiski na Jugoslavijo, aktivnost FLRJ v OZN; položaj Slovencev v zamejstvu in odnos matične domovine do njih.

— Konflikt z Informbirojem, njegovo politično in zgodovinsko ozadje, posledice v mednarodnem delavskem gibanju; reagiranje vodstva KPJ oziroma FLRJ ter delovnih ljudi; močnejše poudarjanje marksistične revolucionarne teorije in prakse ter izkušenj NOB.

— Socialnoekonomski in politični pogoji, ki so oblikovali karakter ljudske oblasti v razmerah diktature proletariata administrativno-socialističnega oziroma državno-centralističnega tipa; problem etatizacije, zraščanje organov KP z organi oblasti, socialnoekonomske in politične oziroma razredne korenine birokratizacije; odpor ustvarjalne in pobudniške množične baze proti nevarnosti glede krepitve funkcij državnih organov, teoretično in politično spletnje novih smeri razvoja; krepitev politične demokracije, uvajanje prvih delavskih svetov ter začetki delavskega samoupravljanja.

— Spremembe in pogoji, ki so narekovali uvajanje novih družbenoekonomskih in političnih odnosov (l. 1950), temelječih na delavskem samoupravljanju; njihovo razredno bistvo. Pri tem je potrebno posebej poudariti vlogo ZKS in ZKJ pri nastajanju in uveljavitvi novih odnosov ter idejnopolitične in organizacijske spremembe v okviru same ZK, sprejete na VI. kongresu ZKJ. Pomenijo namreč postopno oblikovanje samoupravnega sistema in uveljavljanje bistveno drugačne vloge političnih organizacij (zlasti ZK in SZDL) in državnega aparata.

b) Obdobje 1953—1963:

— Nadaljnje razvijanje družbenopolitičnih odnosov v duhu ustavnega zakona iz leta 1953 ter uveljavljanje komunalnega sistema (komuna postopno uveljavlja tudi svojo ekonomsko funkcijo); to vodi k vedno širšemu sistemu družbenega samoupravljanja in k pripravam na novo ustavo konec 50-ih in v začetku 60-ih let. Potrebno je posebej proučiti novo vlogo in razvoj družbenopolitičnih organizacij v času uveljavljanja samoupravnih družbenih odnosov (SZDL, Zveza sindikatov, ZSM, itd.).

— Razvoj slovenskega gospodarstva na osnovi novega ekonomskega sistema iz leta 1952 ter uveljavljanje in karakter samoupravljanja na področju družbenoekonomskih odnosov. Prehajanje k družbenemu planiranju, porajanje in rast tržnega gospodarstva, širjenje proizvodnje in vprašanje skladnosti gospodarskega razvoja, preusmeritev na lahko industrijo (1957) in spreminjanje položaja Slovenije v jugoslovanskem gospodarstvu. Vpliv gospodarske rasti na družbene dejavnosti ter na družbeni standard, vzroki zastojev in inflacijskih tokov, nujnost spremembe gospodarskega sistema leta 1961 ter razlogi in posledice njegove relativne neuspešnosti. Vzroki in značilnosti številnih socialnoekonomskih, političnih in kulturnih sprememb, tipičnih za slovensko družbo in način življenja Slovencev v tem času.

— Posebno pozornost zasluži celovita obravnava družbenih pogojev in razmer, v katerih je prišlo do preboja okvirjev etatizma in centralizma na različnih področjih družbenega življenja, ker je utrjevala postopno, vendar vsestransko emancipacijo slovenskega naroda v okvirih federalistične in demokratične državne skupnosti.

—Novi program ZKJ (VII. kongres 1958) kot odsev okrepljenih socialističnih odnosov v jugoslovanski družbi ter spremenjene vloge revolucionarne avantgarde v njej; je odsev spremenjenih družbenoekonomskih odnosov v svetu in posebej v mednarodnem delavskem gibanju. Različno sprejemanje vsebine programa v mednarodnem delavskem gibanju, posebno v sosednjih deželah.

— Vpliv oziroma odsev nadaljnjega uveljavljanja načel jugoslovanske državne in partijske politike v mednarodnih odnosih in v mednarodnem delavskem gibanju, dalje odnosih s socialističnimi deželami ter v uresničevanju načel aktivne in miroljubne koeksistence. To vpliva na notranji razvoj in življenje Slovencev: Zgodovinski temelji in začetki politike neuvrščeniosti ter borba za mir in popuščanje tiste napetosti v svetu, ki jo je ustvarila doba hladne vojne.

— Tržaška kriza 1953 in njena razrešitev s stališča jugoslovanske družbenopolitične stvarnosti (Londonski memorandum); Jugoslavija kot sopotnica avstrijske državne pogodbe 1955; prizadevanja za uresničevanje narodnostnih pravic Slovencev v zamejstvu po načelih popolne nacionalne enakopravnosti, kar je pomembno vodilo in velika kohezivna sila tudi v našem notranjepolitičnem in gospodarskem razvoju ter trajno načelo naše mednarodne aktivnosti.

— Nova ustava leta 1963 kot rezultat dosežene stopnje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in političnega sistema; poročstva in pogoji za krepitev vloge republike, zlasti občine ter samoupravnega položaja delovnih ljudi v revolucionarnem procesu deetatizacije.

C) Obdobje 1964—1971:

— Analiza družbenoekonomskih in političnih razmer ter dosežene stopnje razvoja v jugoslovanski družbi nakaže potrebo po gospodarski in družbeni reformi (VIII. kongres ZKJ 1964, V. kongres ZKS 1965) ter po modernizaciji proizvodnje in tehnologije; integracijski procesi.

— Socialnoekonomske in idejnopolitične posledice gospodarske in družbene reforme, njeno različno tolmačenje, odločna zavrnitev centralistično-etastičnih koncepcij (Brionski plenum 1966); stanovanje novih še bolj demokratičnih odnosov v družbenopolitičnem in gospodarskem življenju ter poudarjanje vedno večje vloge narodov in narodnosti pri nadaljnji graditvi samoupravnih socialističnih odnosov; iskanje nove vsebine in organizacijske podobe jugoslovanske federacije (prvi ustavni amandmaji); razmah družbenih služb; pojavi močnejših tehnokratskih teženj.

— Vsebinsko bistvo in različna tolmačenja sklepov in stališč VI. kongresa ZKS (ta je bil prvič v zgodovini pred zveznim kongresom ZK, kar kaže na spreminjanje položaja narodov in narodnosti v federaciji); pojavi in ozadje nekaterih tehnokratsko-birokratskih in liberalističnih odklonov na gospodarskem, idejno-političnem in kulturno-znanstvenem področju.

— Prizadevanje ZKS za praktično afirmacijo politike sprejete na republiškem in zveznem kongresu, spopadanje s tehnokratskimi in liberalističnimi koncepcijami; boj za vsebinsko uveljavljanje vloge neposrednih proizvajalcev pri odločanju o družbeni akumulaciji (delavski amandmaji) ter boj za uveljavljanje razredne vsebine v politiki zveze komunistov in v družbenem življenju v celoti. Značilnosti nekaterih tokov v tem času. Idejnopolitična in socialna gibanja med študenti.

— Idejnopolitični ter sistemski ukrepi za neposrednejše vključevanje delavcev in sindikatov v odločanje o družbenoekonomskih odnosih; snovanje in uvajanje konceptov svobodnega združenega dela ter uveljavljanje TOZD. Krepitev enotnosti ZK in zaupanja delovnih množic v njeno avantgardno vlogo uveljavlja razredno revolucionarno politiko ZK; razreševanje mednacionalnih nasprotij in poraz nacionalističnih, tehnobirokratskih in liberalističnih sil konec leta 1972 v okviru odločnejšega uveljavljanja ustavnih dopolnil.

— Soočanje socialističnih sil s poskusi katoliške hierarhije, da se znova uveljavi v družbenem življenju; razlogi in posledice sporazuma med SFRJ in Vatikanom leta 1967. Značilnosti položaja vernikov v slovenski družbi in razvijanje nove vsebine odnosov s cerkvijo (vloga SZDL).

— Vloga ZKJ v mednarodnem delavskem gibanju ter posebnosti odnosov z vzhodnoevropskimi komunističnimi partijami; posledice čeških dogodkov 1968 za odnose ZKJ z vzhodnimi partijami ter postopno uveljavljanje stališč ZKJ o enakopravnosti in neodvisnosti posameznih partij v mednarodnem komunističnem gibanju.

d) Obdobje 1972—1976:

— Uveljavljanje tako nove vloge republike v federaciji kot samoupravnega družbenega položaja delovnih ljudi s pomočjo krepitev širše baze odločanja v krajevni in samoupravni interesni skupnosti ter temeljni organizaciji združenega dela; razvijanje institucije združenega dela in svobodne menjave dela v teoretičnem in zakonskem snovanju ter na področju celotne družbene reprodukcije. Skladno s tem se uveljavijo tudi vsebinske in strukturalne spremembe v posameznih področjih družbenega življenja, zlasti bistveno poglobljeni samoupravni odnosi, tudi samoupravljalna zavest; po drugi strani izstopajo globoke spremembe v socialni strukturi (amandmaji, ustava leta 1974, zakon o združenem delu 1976 ter drugi sistemski zakoni).

— Delegatski skupščinski sistem in delegatski odnosi kot funkcija v uresničevanju pluralizma samoupravnih interesov, usklajevanja osebnih, splošnih in skupnih interesov.

— Vloga, reafirmacija in boj subjektivnih sil, v prvi vrsti ZK, v procesu uveljavljanja delavskega razreda kot hegemonu samoupravnih socialističnih odnosov; reafirmacija moralnopolitičnih načel ter pomen in bistvo samoupravno razvite in uveljavljene osebnosti.

— Rast materialno-ekonomskih pogojev za uveljavljanje skladnejšega in hitrejšega napredka republike v okviru celotne federacije, za učinkovitejše uveljavljanje dohodkovnih odnosov v družbeni reprodukciji, za izenačevanje umskega in fizičnega dela (zlasti pomembni napor družbe za večjo afirmacijo raziskovalne dejavnosti).

— Kvalitativni dejavniki gospodarskega razvoja republike. Vključevanje republike v jugoslovanski in mednarodni ekonomski prostor. Prizadevanje za dejansko uveljavljanje načel samoupravnega družbenega planiranja in za hitrejši razvoj primarnih gospodarskih panog (energetika, promet, agroživilstvo itd.); vsebinska preobrazba bančništva, zavarovalništva ter trgovine; posebej razvojni problemi kmetijstva.

— Idejnopolitični boj in praktični ukrepi proti pojavom socialnega in drugega razlikovanja, proti številnim anomalijam v gospodarskem in sploh javnem življenju, ker so tako dediščina preteklosti kot izraz teoretične in sintemskozakonske nedognanosti vsakokratnih novih rešitev (denimo težko uveljavljanje dohodkovnih odnosov, normativno urejanje zadev, administriranje, inertnost upravnih in izvršilnih organov, slabosti pri razvijanju in oblikovanju zavesti itd.).

— Novi principi družbenega odločanja in komuniciranja na primer problem samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, javnost kadrovske politike, sistem informiranja, načela socialistične solidarnosti itd.

— Vračanje družbenih dejavnosti v celovit sistem svobodne menjave dela; interesno povezovanje in delegatski odnosi, njihova razmeroma počasna vsebinska ter hitra organizacijska preobrazba; problem učinkovitosti, administrativne krepitev in vprašanje odprtosti samoupravnih interesnih skupnosti kot forumov razvojnega načrtovanja ter usklajevanja.

— Vloga in bistvo zavestne preobrazbe vzgojnoizobraževalnega procesa, kulturnih dejavnosti in tvornosti, zlasti znanosti pri razvijanju osebnosti modernega časa in njene-

ga samoupravnega profila; problemi v razvoju zdravstva, izenačevanje socialno-varstvene politike, skrb za človekovo življenjsko in delovno okolje.

— Globoke spremembe v zavesti in načinu življenja na Slovenskem, posledice hitre rasti glede življenjske ravni prebivalstva in glede potrošniške zavesti; socialna preobrazba podeželja; problemi urbanizacije in številne populacijske spremembe, zlasti spreminjanje socialne, profesionalno-izobrazbene ter tudi nacionalne strukture prebivalstva; migracijski tokovi znotraj republike, med nerazvitimi in razvitimi predeli Jugoslavije, med razvitimi in nerazvitimi državami; njihovi socialnoekonomski vzroki in posledice.

— Proces zavestnega podružbljanja in razvijanja vseh oblik in vsebinskih vidikov splošnega ljudskega odpora, ki je materializacija vizije o oboroženem ljudstvu, ki samo razvija in brani samoupravljanje in pridobitve socializma; problemi in perspektive. JLA kot hrbtnica obrambnega sistema in kot eden izmed temeljev naše miroljubne in neuvrščene zunanje politike.

— Problemi, posebnosti in perspektive Slovencev v zamejstvu, njihov stik, z matico ter njen odnos do njihovega položaja; položaj in vloga drugih nacionalnih skupnosti na Slovenskem.

— Mesto in položaj republike v Jugoslaviji, zlasti v njeni zunanjepolitični in mednarodni aktivnosti ter v boju za mir; problemi medrepubliškega sodelovanja in sodelovanja s sosednjimi deželami (zlasti ekonomsko in kuoturnoprosvetno sodelovanje ter posledice izjemne odprtosti meja), tudi z delavskim gibanjem v tujih deželah, vse z vidika neuvrščenosti in okrepljene vloge republike znotraj federacije.

IZVAJANJE PROJEKTA

Raziskovalni načrt zgodovine Slovencev 1945—1976 je zamišljen kot dolgoročna znanstvena naloga, ki ima za cilj zgodovinsko sintezo tega obdobja nacionalne zgodovine. Uresničevanje projekta bo potekalo vzporedno in povezano z znanstvenim preučevanjem zgodovine ZKJ in ZKS. Zaradi aktualnih družbenopolitičnih in vzgojno-izobraževalnih potreb in ne nazadnje kadrovskih in finančnih možnosti ima načrt tudi kratkoročne naloge, od katerih je morda najpomembnejša kratek pregled slovenske povojne zgodovine.

Za uspešno in načrtno raziskovalno delo o povojni zgodovini je bistveni pogoj dostopno in urejeno arhivsko gradivo, upoštevajoč seveda tudi vso relativnost vsebine in možnosti za uporabo tega gradiva. Za obravnavo obdobja je značilna obilica arhivskega gradiva, ki ga arhivska služba še ni prevzela. Ogromno prevzetega gradiva ta služba še ni mogla urediti. Za izvajanje projekta je velikega pomena pravočasno prevzemanje in urejanje gradiva ter njegova dostopnost. Za lažje delo arhivske službe bi bilo zelo koristno, da bi prvo škartiranje gradiva oprvili že v registraturah. To terja zaposlitev usposobljenih delavcev tudi v registraturah. Da bi čimbolj racionalno izkoristili skromne prostorske zmogljivosti arhivskih ustanov, je potrebno kategorizacijo gradiva opraviti še pred prevzemom v arhive. Vendar bi morala arhivska služba pri kategorizaciji določiti kriterije; strokovnjaki naj bi vedeli, katerih kategorij gradiva ni potrebno urejati in hraniti. V primeru, da bi določili zgolj kriterije za izločanje gradiva trajne vrednosti, bi se kaj lahko zgodilo, da bi uničili nekatere pomembne dokumente, ki so nastali na novo, a jih kriteriji za hranjenje gradiva trajne vrednosti niso mogli predvideti. Po opravljeni kategorizaciji bi morala arhivska služba gradivo prevzemati in ga urejati po splošno veljavnih načelih. Obenem bi morala sproti pripravljati vsa osnovna arhivska pomagala, brez katerih ni mogoče pričakovati pravega raziskovalnega dela. Iz teh obsežnih nalog

arhivske službe izvira tudi upravičena zahteva glede materialne in kadrovske okrepitev in modernizacije praktično vseh arhivskih ustanov. Vendar bo potrebno tako pri uresničevanju nalog, ki jih imajo arhivi, kot pri izvajanju projekta stalno, tesno in bolj usklajeno sodelovanje med arhivskimi in raziskovalnimi ustanovami.

Za obravnavano razdobje je — tudi zaradi slabih razmer arhivske službe — pomemben vir tiskano in publicirano gradivo najrazličnejšega porekla, zlasti gradiva oblastnih organov in družbenopolitičnih organizacij ter raznih zavodov. Vendar teh drugih vrst virov doslej nihče ni sistematično zbiral in urejal. Obstajajo nekatere interne dokumentacije, ki razpolagajo zgolj z okrnjenim gradivom. Zato je nujno treba v zvezi z uresničevanjem načrta preučiti vlogo in nalogo študijske dokumentacijske službe, ki bi spremljala, zbirala in po sodobnih dokumentacijskih načelih analitično urejala vse te vrste gradiva, zagotoviti njeno ustanovitev in ustrezno kadrovske zasedbo. Potrebno je rešiti tudi vprašanje, ali naj se taka služba razvije v okviru arhivske službe ali pri IZDG v Ljubljani. Problematiko virov, dokumentacije in bibliografije bo seveda potrebno spremljati tudi na področju vse Jugoslavije in v tujini.

Načrtno izvajanje raziskovalnega projekta ne bo mogoče brez načrtnega in dolgoročnega usposabljanja kadrov. Zato je potrebno takoj predvideti, kdo bo izvajalec načrta ter kdo in kako bo zbiral ter usposabljal nove strokovne in raziskovalne delavce. Za uresničitev teh nalog mora biti pristojen projektni svet. Zagotoviti mora tesno sodelovanje strokovnih in raziskovalnih ustanov, univerze, ter tudi družbenopolitičnih organizacij. Potrebno je ustrezno organizirati študij zgodovine, nadaljnje usposabljanje ter mentorstvo pri raziskovalnih nalogah. K mentorstvu je nujno treba poleg strokovnjakov pritegniti še izkušene družbenopolitične delavce, akterje tega razvoja.

Uresničevanje načrta mora izhajati iz načel svobodne menjave dela ter samoupravne organiziranosti. Zato je potrebno v okviru raziskovalne skupnosti Slovenije ustrezno organizirati projektni svet in določiti njegove pristojnosti. Na podlagi samoupravnega sporazuma je treba najprej postopoma združevati potrebna finančna sredstva, potem pa ob zagotovitvi kadrovskih in materialnih pogojev iskati tudi vse možne izvajalce projekta; upoštevati je dosedanje izkušnje, da mora namreč biti znanstveno-raziskovalno delo naslonjeno na institute, da mora dalje potekati načrtno na osnovi prednostnega reda nalog, dogovorjenega med izvajalci in porabniki, in da morajo biti zagotovljeni pogoji za sprotno publiciranje znanstvenih rezultatov.

Ker s sistematičnim raziskovanjem povojne zgodovine Slovencev šele dobro začenjamo, se ob tem soočamo s problemom metodološke neizkušenosti. Že skromne izkušnje kažejo potrebo po interdisciplinarni obravnavi povojnega razvoja. Nujno bomo morali upoštevati znanstvene rezultate predvsem naslednjih strok: ekonomije, politologije, prava, sociologije, socialne geografije, etnologije, kulturologije. Te stroke je treba spodbujati, da pri znanstveni raziskavi svojih področij še močneje upoštevajo lastni zgodovinsko-genetični vidik, s čemer bodo po eni strani omenjene družboslovne vede zaokrožile in kompletirale obravnavo svojega vsebinskega območja, po drugi strani pa bodo na ta način vsaka s svojega zornega kota in z njej lastnim metodološkim pristopom prispevale k celoviti obravnavi in osvetlitvi našega družbenega razvoja po osvoboditvi. Nedvomno bo potrebno vsaj nekatere od njih pritegniti k raziskavi posameznih ključnih tem, ki izhajajo predvsem iz celovitega zgodovinsko materialističnega pogleda na revolucionarno preobrazbo slovenske in jugoslovanske družbe po letu 1945. Prav gotovo bomo mogli vprašanje interdisciplinarnega sodelovanja uresničevati šele postopoma in na osnovi neposrednih izkušenj pri izvajanju projekta, deloma tudi s posvetovanji o teh problemih. Narava dela na najnovejši zgodovini bo terjala največkrat prav zaradi obilice gradiva, znanstvene neobdelanosti in interdisciplinarne obravnave timsko obliko

dela. Doslej v Sloveniji s takšno obliko dela na tem področju — razen nekaj skopih spoznanj, pridobljenih pri izdelavi pričujočega načrta — skorajda nimamo izkušenj. Prva plat timskega dela je skupinsko sodelovanje samih zgodovinarjev, druga je skupinsko delo strokovnjakov iz različnih znanstvenih disciplin. Pri tem bo zgodovinar praviloma usmerjevalec raziskave in nujno osnovni nosilec zgodovinske sinteze. Konkretnije oblike timskega dela bo potrebno razvijati ob samem raziskovalnem delu; po njih se bomo morali zgledovati tudi drugod, kjer ima takšen način vsaj nekoliko trdnejše izkustvene temelje.

Uresničevanje projekta bo vzporedno z izvajanjem individualnih in timskih strokovnih in raziskovalnih nalog takoj terjalo tudi širša posvetovanja zlasti o vprašanih metodologije in periodizacije, o problemih arhivov in arhivske dejavnosti v celoti, tudi o nekaterih vsebinsko-tematskih problemih. Čimprej je potrebno izdelati natančna bibliografska in kronološka pomagala ter morebitne krajše zgodovinske preglede.

Dolgoročne naloge so razvidne iz same vsebine projekta in jih bo razpisoval projekt-ni svet. Izhajajoč iz trenutnih razmer predvsem finančnih in kadrovskih, je sedaj mogoče konkretno načrtovati samo kratkoročne naloge. Hkrati je potrebno po prednostnem redu čimprej začeti z monografsko obravnavo posameznih družbenih procesov, kar bo osnova za pripravo zgodovinske sinteze Slovencev 1945—1976. Ob tem bo rasel tudi strokovni in znanstveno-raziskovalni kader.

Predvideti je treba način sprotnega publiciranja raziskovalnih rezultatov ter zagotoviti ustrezen delež sredstev za ta namen. Vendar z vprašanjem sprotnega publiciranja ne gre razumeti samo tekočega objavljanja končnih raziskovalnih rezultatov o posameznih družbenih procesih in pojavih, temveč tudi publiciranje rezultatov posameznih faz znanstveno-raziskovalnega dela in s tem čimhitrejšo dostopnost in uporabnost sadov družbenih vlaganj ter strokovnih in znanstvenih naporov. Ne nazadnje smo deficitarni tudi v posredovanju znanstvenih dognanj širšemu jugoslovanskemu in sploh mednarodnemu občinstvu.

JUBILEJI

DR. ŠKERLOVIH SEDEMDESET LET

Tekli so prvi meseci okupacije.

Spominjam se, kako smo kot dijaki ljubljanske realke ali uradno I. državne realne gimnazije v Vegovi ulici dobili za profesorja zgodovine mladega moža, ki ga do takrat še nismo nikoli videli na šolskih hodnikih. Morda se nam je ob prvi uri predstavil, morda tudi ne, ne vem točno. Sicer pa to niti ni pomembno. Pomembno je, da je na nas napravil prav prijeten vtis, kajti predaval je živahno in imel je obsežno znanje. In še zaradi nečesa si je pridobil naše simpatije, že kar pravo zaupanje. Sošolci, ki so se vozili v Ljubljano z vlakom, so prav med njegovo uro sproščeno pripovedovali, kako so videli pred nekim gozdom veliko tablo z napisom "Tu pričinja partizansko ozemlje" — ali nekaj podobnega. Vsi smo glasno odobraval in se smejali, z nami vred se je ob pripovedovanju muzal in hehetal tudi profesor — sedaj smo ga že dobro poznali — dr. France Škerl.

Potem so se vezi pretrgale, sledovi zabrisali, spomini obledeli. Kako sem bil prijetno presenečen, ko sem se ob nekem poslovnem obisku ali 1948 ali 1949 v Muzeju narodne osvoboditve na današnjem Trgu francoske revolucije spet srečal s partizansko uniformiranim dr. Škerlom. Stisnila sva se k mizi v kotu in kolikor je prosti čas dopuščal, mi je povedal, kako je bil približno od časov tiste partizanske table dalje aktivist Osvobodilne fronte v Ljubljani in na terenu, potem štiri mesece aktivist na območju dolomitskega odreda, zatem član Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora OF na Primorskem.

Prekinil sem ga, češ da me zanima njegov razvoj do časa okoli tiste table. Ja, seveda, danes se vse to sliši zelo enostavno, takrat se je bilo treba do vsakega novega spoznanja dokopati, dobesedno dokopati. Danes se vse to uči v šoli. Na kratko: krščanski socialist sem postal leta 1936. Dobil sem nove prijatelje in znance, tudi Toneta Fajfarja. Debatirali smo, komentirali dogodke, se izobraževali. Danes si težko predstavljáš, kakšno atmosfero je ustvaril Kocbekov članek o Španiji. Moral bi živeti v takratni slovenski družbi, pa bi občutil, kako se nekaj lomi, preusmerja. Ni se govorilo samo o gospodarski krizi, govorilo se je o krizi duha, o preživelosti starih političnih konceptov. Če dodaš k temu razmah kompartije, nato še Speransov Razvoj in druge momente, boš videl, da je vse to takrat veliko tehtalo. Socialna problematika in študij le-te sta me osebno precej zadevala in zato seveda močno privlačevala. Začel sem objavljati v Delavski pravici članke, ki sem jih podpisoval s psevdonimom Šmetov France. Šmetov zato, ker se je domačiji v Stožicah, od koder izhajam, reklo po domače pri Šmetu (nisem rojen na Ježici, temveč v Stožicah!). Časa sem imel dovolj, saj sem bil po diplomi tri leta brezposeln. Ker na univerzi še nismo imeli profesorja — specialista za moderno dobo (za vse je bil kar profesor Kos sam, čeprav je bil medievalist), socialna problematika pa je poudarjeno stvar moderne dobe, in ker sem po družbenem poreklu bliže kmetom in delavcem kot mestnim uradnikom, sem se sistematično lotil študija o zgodovini moderne dobe in socialnih problemov še posebej.

Drugi dogodki iz njegovega življenja so že znani: Okupacijo je dočakal v Mariboru. Tuja soldateska ga je že strpala z drugimi vred na kamion, da bi jih izgnala iz domače dežele. Dr. Škerl je neopazno zdrknil s kamiona in pobegnil. Pripeljal se je v Ljubljano. Tu se je srečal s starimi in novimi znanci, na primer s članom komunistične partije Stanetom Bizjakom, ki je doktorja pridobil za delo za Osvobodilno fronto. Tako imenovani štajerski izgnanci so v Ljubljani ustanovili rajonski odbor, ki je dal v Osvobodilno fronto tri zastopnike: po enega za partije, za Sokole, za krščanske socialiste (dr. Škerla).

Veš, delati na Primorskem pred padcem Mussolinija je bilo vse kaj drugega prej kot lahko, po svoje je pa to delo bilo svojevrsten užitek: Primorsko moramo priključiti matični deželi in noben imperialistični pakt več nam ne sme tega preprečiti. Ljudje so tu občutili fašizem kaj kmalu po prvi svetovni vojni in zaradi terorja so bili nekateri previdni, drugi spet — in ti so bili v večini — so nas sprejeli prav po domače. Po določenem času sem se moral posloviti od teh krajev, ker me je nova dolžnost klicala na Dolenjsko (julija 1943 sem prevzel uredništvo Slovenskega poročevalca).

Ob vsem delu je v meni bolj in bolj dozorevala misel, da bo skoraj treba prijeti za pero in napisati zgodovino vsega tega dogajanja, ki sem mu bil priča in deležnik že od 1941 dalje. Po svojih močeh sem agitiral in delal za to, da se ohrani čim več tako partizanskega kot okupatorjevega gradiva. Spomini obledijo, pomešajo dogodke, pisani dokumenti ostanejo in točno pričajo o resničnosti opravljenega dela.

Del gradiva je propadel že v času bojev, veliko bogastva je vendarle uspelo rešiti. Veliko dokumentov je mogel vsaj delno uporabljati tudi Znanstveni inštitut, ustanovljen zgodaj leta 1944. V ta inštitut je — potem ko je približno pol leta vodil podružnico Telegrafske agencije nove Jugoslavije za Slovenijo ali kratko Tanjug — prišel dr. Škerl novembra 1944. Spet je bil za korak bliže želji, da prime za pero in da se v novih okoliščinah bori za isto stvar, za katero se je v drugačnih okoliščinah boril tako, kot je bilo takrat potrebno.

Po osvoboditvi je prišel v Ljubljano skupaj s tem inštitutom. Tu se je v miru mogel posvetiti zamislim, ki jih je nosil v glavi in ki jih je hotel — napisane seveda na historiografsko znanstveni način — posredovati slovenski, jugoslovanski in tuji družbi.

Čeprav sam udeleženec dogajanja in zato čustveno "pri stvari", sem hotel biti objektivni zgodovinar. S to perspektivo v mislih, vidiš, sem pisal o začetkih partizanstva na Slovenskem, o Osvobodilni fronti, o Koroški v boju za svobodo, o nacističnih deportacijah, o ljubljanskih srednjih šolah v času okupacije in še o marsičem. Uspelo mi je sestaviti delo z naslovom Petnajst let bibliografije o NOB Slovencev za leta 1945 do 1959. Mislim, da je napor uspel. Pošteno sem se namučil, toda ves čas me je vodila ena sama misel, postaviti s to bibliografijo spomenik, ki ga slovenski NOB zasluži.

Končno se je leta 1964 zaposlil dr. Škerl v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Z nezmanjšano energijo je ustvarjal še naprej in mimo drugih del končal rokopis, ki obsega prek 2000 tipkanih strani. Naslovil ga je tako, kot se nam je glede na njegovo partizansko delo na Primorskem zdelo kar logično: Narodno osvobodilni boj na Primorskem do kapitulacije Italije. Delo je izročil v objavo založbi Partizanska knjiga.

Njegova obrobna dejavnost še zdaleč ni obrobna, kot bi kdo utegnil misliti. Biti prvi predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo, potem dolga leta njegov blagajnik, organizator številnih zgodovinarskih zborovanj, vse to pomeni zelo aktivni poseg v organizacijo historiografskega dela. S tem, da je na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja prevzel vodstvo znanstveno-raziskovalnega sektorja in ga uspešno opravljal vrsto let, je seveda posegel tudi v organizacijo znanstvenega dela. To nikakor ni tako obrobni poseg, da bi ga smeli preskočiti in ne omeniti.

Vsi sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja mu k njegovemu jubileju prijateljsko in iskreno čestitam. Upamo in želimo, da bi uresničil vse načrte, ki jih je zasnoval. Gotovo jih ima, le da jih zaradi osebne skromnosti noče izdati.

Jože Šorn

IN MEMORIAM

JOŽE KRALL

Neusmiljena smrt, ki s peščeno uro v roki odmerja leta našega življenja, je v petek, dne 28. aprila 1978 ponovno posegla v vrste delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in nam iztrgala dobrega sodelavca in prijatelja Jožeta Kralla. Podlegel je enaki bolezni kot naši kolegi Dare Jeršek, Miroslav Luštek, Darja Ravnihar in Alenka Nedog; bolezni, ki jo lahko preživeli izgovarjamo samo še z bojznijo in strahom.

Jože Krall se je rodil 13. oktobra 1910 v Trstu, v družini železničarja, vendar je kmalu, leta 1919, njegov domači kraj postalo Novo mesto. V tem prijaznem mestecu ob zeleni Krki si je tudi nabiral znanje v osnovni šoli in gimnaziji (velika matura junija 1931) ter se je svojih učiteljev in profesorjev vedno spominjal živo in s toplo hvaležnostjo. Nato je študiral germanistiko na univerzi v Ljubljani in si svoje znanje izpopolnil kot štipendist na dunajski univerzi (v letnem semestru 1935). Vendar po diplomi (1936) ni mogel takoj dobiti zaposlitve in je bil dve leti brezposeln. Takrat je tudi odslužil devetmesečni vojaški rok v šoli za rezervne avtovozsarske oficirje v Beogradu. Šele 1. oktobra 1938 je dobil delovno mesto pogodbenega suplenta na državni realni gimnaziji v Ohridu, kjer so ga maja 1939 redno nastavili kot suplenta na isti gimnaziji. Na ohridski gimnaziji je bil do februarja 1940, ko so ga premestili na gimnazijo v Prizren, kjer pa zaradi bolezni službe ni nastopil. Konec šolskega leta so ga

premestili na gimnazijo v Ptuju, kjer je poučeval do aprila 1941. Predstavljamo si ga lahko kot strogega, načelnega in pravičnega učitelja ter vzgojitelja mladega rodu. Takšno življenjsko pot mu je za vedno prekrizala fašistična okupacija naše dežele in je ponovno ostal brez zaposlitve. Po kratkotrajni vojni aprila 1941, ki se je je tudi udeležil pri Ribnici na Dolenjskem, se je zatekel k svojim domačim v Novo mesto in se preživljal s priložnostnimi opravili.

Takrat se je za Kralla začela nova življenjska pot. Kmalu, še jeseni 1941, se je kot narodno in tudi socialno globoko čuteč človek vključil v Osvobodilno fronto in je po izključitvi dijakov, ki so v gimnaziji v Novem mestu 1. decembra 1941 manifestirali za OF, poučeval izključene dijake za izpit, in to na tečajih, ki jih je organizirala OF. To je delal do februarja 1942, ko so zvedeli, da jim okupacijske oblasti ne bodo dovolile opravljati privatnih izpitov. Od junija 1942 do aprila 1943 je bil v italijanskih zaporih v Novem mestu in koncentracijskih taboriščih (Monigo in Gonars). Nekaj mesecev je bil pri svojih domačih v Novem mestu in se ponovno preživljal s priložnostnimi deli. Vendar je vedel, da je njegovo mesto v Narodnoosvobodilni vojski Slovenije in se je vanjo tudi vključil 8. septembra 1943. V zaščitni četi komande mesta Novo mesto je opravljal posle pomočnika četnega politkomisarja. Nato je 10. oktobra 1943 odšel v Stično, kjer je prevzel posle namestnika komandanta mesta Stična. Vendar je tam bil le malo časa, ker so se v veliki nemški ofenzivi vključili v Cankarjevo in nato v 15. brigado ter se je udeležil pohodov tja do Korduna. Po ofenzivi se je vrnil v Stično, kjer je ostal na enakem položaju kot prej do 3. februarja 1944. Takrat ga je glavni štab NOV in POS imenoval za namestnika komandanta dolenskega vojnega področja, čez mesec dni (10. 3. 1944) pa za namestnika komandanta notranjskega vojnega področja, dokler ni 21. aprila 1944 odšel v belokranjsko vojno področje za prometnega oficirja. Odtlej se je v enotah NOV in POS ukvarjal predvsem s prometnotehničnimi zadevami, in to od 11. junija 1944 do 1. aprila 1945 v štabu 7. korpusa NOV in POJ, nato do 26. aprila v oficirski šoli in končno v glavnem štabu NOV in POS ter v štabu 4. jugoslovanske armade. Nazadnje je bil načelnik prometnega oddelka armade. Po nekaj mesecih bolezenskega dopusta po prometni nesreči so ga 15. oktobra 1945 odpustili iz vojske. V JLA si je pridobil čin rezervnega kapetana 1. razreda.

Jeseni 1945 se je za Kralla začelo novo poklicno obdobje. Sprejeli so ga na Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS v Ljubljani in je temu zavodu in njegovim naslednikom ostal zvest do svoje smrti. Najprej kot honorarni in nato kot redni uslužbenec je zbiral in urejal arhivsko gradivo; še sedaj, ko pri nas prevzema arhivske naloge že tretji rod arhivarjev, najdemo Krallovo ureditev in popis nekaterih pomembnih arhivskih fondov. Vendar je kmalu, še leta 1948, postal vodja knjižnice in s skrbnim zbiranjem iz raznih, po vseh krajih Slovenije razmetanih zbirk, ustvaril eno najbogatejših knjižnic za zgodovino druge svetovne vojne v Sloveniji in morda celo v Jugoslaviji. Kot arhivar in bibliotekar je začel pisati tudi strokovna dela, saj sta s svojim dobrim prijateljem profesorjem Jankom Jarcem že leta 1945 sestavila in objavila še danes uporaben celovitejši kronološki pregled dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja Slovencev. Vodenje strokovne knjižnice in delo v njej je Kralla zelo veselilo in je v tem videl svoje življenjsko poslanstvo. Poskrbel je za prvo ureditev in popis knjižnih zbirk, pri čemer je tudi sam opravil mnogo urejevalnega in popisovalnega dela, dajal strokovne nasvete mnogim uporabnikom in v strokovnih časopisih seznanjal javnost s pridobitvami knjižnice.

Še kot bibliotekar se je Krall začel posvečati tudi raziskovalnemu delu. V Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani smo leta 1957 začeli izdajati svoj Letopis in je bil Krall eden najbolj delavnih članov uredniškega odbora in piscev. V obeh letnikih tega Letopisa objavljeni razpravi o gorenjskih partizanskih tiskarnah pomenita začetek njegovega

raziskovalnega dela, in to velik korak naprej v tisti smeri, ki ji je ostal zvest do svoje prerane smrti, tj. raziskovanju zgodovine partizanskih tehnik in tiskarn na Slovenskem. Neprecenljiv je tudi njegov prispevek k pripravi in tiskanju obsežnega, vendar žal še nedokončanega zbornika fotografij iz delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda; pri treh knjigah je bil član uredniškega odbora in pri petih tehnični urednik ter član konzorcija za izdajo tega zbornika. Vse to delo je opravljal takrat, ko je še vodil knjižnico in je moral biti čestokrat tudi marsikomu mentor, svetovalec in informator.

Ob večji preureditvi inštituta (1965), ki ni upoštevala človeških nagnjenj in občutljivosti ter je bila za marsikoga, tudi za Kralla, zelo boleča, je moral skoraj po dvajsetih letih dela kot višji bibliotekar zapustiti knjižnico in se kot višji strokovni sodelavec in pozneje kot strokovni svetnik posvečati samo raziskovalnemu delu. Notranje je trpel, vendar je delal pridno, vestno in natančno in si zlasti s tremi knjigami o partizanskih tiskarnah na Slovenskem postavil lep in trajen spomenik. To je sistematično in podrobno raziskan in napisan nastanek, razvoj in delo vseh partizanskih tiskarn na Slovenskem in obenem pregled vsega njihovega tiska. Za kakovostno opravljeno delo je julija 1977 prejel nagrado vstaje slovenskega naroda. To je bilo zanj največje javno izraženo priznanje in ga je kot osebno zelo skromen človek sprejel z drhtečimi rokami, vznemirjen in tudi že smrtno bolan. Z enako prizadevnostjo in kakovostjo je nameraval načrtno in natančno raziskati tudi zgodovino partizanskih ciklostilnih tehnik na vsem slovenskem ozemlju. To nalogo je uspel končati le za Primorsko in ko jo je pripravljaval za njemu tako drago Dolenjsko, sta mu pero iztrgali iz rok zahrbtna bolezen ter neučakana smrt.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja je s Krallovo smrtjo izgubil enega najprizadnejših in najdelavnejših delavcev, saj je ta v desetih letih kljub več boleznim napisal in objavil tri monografije in pripravil še četrto. Bil je tudi zelo zgleden v redoljubnosti in discipliniranosti. Iz naših vrst je odšel človek, ki je bil to v najlepšem in najžlahtnejšem pomenu te besede. Zakaj, ni bil samo dober delavec, temveč tudi dober kolega, tovariš in prijatelj. Morda se zaradi že iztekajočih se let delovne dobe in predvsem zaradi bolezni v poslednjih letih ni mogel toliko udejstvovati na raznih področjih kot prej (bil je tudi odlikovan z redom za hrabrost, z redom zaslug za narod, z redom dela in z redom bratstva in enotnosti), je pa zato s tem večjo prizadevnostjo opravljal svoje raziskovalno delo. Zdi se mi, da se je včasih kot germanist po šolski izobrazbi med zgodovinarji počutil nekoliko negotovega in kot eden najstarejših inštitutovih delavcev tudi nekoliko osamljenega. Pokopali smo ga 3. maja 1978 na šmihelskem pokopališču v Novem mestu. Ohranili ga bomo v trajnem in lepem spominu.

Tone Ferenc

Bibliografija objavljenih del Jožeta Kralla

1. Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941 do 1945. Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945, str. 697—767. Napisal skupaj z Jankom Jarcem.
2. Žužemberk v zgodovini osvobodilnega boja. Tovariš, IV/1948, št. 7, str. 154—155. Članek.
3. Prvi vojaški listi partizanskih enot. Ljudska pravica, 13. 9. 1952, št. 37. Članek.

4. Skrivna ognjišča slovenske besede na Koroškem. Ljudska pravica, 21. 7. 1956, spominska izdaja.
Članek.
5. Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka "B" Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko. Letopis Muzeja narodne osvoboditve (dalje: Letopis), I/1957, str. 53—81.
Razprava.
6. Tiskarna "Donas". Letopis, II/1958, str. 29—54.
Razprava.
7. Partizanska tiskarna "Triglav" na Goteniškem Snežniku. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje: Prispevki), I/1960, št. 1, str. 171—184.
Razprava.
8. Knjižne novosti. Prispevki, I/1960, št. 2, str. 375—378.
Poročilo.
9. Franjo Tudjman, Rojstvo socialistične Jugoslavije. Ljubljana 1961. Prispevki, III/1962, št. 1, str. 336—338.
Poročilo.
10. Knjižne novosti. (Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1961). Prispevki, III/1962, št. 1, str. 342—348.
Poročilo.
11. Bogdan Žolnir, Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji. Maribor 1962. Prispevki, IV/1963, št. 1—2, str. 217—219.
Poročilo.
12. Knjižne novosti. (Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature 1962 in 1963). Prispevki, IV/1963, št. 1—2, str. 225—233.
Poročilo.
13. Knjižne novosti. (Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1964). Prispevki, V/1965, št. 1—2, str. 307—311.
Poročilo.
14. Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941—1945. Prispevki, VI/1966, št. 1—2, str. 337—352.
Razprava.
15. Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije. Borec, XIX/1967, št. 2, str. 175—177.
Poročilo.
16. Stariha Janko. Slovenski biografski leksikon. Zvezek 10, Ljubljana 1967, str. 452.
Življenjepis.
17. Delež grafičnih delavcev pri razvoju slovenskih ilegalnih in partizanskih tiskarn v letih 1940—1945. Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem. Ljubljana 1968, str. 45—87.
Oris.
18. Bibliografija izdanja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941—1945. Beograd 1964. Prispevki, VIII-IX/1968—1969, št. 1—2, str. 341—343.
Poročilo.
19. Partizansko tiskarstvo v Slovenskem Primorju. Idrijski razgledi, XV/1970, št. 4, str. 181—199, XVI/1971, št. 1, str. 1—23, št. 2, str. 81—97.
Oris.
20. Slovenske partizanske tiskarne v zadnjih nemških ofenzivah na Slovenskem. Prispevki, XI-XII/1971—1972, št. 1—2, str. 265—279.
Razprava.

21. Darja Ravnihar. Prispevki, XI-XII/1971—1972, št. 1—2, str. 399.
Nekrolog.
22. Partizansko tiskarstvo v Slovenskem Primorju (Kratek pregled). Koper 1972, strani 61, ilustr.
Oris.
23. Partizanske tiskarne na Slovenskem. I. Osrednje tiskarne. Ljubljana 1972, str. 393, ilustr.
Razprava.
24. Partizanske tiskarne na Slovenskem. II. Primorske tiskarne. Ljubljana 1972, str. 429, ilustr.
Razprava.
25. Dr. Aleksander Gala-Peter, Partizanski zdravnik. Ljubljana 1972. Prispevki, XIII/1973, št. 1—2, str. 365—368.
Poročilo.
26. Kliče glavni štab. Zbornik prispevkov o slovenskih partizanskih zvezah. Ljubljana 1972. Prispevki, XIV/1974, št. 1—2, str. 333—336.
Poročilo.
27. Anton Ožbolt, Dežela Petra Klepca. Ljubljana 1974. Prispevki, XV-XVI/1975—1976, št. 1—2, str. 226—230.
Poročilo.
28. Partizanske tiskarne na Slovenskem. III. Gorenjske in štajerske tiskarne. Ljubljana 1976, str. 336, ilustr.
Razprava.
29. Razvoj in delo ciklostilnih tehnik v Slovenskem Primorju v letih 1941—1945. Ljubljana 1977, str. 381 rokopisa.
Razprava (še v tisku).

SIMPOZIJI, POROČILA

700-LETNICA DUBROVNIŠKEGA ARHIVA
IN ARHIVSKE SLUŽBE JUGOSLAVIJE (1278—1978)

V počastitev 700-letnice dubrovniškega arhiva in arhivske službe Jugoslavije je bila v Dubrovniku v dneh od 16. do 19. oktobra 1978 svečana proslava in posvetovanje, ki so ju pripravili dubrovniški arhiv, Zveza društev arhivskih delavcev SFR Jugoslavije in Zveza arhivskih delavcev SR Hrvatske. Proslave in posvetovanja se je udeležilo več kot tristo jugoslovanskih arhivskih delavcev, zgodovinarjev — predvsem raziskovalcev bogatega dubrovniškega arhiva in častnih gostov. Na svečani otvoritvi proslave in posvetovanja so predsedniku republike Josipu Brozu-Titu v znak zahvale za vse, kar je bilo v samoupravni in socialistični Jugoslaviji storjenega za dubrovniški arhiv, podelili pozlačeno spominsko plaketo dubrovniškega arhiva. Spominske plakete so prejeli še številni posamezniki, ustanove in društva. Prejela sta ju tudi Arhivsko društvo za Slovenijo in Arhiv SR Slovenije.

Leto 1278 pomeni namreč pomemben datum za arhivsko službo tedaj majhne dubrovniške republike. Dubrovniška vlada je tega leta sprejela v službo prvega šolanega notarja Tomazina de Sauere in ga zadolžila, da organizira in vodi dubrovniško pisarno in notariat. Tomazino de Sauera je vnesel v poslovanje pisarne in notariata red, ki pomeni pravi preobrat v poslovanju dubrovniške državne pisarne. S tem, da je dubrovniška vlada proglasila notarske knjige za državno lastnino, so bili dani temelji za delovanje dubrovniškega arhiva. Od tedaj dalje lahko sledimo njegovemu nepretrganemu in vzornemu delovanju. Dubrovniška vlada je nato vse do propada republike 1808 izjemno skrbela za ohranitev arhivskega gradiva, nadzorovala njegovo čuvanje in skrbela za njegovo urejenost. Prav temu gre zahvala, da lahko Dubrovnik slavi danes tako pomemben in redek jubilej — sedemsto let nepretrganega in organiziranega delovanja svojega arhiva. Leto 1278 pomeni obenem tudi začetek arhivske službe Jugoslavije.

Referati prvega dne posvetovanja so bili posvečeni predvsem razvoju dubrovniškega arhiva in arhivske službe. Kratek pregled razvoja in delovanja te službe pri nas je prikazal v uvodnem referatu "O razvoju arhivske službe Jugoslavije" dr. Miloš Milošević in predvsem poudaril bodoče naloge arhivov, arhivske službe in arhivskih delavcev, da dosežejo pravo mesto v našem samoupravnem družbenem razvoju. O arhivu jubilarantu pa je spregovoril dr. Zdravko Šundrica. V referatu "Dubrovniški arhiv 1278—1978" je prikazal celoten razvoj in delovanje te naše najstarejše arhivske ustanove od njene ustanovitve do danes. Obširen pregled uporabe gradiva dubrovniškega arhiva v znanstveno raziskovalne namene je v svojem referatu "Znanstveno raziskovanje in izdajanje arhivskega gradiva dubrovniškega arhiva" podal dr. Vinko Foretić. Njegov prikaz vsebuje približno dvatisoč naslovov predvsem znanstvenih del, pri katerih je bilo uporabljeno dubrovniško arhivsko gradivo.

Tema naslednjega dne posvetovanja je bila dubrovniški arhiv oziroma gradivo dubrovniškega arhiva kot vir za zgodovino naših republik in pokrajin. Referenti dr. Josip Lučić za zgodovino SR Hrvatske, dr. Desanka Kovačević za SR Bosno in Herce-

govino, dr. Radovan Samardžić za SR Srbijo, dr. Muhamed Trnava za SAP Kosovo, dr. Dušanka Dinić za SAP Vojvodino, dr. Lidija Slaveva za SR Makedonijo, dr. Ignacij Voje za SR Slovenijo in prof. Marija Crnić za zgodovino SR Črne gore so v svojih referatih poudarili pomembnost gradiva dubrovniškega arhiva predvsem za politično in gospodarsko zgodovino naših narodov in narodnosti, saj predstavlja to gradivo za določena obdobja in narode skoraj edini vir. Tako npr. črpajo Srbi gradivo za starejšo zgodovino skoraj v celoti iz dubrovniškega arhiva. Gradivo, pomembno za zgodovino Slovencev v srednjem veku, sicer še ni sistematično pregledano in obdelano, vendar je dr. Ignacij Voje v svojem referatu prikazal pomen tega gradiva tudi za politično, gospodarsko in kulturno zgodovino Slovencev. Navedel je le nekaj fragmentarnih, vendar zelo zanimivih in manj znanih podatkov. Tako je opozoril na politično dejavnost celjskih grofov v Srbiji, Bosni in Hrvaški ter njihove rodbinske vezi z vladarji teh dežel. Na politične vire je vezana tudi zgodovina Habsburžanov, predvsem njihova obveščevalna dejavnost v boju proti osmanskem imperiju. V to obveščevalno službo so bili vključeni tudi kranjski deželni stanovi. Več je gradiva in podatkov za proučevanje gospodarske zgodovine slovenskih dežel v srednjem veku. Referent je naštel številne trgovinske stike Dubrovnikarjev najprej z istrskimi mesti, kasneje pa tudi z mesti v notranjosti slovenskih dežel, saj so dubrovniški trgovci potovali preko našega ozemlja proti zapadu. Zanimiv je bil podatek iz 15. stol., da je Dubrovnik, ki je bil pomembno središče za odkupovanje sužnjev iz turškega ujetništva, sodeloval pri osvoboditvi tudi nekaj kranjskih plemičev. Podobnih podatkov bi se pri sistematičnem pregledu gradiva gotovo še našlo.

Arhivsko gradivo dubrovniškega arhiva je naslednji dan vrsta referentov prikazala kot vir za zgodovino različnih panog in dejavnosti človeške družbe — tako npr. za zgodovino pomorstva (referent dr. Josip Luetić), umetnosti (referent dr. Cvito Fisković), etnologije (referentka dr. Djurdjica Petrović), naravoslovnih ved (referent dr. Žarko Dadić); orientalske dokumente dubrovniškega arhiva je obdelal dr. Avdo Sučeska, konzularno službo pa dr. Ilija Mitić.

Zadnji dan posvetovanja je bil namenjen arhivskim strokovnim vprašanjem, in sicer uvedbi normiranja dela in norm v arhivih SFRJ. Uvodni referent je na podlagi zbranega gradiva Komisije zveze arhivskih delavcev Jugoslavije za organizacijo strokovnega dela, planiranje in normiranje v arhivih pripravil Dragan Čirović. Po sklepu VIII. kongresa arhivskih delavcev Jugoslavije je ta komisija pripravila vprašalnik o uvajanju normiranja v arhivih in ga razposlala vsem arhivom v Jugoslaviji. Vprašalnik je obsegal 22 vprašanj — 14 osnovnih in 8 pomožnih. Od 85 anketiranih arhivov jih je na vprašalnik odgovorilo le 44. Na osnovi odgovorov le-teh je D. Čirović napravil analizo stanja v zvezi z uvajanjem normiranja opravil v arhivih. Večina arhivov, ki je odgovorila na anketo, je sicer pričela z uvajanjem norm, vendar v glavnem le za določen krog opravil — predvsem v zvezi z deli v skladiščni službi, pri uporabi arhivskega in knjižnega fonda, zaščiti arhivskega gradiva in v zvezi z zunanjo službo. Najmanj je vpeljano normiranje v urejanje in obdelovanje arhivskega gradiva. Poudariti je, da je večina arhivov pričela z uvajanjem normiranja šele v letu 1978 in je zato še nemogoče govoriti o kakšnih večjih rezultatih in izkušnjah. Čeprav je ta analiza glede na to, da je na anketo odgovorila komaj polovica arhivov v Jugoslaviji, precej pomanjkljiva, pomeni vendar izhodišče za nadaljno delo Komisije za organizacijo strokovnega dela, planiranje in normiranje v arhivih. Komisija je predlagala, da bi se v bodoče organizirala nekakšna tematska posvetovanja o uvajanju norm, to je po posameznih opravljenih delovnega procesa (npr. urejanje arhivskega gradiva, izdelava popisov itd.), na katerih bi se izmenjale izkušnje posameznih arhivskih delavcev in arhivov.

Dubrovniški arhiv je v okviru proslave svojega jubileja pripravil v svoji zgradbi — palači Sponza, razstavo "Dubrovnik skozi stoletja", na kateri je predstavil nekaj vsebinsko najpomembnejših in oblikovno zanimivih listin iz svoje bogate zakladnice arhivskega gradiva.

Marjeta Adamič

POROČILO O ARHIVSKEM POSVETOVANJU V OPATIJI

V Opatiji je bilo 6., 7. in 8. decembra 1978 posvetovanje o arhivskem gradivu o Istri, Reki, Hrvatskem Primorju, otokih in Gorskem Kotorju. Organizatorji so bili: Društvo arhivskih delavcev Hrvatske ter arhivskih delavcev občinske skupnosti Reka in reško zgodovinsko društvo. Posvetovanje je imelo dvojen namen, poudariti 35. obletnico priključitve Istre, Reke, Zadra in otokov Hrvatski in Jugoslaviji, 50. letnico delovanja zgodovinskega arhiva na Reki ter 20. obletnico obstoja zgodovinskega arhiva v Pazinu in drugič, prikazati koliko gradiva oz. dokumentov, ki se nanašajo na omenjene kraje in področja, je ohranjenih.

Posvetovanje se je odvijalo po programu; prvi dan je bilo kar deset referatov, drugi dan pa nekaj manj, ker pet referentov ni pravočasno poslalo svojih prispevkov.

Prvi dan smo poslušali tri prispevke iz reških arhivskih ustanov (dr. Bernard Stulli: Razvoj arhivske dejavnosti na področju Istre, Reke, Hrvatskega Primorja, otokov in Gorskega Kotorja; Ljubomir Perović: Razvoj in perspektive zgodovinskega arhiva Reke; Nikola Crnković in sodelavci: Arhivski fondii in zbirke na področju zgodovinskega arhiva na Reki), dva prispevka iz Pazinskega arhiva (Dražan Vlahov: Razvoj in perspektive zgodovinskega arhiva Pazin; Jakov Jelinčić: Arhivski fondii in zbirke na področju zgodovinskega arhiva Pazin). O arhivskem gradivu, ki se nanaša na Istro, Reko, Hrvatsko Primorje, otoke in Gorski Kotor so poročali: Miljenko Pandžić — Josipa Paver (za arhiv Hrvatske), Antun Giron — Liljana Modrić (za Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Zagrebu), Vera Hofman (za Arhiv JAZU), dr. Šime Jurić (za Narodno in univerzitetno knjižnico v Zagrebu), Ema Umek (za Arhiv SRS v Ljubljani) ter Marjeta Adamič (za Arhiv IZDG v Ljubljani).

Naslednji dan so se zvrstili referati o arhivskem gradivu, ki se nanaša na Istro, Reko, Hrvatsko Primorje, otoke in Gorski Kotor, pa se hrani v Zgodovinskem arhivu v Splitu (Danica Božič) in zgodovinskem arhivu v Zadru (dr. Šime Peričić) ter prispevki, ki so nam podali dober pregled tovrstnega gradiva, ki se nahaja v tujih arhivih: dr. Danilo Klen in Ivan Grah za arhive Trsta, Benetk, Rima ter Vatikana.

Predvideno je, da bodo vsi referati izšli v posebni številki Arhivista.

Iz referatov lahko zaključimo, da je za omenjeno področje ohranjeno precej gradiva v posameznih arhivih doma in na tujem.

Na sploh pa je bila udeležba posvetovanja skromna, morda zaradi pravkar zaključene srečanja v Dubrovniku ob 700. obletnici dubrovniškega arhiva in arhivske službe na jugoslovanskih tleh, morda pa tudi zaradi tega, ker so prireditelji izbrali prav december, ko se nakopičijo obveznosti ob koncu leta.

Naslednji dan, 8. decembra smo posvetovanje zaključili z zanimivo ekskurzijo po istrskih vaseh v smeri: predor skozi Učko-Buzet—Motovun. Strokovni vodič je bil dr. Branko Fujčić, ki nam je pojasnjeval politično, gospodarsko in kulturno zgodovino istr-

skih vasi. Videli smo Sušnjevico, Vranje, Boljun, Lipoglav, Roč in Hum, kjer smo si lahko ogledali ne povsem ohranjene, a še vedno lepe freske. Zanimiv je bil tudi ogled predora skozi Učko.

Nada Kobal

ZNANSTVENI POSVETOVANJI "DJURO DJAKOVIČ, ŽIVOT I DJELO" TER
"DJURO DJAKOVIČ IN NIKOLA HEČIMOVIČ OB PETDESETLETNICI NJUNE SMRTI"

Ob petdesetletnici smrti Djure Djakovića in Nikole Hećimovića ter šestdesetletnici KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov, sta "Zajednica inštitucija za izučavanje novije historije naroda i narodnosti Jugoslavije" in "Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod", 24. in 25. aprila 1979 v Slavonskem Brodu organizirala znanstveno posvetovanje na temo Djuro Djaković, življenje in delo. Na posvetovanju je z referati sodelovalo sedemnajst zgodovinarjev iz vse Jugoslavije, ki so do potankosti osvetlili Djakovićevo delovanje na vseh področjih razrednega boja.

Prvi je na posvetovanju nastopil dr. Ibrahim Karabegović, ki je v svojem referatu "Aktivnost Djure Djakovića u Bosni i Hercegovini do njegovog hapšenja 1921. g.", podal pregled začetnega delovanja Djure Djakovića v Bosni in Hercegovini od vstopa v socialno demokracijo leta 1909 do leta 1920, ko je bil v sarajevskem volilnem okrožju izvoljen za komunističnega poslanca v ustavodajni skupščini. Referent je opozoril, da je bil Djaković, tudi potem, ko je zapustil Sarajevo, v tesnih zvezah z delavskim gibanjem v Bosni in Hercegovini.

Naslednji referent mr. Uroš Nedimović je v referatu "Uloga Djure Djakovića u jačanju revolucionarnog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini 1921—1923 godine", obravnaval Djakovićevo aktivnost v času delovanja ustavodajne skupščine, ki je bila zelo intenzivna ter ni prenehala tudi po prepovedi delovanja KPJ. Nedimović je Djakovića označil kot tribuna delavskega razreda, saj si je ta izredno prizadeval za izboljšanje položaja delavskega razreda.

Mr. Rafael Brčić se je osredotočil na Djakovićevo delovanje v tobačni tovarni v Sarajevu, ki je sovpadalo s propadom Avstro-Ogrske in ustanovitvijo kraljevine SHS. Brčić je opozoril, da je Djaković tedaj zelo ostro nastopil proti novemu režimu in javno izrazil nezadovoljstvo nad njim. To je bil tudi Djakovićevo prvi javni nastop.

Dr. Miroslav Nikolić je v referatu "Rad i uloga Djure Djakovića na stvaranju ilegalne KPJ (1921—1923)", na kratko obnovil tisto obdobje Djakovićevega dela v Sarajevu, ko ga je sarajevski proletariat izvolil za komunističnega poslanca v ustavodajni skupščini, predvsem pa poudaril Djakovićevo vlogo pri ustanavljanju ilegalne KPJ, tj. njegovo aktivnost v osrednjem vodstvu KPJ v tistem času. Omenil je tudi, da je bil Djaković eden izmed 14 delegatov KPJ na III. kongresu Kominterne v Moskvi poleti leta 1921.

Dr. Milica Milenković, ki je nastopila s temo "Djuro Djaković u borbi za sprevedenje politike KPJ u sindikatima (1919—1929)", je najprej analizirala negativni vpliv, ki so ga imele frakcijske borbe za tedanje jugoslovansko sindikalno gibanje.

Opozorila je, da so bile tedaj v sindikatih likvidatorske tendence, ki so onemogočale vodenje partijske politike v njih, zaradi česar je bilo sindikalno gibanje v celoti šibko. Potem je obravnavala Djakovićevo delo v sindikatih in poudarila, da je Djaković s svojim delom in svojimi stališči izjemno pripomogel k temu, da so se frakcijske borbe v sindikalnem gibanju onemogočile ter da se je tako postavila enotnost in popolna harmonija ter sodelovanje med partijo in sindikati.

Osrednja misel v referatu dr. Dragiše Jovića je bila, da je bil Djaković v prvih letih ilegalnega partijskega delovanja usmerjen predvsem v delo z množicami in mu je bila zato kot revolucionarju aktivistu teorija na drugem mestu. Jović je opozoril na pomen Djakovićevega dela za socialno in politično prebujo kmečkega prebivalstva v Brodskem Varošu, svoji rojstni vasi, v kateri je bil konfiniran med leti 1923—1927.

Dr. Mira Kolar-Dimitrijević je v referatu "Sindikalna aktivnost Djure Djakovića u drugoj polovini 1927 godine s posebnim osvrtom na veliki štrajk u Dugoj Resi", poudarila, da je treba Djakovićevo sindikalno aktivnost v severni Hrvatski upoštevati samo kot nadaljevanje njegove prejšnje aktivnosti v Mostarju, Sarajevu in Slavonskem Brodu. Djaković je zato kot sindikalni funkcionar vsekakor prispeval tudi k stavki v Dugi Resi, ki je bila kljub neuspehu odločilnega pomena za osveščanje razredno še nezavednega, v glavnem kmečkega prebivalstva.

Zelo zanimiv je bil referat Stanislave Koprivice-Oštrić, ki je predstavila Josipa Broza in Djura Djakovića kot nosilca antifrakcijske linije v KPJ ter primerjala njuno antifrakcijsko stališče. Poudarila je, da sta oba — Broz in Djaković — spremljala razvoj dogodkov v partiji, da sta imela mnogo skupnega, vendar pa sta gledala na frakcije vsak s svojega zornega kota. Djaković z izkustvom iz let 1921—1923 pri čemer je za njegovo antifrakcijsko pozicijo značilno moralno stališče, saj je bil mnenja, da osebni spori, nekarakterni postopki in medsebojne žalitve delajo gibanju ogromno škodo. Broz pa je svoje antifrakcijsko stališče gradil drugače. Sprejemal je pozitivne rezultate, katere je v teoretični borbi dosegla levica in jih vgradila v programske in organizacijske dokumente partije. Izhajajoč iz njene nesposobnosti, da se bori za svoja stališča, pa je prišel do zaključka, da je treba v partijo vključiti nove sile, širiti njene temelje ter krepiti in učvrstiti njeno organizacijo.

Dr. Slavoljub Cvetković se je v referatu "Djuro Djaković i idejni sukobi u KPJ", omejil na odbobje po letu 1924, ko se izoblikuje Djakovićevo dosledno antifrakcijsko stališče. Djaković je namreč bil nepomirljiv nasprotnik tako levice kot desnice. Pri tem je Cvetković opozoril na Djakovićevo kritiko Kominterne, kateri je očital, da s svojimi neodločnimi posegi vnaša še večjo zmedo med frakcije v KPJ.

Dr. Milenko Palić je govoril o Djakovićevega delu v vojvodinskem delavskem gibanju. Ugotovil je, da Djakovićevo bivanje in delovanje v Vojvodini v drugi polovici leta 1928, dokazujejo pisani in spominski viri. Čeprav so tako prvi kot drugi maloštevilni, zadostujejo za osvetlitev njegove vloge pri prekinitvi nazadujočega stanja v delavskem gibanju Vojvodine.

Djakovićevo odnos do nacionalnega vprašanja je bila tema referata "Povodom jedne ocjene Djure Djakovića iz 1928 o greškama KPJ u nacionalnom pitanju", ki ga je imel dr. Dušan Lukač. Na začetku je Lukač opozoril, da se Djaković teoretično ni ukvarjal z nacionalnim vprašanjem, temveč, da je v svojem praktičnem političnem delu neumorno gradil bratstvo Srbov, Hrvatov in Muslimanov v Bosni in Hercegovini. Referent je v nadaljevanju obravnaval odnos KPJ do nacionalnega vprašanja v dvajsetih letih in v tej zvezi osvetlil Djakovićevo kritično oceno o odnosu KPJ do nacionalnega vprašanja iz leta 1928.

Dr. Ubavka Vujošević je v svojem prispevku "Uloga Djura Djakovića u sprovođenju otvorenog pisma KI i aktivnost u pripremama i održavanju Četvrtog kongresa KPJ", analizirala doslej nejasno organizacijsko strukturo CK KPJ v letu 1928 in zavrnila do sedaj obstoječo misel, da je bil Djuro Djaković po vrnitvi iz Moskve član Centralnega komiteja. Poudarila je, da je bil Djaković le namestnik člana CK KPJ Jake Žorge, kar pa seveda ne zmanjšuje pomena njegovega revolucionarnega dela.

Djakovićevo antifrakcijsko delo je obravnavala tudi dr. Nadežda Jovanović. Opozorila je, da v njegovi borbi proti frakcijam zavzema posebno mesto Djakovićevo delovanje v partijskih organizacijah Beograda in Srbije v času med junijem in oktobrom leta 1928, torej v obdobju po Odrprtem pismu Kominterne članom KPJ ter pripravami na IV. kongres KPJ, novembra 1928 v Dresdenu.

O Djakovićeve delovanju v beograjski partijski organizaciji je poročala tudi mr. Desa Pešić. Poudarila je, da se je Djaković kot organizacijski sekretar KPJ zavedal pomena enotnosti v partiji nasploh, še posebej pa v partijski organizaciji v centru, v Beogradu. Zato je v pismu začasnemu partijskemu vodstvu v Srbiji iz aprila leta 1929 zagovarjal z svoje dosedanje delo v beograjski organizaciji. V tem pismu, ki ga je Pešićeva v svojem referatu natančneje obravnavala, je Djaković namreč zahteval, da se onemogoči skupina, ki je izstopila iz beograjske organizacije.

Edini slovenski predstavnik na posvetovanju, France Filipič, se je v svojem referatu "Zveze Djure Djakovića sa Slovenijom i smrt Djakovića i Nikole Hećimovića", omejil na Djakovićeve stike s Slovenijo v času po šestojanuarski diktaturi, pri čemer pa je pozornost posvetil tudi vprašanju, kako je Djakovićevo osebnost preraščala skrajnosti in se uveljavila s svojimi strpnimi, toda odločnimi stališči. Filipič je obravnavano obdobje časovno razdelil na tri etape: prvo, ki obsega čas od začetka diktature do 20. aprila 1929 (datum aretacije), drugo, od aretacije do umora 25. aprila 1929, tretja etapa pa zajema čas po umoru. Referent je z izredno natančnostjo analiziral maloštevilne dokumente in rekonstruiral dogodke v zvezi z aretacijo ter umorom Djure Djakovića in Nikole Hećimovića na avstrijsko-jugoslovanski meji. Enako natančno je obravnaval tudi dogodke po njuni smrti (odmev umora v jugoslovanskem in tujem delavskem in meščanskem časopisju) ter časovno sklenil svojo raziskavo z oktobrom leta 1929, ko je bil ukinjen sodni postopek proti ubijalcema obeh revolucionarjev.

Dr. Ubavka Vujošević drugega najavljenega referata "Ubistvo Djure Djakovića — odjek u jugoslovenskom i medjunarodnom pokretu", ni imela zaradi časovne stiske, saj je do začetka posvetovanja pripravila knjigo "DJURO DJAKOVIĆ, život i djelo", ki je bila javno predstavljena prav na tem posvetovanju.* V svojem nastopu je zato nakazala le nekaj problemov, s katerimi se je srečala pri zbiranju gradiva o Djakovićeve revolucionarnem delu.

O tem, kako se je petdeset let po Djakovićevi smrti med njegovimi sodobniki ohranil spomin nanj, je spregovoril dr. Luka Djaković, ki je posebej poudaril, da se je omejil izključno na spominsko gradivo. Opozoril je tudi, da je gradivo, ki ga je zbral, raziskovalcem dostopno v arhivu Instituta za istoriju v Sarajevu.

Dr. Branko Djukić se je v referatu "Djuro Djaković u našim i stranim enciklopedijama", omejil na pregled enciklopedij, ki so izšle po drugi svetovni vojni ter z obžalovanjem ugotovil, da je Djuri Djakoviću in jugoslovanskemu delavskemu gibanju odmerjeno izredno malo prostora. Posebej pa je opozoril, da se v zahodnoevropskih enciklopedijah o Djakoviću sploh ne govori.

* O knjigi poročava v "Knjižnih ocenah in poročilih".

S tem referatom je bilo posvetovanje zaključeno, saj pričakovane diskusije ni bilo. Obravnava se je razvila le v prvem delu posvetovanja na pobudo dr. Cvetkovića, ki je opozoril na potrebno kritičnost pri uporabi spominskega gradiva za osvetlitev lika Djure Djakovića. Pri tej obravnavi so sodelovali: L. Djaković, U. Nedimović, I. Karabegović, R. Brčić in M. Nikolić, ki so razpravljali zgolj o uporabi spominov kot zgodovinskega vira tako, da se obravnava vsebinsko ni razširila.

Pripomniti pa je treba, da se referenti na tem posvetovanju, ki so sicer zelo natančno osvetlili Djakovićevo življenje in delo, včasih žal niso mogli izogniti pogostemu ponavljanju v svojih izvajanjih.

Referati s tega posvetovanja bodo v okviru Zgodovinskega inštituta Slavonije in Baranje v Slavonskem Brodu izšli v posebni publikaciji, ki jo pripravljajo izredno prizadevni organizatorji tega znanstvenega posvetovanja.

Ob petdesetletnici smrti Djure Djakovića in Nikole Hećimovića je bilo 11. 6. 1979 tudi v Sloveniji, v Mariboru, delovno srečanje, na katerem so predvojni komunisti in znanstveni delavci dopolnili sliko o obeh revolucionarjih.

Srečanje je bilo razdeljeno na tri tematske skupine:

Prva je imela nalogo ugotoviti pomen posredovanja revolucionarnih tradicij in seznaniti o vsebini in obsegu znanstvenih in političnih manifestacij ob letošnjih jubilejih ter petdesetletnici uboja obeh revolucionarjev. Najprej je Jože Florjančič, sekretar komiteja OK ZKS Maribor, orisal razvoj delavskega gibanja v Mariboru med obema vojnama. Prav tako je politični predstavnik Slavonskega Broda, Luka Samardžija, sekretar komiteja OK ZKH Slavonski Brod, podal podoben pregled razvoja delavskega gibanja v Slavonskem Brodu. Predsednik komisije za idejna vprašanja zgodovinopisja pri MC CK ZKS, Ivan Križnar, pa je spregovoril o nalogah, ki še čakajo naše zgodovinopisje pri proučevanju delavskega gibanja na Slovenskem. Opozoril je na metodološke težave, ki so prisotne pri proučevanju najnovejšega zgodovinskega obdobja in poudaril, da bo morale naše zgodovinopisje upoštevati idejni, kadrovski, materialni in organizacijsko-programski vidik svojega dela. Zadnji poročevalec v prvi tematski skupini Mirko Fajdiga, višji kustos v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru, pa je ob 35-letnici Lackovega odreda, ki jo letos praznujemo, dal zgodovinski oris te partizanske enote.

Druga skupina je obravnavala probleme diktature iz različnih aspektov — političnega, zgodovinskega in socialnoekonomskega. Tako je dr. Nedim Šarac iz Inštituta za istoriju v Sarajevu razčlenil družbenoekonomske in politične vzroke diktature. Meščanska politika v kraljevini SHS je namreč opredelila značaj političnega življenja in vseh njegovih institucij. Po mnenju dr. Šarca je ta politika že od leta 1918 dalje odražala in pospeševala proces degradacije demokracije. Zaključek tega procesa predstavlja leta 1929 vzpostavljena avtokracija, ki je v tedanji družbi imela večje zasnove in v zgodovini jugoslovanskih narodov veliko bolj bogato tradicijo od drugih modelov družbene ureditve.

Dr. Todor Stojkov z Inštituta za savremenu istoriju v Beogradu, je govoril o problemih politike opozicijskih strank v času diktature. Takoj na začetku je opozoril, da KPJ z uvedbo diktature ni bila tako prizadeta kot ostale opozicijske stranke, saj jo je že leta 1920 in 1921 doletela prepoved političnega delovanja z Obznanom in Zakonom o zaščiti države. Dr. Stojkov je poudaril, da je potrebno za razumevanje političnih stališč delovanja in vloge opozicijskih sil v režimu monarhodiktature posvetiti pozornost gospodarstvu tistega časa. To je še posebej pomembno, ker je to čas velike gospodarske krize. Pozornost pa je potrebno nameniti tudi politiki monarhodiktature, da se pojasnijo in razumejo stališča, aktivnost in odnosi v taboru opozicije.

France Klopčič iz Ljubljane se je z razliko od obeh predgovornikov, ki sta nakazala najširši okvir pogojev in vzrokov za diktaturo ter obravnavala njeno začetno obdobje, omejil na dvoje: poskušal je definirati vsebino in pojavne oblike diktature kot generalske, monarhistične, monarhofašistične in vojaškofašistične. Klopčič je zagovarjal opredelitev diktature kot vojaškofašistične in s tem oporekal dr. Šarcu in dr. Stojkovo njuno opredelitev diktature kot avtokratske oziroma monarhodiktature. V drugem vprašanju, ki ga je odprl v svoji razpravi pa je skušal zavreči, po njegovem mnenju, zmotno prepričanje o reakciji KPJ na diktaturo s pozivom k oboroženi vstaji. Ta poziv je označil le kot propagando in ne kot akcijo KPJ.

Namen referata dr. Miroslava Stiplovška z Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, je bil prikazati vpliv, ki ga je imela uvedba šestojanuarske diktature na sindikalno gibanje v Sloveniji. Dr. Stiplovšek je poudaril, da udarec diktature za sindikalno gibanje v Sloveniji ni bil tako izrazit kot v ostalih jugoslovanskih pokrajinah, saj je prepoved delovanja neodvisnih sindikatov bila izrečena že leta 1924 z malo obznanom. Slovenski komunisti so se zato vključevali zlasti v socialnodemokratske strokovne organizacije (od leta 1925 tudi v URSove sindikate). Zato je imela strokovna komisija v Sloveniji drugačen značaj kot v ostalih jugoslovanskih pokrajinah, kjer komunisti niso imeli nič ali pa zelo malo vpliva. Referat dr. Stiplovška je pokazal, da je uvedba diktature in prepoved neodvisnih sindikatov kapitalistom olajšala izkoriščanje delavskega razreda ter poslabšala socialno-ekonomski položaj delavstva, ki se je še zaostрил z novo gospodarsko krizo.

O tem pa je podrobneje spregovoril dr. France Kresal z Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki je v svojem referatu izčrpno analiziral socialnopolitični in materialni položaj ter ekonomske razmere delavstva v Sloveniji v času šestojanuarske diktature. Dr. Kresal je najprej pregledno podal nekaj splošnih ugotovitev iz gospodarskega razvoja in industrializacije Slovenije v stari Jugoslaviji, nato pa natančneje obravnaval socialnopolitični položaj delavstva v tem času. Za obdobje od leta 1926 do leta 1939 je prikazal gibanje števila zaposlenih delavcev po posameznih gospodarskih panogah v Sloveniji in obravnaval intenzivnost napredovanja in upadanja zaposlenosti. S podatki o delavčevih zasluškkih in izdatkih za življenjske potrebščine pa je referent prikazal materialni položaj delavstva v Sloveniji med gospodarsko krizo.

Tretja skupina je posredovala življenjsko pot obeh revolucionarjev — Djure Djakovića in Nikole Hećimovića. Tako so dr. Ibrahim Karabegović iz Instituta za istoriju v Sarajevu, dr. Ubavka Vujošević z Arhiva CK ZKJ v Beogradu in dr. Dragiša Jović z Instituta za historiju radničkog pokreta Slavonije in Baranje v Slavonskem Brodu zgodovinsko razčlenili dejstva, ki so oblikovala razgibano življenjsko pot Djure Djakovića in odločilno oblikovala njegovo osebnost. Pri tem so obravnavali Djakovićevo revolucionarno delovanje v Bosni od leta 1909 do leta 1920, ko je bil v sarajevskem volilnem okrožju izvoljen za komunističnega poslanca v konstituenti (dr. Karabegović); Djakovićevo delovanje v Brodskom Varošu, rojstni vasi, kjer je bil konfliniran med leti 1923—1927, kar pa ni zmanjšalo njegove revolucionarne energije (dr. Jović); ter njegovo bivanje v Moskvi, kjer se je politično-teoretično izpopolnil in kot dosleden antifrakcionaš pripomogel k oblikovanju odprtega pisma Kominterne jugoslovanskim komunistom iz aprila leta 1928, ki je člane KPJ pozvalo v boj proti frakcijam (dr. Vujošević).

O Nikoli Hećimoviću je najprej spregovoril dr. Slavoljub Cvetković iz Instituta za savremenu istoriju v Beogradu, ki je orisal Hećimovićevo pomembno vlogo pri oblikovanju SKOJ-a in opozoril na njegovo sodelovanje oziroma sodelovanje SKOJ-a v mladinski Komunistični internacionali. Zato ni bilo slučajno, da je Hećimović postal sekretar Centralnega odbora Rdeče pomoči Jugoslavije in sodelavec organizacijskega sekretarja CK KPJ, Djure Djakovića.

Dr. Stanislava Koprivica iz Inštituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske v Zagrebu je dopolnila revolucionarno sliko, ki jo je o Nikoli Hećimoviću podal dr. Slavoljub Cvetković. Z analizo obstoječih dokumentov o Nikoli Hećimoviću je ovrgla interpretacijo Ivana Potrča v njegovi knjigi *Zločin*, v kateri je Hećimović označen kot labilna osebnost. Poudarila je, da dokumenti izključujejo sodbo, po kateri bi bil Nikola Hećimović značajsko nezanesljiv.

Posvetovanje je zaključil France Filipič, pisatelj in zgodovinar iz Maribora, z rekonstrukcijo zadnje poti Djure Djakovića in Nikole Hećimovića po avstrijsko-jugoslovanski meji, ki se je končala z umorom obeh revolucionarjev, prvih žrtev diktature.

Ob koncu lahko rečemo, da je bilo delovno srečanje brez dvoma uspešno. S tem srečanjem so raziskovalci zgodovine med obema vojnama, skupaj s predvojnimi revolucionarji, ki so se srečanja tudi udeležili, dali svoj prispevek k letošnjim jubilejem — 60-letnici KPJ—ZKJ, SKOJ, revolucionarnih sindikatov in 35-letnici Lackovega odreda — zlasti pa petdesetletnici smrti Djure Djakovića in Nikole Hećimovića.

Lilijana Trampuž, Jure Perovšek

ZNANSTVENO POSVETOVANJE O NEKATERIH SODOBNIH TEORETIČNIH VPRAŠANJIH PRI OBRAVNAVANJU NARODNIH MANJŠIN

Sredi junija so se v Zagrebu zbrali strokovnjaki Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane in Zavoda za migracije in narodnosti iz Zagreba, da bi skupaj z znanstveniki iz vse Jugoslavije poskušali nakazati in obdelati nekatere ključne teoretične probleme pri raziskovanju problematike narodnih manjšin. Znanstveno posvetovanje, ki je bilo načrtovano in uresničeno kot izključno delovni sestanek razmeroma ozkega kroga poznavalcev in raziskovalcev manjšinske problematike, — v organizaciji ljubljanskega inštituta in zagrebškega zavoda, — je bilo razdeljeno v tri osnovne tematske sklope. V prvem naj bi referenti, teh je bilo na dvodnevnem posvetovanju trinajst, prikazali interdisciplinarni in disciplinarni pristop k obravnavanju naslovne tematike. V uvodnem referatu, ta je bil obenem tudi nosilni referat posvetovanja, je raziskovalka Albina Lük, neposredno razložila poglavitne vidike znanstvenega pristopa, ki ga navadno imenujemo interdisciplinarni, nakazala možnosti, ki jih imajo pri takem obravnavanju tematike posamezne vede oziroma njih povezava ter pokazala na nujnost tako zasnovanega znanstvenega raziskovanja, če hočemo o položaju narodnih manjšin dobiti kar se da celovito podobo.

Na ta referat se je navezovalo pet koreferentov, ki naj bi prikazali proučevanje problematike narodnih manjšin z vidika prava (dr. Budislav Vukas), politologije (Mirjana Domini), sociologije (Tihomir Telišman, dr. Peter Klinar) in zgodovine (Janez Stergar). Najbolj sta ostala v okvirih tematskega sklopa Vukas in Klinar. Prvi je sicer temo razpravljanja zožil na mednarodno pravo, vendar je tu prikazal vse najbolj temeljne probleme in jih opredelil ter posebej podčrtal morda najbolj perečega in za življenje narodnih manjšin zelo pomembnega — povezavo mednarodnega prava in njegovih manjšinsko-varstvenih določil z notranjim pravom. Klinar pa je govoril o možnostih sociologije oziroma sociološke metode pri raziskovanju problematike narodnih manjšin

ter opozoril na nekatera dognanja njegove vede s tega področja. Z delom referata se je dotaknil tudi drugega tematskega sklopa, vprašanja terminologije.

V podoben okvir kot referata Vukasa in Klinarja bi lahko uvrstili prispevek Janeza Stergarja, ki je dovolj natančno prikazal, kako se je zgodovinska znanost v Sloveniji ukvarjala z manjšinsko problematiko. Oba preostala referata sta segla iz načrtovanega tematskega sklopa in bi več pomenila v kakem drugem drugače koncipiranem posvetovanju.

Drugi tematski sklop je obsegal vprašanje terminologije oziroma političnega manipuliranja z njo, ko gre za varstvo narodnih manjšin. Teme iz tega sklopa so obdelali: Dr. Janko Jeri — italijansko govorno področje, dr. Dušan Nečak — nemško govorno področje, Drago Druškovič — francosko govorno področje in Vera Klopčič — področje SFRJ. Dr. Janko Jeri je spremljal predvsem italijansko manjšinskovarstveno zakonodajo in se mestoma dotaknil terminoloških problemov; sam sem poskušal prek dognanj dveh vidnih strokovnjakov s tega področja, Teodorja Veiterja (za avstrijsko področje) in Heinza Klossa (za nemško področje), prikazati stanje terminologije v nemško govorečem prostoru in obenem opozoriti na nujnost terminološke jasnosti, če se hočemo izogniti političnemu manipuliranju s terminologijo; Druškovič je pokazal na vzpon in razkroj pojava francoske nacije v luči "teorije nacije", Klopčičeva pa je pregledno predočila različnosti v terminologiji v srbskohrvatskem govornem področju, predvsem iz zornega kota uradnih dokumentov, kot na primer ustav.

Tretji tematski sklop so bila vprašanja, povezana z asimilacijo. O teh je spregovoril dr. Tone Zorn, pokazal na nekatere oblike asimilacije in utemeljil trditev, da naravne asimilacije ni. Na posvetovanju sta govorila še dr. Mirko Valentič — o problematiki zgodovinske zavesti in Tihomir Dumančić, ki je z naslovom referata nakazal, da bo govoril o položaju narodnih manjšin v socialističnih deželah, dejansko pa se je omejil le na poskus pregleda položaja slovenske, hrvaške in srbske manjšine na Madžarskem.

Prav tako pomembna, kot so bili referati, ali pa morda celo bolj, je bila razprava. Ponavadi znanstvena srečanja šepajo prav pri razpravi, tokrat pa je šlo za široko in plodno razpravo, ki se je večinoma dotikala terminoloških problemov in vprašanja izrabe terminološke zmede v politične namene. Nekateri razpravljavci so sicer menili, da je bilo preveč časa posvečenega terminologiji, toda število tistih, ki so o njej spontano razpravljali, je poleg problemov iz mednarodnega prava, problemov dejanskega položaja naših manjšin za mejo, pogrešalo obravnavanje ekonomskih vprašanj v zvezi z raziskovanjem položaja manjšin in še kaj bi lahko našteali. Zato ni čudno, da so udeleženci znanstvenega posvetovanja v Zagrebu sklenili, da bodo takšna tematska srečanja v prihodnje tradicionalna, po možnosti vsakoletna, in se zavzeli za objavo referatov ter selekcionirane razprave v posebni publikaciji.

Dušan Nečak

POROČILO O ARHIVIH V KOBLENZU, KÖLNU, VARŠAVI IN KRAKOVU

V dneh od 28. novembra do 1. decembra 1978 je Arhiv SR Slovenije organiziral strokovno ekskurzijo: Frankfurt — Koblenz — Köln. V Koblenzu smo obiskali Zvezni arhiv Zvezne rep. Nemč., v Kölnu pa mestni arhiv.

Ogledali smo si tudi nekaj kulturnih znamenitosti mest, ter razstavo "Parlerji in lepi slog 1350—1400, evropska umetnost v času Luksemburžanov", ki jo je pripravil muzej Schnütgen ob sodelovanju 18 dežel. (Parlerji so znana družina iz Kölna, ki so svojo arhitekturno in kiparsko dejavnost razširili po vsej Evropi do Italije in Češke ter slovenskih dežel). Vzporedno je bilo na razstavi prikazano slikarstvo in umetna obrt od Francije do Poljske in Romunije. Razstavo si je v naslednjih mesecih ogledalo kar 300.000 obiskovalcev! Arhiv SR Slovenije je sodeloval na tej reprezentativni razstavi z listino vojvode Rudolfa IV. Avstrijskega iz leta 1360. Vključeni so bili tudi eksponati s Ptuja, iz ljubljanske Narodne galerije in zagrebške univerzitetne knjižnice. Slovenski delež se je povsem enakopravno vključeval med ostale eksponate evropske umetnosti, kar nas je navdušilo. Ekskurzije se je udeležilo 11 sodelavcev Arhiva SRS in Arhiva IZDG.

V Koblenzu nas je sprejel direktor Zveznega nemškega arhiva dr. Hans Booms s svojimi sodelavci. Ogledali smo si arhivske depoje in filmski arhiv na gradu Ehrenbreitstein. Historiat ustanove je podal dr. Heinz Boberach. Arhiv v Koblenzu je bil ustanovljen 1952. leta in je danes osrednji tovrstni arhiv Zvezne republike Nemčije. Najbrž ga ni mogoče primerjati s starimi Archives Nationales v Parizu in Public Record Office v Londonu, ali pa z mlajšimi washingtonskimi National Archives.

Koblenz hrani namreč le gradivo iz 19. in 20. stol.: Nemška zveza 1815—1866, nemško cesarstvo 1871—1918, weimarska republika 1919—1933, obdobje nacionalsocialistične vladavine 1933—1945, povojno obdobje okupacijskih con 1945—1949 in Zvezna republika Nemčija od 1949. leta naprej. Starejše gradivo takoim. Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti pa hrani dunajski "Haus, Hof und Staatsarchiv".

Povojna delitev Nemčije na dve samostojni državi se odraža tudi pri arhivih tako, da n.pr. hranita del gradiva osrednji državni arhiv NDR v Potsdamu (Zentrales Staatsarchiv der DDR oz. Deutsches Zentralarchiv) in državni filmski arhiv NDR (Staatliches Filmarchiv der DDR) v Berlinu, kakor tudi politični arhiv zunanjega ministrstva v Bonnu (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes). Sodelovanje med obema državama je v tem pogledu šele na začetku, kot n.pr. izmenjava delov arhivskih fondov in mikrofilmanje gradiva.

Prav z mikrofilmanjem v arhivih ZDA, Velike Britanije, Danske, Nizozemske, Avstrije, Poljske, Madžarske, Jugoslavije, Romunije in Češkoslovaške skušajo zapolniti vsaj glavne vrzeli v fondih polpretekle dobe. (Za mikrofilmski posnetek smatrajo, da je enakovreden originalu). Arhivarji iz Koblenza so evidentirali in uredili tudi gradivo nekdanje nemške cesarske kolonialne posesti v Togu in Kamerunu.

Arhiv v Koblenzu zbira in ureja gradivo zvezne vlade in njenega upravnega aparata; zbira fotografije, filme, tonske zapise (trakove, plošče, kasete), lepake, letake in drugi drobni tisk; sprejema zapuščine vidnejših osebnosti, političnih strank ter zvez itd. (To gradivo doteka na podlagi daril in nakupov).

Arhivarji še nimajo urejenih pravnih norm za zbiranje gradiva, tozadevni odlok zveznega ministrstva ne zadošča. V upravi oddajanje gradiva teče, v gospodarstvu pa ne in zato Koblenz nima fondov iz gospodarskega področja. Arhivsko gradivo je praviloma dostopno 30 let po nastanku; za privatne zapuščine je ta doba lahko tudi daljša, če to zahteva ustvarjalec oz. lastnik fonda.

Organizacijsko je zvezni arhiv v Koblenzu sestavljen iz 6 enot: Koblenz sam, St. Augustin — sprejemno skladišče (Zwischenarchiv), Freiburg — vojaški arhiv in sprejemno skladišče za vojaške fonde, Aachen — Kornelimünster — center za usmerjanje (Zentralnachweisstelle) in Frankfurt — zunanji depo (Aussenstelle).

Kadri: zaposlenih je ok. 350 ljudi, od teh samo v Koblenzu 200, pa jih je še vedno premalo. Strokovni sodelavci (referenti, manipulanti itd.) se šolajo v enoletni arhivski šoli v Marburgu (M. a. d. Lahn). Vpis je dovoljen absolventom srednjih šol s triletno prakso v arhivu. Arhivist (diplomirani zgodovinar ali pravnik) si pridobi enako kvalifikacijo kot jo imajo uporabniki — znanstveniki. V Koblenzu namreč sodijo, da je na ta način sodelovanje plodnejše! Zato gre bodoči arhivist po 6 mesecih dela v arhivu v arhivsko šolo v Marburgu in po dveh letih opravi doktorat, ki pa ni tako zahteven kot v socialističnih deželah. Nato dobi arhivist določen fond, skrbi za škartiranje, obdelavo in popis: delo je na ta način pestrejše, četudi so posamezne faze različno zahtevne.

Zgradba in oprema: v Koblenzu bo 1980 zgrajeno posebno poslopje, zdaj arhiv gostuje v bančni stavbi. Kljub temu pa so uspešno prilagodili potrebam arhivske službe vseh 9 nadstropij: tu so depoji s kovinsko opremo (police in omare s predalčniki in zlojlivimi odlagalnimi mizicami). Plakati n.pr. so spravljani v kovinskih omarah v velikih mapah tako kot pri nas. V veliki čitalnici je posebna kabina za dežurnega arhivarja, ki je telefonično povezan z depoji. 1977. leta so dobili prve manjše računalnike za pomoč pri obdelavi gradiva.

Konservacija, laminacija, nato vezava gradiva v velike zvezke oz. knjige se opravlja v lastnih delavnicah.

Filmski arhiv je nameščen v gradu Ehrenbreitstein. Shranjevanje filmov je prineslo nove tehnične probleme, ki jih uspešno razrešujejo: filme prekopirajo na trajnejše acetatne trakove in pripravijo takoim. duppositive (lavendel), nato pa jih vskladiščijo v posebej klimatiziranih prostorih na gradu. Prav zaradi teh uspehov jim je zvezna vlada v 60tih letih poverila skrb tudi za vse sodobne nagrajene filme, za dokumentarce in igrane filme. To je toliko pomembnejše, ker Zvezna republika Nemčija še nima osrednjega filmskega arhiva, kot ga ima n.pr. NDR v Berlinu; Koblenz naj bi v prihodnje postal glavni tovrstni arhiv ZRN.

V začetku leta 1978 je bilo tukaj arhiviranih ok. 27.000 dokumentarcev (vključno s tedniki — Wochenschau) in ok. 1800 nem. igranih filmov. To je ok. 45 milj. metrov filma, ki je vskladiščen na več kot 2.000 m² površine v gradu Ehrenbreitstein. Četudi to niso majhne številke pa vendar ostaja dejstvo, da hrani ta filmski arhiv le 3% vseh nemih igranih filmov in 60% zvočnih filmov posnetih do leta 1945. Iz kasnejše produkcije je Koblenz uspel zbrati le 16% nemških filmov. Pojavlja se problem strokovnega kadra za nujne konservatorske posege, ki ga tudi ni dovolj. Zanimanje za tovrstno gradivo je precejšnje: tako med novinarji, kot publicisti in znanstvenimi delavci. Uporabniki imajo na voljo posebne montažne mize (Schneidetisch) in vso strokovno pomoč.

Nekaj statističnih podatkov za ilustracijo dejavnosti arhiva v Koblenzu: skupaj z vsemi enotami hrani 65.424 tm pisanega gradiva. Tiskano gradivo obsega 54.911 zvezkov. Knjižnice hranijo skupaj 87.604 zvezkov; v priročni knjižnici smo opazili tudi Vodnik po arhivih Slovenije, 1965. V letu 1977 je bilo vseh koristnikov 2730, med njimi 322 inozemcev (tudi 4 Jugoslovani). Filmski arhiv je uporabljalo 217 koristnikov. Med uporabniki so tudi uradne nemške ustanove, ki iščejo vojne zločince.

Arhiv je do konca leta 1978 objavil 23 publikacij gradiva, 21 izdaj virov ter 13 inventarnih seznamov! Pri objavljanju gradiva sodelujejo z inštituti za zgodovino, z bavarsko akademijo znanosti itd. V načrtu imajo generalni repertorij virov za nemško zgodovino, ki bi zajel tudi tuje arhive, ne le nemških. Pri tem delu si bodo pomagali

tudi z računalnikom. Poleg tega z občasnimi razstavami dopolnjujejo nujne stike z javnostjo.

Kölnski mestni arhiv smo si ogledali po posredovanju dr. Heinza Boberacha: tu nas je lepo sprejel direktor dr. Hugo Stehkämper, depoje pa nam je razkazal dr. Joachim Deeters.

To je bogat arhiv nekdanjega hanzeatskega mesta, ki hrani ok. 60.000 listin in rokopisov od 9. stol. dalje. Danes zbira tudi gradivo gospodarskih organizacij, bodisi na prostovoljni osnovi ali pa z odkupom. Arhiv po principu hrani samo pisano gradivo, torej tudi rokopisne knjige, dočim tiskano gradivo hrani biblioteka.

Zgradba arhiva je nova, namensko grajena. Čitalnica za obiskovalce je opremljena z diktafonom, pisalnim strojem in mikročitalcem. Dežurni arhivar ima telefonsko zvezo z depoji; koristnik čaka na gradivo le 15 minut, kar je nekaj izjemnega v arhivski praksi. Oprema depojev je podobna kot v arhivu v Koblenzu. Zaradi dokaj ugodnega podnebja shajajo brez klimatskih naprav. Pri izolaciji so upoštevali stoletja stare izkušnje: granit — zračna plast — opečna stena.

Imajo svojo konservatorsko delavnico, kjer delajo v glavnem knjigovezi (papirna pulpa in laminacija). Stare listine razgrnejo in dobro zaščitijo s posebnimi ovitki — folijami (melinex), ki ne škodujejo pergamentu oz. papirju. Ovitke pritrdijo z vijaki na obešalnike tako, da listine visijo v kovinskih omarah (sistem visečih map). Pečati so shranjeni v posebnih plastičnih skodelicah, ki so pritrdjene na folijo (podoben sistem imajo le še v Utrechtu). Dragoceno gradivo mikrofilmajo po posebnem programu, ki ga predvideva varnostni načrt za vso državo.

Delo ne teče s kakšno hudo naglico, temveč vztrajno, sistematično, skratka, dobro organizirano, (kar smo opazili tudi v Koblenzu). Arhiv izdaja svoje publikacije in prireja občasne razstave; ima postavljeno tudi stalno razstavo za učne ure s šolsko mladino.

V dneh od 16. do 22. junija 1979 sem obiskala s člani arhivskega društva Slovenije sledeče poljske arhive: arhiv starih listin (gradivo do 1918) — Archiwum Glowne Akt Dawnych, arhiv po l. 1918 — Archiwum Akt Nowych v Varšavi in vojvodski arhiv — Wojewodzkie Archiwum Panstwowe (1257—1956) v Krakovu, ter arhiv tehnične dokumentacije v Varšavi — Archiwum Dokumentacji Mechanicznej.

Če skušamo komparirati situacije, ki so primerljive in poiskati stične točke ter razlike med arhivi Koblenza, Kölna ter Varšave in Krakova, pridemo do sledečih opažanj: za najnovejšo jugoslovansko zgodovino sta zanimiva arhiva v Koblenzu in v Varšavi (po l. 1918).

Koblenz ima pač zaradi obstoja dveh nemških držav poseben položaj in zbira gradivo le iz 19. in 20. stol.; varšavski arhiv Akt Nowych hrani materiale od leta 1918 naprej, starejše gradivo zbira namreč arhiv Akt Dawnych. Krakovski vojvodski arhiv pa zajema 700-letno obdobje (1257—1956), kar ponovno dokazuje, da tudi Poljaki raje združujejo daljša časovna obdobja.* Kölnski mestni arhiv zbira tudi sodobno gradivo, njegove najstarejše listine pa segajo še v 9. stol.!

Arhiv v Kölnu razgrinja srednjeveške listine in jih opremlja s posebnimi melinex folijami ter obesi v omare, tudi pečate posebej hrani v plastičnih skodelicah, ki so pritrdjene na folije. Varšavski arhiv Akt Nowych pa razgrnjene listine s pečati (ki so posebej oviti s tankim papirjem) spravlja vsako zase v kartonske škatle. Poljaki stalno uporabljajo laneno platno za različne platnice in ovoje pri vezavi arhivskega gradiva. Tako

* Podoben primer sem našla v muzeju revolucije — Muzeum historii polskiego ruchu rewolucyjnego — v Varšavi, ki zbira in obdeluje materiale za obdobje od 1794 naprej, vse do današnjih dni!

Köln kot Varšava si močno prizadevata z različnimi konservatorskimi posegi očuvati listinsko gradivo (n.pr. boj z različnim mrčesom).

Varšavski arhiv Akt Nowych ima ševeda precej manjši laboratorij za konservacijo gradiva (le od 1918 naprej) kot pa Koblenz za 19. in 20. stol. Pohvalili so se z laminatorjem jugoslovanske izdelave (predvsem) za plakate, ki jih hranijo od 1944 dalje.

Varšavski takoimenovani Arhiv tehnične dokumentacije bi lahko vzporejali s filmskim arhivom na gradu Ehrenbreitstein v Koblenzu. Tu smo videli malo starejše metode dela pri konservaciji filmskega gradiva. Skrbno pa shranjujejo zvočne zapise, še posebej politične govore v radijskih sporedih (lesene police, kartonske škatle za diske, za shranjevanje filmov uporabljajo seveda kovinsko opremo). Zbirajo vse stare fotografije: zanima jih noša in grafična oprema na hrbtih, ki je različna pri posameznih fotografskih ateljejih.

Oprema depojev je bila vedno kovinska; v varšavskem arhivu Akt Dawnych smo opazili veliko skrb za primerno klimo v depojih, kajti podnebje tukaj je precej drugačno od onega v Porenju, krakovski arhiv pa ima en depo v srednjeveškem gradu (Wawel).

V Varšavi so bile vse arhivske stavbe zgrajene oz. obnovljene po koncu II. svetovne vojne, v Krakovu pa je pereč problem s prostorom, saj stara poslopja ne zadoščajo več. Koblenz bo dobil novo namensko zgradbo, Köln pa jo že ima.

Čitalnice so bile na Poljskem morda nekoliko enostavneje opremljene. Opazili smo pripravna lesena stojala za atlante, večje knjige oz. vezane časnike, ki so se lahko regulirala; prav tako je bil zanimiv transportni voziček za različno gradivo.

Poljaki so nam zagotavljali, da nimajo problemov s kadri: tako ima n.pr. krakovski arhiv za obdelavo 8.000 tm gradiva 65 sodelavcev. Koblenz bi rad imel več arhivskih delavcev, a so finančne omejitve. Oboji pa so poudarjali nujnost, da arhivisti tudi znanstveno obdelujejo gradivo.

Izmenjali smo nekaj pogledov in izkušenj, spoznali pa tudi, da imamo precej skupnih problemov od prostorske stiske do konservacije dokumentov. Med seboj smo si izmenjali tudi nekaj strokovne literature.

Marjeta Čampa

KNJIŽNE OCENE IN POROČILA

ARHIVSKO GRADIVO V SLOVENIJI PO OSVOBODITVI

(Referati VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju od 20. do 22. oktobra 1977), Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1978, 144 strani.

Arhivsko društvo Slovenije je v hvalevredno kratkem času uresničilo enega izmed sklepov VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju — objavo referatov zborovanja. Tema zborovanja je bila posvečena problematiki arhivskega gradiva, nastalega po letu 1945, njegovi ohranjenosti, urejenosti in dostopnosti. Vključene so bile tudi zgodovinske teme, ki so orisale predvsem upravno politični razvoj na Slovenskem po osvoboditvi. Zato pomeni objava teh referatov ne le kvaliteten prispevek k proučevanju arhivske problematike najnovejše dobe, ampak tudi k proučevanju najnovejše zgodovine Slovencev, še določneje — k uresničevanju projekta Zgodovina Slovencev 1945—1976, katerega nosilec je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.

Že uvodni prispevek Marjana Drnovška "Nekaj misli o uporabi povojnega arhivskega gradiva" nas opozori na vrsto problemov in vprašanj, s katerimi se srečujejo arhivski delavci pri usposabljanju tega gradiva za uporabo. Usmeritev na arhivsko problematiko najnovejše dobe zahteva zavzeto strokovno in raziskovalno delo na področju arhivistike. Zato je nujno potrebno čimprej ustvariti materialne in kadrovske pogoje za delo na tem gradivu, pospešiti reševanje nekaterih perečih strokovnih vprašanj (npr. odbiranje, hranjenje in urejanje tega gradiva ter izdelava ustreznih pripomočkov za njegovo uporabo itd.), nadalje proučiti možnosti uporabe novih tehničnih sredstev kot pripomočkov v sistemu informiranja, na področju zunanje službe pospešiti rešitev vprašanj, ki so povezana z zakonodajo ter metodologijo dela in vključiti arhive v raziskovalne projekte. To so bili tudi sklepi VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije.

Vladimir Žumer podaja v svojem prispevku "Arhivsko gradivo za kočevsko območje" pregled ohranjenosti, obsega, urejenosti in dostopnosti gradiva upravnih, sodnih, šolskih, gospodarskih in drugih organov in organizacij na tem območju. Posebej je prikazan pregled arhivskega gradiva za proučevanje zgodovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Kočevskem. Značilno je, da je arhivsko gradivo s tega območja od srednjega veka pa vse do leta 1945 zelo pomanjkljivo ohranjeno in precej razdrobljeno, saj ga hranijo razni zgodovinski arhivi, muzeji, inštituti in številni privatni imetniki. Izjema je povojno gradivo, ki je v veliki meri zbrano na enem mestu. Zato je nujno potrebno čimprej pristopiti k smiselni rešitvi teh problemov. Poleg tega je potrebno posvetiti pozornost tudi novejšemu arhivskemu gradivu in njegovim ustvarjalcem, da se ne bi ponovila zgodovina starejšega arhivskega gradiva. Tak primer analize stanja arhivskega gradiva kot je podan tu za kočevsko območje — podobno stanje bi se pokazalo tudi za marsikatero drugo območje — opozarja arhive in arhivske delavce na vrsto nalag in obveznosti, ki se jih je potrebno čimprej sistematično lotiti.

Dr. Jože Žontar obravnava v prispevku "Arhivistični problemi ob gradivu po osvoboditvi" nekatere specifičnosti povojnega gradiva in probleme, ki se pojavljajo v zvezi z obdelovanjem tega gradiva, saj imamo zaradi številnih sprememb v razvoju naše

družbe opraviti tudi s številnimi strukturnimi spremembami fondov. Nanizal je vrsto pomembnih vprašanj, ki se odpirajo na raziskovalnem področju arhivistike v zvezi z arhivskim gradivom nastalim po letu 1945. Eden izmed osrednjih problemov je prav gotovo izločanje nepotrebnih delov registraturnega gradiva zaradi določitve trajnih kategorij arhivskega gradiva, ki naj se ohranijo za potrebe zgodovine, znanosti, kulture in druge družbene potrebe. Zato je potrebno izdelati dobre in konkretne tipske izločitvene sezname za nastajajoče gradivo, kar pa seveda terja ogromno dela in zavzetosti ne samo arhivskih, ampak tudi strokovnjakov iz drugih družbenih področij. Posebno pozornost je nadalje potrebno posvetiti preučevanju klasifikacijskih sistemov, sistematično obdelati posamezne tipične in posebno pomembne vrste gradiva ter njihov razvoj in preučiti sistematične arhivske pripomočke.

Perečega problema naše zunanje službe — to je problema varstva arhivskega gradiva pri njihovih ustvarjalcih in imetnikih pred prevzemom v arhiv, se je lotil v svojem prispevku "Zunanja služba arhivov v Sloveniji (Služba za varstvo arhivskega in registraturnega gradiva izven arhivskih ustanov)" Peter Klasinc. Pod posebnim naslovom je najprej prikazal zunanjo službo v slovenski zakonodaji in pomembnejši arhivski literaturi, nato pa podal oris in stanje zunanje službe v Sloveniji. Do ugotovitve stanja te službe je prišel na podlagi dopolnjene ankete, na katero so odgovorili vsi splošni arhivi v SR Sloveniji leta 1976. Kljub določenim premikom pri izvajanju te službe pri nas, stanje še zdaleč ni zadovoljivo, zato je avtor na koncu prispevka nanizal vrsto izhodišč za nadaljnje delo, predvsem pa poudaril potrebo po zagotovitvi ustreznega šolanja arhivskih delavcev.

Zanimiv je prispevek ing. Štefana Fajmuta "Uporaba mikrofilma v dokumentaciji", ki nas seznanja z vlogo mikrofilma kot vedno bolj upoštevanega nosilca informacij, zlasti v dokumentacijskih centrih gospodarskih organizacij. Danes je v Sloveniji že dvajset mikrofilmskih centrov, med katerimi jih je kar petnajst polno opremljenih, okrog štirideset organizacij že redno uporablja mikrofilm in večje število organizacij se nanjo organizacijsko že pripravlja. Vse to pa postavlja pred arhive eno od glavnih vprašanj, in sicer: odnos originalno gradivo — mikrofilmano gradivo. To vprašanje je že na samem zborovanju v Kočevju sprožilo tehtne diskusije in so zato te diskusije objavljene na koncu te publikacije.

Ing. Nada Majcen je v svojem prispevku "Konzervacija in restavracija arhivskega gradiva" opozorila na pereč problem te dejavnosti v Sloveniji in prikazala v glavnih orisih razvoj in organiziranost te dejavnosti v drugih republikah Jugoslavije in v državah zahodne Evrope. Edina konservatorsko-restavratorska delavnica v Sloveniji v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani, ki je bila ustanovljena pred dvajsetimi leti in, ki se v teh letih ni bistveno razvila, še zdaleč ne zadovoljuje vseh potreb arhivov, knjižnic in muzejev, saj je zaradi neugodnih prostorskih, kadrovskih in materialnih pogojev njena zmogljivost veliko premajhna.

V prispevku dr. Mirka Stiplovška "Arhivsko gradivo in raziskovanje obdobja socialistične graditve" je prikazana vloga arhivskega gradiva nastalega po letu 1945 in problematika njegove ohranjenosti, urejenosti in dostopnosti pri preučevanju zgodovine Slovencev v povojnem obdobju. Dr. Stiplovšek je poudaril nujnost vključitve arhivov in arhivskih delavcev v raziskovalni načrt Zgodovina Slovencev 1945—1976. V okviru priprav na uresničitev tega načrta je naloga arhivov, da najprej prikažejo stanje arhivskega gradiva po letu 1945 na Slovenskem in nato nakažejo naloge, ki jih je potrebno izpolniti, da bo to gradivo čimprej dostopno v raziskovalne namene.

V prispevku "Lokalna uradna glasila — vir za slovensko krajevno zgodovino 1945—1970" podaja dr. Tone Zorn pregled ter pomen in uporabnost tiskanih virov —

lokalnih uradnih glasil pri preučevanju slovenske krajevne zgodovine za razdobje po letu 1945. Vsebina teh glasil obravnava namreč problematiko posameznih občin oz. področij veliko podrobnejše, preglednejše, bolj poglobljeno in kritično ter predstavlja nemalokrat spričo še neurejenosti in nedostopnosti posameznih arhivov, pomemben vir za preučevanje gospodarskega, družbenega in drugega razvoja na tem področju.

Publikacijo zaključujejo trije prispevki s tematiko zgodovinskega razvoja naše družbe po letu 1945. Tako je podal dr. Vasilij Melik pregled upravne razdelitve (Upravna razdelitev v Sloveniji po letu 1945), Jera Vodušek — Starič pregled organizacije ljudske oblasti (Organizacija ljudske oblasti v Sloveniji po letu 1945) in Antoša Leskovec pregled družbenih služb (Organizacija družbenih služb po osvoboditvi) v Sloveniji po letu 1945.

Objava kočevskih referatov je pomemben prispevek k uspešnemu reševanju problemov obdelovanja povojnega arhivskega gradiva pri nas, saj se v zadnjem času vedno bolj kaže nujnost proučevanja zgodovine socialističnega obdobja. Zato se arhivi in arhivski delavci — kot je poudarila v svojem prispevku posvečenem Dnevu arhivov Marija Oblak-Čarnijeva — zavedamo naloge, ki nam jo narekuje sodobni čas: odpreti moramo zakladnico preteklosti za potrebe sedanosti, za potrebe sodobne družbe.

Marjeta Adamič

Petar Kačavenda, Skoj i omladina u narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945. Beograd 1975, 432 str.

O dejavnosti, vlogi in mestu, ki ga je imela revolucionarna mladina oziroma Zveza komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) v narodnoosvobodilnem gibanju doslej še nismo imeli celovitejše obdelave, ki bi zajela ves jugoslovanski prostor. V literaturi je obdelano le nekaj pregledov za posamezne pokrajine ali za posamezna obdobja. Tu bi omenili B. Šoškicev Omladinski pokret u narodnoj revoluciji 1941—1945, Beograd 1959, Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945 (avtorji Dare Jeršek, Milica Kacin-Wohinz, Alenka Nedog) Ljubljana 1963; M. Borković, Skoj i omladinski pokret u Srbiji 1941—1945, Beograd 1970; B. Kovačević, Omladina Jugoslavije u 1941 godini, Beograd 1973.

Leta 1975 je izdal Institut za savremenu istoriju in NIP EXPORTPRESS Beograd disertacijo dr. P. Kačavende z naslovom "SKOJ i omladina u narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945". Avtorjevo delo temelji predvsem na arhivskem gradivu partizanskega, okupatorjevega, kvislinškega izvora in narodnoosvobodilnem tisku, uporabil je tudi številno objavljeno in neobjavljeno spominsko gradivo. P. Kačavenda je razpravo razdelil glede na periodizacijo in problematiko snovi na štiri poglavja s podpoglavji, delo zaključil s sklepno mislijo, pregledom virov in literature.

Uvodno poglavje obravnava SKOJ in mladinsko revolucionarno gibanje od leta 1937 do leta 1941. V procesu oblikovanja novega vodstva KP z Josipom Brozom — Titom na čelu in sprejetjem nove politične smeri partije se je reorganiziral tudi SKOJ. Prvi koraki so bili storjeni z ustanovitvijo in delovanjem centralne mladinske komisije pri CK KPJ, ki so jo sestavljali Ivo Lola Ribar, Leo Mates in Boris Kraigher. V nadaljnjem procesu reorganizacije se je iz centralne mladinske komisije ustanovil CK SKOJ, iz pokrajinskih mladinskih komisij pri pokrajinskih vodstvih KP, ki so nastajale v letih 1937—1939 v

posameznih pokrajinah, pa pokrajinski komite SKOJ. Poleg reorganizacije SKOJ je prikazana tudi nova smer idejnopolitičnega delovanja. Osnovne smernice za delovanje SKOJ v tem obdobju so bile nakazane v Titovem članku: SKOJ na novom putu, objavljenem v glasilu CK KPJ Proleteru, ki je izhajal v letih 1929—41. Tu je bila poudarjena nujnost povezovanja in utrjevanja vseh demokratičnih, naprednih in kulturnoprosvetnih organizacij, vzgoja mladine za boj proti fašizmu, za demokracijo, mir in ohranitev legalnih mladinskih organizacij. Proces prehajanja iz zaprte organizacije SKOJ v odprto množično delovanje se je kazal v povezovanju študentske, srednješolske, delavske in kmečke mladine in je bil viden zlasti v odnosu do zunanje in notranje politike jugoslovanske profašistične vlade in agresije fašističnih držav v Evropi. Ta mladinska gibanja so se povezovala z delovnim ljudstvom in bila soudeležena pri graditvi enotne delavske fronte. Avtor je prikazal tudi stanje organizacije SKOJ v obdobju po razpadu stare Jugoslavije in okupacijske razmere, ki so bolj ali manj vplivale na pripravo in začetek vstaje proti okupatorju.

Osrednjo problematiko razprave je avtor razdelil na štiri poglavja. Prvo se glasi SKOJ in mladina 1941 (45 — 128 str.). Tu je za kratko časovno razdobje (april 1941 — julij 1941) prikazal dejavnost SKOJ v pripravah na oboroženi boj (zbiranje orožja in druge vojaške opreme, poučevanje mladincev v ravanju z orožjem), dejavnost prvih borbenih grup ter analizo pogojev za vstajo v posameznih pokrajinah. V smislu proglaša z dne 22. junija 1941, ki je bil namenjen tudi jugoslovanski mladini, je prikazano delo SKOJ in partije v oboroženi vstaji. Tu zelo dobro prikaže moč in odnos organizacije SKOJ ter vodstva KP do oborožene vstaje in številčno udeležbo Skojevcev v posameznih partizanskih enotah v jugoslovanskih pokrajinah, kjer ugotavlja avtor, da je v tem obdobju bila mladina v večini in da je štela okoli 15000 članov SKOJ.

V drugem poglavju Udeležba članov SKOJ in mladine v razvoju NOV in POJ (131—186 str.) zopet najprej prikaže številčno stanje in rast SKOJ in mladine v partizanskih enotah od leta 1941 do 1944, kar posebej ilustrira s tabelami. Posebno mesto so imele vojaške enote, ki so jih sestavljali mladinci in mladinke in so se na pobudo Vrhovnega štaba in CK KPS ustanavljali v Črni gori, Bosni in Hercegovini, Hrvaški, kasneje tudi drugod. Zaradi razumljivih razlogov, ker ni arhivskega gradiva za leto 1941, 1942 je težišče prikaza socialne strukture od začetka 1943 dalje, predvsem na podlagi poročil brigadnih komitejev SKOJ, ki so jih pošiljali CK SKOJ oziroma pokrajinskim komitejem SKOJ. Avtor ugotavlja, da je bila socialna struktura SKOJ v začetku NOB pretežno delavsko-študentskega značaja, ob koncu NOB pretežno kmečkega, kar se je v glavnem pokrivalo s strukturo prebivalcev v Jugoslaviji.

Dokaj obsežno je tretje poglavje Organizacijska struktura in idejno politična izgradnja SKOJ v vojski (189—308 str.), katerega je avtor razdelil v dva obdobja, in sicer prvo obdobje od vstaje do konca 1942 in drugo od konca 1942 do zmage NOB. Tu so prikazane razvojne faze od četnih aktivov SKOJ prek bataljonskih in brigadnih komitejev do sistema vodenja SKOJ v diviziji. Pomembne smernice za razvoj in delo SKOJ v vojski so bile dane na posvetovanju v Bihaču konec decembra 1942. Poleg organizacijske strukture je avtor orisal obliko in vsebino dela SKOJ na vseh ravneh. Zadnje poglavje posveča avtor problematiki aktivnosti SKOJ v vojski in politični, kulturno-prosvetni, teoretski in vojaški izgradnji mladih borcev (311 — 409 str.). Pri tem prikaže metodo dela na vseh področjih in ravneh organizacije SKOJ in USAOJ v vojski in na terenu.

Bralca motijo nekatere drobne napake (verjetno tiskarske) tako pri imenih oseb kot krajev in partizanskih enot. Naj navedemo nekaj primerov: Na strani 36, 57 ne Sodražnica temveč Sodražica; na strani 57 ne Šeleška dolina temveč Selška dolina; na strani 35 je imenovan član pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo Mirko Boger,

prav Bagar; na strani 226 je imenovan Jeseničko — Boginjski odred, prav Jeseničko — Bohinjski, na strani 225 Korski odred, verjetno je to Kokrški odred, itd. To seveda ne zmanjšuje vrednosti in pomena razprave, saj je avtor zelo dobro prikazal dejavnost in temeljil delež SKOJ in mladine v NOV in POJ.

Anka Vidovič-Miklavčič

Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, III. Gorenjske in štajerske tiskarne. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976, 335 str. (Knjižnica NOV in POS 40/III).

Jože Krall je s to knjigo zaključil obsežni pregled zgodovine narodnoosvobodilnega tiska na slovenskih tleh: v I. knjigi je obdelal osrednje tiskarne v Ljubljani in na Dolenjskem, v II. knjigi primorske in v tej gorenjske ter štajerske tiskarne. Tako smo Slovenci dobili detajlni pregled razvoja in delovanja vseh partizanskih tiskarn, kar pomeni lep dosežek ne le v jugoslovanskem merilu, ampak tudi v okviru zgodovine evropskega odporiškega gibanja! (N.pr. Hrvatje imajo le eno samo memoarsko delo o njihovem narodnoosvobodilnem tisku pisano na feljtonistični način: Mahmud Konjhodžić, Riječi istine, Zagreb, Stvarnost 1975, 205 str.)

Ker je avtor zelo podrobno opisal ta tisk, so njegove tri knjige hkrati tudi svojevrstna bibliografija narodnoosvobodilnega tiska na Slovenskem: s potrebnim uvodom o predvojnem času (1940—1941) je bilo zajeto obdobje od septembra 1941 pa vse do osvoboditve 9. maja 1945.

Pisanje tudi te knjige je zahtevalo veliko predpriprav, zbiranja gradiva in minucioznega preverjanja, kar morda pri prvem branju ni takoj opazno: pozornejši pristop pa nam pokaže, kako veliko delo je bilo opravljeno! Knjiga je pisana dokaj pregledno in ima enako zasnovu kot prejšnji dve. Včasih bi morda kazalo izpustiti kakšen detajlnejši opis, da bi bilo delo mestoma napisano bolj sintetično.

Vsebinska je razdeljena v dva dela: 1. Partizanske tiskarne na kamniškem področju ter na Štajerskem in 2. Gorenjske partizanske tiskarne na desnem bregu Save. Posamezna poglavja spremljajo orisi lokalnega političnega in vojaškega razvoja NOB tako, da ima bralec dobro predstavo o pogojih v katerih se razvija tisk v letih 1943—1945. Kratki pregledi razvoja ciklostilnih tehnik v tem delu Slovenije (str. 121—130 in 199—210) so podani le za tisti čas, ko še niso delovale partizanske tiskarne. Težišče dela je seveda na opisu delovanja tiskarn na kamniškem področju (7A, 4M, Grafika 30A), Štajerskem (Pohorska tiskarna, Pravica) in na Gorenjskem (Julija, TRILOF, DONAS). Iz vsebine knjige naj povzamem, da so bili pogoji na kamniškem področju povsem drugačni od onih na Gorenjskem: tu je bila dobra materialna osnova, vendar pa lahko prehodno ozemlje, ki ga je okupator kontroliral, zato je prišlo do večkratnih zastojev in selitev tiskarn. Na desnem bregu Save ni bilo večjih legalnih tiskarn, ki bi služile za oskrbo, teren pa je bil geografsko ugodnejši. Edo Bregar — Don je kar sam skonstruiral dva večja tiskarska stroja (za tiskarni TRILOF in DONAS), ki sta bila potem ilegalno izdelana v Medvodah, Kropi in Kamni gorici, kar je brez dvoma poseben podvig!

Vsak del knjige ima svoj povzetek (str. 172—176 in 299—302) in opombe (str. 177—189 ter 303—317). Seznam uporabljene literature šteje 118 naslovov (str. 318—323). Kot je Krall napisal že v uvodu in kar je lepo razvidno iz številnih opomb je črpal podatke o razvoju in delu posameznih tiskarn iz arhivskega fonda partizanskih tehnik in tiskarn, ki ga hrani arhiv IZDG v Ljubljani. Žal so bili arhivski viri glede kamniških in

štajerskih tiskarn zelo pomanjkljivi, zato jih je dopolnjeval s spominskih gradivom (sestavki, ankete iz prvih povojnih let) in z arhivsko zbirko narodnoosvobodilnega tiska v Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS (arhiv IZDG) ter s fondom oz. zbirkami tovrstnega gradiva v arhivu IZDG in v posameznih muzejih NOB po Sloveniji ter seveda s podatki, ki jih je prinesla dotlej objavljena literatura. Knjiga ima kazalo oz. register krajev in oseb (str. 324—332) in je dobro opremljena s črno-belimi fotografijami iz življenja in dela tiskarjev ter s posnetki narodnoosvobodilnega tiska vseh vrst. Med reprodukcijami pogrešamo Prešernovo Zdravljico iz tiskarne TRILOF decembra 1944.

Pogrešamo register naslovov tiskov, najbrž bi bil obsežnejši kot so običajna tovrstna kazala; dobrodošel bi bil seznam fotografij in reprodukcij. Potrebna bi bila geografska skica slovenskega ozemlja z vrisanimi lokacijami vseh tiskarn. Tekst bi morale dopolnjevati še manjše karte krajev, kjer so bile posamezne tiskarne. Zaradi pomembnosti te monografije bi bil nujen povzetek v tujih jezikih: v nemščini, italijanščini, angleščini in ruščini.

Marjeta Čampa

Slovenska partizanska plačilna sredstva. Narodna banka Slovenije, Ljubljana 1977, 183 strani.

Narodna banka Slovenije je v počastitev Titovih jubilejev in 40-letnice ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije izdala reprezentančno publikacijo, v kateri je predstavila katalog izdanih slovenskih partizanskih plačilnih sredstev, ki so krožila na okupiranem slovenskem ozemlju v letih 1941 do 1945 ter tudi katalog številnih osnutkov obveznic in plačilnih bonov, ki niso bili tiskani.

Pojav partizanskih plačilnih sredstev v času, ko je bilo slovensko ozemlje razkosano med nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja, ki je hotel z najhujšim terorjem uničiti slovenski narod, predstavlja poseben zgodovinski fenomen. To je bil edinstven dosežek, ki je terjal izredne napore, pogum, iznajdljivost in požrtvovalnost. To je dosežek, s katerim se verjetno ne more predstaviti in pohvaliti nobeno drugo odporniško in protifašistično gibanje v tedaj okupirani Evropi. V štirih letih narodnoosvobodilne borbe se je v okviru gospodarske dejavnosti razvilo tudi denarništvo. Iz pretežno naturalnega in pozneje naturalno-denarnega poslovanja se je z ustanovitvijo posebne institucije — Denarnega zavoda Slovenije pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta — razvilo celo do urejenega finančnega poslovanja. Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS, ki je bil ustanovljen 12. marca 1944, je postal prva slovenska emisijska banka in obenem tudi prva svobodna emisijska banka v Evropi pod nacistično okupacijo. Zato je pobuda Narodne banke Slovenije kot zakonite naslednice Denarnega zavoda Slovenije, da ohrani in posreduje tako pomembno in enkratno zgodovinsko gradivo slovenski oz. jugoslovanski in s prevodi v angleščino in francoščino tudi svetovni javnosti, več kot pohvalna.

Katalog slovenskih partizanskih plačilnih sredstev obsega 29 barvno in tehnično dovršenih faksimilov primerkov izdanih plačilnih sredstev in 41 primerkov osnutkov in risb neizdanih partizanskih plačilnih sredstev. Vsak primerek je opremljen s podatki o velikosti, datumu izdaje, avtorju osnutka, tiskarni in opisom vsebine. Avtor spremnega besedila je dipl. arheolog Peter Kos, ki je v uvodu podal tudi kratek zgodovinski opis

razvoja denarništva v času narodnoosvobodilne borbe od t.i. "števne lire", obveznic posojila svobode, obveznic posojila narodne osvoboditve, priznanic itd. do plačilnih bonov — prvega partizanskega denarja.

Ob tem ne smemo prezreti tudi dejstva, da ob pripravi take publikacije, kjer so objavljeni primerki plačilnih sredstev opremljeni s tako podrobnimi podatki, nastaja bogata dokumentacija, saj ima snovanje, priprava in tiskanje vsakega od teh primerkov svojo zgodovino. Le-to pa lahko poleg ohranjenega arhivskega gradiva dopolnijo s pričevanji samo snovalci in soustvarjalci sami. Omeniti je še, da je osnovo za takšno publikacijo dala tudi razstava Denarništvo v NOB, ki jo je pripravil Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani leta 1975 s sodelovanjem Narodne banke Slovenije v počastitev 30-letnice osvoboditve in svetovnega dneva varčevanja ter izdaja kataloga te razstave.

Marjeta Adamič

Bruno Kreisky, Die Zeit in der wir leben. — Betrachtungen zur internationalen Politik. Manuel Lucbert, Wien-München-Zürich-Innsbruck 1978, 207 strani

Sredi leta 1978 je izšla zanimiva knjiga o pogledih avstrijskega kanclerja Bruna Kreiskega na svoje življenje ter na pereča vprašanja sodobnosti. V knjigi se Kreisky predstavlja kot "demokratski socialist" ter kot tak opredeljuje svoj odnos do mednarodnega delavskega gibanja, tako socialističnega kot komunističnega.

Knjiga je zasnovana tako, da so najprej postavljena vprašanja, na katera Kreisky odgovarja. V grobem je razdeljena na tri večje vsebinske razdelke. V prvem Kreisky govori o svoji družini, poreklu ter svojem prehodu k socializmu, še zlasti bi tu podčrtal avtorjev odnos do židovstva in cionizma v preteklosti in v današnjem svetu. Drugi kompleks zajema avtorjeve poglede na mednarodno politiko in življenje ter na njegovo mesto kot dejavnega politika v mednarodnem življenju. V tretjem vsebinskem razdelku odgovarja Kreisky na vprašanja o svojem odnosu do Marxa, marksizma, do mednarodnega komunističnega gibanja ter do vprašanj avstrijskega družbenega razvoja.

Ko Kreisky govori o svojem poreku, opozarja, da izhaja njegova družina iz Moravske. O prednikih pravi, da izhajajo iz nemškutarskih družin nemškega jezika. Poudarja, da se je že njegov ded imel za Nemca. O nekaterih sorodnikih dalje omenja, da so bili sicer ateisti, vendar so ostajali iz tradicije zvesti židovstvu. Dalje je v knjigi omenjeno, da je bil Kreiskyjev oče prostozidar, vendar s pripombo, da menda tega članstva ni jemal preveč resno. K temu Bruno Kreisky dodaja, da sam ni bil član nobene prostozidarske lože. Pač pa je bil leta 1934 krajši čas član mladinske organizacije, ki so jo bili ustanovili prostozidarji. Ob tem poudarja, da mu je organizacija služila le za kritje, se pravi za zbirališče "ilegalnih (to je socialnodemokratskih) prijateljev". O sebi pravi, da ni bil v svoji družini nikakor edini "asimiliranec" ter da izhaja iz družine, ki je že zdavnaj imela za samoposebi umevno, "da se prizna k narodu, v sredi katerega živi". Ko govori o cionizmu dodaja, da so si cionisti prisvojili "določene aspekte nacistične rasne teorije". Zatem se znova vrača k vprašanju svoje družine, o kateri pravi, da vse do Hitlerja ni trpela kakršnihkoli preganjanj ter bila "v vsakem oziru integrirana" (v večinski narod). O svojem odnosu do židovstva ponovno pravi, da do njega nima "nobenega posebnega občutka pripadnosti".

Razumljivo je, da Kreisky v knjigi ni mogel mimo svojega znanega negativnega odnosa do Eichmannovega lovca inženirja Simona Wiesenthala. Ta odnos pogojuje s stili-

ščem, da se "z metodami stalnega sovraštva ne da doseči to, kar bi se želelo doseči". S tem je le ponovil stališče, kakršnega je podal že pred časom v enem od avstrijskih listov, da zanj ni važno, kaj je bil kdo v preteklosti, ampak kakšno je njegovo zdajšnje zadržanje.

Očiten vzrok, da se je Bruno Kreisky približal in pridružil socialističnemu gibanju, je treba iskati še zlasti v dejstvu, da ga premožni starši niso vpisali v privatno, ampak v javno šolo.

Poleg tega je nanj vplivala prva svetovna vojna (ob njenem koncu je imel sedem let) in njene posledice. Glede svojega mladostnega odnosa do velikonemške ideje pravi, da ne more poudariti, da ne bi bil nikoli pristaš tega idejnega pogleda, vendar istočasno njegovo avstrijsko mišljenje ni prešlo avstromarksističnega okvira. Ko v nadaljevanju govori o pravici samoodločbe, opozarja, da se v takih priložnostih prizadeti "plebiscitarno vedno odločajo pod popolnoma določenimi aspekti". V podkrepitev tega navaja vrsto primerov, vendar značilno, koroškega ni med njimi.

Ko prehaja na zunanjo politiko, poudarja Kreisky zdajšnjo avstrijsko vlogo v svetu ter vizijo tega položaja. Poudarja, da je v Avstriji sedež vrste mednarodnih organizacij in oblasti (Dunaj v bližnji prihodnosti poleg New Yorka in Ženeve tretje središče OZN), da je Dunaj mesto mednarodnih konferenc in podobno. Predvsem zvemo, da je že od nekdanj Kreiskyjeva dejavnost usmerjena na zunanjepolitično torišče, saj "vendar vse zavisi od svetovne politike", tudi socialna in gospodarska politika ali pa notranjepolitična vprašanja. Še zlasti se Kreisky predstavlja kot izvedenec za bližnjevzhodno vprašanje. O palestinskem vprašanju beremo, da se Kreisky že 15 let prizadeva ga "proučiti v socialističnem duhu". Njegova politika da je daleč od konvencionalnosti, vendar to ne pomeni, da je bila radikalna. Dá vedeti, da je bližnjevzhodna misija socialistične internacionale, ki se je je sam udeležil, "znova podprla veliki arabski svet socialistom". Kreisky posebej poudarja, da je že leta 1968 predlagal približanje socialistične internacionale arabskemu svetu, vendar tedaj brez uspeha.

Sledijo Kreiskyjevi pogledi na zdajšnjo socialistično internacionalo. O njej pravi, da je dosegla "novo, izredno reputacijo"; vzrok temu naj bi bilo dejstvo, da so v mnogih deželah socialistične stranke soudeležene v politiki (tu omenja Nemčijo ter skandinavske dežele). Še zlasti značilna je Kreiskyjeva ocena socialistične internacionale: Medtem ko je do sedaj bila internacionala na stališču, da sama odloča o tem, kdo da je socialist in kaj da je socialistična stranka, se sedaj internacionala na široko odpira. Dosedanja okvirjenost v "svoj čisti nauk" je po Kreiskyemu tudi v nasprotju s predstavo "demokratskega socializma"; posamezna stališča so po njem tako danes "bolj fleksibilna in modificirana".

Ob tem Kreisky seveda ni mogel iti mimo vprašanja "Vzhodne Evrope". Ob tem pravi, da so bile komunistične stranke v času med obema svetovnjima vojnama "dejanško ... ekspozitura sovjetske zunanje politike". O morebitni "transformaciji" komunizma v vzhodnih državah beremo, da "nihče drug ne more preseči komunistične diktature kot narodi, ki so pod komunističnim gospodarstvom". Če je kje razvoj v smeri demokracije ogrožen od zunaj, je treba biti pripravljen z "vsemi miroljubnimi sredstvi dajati masovno moralno podporo" (kot uspešen primer take vrste Kreisky omenja Portugalsko).

Kljub ideološkim razlikam se Avstrija po Kreiskyem prizadeva za dobre odnose s sosedomi. Podobno kot za bližnjevzhodno vprašanje omenja Kreisky tudi svoje dobro poznavanje evropskega Vzhoda. V knjigi dalje govori o evrokomunizmu. Ob njem posebej poudarja, da "vse, kar so dosedaj storile evrokomunistične stranke, njihovo paktiranje, njihovo laviranje ter njihovi kompromisi, še zdaleč ne dokazuje, da so po svojem

notranjem bistvu prenehale biti komunistične stranke". Za Kreiskega je njihovo nastopanje le taktičnega značaja. Tako kot imajo ostale politične stranke v "demokratskih državah" legitimni interes, da se okrepe, velja to tudi za evrokomunistične stranke. Te da so, po Kreiskem, odkrile, da z brezpogojnim sledenjem KP ZSSR to nikakor ne morejo postati. Kreisky med drugim spregovori v knjigi tudi o svojem odnosu do marksizma in Karla Marxa. Ob tem spregovori tudi o problematiki članstva avstrijske socialistične stranke, da socialisti "od nikogar, ki pride v naše gibanje ter želi v njem delovati, ne zahtevajo, da se prizna k Marxu". Dalje poudarja, da socialisti od nikogar ne zahtevajo "nekritičen in nenaden" prevzem tiste miselnosti in naukov, ki izhajajo iz Marxa. Dalje pravi, da je treba pri interpretaciji Marxa vedno odstopiti od tega, kar so iz njega naredili njegovi interpreti. Po drugi strani nastopajo socialisti z vso odločnostjo proti temu, da bi se jih vpreglo v jarem "neumnega protikomunista". To ne pomeni, da ne bi bili pripravljeni in sposobni voditi razgovor o "Marxu danes". Za Kreiskega so Marxovi spisi del zgodovinske znanosti ter je zanj Marx za moderno ekonomijo in sociologijo enako pomemben kot Newton za moderno fiziko. Do modernih nacionalnih ekonomistov ima po tej interpretaciji Marx enako razmerje kot Newton do Einsteina (vendar s pripombo, da nimamo nobenega ekonomista Einsteinovega ranga). Poudarja tudi, da kljub "vsemu rešpektu do vseh Marxovih ekonomskih analiz in spoznanj", Marxovi nauki ne morejo brezpogojno veljati za "praktično gospodarstvo". Zatem Kreisky prehaja na historični materializem. Tu podčrtuje, da je marksistični pogled na zgodovino nedvomno najbolj uspešna metoda analize, vendar tudi ta vsega ne pojasnjuje ter obstaja še poseben "nejasen ostanek", ki ga Kreisky povezuje s psihološkimi momenti. Kljub temu ostaja metoda historičnega materializma kot metoda politične analize nezamenljiva. Nadalje naj opozorimo na Kreiskyjevo stališče, da "zanj ne obstaja kak sistem marksizma, ampak politične izpeljanke od tega, kar je Marx učil".

Nadalje naj navedemo Kreiskyjevo izjavo, da "v načelu" ni proti dialogu s komunisti, temveč je proti takemu dialogu "iz pedagoških vzrokov, da bi druge obvaroval pred tem, da bi postali žrtve komunizma". V kolikor se bodo komunistične stranke na zahodu (pri tem našteva komunistične stranke Francije, Italije in Španije) razvijale proč od komunizma moskovske smeri, potem bo nekega dne moralo priti "do dialoga o vprašanju, kaj (te stranke) pravzaprav hočejo". V nadaljevanju zatem znova poudarja, da je komunizem povsod tam, kjer je prišel na vlado, nastopil z diktaturo ter pribija: "nikjer ne obstoji demokratičen komunizem".

Dalje naj omenimo, da se Kreisky v knjigi dotakne tudi odnosa z Jugoslavijo ter pri tem meni, da so zanj "motnje" o medsebojnih odnosih le "prehodna epizoda". Zanj je tudi "slovenski problem na Koroškem" "trenutni prepir". In še na enem mestu se dotakne manjšinskega vprašanja. Takole pravi: "Samoposebi ne smem nikomur zavrniti pravice, da hoče živeti kot pripadnik manjšine kot na primer Slovenci ali Hrvati v Avstriji. Po mojem je namreč dolžnost države, da daje pripadnikom vseh manjšin možnosti za razvoj. Po drugi strani ne bom dopustil, da bi se z nasiljem preprečila asimilacija kake manjšine. To bi vendarle pomenilo isto, kar je na konsenkventen način storil antisemitizem".

Za Kreiskega kot politika je med drugim poučen njegov pogled na habsburško vprašanje in še zlasti na problematiko Otta Habsburškega. Tu omenja svoj predlog izpred nekaj let ob takoimenovani habsburški krizi, ko je meščanska ljudska stranka zagovarjala vrnitev pretendenta na cesarski prestol v Avstriji, medtem ko so bili socialisti proti. Predlog je bil dan takratnemu avstrijskemu predsedniku Adolfu Schärfu. Po tem predlogu naj bi Schärf imenoval Otta Habsburškega za avstrijskega poslanika pri Vatikanu. "S tem bi bilo nekaj storjenega, nadaljuje Kreisky, kar bi pomenilo spravo s tem

pretendentom na avstrijski prestol, tudi dve do triletno pomiritev med obema tedanjima avstrijskima koalicijskima strankama, med ljudsko in socialistično”.

Tone Zorn

Djuro Djaković, Život i djelo, gradja za monografiju. Izdal Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1979, 594 strani.

Knjiga je bila predstavljena na znanstvenem posvetovanju, ki je bilo na isto temo v Slavonskem Brodu 24. in 25. aprila 1979. Posvečena je petdesetletnici smrti Djure Djakovića, organizacijskega sekretarja CK KPJ ter šestdesetletnici ustanovitve KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov. Obsežno gradivo je zbrala, pripravila za tisk, napisala opombe, kronologijo, predgovor, register imen, geografskih nazivov, okrajšave ter pripravila slikovno gradivo dr. Ubavka Vujošević.

Prvo mesto v knjigi (str. VII—XII) zavzema članek, posvečen desetletnici smrti Djure Djakovića, ki ga je napisal Josip Broz Tito, generalni sekretar KPJ za časa bivanja v Moskvi, oktobra leta 1938. Titovemu članku sledi predgovor dr. Ubavke Vujošević (str. XV—XXII), v katerem avtorica pojasnjuje okoliščine in vzroke, ki so privedli do izdaje te knjige. Dr. Ubavka Vujošević, ki je zelo dobra poznavalka obdobja med obema vojnama, v predgovoru namreč navaja, da pripada Djuro Djaković plejadi najsvetlejših likov revolucionarjev bosanskega in jugoslovanskega komunističnega in delavskega gibanja, ki so delovali v prvih treh desetletjih tega stoletja. Poudarja pa, da sta bila njegovo življenje in delo kljub temu le redko predmet znanstvenega proučevanja in zato do danes še nista vsestransko obdelani njegova življenjska pot in bogata revolucionarna dejavnost. Poleg tega opozorila je v predgovor vključen tudi kratek prikaz Djakovićevega revolucionarnega delovanja. Našteti so tudi vsi arhivski centri, v katerih je dr. Ubavka Vujošević objavljeno gradivo dobila — Beograd, Zagreb, Slavonski Brod, Moskva ter najvažnejši pregledani jugoslovanski in tuji tisk ter periodika tega časa.

V prvem delu objavljenih dokumentov, med stranmi 1—154 je objavljenih 63 Djakovićevih spisov, od katerih jih je 58 napisal Djaković sam, ostalih 5 pa je kolektivno delo. Spisi obsegajo obdobje med avgustom leta 1916 in aprilom leta 1929 in so objavljeni po kronološkem zaporedju. Večkrat so podpisani s pravim ali ilegalnim imenom, velika večina pa je brez podpisa, kar je avtorici znatno otežilo delo in ji gre zato še posebno priznanje. Do teh spisov je bil namreč potreben poseben pristop proučevanja tekstov, njihovega stila in jezika.

Med stranmi 155—207 je objavljeno 22 Djakovićevih govorov na delavskih zborih, skupščinah, partijskih konferencah in sestankih, kronološko od marca leta 1911 do aprila leta 1928.

Med stranmi 211—409 je objavljenih 123 prilog, tj. dokumentov, ki predstavljajo dragoceno gradivo za celovitejši pregled Djakovićevega revolucionarnega delovanja. Ti dokumenti so kronološko razporejeni v štiri skupine:

— v prvi (str. 211—237), je uvrščeno 25 dokumentov o partijskem in sindikalnem delu Djure Djakovića v letih 1910—1929,

— v drugi (str. 239—315), je 43 dokumentov o aretacijah Djure Djakovića in sodnih procesih proti njemu,

— v tretji (str. 316—375), je 34 dokumentov o odmevu umora Djure Djakovića v jugoslovanskem in mednarodnem delavskem gibanju ter evropski napredni javnosti v letu 1929,

— v zadnji, četrti skupini (str. 376—409) pa je 21 dokumentov, nastalih ob obletnicah umora Djure Djakovića med leti 1930—1949, ki govorijo o njem kot partijskem delavcu.

Nato je dodan obsežen in podroben kritični aparat (str. 314—474), ki vsebuje 350 opomb. Opombam sledi (str. 477—565) izčrpna kronologija, ki obsega vse podatke o življenju in delovanju Djure Djakovića od rojstva leta 1885 do smrti leta 1929, pa tudi vse pomembnejše dogodke, povezane z Djuro Djakovičem do leta 1959. V knjigi so še register osebnih imen (str. 569—576), geografskih nazivov (str. 577—579), okrajšave (str. 580—581) in seznam slikovnega gradiva (str. 582—583) ter podrobno kazalo.

Dr. Ubavka Vujošević je opravila izredno težavno, zahtevno in obsežno delo, ki bo vsekakor služilo svojemu namenu — kasnejši monografski obdelavi življenja in dela Djure Djakovića.

Lilijana Trampuž, Jure Perovšek

Holtmann, Everhard: Zwischen Unterdrückung und Befriedung: sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1938. Wien, 1978. Zbirka Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte I, 328 str.

Knjiga E. Holtmanna predstavlja eno temeljnih del avstrijskega zgodovinopisja za čas stanovskega režima v tridesetih letih. Z njo skuša avtor ne le opredeliti tedanji režim, ki ga zlasti levičarski pisci označujejo za klerofašistični, ampak tudi razpravlja o tedanjih strukturalnih problemih in politični polarizaciji avstrijske družbe, govori o delavskem gibanju, o represivnih nastopih režima do delavskega gibanja, o protiukrepih avstrijskega delavskega razreda ter končno o vprašanju odnosa med režimom in delavskim gibanjem v zadnjem obdobju Schuschniggovega režima, se pravi v času končne agonije prve avstrijske republike.

Ko avtor razpravlja o nakazani problematiki, opozarja na vrsto pojavnih oblik tako nastopajoče diktature kot tudi o političnih in siceršnjih silah avstrijske družbe. Za primer: ko govori o takoimenovanem "prehodnem obdobju" v letih 1933/34, ki je z razbitjem sicer ilegalnega Schutzbunda (oboroženih oddelkov socialnodemokratske stranke) februarja 1934 vodilo v odprto diktaturo opozarja, da je bil fašistoidni Heimwehr tja v leto 1936 sicer gonilna, vendar istočasno ne odločilna sila Dolfuss-Schuschniggovega režima, kajti tedaj je v "vladni zvezi" prevladovala klerikalno-konservativna večina, ki je vse do marca dajala ton avstrijski notranji politiki. Ali n.pr. opozorilo na gospodarske dejavnike, ki so vplivali na naraščajočo moč nacizma; tako je na primer "gospodarsko-politična sposobnost" Hitlerjeve vlade prispevala k "izginjanju" ideoloških zadržkov pri tistih avstrijskih podjetnikih, ki bi mu bili drugače nasprotni. Avtor tudi opozarja, da so predstavljale jedro avstrijske NSDAP "narodnjaške" organizacije kot Deutscher Schulverein Südmark, telovadne zveze (Turnvereini) ter veteranski krožki.

Posebno mesto ima v knjigi prikaz pravne ureditve klerofašistične države, mestoma tudi njena ureditev v primeri s tistimi v tretjem rajhu (kot kaže Holtmannova knjiga, sta imela oba režima v končni fazi na pravno-sodnem področju celo nekatere skupne točke). Posebno mesto namenja knjiga odnosu (tudi pravnemu) režima do delavskega gibanja. Tu je ob drugem podan prikaz vrste procesov, naperjenih proti delavstvu in njegovim voditeljem (posebej naj opozorimo na procese, ki so sledili bojem februarja 1934).

Vzporedno s tem razpravlja avtor o delovanju obeh strank avstrijskega delavskega razreda, o socialnodemokratski stranki (oziroma o stranki revolucionarnih socialistov) ter

o komunistični stranki Avstrije in o njenih medsebojnih stikih tako na strankarski ravni kot v okviru takoimenovanih ilegalnih svobodnih sindikatov. Omembe vredna je dalje Holtmannova ugotovitev, da je socialnodemokratska stranka med marcem 1933 in sredo januarja 1934 izgubila približno tretjino članstva, proces, ki se je v prihodnje še nadaljeval. Ugotavlja tudi, da je že od pomladi 1932 prehajal del strankinega članstva v KPA, del pa je zašel tudi v stranko avstrijskih nacistov (NSDAP). Dalje izvemo, da je imelo desno krilo socialnih demokratov močno zasloambo na Koroškem, Tirolskem, Salzburškem in v Vorarlbergu.

Avtor dalje govori o poskusih režima, da bi razbil marksistično delavsko opozicijo. Ob tem je treba poudariti, da je k določenim slabostim na delavski strani vodilo tudi nesoglasje obeh delavskih strank do nekaterih življenjskih vprašanj avstrijske družbe (socialni demokrati so na primer zavračali misel o ustanovitvi protifašistične ljudske fronte). Po drugi strani je vendarle prihajalo do sporadičnih stikov z ilegalnimi revolucionarnimi socialisti, da bi si med delavskim razredom zagotovil vsaj določeno podporo pred naraščajočo nacistično nevarnostjo. Značilno je, da ob stikih režim ni niti pomislil na to, da bi dajal ilegalni delavski stranki (oziroma svobodnim sindikatom) vsaj določene politične koncesije; posledica je bilo dejstvo, da pogovori ne tedaj ne kasneje niso imeli otipljivejših posledic. Holtmann ugotavlja, da je bil protimarksizem slej ko prej ena stalnic avstrijskega stanovskega režima. Ne glede na to sta si obe prepovedani delavski stranki uspeli vendarle ustvariti določene opozicije, saj sta se ilegalno dokaj močno vsidrali v režimske sindikate. Iz knjige je tudi razbrati, da je na vladini strani v letih 1935/36 nasprotovala približevanju Avstrije nacistični Nemčiji sociološko večplastna in ideološko heterogena družčina, sestavljena iz agrarno veleposestniškega plemstva, meščanskega in kmečkega konservativnega kroga nekdanje krščansko socialne stranke ter katoliškega krila avstrijskega sindikalnega gibanja.

Kot je znano, je prišlo v dneh pred anšlusom do vnovičnih stikov režima s predstavniki ilegalnih socialnih demokratov v želji, da bi ga ti podprli proti Hitlerju. Značilno je, da tudi v zaključni fazi agonije prve avstrijske republike ni prišlo do milejšega nastopanja policijskih oblasti do ilegalnega delavskega gibanja. Posledica je bilo dejstvo, da se je rjavi režim po prevzemu oblasti mogel takoj v polnosti poslužiti sadov dotedanje "protiboljševiške" usmerjenosti avstrijskih varnostnih organov. Holtmann ob tem opozarja, da so bile že pred 13. marcem, dnevom anšlusa, pripravljene protidelavske "proskribcijske liste".

Ko avtor v zaključnem delu knjige razpravlja o značaju Dolfuss-Schuschniggovega režima, pravi, da je ta režim z odpravo parlamentarizma, s prepovedjo delovanja KPA ter z "odpravo delavskega gibanja (mišljena je prepoved delovanja KPA in socialnodemokratske stranke), s pokopom pravne države, policijskim pritiskom ter nadzornim aparatom že prešel pol poti v smeri fašizma. Po tej analizi za Dolfussa in Schuschnigga vrnitev k demokraciji ni bila z izjemo "taktične računice" nikoli resneje stavljena v računico. Po Holtmannu naj bi imel režim v zgodovinskem in tipološkem smislu značaj prehodnega režima k fašizmu.

Tone Zorn

BIBLIOGRAFIJA**BIBLIOGRAFIJA DELAVCEV INŠTITUTA ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA**

Sestavila Štefka Zadnik

1977

Viri

1. Kristan, Ivan in Jera Vodušek-Starič: Tito in samoupravljanje. Tito. V počastitev štiridesete obletnice prihoda tovariša Tita na čelo KPJ. Izbor Titovih govorov in člankov o revoluciji, samoupravljanju in neuvrščenosti, misli njegovih sodelavcev o njem ter ljudske in umetne pesmi o Titu. Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 157—244.

Akti, korespondenca, pisma, poročila

2. Šorn, Jože: Statut bratovske skladnice za železarno na Dvoru. Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 175—181.

Bibliografije

3. Rybář, Miloš, Olga Janša-Zorn, Nataša Stergar, Mara Mervič in Nataša Kandus: Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1976. ZČ, XXXL, 1977, št. 3, str. 419—442.
4. Čampa, Marjeta: Bibliografija prispevkov o Partizanskem dnevniku v letih 1945—1975, Partizanski dnevnik 1944—1945, Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 150—153.
5. Zadnik, Štefka: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1975. Prispevki, XVII, 1977, št. 1—2, str. [207]—209.
6. Zadnik, Štefka: Bibliografija delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1976. Prispevki, XVII, 1977, št. 1—2, str. 210—213.

Kronologije

7. Zadnik, Štefka: Kronologija pomembnih dogodkov narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda. Od zmag do zmag. Slovenski almanah 1977. Ljubljana 1976, str. 85—101.

Poročila o ustanovah, kongresih
in posvetovanjih

8. Mlakar, Boris: Znanstveno zborovanje in proslava ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja (1851—1903), Tolmin, 9. in 10. oktober 1976. Kronika, XXV, 1977, zv. 1, str. 64—66.

9. Rozman, Franc: Dvanajsta mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu 14. do 18. septembra 1976. ZČ, XXXI, 1977, št. 1—2, str. 225—226.
10. Zakrajšek, Božidar: Posvetovanje o problemih raziskovanja sodobne slovenske zgodovine 1945—1975. Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 197—201.

R a z p r a v e

11. Biber, Dušan: Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne. Osvoboditev Slovenije (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975), Ljubljana 1977, str. 237—257.
12. Ferenc, Tone: Annexionsziele Hitlerdeutschlands in Nordwestjugoslawien. Bulletin des Arbeitskreises "Zweiter Weltkrieg", 1977, št. 1—2, str. 15—19.
13. Ferenc, Tone: Fašistična nevarnost za obstoj slovenskega naroda. Zbornik ob štiri-desetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana 1977, str. 211—230.
14. Ferenc, Tone: Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško (Kratek zgodovinski pregled). Krško skozi čas. Zbornik ob 500-letnici mesta Krško. Krško 1977, str. 457—546.
15. Ferenc, Tone: Nekaj značilnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem. ZČ, XXXI, 1977, št. 1—2, str. 119—131.
16. Ferenc, Tone: Nemška policija v operacijski coni "Jadransko primorje, (nadaljevanje in konec). Borec, XXIX, 1977, št. 1, str. 15—32; št. 2, str. 77—99.
17. Ferenc, Tone: Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije. Osvoboditev Slovenije (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana 1977, str. 110—137.
18. Ferenc, Tone: The Interests of the Third Reich in Slovenia in the Spring of 1941. The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945. Belgrade 1977, str. 502—516.
19. Ferenc, Tone: Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli. Krško skozi čas. Zbornik ob 500-letnici mesta Krško. Krško 1977, str. 397—446.
20. Gombač, Boris: Politika Slovencev v Trstu v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. Letopis za leta 1972—1976. Narodna in študijska knjižnica Trst. Trst 1977, str. 61—77.
21. Gombač, Boris: Slovenska politika v Trstu ob koncu devetnajstega stoletja. ZČ, XXXI, 1977, št. 1—2, str. 49—62.
22. Kacin-Wohinz, Milica: Il movimento nazionale sloveno-croato durante l'opposizione dell'Aventino (1924—1925). Quaderni, Centro di ricerche storiche Rovigno, IV, Pula 1977, str. 75—112.

23. Kacin-Wohinz, Milica: Konec slovenskih legalnih organizacij v fašistični Italiji. Primorska srečanja, I, 1977, št. 1—2, str. 30—36.
24. Kacin-Wohinz, Milica: Ljudskofrontno povezovanje Slovencev v Italiji. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Razprave in dokumenti). Ljubljana 1977, str. 135—154.
25. Kresal, France: Delavstvo in njegov ekonomski položaj v Sloveniji 1918—1941. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Razprave in dokumenti). Ljubljana 1977, str. 35—68.
26. Kresal, France: Štiridesetletnica Čebin. Zgodovinska dejstva. Delavstvo in njegov ekonomski položaj v Sloveniji 1918—1941. Naši razgledi, XXVI, 8. IV. 1977, št. 7, str. 165—166; 22. IV. 1977, št. 8, str. 198—199.
27. Mlakar, Boris: Domobranstvo na Primorskem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Osvoboditev Slovenije (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana 1977, str. 220—236.
28. Prunk, Janko in Franc Rozman: Austromarxistische Konzeptionen der JSDS bei der Lösung der slowenischen Nationalitätenfrage. Studies in East European Social History, Leiden, I, 1977, str. 33—42.
29. Rozman Franc: Praznovanje prvega maja na slovenskem Štajerskem 1890—1914. Časopis za zgodovino in narodopisje (Glazerjev zbornik), 1977, nova vrsta 48 (13), št. 1—2; str. 214—233.
30. Šorn, Jože: Modernizacija cestnega in vodnega omrežja v času od leta 1713 do 1830 na ozemlju današnje Socialistične republike Slovenije. Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do leta 1918. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977, 9. Maribor, Univerza v Mariboru 1977, str. 59—86.
31. Šorn, Jože: Oris zgodovine železarstva na Slovenskem. ZČ, XXX, 1977, št. 1—2, str. 63—70.
32. Vodušek-Starič, Jera: "Problematika krajevno-zgodovinskih orisov za obdobje po osvoboditvi". Kronika, XXV, 1977, št. 2, str. 114—117.

Članki in polemike

33. Biber, Dušan: Zvoki harmonike in regljanje strojnic. Oficir ameriške obveščevalne službe OS o partizanstvu v Sloveniji. Delo, XIX, 23. VII. 1977, št. 168, str. 20.
34. Čampa, Marjeta: Partizanski dnevnik 1943—1945. Idrijski razgledi, XXI, 1976, št. 3—4, str. 36—48.
35. Ferenc, Tone: Dva nemška policijska generala pred Dražgošami. (Kdo je generallajtnant Georg Schreyer?). Borec, XXIX, 1977, št. 2, str. 111—123.

26. Ferenc, Tone: "Dva od njih so obglavili s sekiro" (Okupatorjev zločin v Idrijskih Krnicah). Borec, XXIX, 1977, št. 10, str. 517—550.
37. Ferenc, Tone, Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer, Janko Pleterški, Mirko Stiplovšek: Vprašanje o konceptu stroke-zgodovina. (Podlaga za razpravo na filozofski fakulteti v Ljubljani). Anthropos 1977, št. 5—6, str. 171—180.
38. Ferenc, Tone: "Izstrelak ima veliko razstrelilno moč". (Sovražnik o partopu). Borec, XXIX, 1977, št. 4, str. 219—231.
39. Ferenc, Tone: "Kazenska akcija se je izrodila v vandalizem in ropanje" (Italijanski viri o požigu Ustja pri Vipavi). Borec, XXIX, 1977, št. 12, str. 679—687.
40. Ferenc, Tone: Komandant z železno roko. (Pokol na Orehovici pri Izlakah). Borec, XXIX, 1977, št. 3, str. 143—160.
41. Ferenc, Tone: Lalka v Trstu, Gorici in Vipavski dolini. ("Kralj smrti" iz Treblinke Kurt Franz — učitelj slovenskih in italijanskih kolaboracionistov). Borec, XXIX, 1977, št. 5, str. 277—286.
42. Ferenc, Tone: Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska Slovenije. (Grafični prikaz njune organizacije). Slovenski almanah 1978. Ljubljana 1977, str. 66—78.
43. Ferenc, Tone: Partizanska zmaga v Razorih. Zloglasni generalni inspektor Gueli iz Trsta se je ponovno izkazal kot pravi zločinec. Borec, XXIX, 1977, št. 6—7, str. 357—368.
44. Ferenc, Tone: "Partizanska pravica udarja brez milosti". (Ubiti nemški major pri Kobaridu). Borec, XXIX, 1977, št. 1, str. 39—43.
45. Ferenc, Tone: "Srčni pozdrav" s sekiro. Nedeljski dnevnik, XVI, 11. XII, 1977, št. 335, str. 22 — XVII, 22. I. 1978, št. 20, str. 22.
46. Ferenc, Tone: "To ni lepo delo!" (Okupatorjev dokument o zločinih v Srbiji jeseni 1941). Borec, XXIX, 1977, št. 11, str. 601—605.
47. Fischer, Jasna: Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani 1871—1874 — Prvi slovenski socialist Matija Kunc. Delavska enotnost, XXXVI, 12. II. 1977; št. 5, 19. II. 1977; št. 7, 26. II. 1977; št. 8, 5. III. 1977; št. 9.
48. Fischer, Jasna: Prve strokovne organizacije delavstva v Ljubljani — Živahna dejavnost, vendar brez pravih rezultatov. Delavska enotnost, XXXVI, 29. I. 1977; št. 4, 5. II. 1977; št. 5.
49. Gombač, Boris: Angažiranost in odprtost. Naši razgledi, XXVI, 9. XII. 1977, št. 23, str. 604.
50. Gombač, Boris: Jože Pirjevec-preučevalec italijansko jugoslovanskih odnosov v "rissorgimentu". Primorski dnevnik, XXXIII, 19. VI. 1977, št. 140, str. 5.
51. Gombač, Boris: Ob tridesetletnici izhajanja Zgodovinskega časopisa. Primorski dnevnik, XXXIII, 30. III. 1977, št. 71, str. 4.
52. Gombač, Boris: Odločilen prispevek k poznanju tiskane besede na Slovenskem. Primorski dnevnik, XXXIII, 27. III. 1977, št. 69, str. 6.
53. Gombač, Boris: Prekomorci in njihovo mesto v narodnoosvobodilni vojski. Komunist, XXXV, 17. I. 1977, št. 3, str. 23.
54. Gombač, Boris: Preko tisoč zgodovinarjev seznanjenih s slovenskim manjšinskim vprašanjem. Primorski dnevnik, XXXIII, 18. X. 1977, št. 241, str. 5.
55. Gombač, Boris: Raziskovanje zgodovine Slovencev na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Primorski dnevnik, XXXIII, 28. VII. 1977, št. 199, str. 5.
56. Gombač, Boris: Razredni in nacionalni boj Primorcev v raziskavah dr. Milice Kacin-Wohinzeve. Primorski dnevnik, XXXIII, 1. V. 1977, št. 98, str. 10.
57. Gombač, Boris: Srečanje ob Tumi. Naši razgledi, XXVI, 1. VII. 1977, št. 13, str. 338.

58. Gombač, Boris: Zanimiva razprava. Razvoj jugoslovanske ideje in jadransko vprašanje pred I. svetovno vojno. Dan, VII, 1977, št. 63, str. 20—21.
59. Gombač, Boris: Zbornik ob 40-letnici ustanovnega kongresa KPS. Primorski dnevnik, XXXIII, 17. IV. 1977, št. 86, str. 7—10.
60. Gombač, Boris: Zgodovinski časopis, zelo pomembna publikacija tudi za Slovence za mejo. Primorski dnevnik, XXXIII, 16. I. 1977, št. 12, str. 6.
61. Kacin-Wohinz, Milica: Slovenci v Italiji pod fašizmom. XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 4. — 16. julija 1977. Zbornik predavanj. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Ljubljana 1977, str. 39—46.
62. Kacin-Wohinz, Milica: Priprave na obračun. Narodno in protifašistično gibanje Slovencev v Italiji med dvema vojnama. Delavska enotnost, XXXVI, 8. I. — 22. I. 1977, št. 1—3, str. 15.
63. Kobal, Nada: Pietro Brignoli: "Santa messa per i miei fucilati". [Sveta maša za moje ustreljene]. Borec, Ljubljana, XXIX, 1977, št. 8—9, str. 443—448.
64. Kresal, France: Delavsko zavarovanje v Sloveniji med obema vojnama. Delavska enotnost, XXXVI, 17. 12. 1977 — 31. 12. 1977, št. 50—52, str. 15.
65. Kresal, France: Štiridesetletnica Ustanovnega kongresa Komunistične partije Hrvaške. Delavska enotnost, XXXVI, 9. 7. 1977 — 30. 7. 1977, št. 27—30, str. 11.
66. Kresal, France: Tito, partija in sindikati. Delavska enotnost, XXXVI, 28. 5. 1977 — 2. 7. 1977, št. 21—26, str. 15.
67. Kresal, France: Ustanovni kongres KPS. Delavska enotnost, XXXVI, 12. 3. 1977 — 21. 5. 1977, št. 10—20, str. 15.
68. Kresal, France: Ustanovni kongres KPS. Delavska enotnost, XXXVI, 12. 3. 1977 — 21. 5. 1977, št. 10—20, str. 15.
68. Kresal, France: Ustanovitev enotnih sindikatov Jugoslavije. Delavska enotnost, XXXVI, 29. 10. 1977 — 10. 12. 1977, št. 43—49, str. 15.
69. Mlakar, Boris: Ustanak i NOP u Sloveniji. Ustanak i revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije. Narodna armija, Beograd 1977, str. 85—105.
70. Traven, Rezka: Ilegalna tiskarna "Tunel". TV-15, XV, 14. VII. 1977, št. 27, str. 4.
71. Traven, Rezka: V ilegali. Komandant Stane. Zbornik. Borec, Ljubljana 1977, str. 114—118.
72. Vidovič-Miklavčič, Anka: Varnostno — obveščevalna služba (VOS) na železnicah v "Ljubljanski pokrajini" (1941—1943). Odbrana i zaštita, XIII, 1977, št. 3, str. 65—69.

Ocene in poročila o publikacijah

73. Čampa, Marjeta: Mahmud Konjhodžić, Riječi istine, Zagreb, Stvarnost 1975, 205 str. ZČ, XXXI, 1977, št. 4, str. 570—571.
74. Gombač, Boris: Bollettino dell'istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia-Giulia. Prispevki, XV, 1975—1976, 1—2, str. 248—250.
75. Gombač, Metka: Jadranski koledar 1977. Založništvo tržaškega tiska, Trst. Kronika, XXV, 1977, št. 1, str. 70—71.
76. Gombač, Metka: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Primorski dnevnik, XXXIII, 1977, 30. X. 1977, št. 253, str. 5.
77. Gombač, Metka: "Kronika" je nedavno slavila svoj mali jubilej: 25 letnico. Primorski dnevnik, XXXIII, 1977, 10. 7. 1977, št. 158, str. 5.

78. Gombač, Metka: Posvet o slovenskem šolstvu v Italiji. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1976. Kronika, XXV, 1977, št. 2, str. 134.
79. Gombač, Metka: Sonja Reisp, "Kričač" Radio Osvobodilne Fronte 1941—1942. Ljubljana 1975, 159 str. Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 230—231.
80. Gombač, Metka: Štiriindvajseti letnik Kronike. Primorski dnevnik, XXXIII, 1977, 13. II. 1977, št. 34, str. 5.
81. Granda, Stane: Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 10. (XLV) letnik 1974, 1. zv.; Maribor 1974, 214 str. Kronika, XXV, 1977, št. 1, str. 69—70.
82. Granda, Stane: Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 10. (XLV) letnik 1974, 2. zv.; Maribor 1974, 380. str. Kronika, XXV, 1977, št. 2, str. 134—135.
83. Granda, Stane: Ljubljanska obrt. Delo, XIX, 5. XI. 1977, št. 275, str. 6.
84. Granda, Stane: Pohvala "Kroniki". Delo, XIX, 11. II. 1977, št. 34, str. 9.
85. Granda, Stane: V znaku jubilejev. Delo, XIX, 1. III. 1977, št. 49, str. 7.
86. Mlakar, Boris: Pišece ob 30-letnici osvoboditve. Izdale družbeno-politične organizacije KS Pišece 1975, 26. str. Kronika, XXV, 1977, št. 2, str. 138—139.
87. Mlakar, Boris: Drago Pahor, Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945. Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1974, 126 str. Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 242—244.
88. Mlakar, Boris: Fran Juriševič, Partizansko gospodarstvo na Primorskem. Knjižnica OF 2. Založba Lipa, Koper 1975, 429 str. Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 237—242.
89. Šorn, Jože: Dana Zwitter-Tehovnik, Wirkungen der Französischen Revolution in Krain. Wien-Salzburg 1975. 278 str. (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg, XII). Kronika, XXV, 1977, št. 1, str. 73—74.
90. Šorn, Jože: France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana 1976. Založila in izdala založba Borec, 407 str. ilustrirano. ZČ, XXXII, 1977, št. 1—2, str. 232—235.
91. Šorn, Jože: Stanko Majes, Od papirnatega mlina do moderne papirnice v Radečah. Radeče pri Zidanem mostu 1976 (Separatna brošura iz periodike "Papir", revija slovenske papirne industrije, št. 3, december 1975, leto III, str. 91—100). Kronika, XXV, 1977, št. 1, str. 74.
92. Šorn, Jože: Wilhelm Abel, Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. Versuch einer Synopsis. Hamburg und Berlin, 1974. 427 str. ZČ, XXXI, 1977, zv. 1—2, str. 247.
93. Zakrajšek, Božidar: Nikola Milovanović, Kroz tajni arhiv UDB-e. Sloboda, Beograd 1974, 447 str., Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, str. 252—254.
94. Zakrajšek, Božidar: Prilozi za istoriju socijalizma. 1974, 9. zv. strani 581. Prispevki, XV—XVI, 1975—1976, št. 1—2, št. 1—2, str. 255—258.

Biografije

95. Šorn, Jože: France Dobrovoljc sedemdesetletnik. Kronika, XXV, 1977, št. 1—2, str. 56.

Nekrologi

96. Traven, Rezka: V spomin Mari Učakar. Komunist, XXXV, 4. VII. 1977, št. 27, str. 23.

Knjige, ki jih je izdal IZDG ali so jih napisali sodelavci IZDG

97. Ferenc, Tone: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Borec, Ljubljana 1977, 280 strani.

98. Kacin-Wohinz, Milica: Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921—1928, zv. I, II. Lipa in Založništvo tržaškega tiska. Koper 1977, 561 str. ilustr.
99. Prunk, Janko: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Misel in čas, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, 240 str.
100. Zadnik, Štefka in Ivan Križnar: Zgodovinska čitanka za 8. razred osnovnih šol. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1977, 121 str.; 2. ponatis.

1978

Bibliografija

1. Rybár, Miloš, Olga Janša-Zorn, Nataša Stergar, Mara Mervič, in Nataša Kandus: Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1977. ZČ, XXXII, 1978, št. 1—2, str. 197—218.
2. Zadnik, Štefka: Bibliografija delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1977 in 1978. Prispevki, XVIII — XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. v tisku .

Poročila o ustanovah, kongresih in posvetovanjih

a. Arhivi

3. Biber, Dušan: Viri za sodobno zgodovino Slovencev izven SR Slovenije. Arhivi, 1978, št. 1, str. 35—36.
4. Čampa, Marjeta: Narodnooslobodilačka štampa u Sloveniji. Koreferat na 8. kongresu arhivskih delavcev Jugoslavije v Prištini I. 1976. Arhivist, XXVII, 1977, št. 1, str. 230—239.
5. Ferenc, Tone: Gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem v arhivih zunaj Slovenije. Arhivi, 1978, št. 1, str. 36—39.
6. Kobal, Nada: [Sedmo] VII. zborovanje slovenskih arhivistov v Slovenj Gradcu. Arhivi, 1978, št. 1, str. 43—44.

Razprave

7. Biber, Dušan: Britansko-jugoslovanske nesuglasice oko Koruške. Narodnooslobodilački rat: Socialistička revolucija u Jugoslaviji u završnoj etapi drugog svetskog rata. Zajednica institucije za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije. Beograd 1978, str. 347—362.
8. Ferenc, Tone: Narodnoosvobodilni boj v Slovenski Istri, leta 1943. Kronika, XXVII, 1978, št. 3, str. 129—149.
9. Kacin-Wohinz, Milica: Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične partije (1921—1940). ZČ, XXXII, 1978, št. 3, str. 279—293.
10. Kresal, France: Delavstvo in njegov ekonomski položaj v Sloveniji 1918—1941. Titova pot skozi robijo in obdobje obnove partije. Posvetovanje ob jubilejih partije in Tita. Maribor, Univerza v Mariboru, Marksistični center 1978, štr. 93—126.

11. Kresal, France: Zgodovina tekstilne industrije na Slovenskem. 150 let slovenske tekstilne industrije. Ljubljana, Poslovno združenje za tekstilno industrijo 1978, str. 183—205.
12. Mlakar, Boris: Domobranstvo v Ljubljani in ustanovitev Slovenskega narodnega varnostnega zbora na Primorskem. Borec, XXX, 1978, št. 11, str. 577—586.
13. Mlakar, Boris: Primorski domobranci in Italijani. Borec, XXX, 1978, št. 8—9, str. 499—505.
14. Rozman, Franc: Jugoslovenska socijalnademokratska partija (JSDS) i seljačko pitanje. Položaj i uloga seljaštva u društvenoekonomskom razvoju naše zemlje od Svetozara Markovića do danas. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 22. i 23. septembra 1977 godine u Svetozarevu. Biblioteka Svetozarevi susreti 3. Svetozarevo, Klub samoupravljača "Svetozar Marković" 1978, str. 43—57.
15. Rozman, Franc: Stavkovno gibanje na Štajerskem v devetdesetih letih preteklega stoletja. Kronika, XXVII, 1978, št. 2, str. 95—99.
16. Sorn, Jože: Kmečka in obrtniška proizvodnja ter založništvo v drugi polovici 18. stoletja. ZČ, XXXII, 1978, št. 1—2, str. 61—99.
17. Vodušek-Starič, Jera: Organizacija ljudske oblasti v Sloveniji po letu 1945. Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi. Referati VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju od 20. do 22. oktobra 1977. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 1978, str. 99—116.

Članki in polemika

18. Biber, Dušan: Churchill in Eden iznenada na sestanek s Stalinom. Delo, XX, 21. X. 1978, št. 215, str. 35.
19. Biber, Dušan: Uvod. Elisabeth Barker, Britanska politika prema Jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu. Zagreb, Globus 1978, str. 7—14.
20. Čepič, Zdenko: Od ustanovnega kongresa SDSJ (komunistov) leta 1919 do VIII. kongresa ZKS. II, III, in IV. kongresa Zveze komunistov Slovenije. Komunist, XXXV, 1978, št. 8, 9, 10, str. 23.
21. Ferenc, Tone: Bratske veze srpskog i slovenačkog naroda — Bratske vezi srbskega in slovenskega naroda. Katalog za razstavo. Titovo Užice 1978, str. 5—19.
22. Ferenc, Tone: "Da za novo, združeno Slovenijo." Plebiscit narodnozavednega, junaškega in požrtvovalnega ljudstva. Delo, XX, 16. XI. 1978, str. 24, Iz knjige Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, in Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945. Ljubljana 1974.
23. Ferenc, Tone: Goriška fronta — navdušenje, enotnost in junaštvo Primorcev. Primorska srečanja 1978, št. 9—11, str. 18—25. Iz knjige Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 288—299.
24. Ferenc, Tone in Milan Ževart: Veliki delež Štajerske v NOB. Komunist, XXXV, 1978, št. 44, str. 2—3.
25. Ferenc, Tone: Okupatorjevo izganjanje Slovencev v Srbijo — Okupatorjevo proterivanje Slovenaca u Srbiju. Svedočanstva — Pričevanja; 2. izdanje. Čačak (Čačanski glas) 1978.
26. Ferenc, Tone: Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941—1947 (Kratek pregled). Katalog k razstavi Pokrajinskega arhiva Koper. Ljubljana 1978, str. 9—49.

27. Ferenc, Tone: Splošna mobilizacija v NOV. Iz knjige Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943, Knjižnica NOV in POS, 34. Naša obramba, XI. 1978, št. 8—9, str. 28—33.
28. Ferenc, Tone: Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, 6, Komunist, Ljubljana 1978, str. 1—16.
29. Gombač, Boris: "Odprt pristop o obravnavanju slovenskih zgodovinskih tem". Primorski dnevnik, XXXIV, 8. X. 1978, št. 238, str. 6.
30. Gombač, Boris: "Prijatelj globlje poglej! Ali ne vidiš odkod te nove sile?" DAN 1978, št. 75—76, str. 26—27.
31. Gombač, Boris: "Življenjskost in objektivnost naše zgodovinarske šole". Naši razgledi, XXVII, št. 21, str. 613.
32. Kacin-Wohinz, Milica: Letopis zatiranja izobraževanja in kulturnega življenja Slovencev pod Italijo 1918—1941. Nova pot v kulturo svobodnega človeka. Iz zgodovine delavskih in narodnoobrambnih izobraževalnih in kulturnih organizacij 1967—1977. Ljubljana, Delavska enotnost 1978, str. 106—127.
33. Kacin-Wohinz, Milica: Primorski Slovenci pod fašizmom. (1918—1941). Močnejši od groženj in terorja. Delavska enotnost. XXVII, 1978, 6. I. — 11. XI. št. 41—52; XXVIII, 6. I. — 7. IV. 1979, št. 1—14.
34. Kresal, France: Delavstvo in sindikalno gibanje v Sloveniji v letih 1925—1941. Delavska enotnost, XXXVII, 1978, št. 15—22, str. 15.
35. Kresal, France: Delavsko zavarovanje v Sloveniji med obema vojnama. Delavska enotnost, XXXVII, 1978, št. 1—8, str. 15.
36. Kresal, France: Sindikalno gibanje v Sloveniji 1925—1941 in akcijska enotnost delavstva. Sindikalno gibanje na Slovenskem. 9. kongres zveze sindikatov Slovenije. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1978, str. 8—9.
37. Kresal, France: Socialni položaj delavstva v Sloveniji 1918—1941 in stavke. Sindikalno gibanje na Slovenskem. 9. kongres zveze sindikatov Slovenije. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1978, str. 10—12.
38. Mravlja, Ciril, Tone, Brožič in Anka, Vidovič-Miklavčič: Železničarji v revoluciji. 15. april 1978. Katalog. Ljubljana, Železničarsko gospodarstvo Ljubljana 1978, 118 str.
39. Rozman, Franc: "Septembrski dogodki" 1908. Naši razgledi, XXVII, 29. IX. št. 18., str. 515.
40. Rozman, Franc: Slovenija. Socijalistička republika Slovenija. Istorija. Nova enciklopedija u boji II. Beograd, Vuk Karadžić-Larousse, 1978, str. 1641—1643.
41. Rozman, Franc: Delavsko gibanje na Slovenskem do leta 1889. Delavska enotnost, XXXVIII, 1978, št. 35, 10; št. 38. str. 10; 37—40, str. 14.
42. Rozman, Franc: Deset let notorno znano. Ob učbeniku Zgodovina 2: komu rabijo rezultati zgodovinske znanosti. Naši razgledi, XXVII, 27. X. 1978, št. 20, str. 582—583.
43. Rozman, Franc: O praznovanjih prvega maja. Mladina, 1978, št. 17—18, str. 24, priloga.
44. Rozman, Franc: Viri za zgodovino delavskega gibanja pri Slovencih v avstrijskih arhivih. Arhivi, 1978, št. 1, str. 28.
45. Šorn, Jože: Gradivo za našo zgodovino industrije od 1720 do 1860 v nekaterih avstrijskih arhivih. Arhivi, 1978, št. 1, str. 23—26.
46. Šorn, Jože: Obnavljanje Zaloške ceste v letih 1782—1784. Kronika, XXVI, 1978, št. 1, str. 27—35.

47. Šorn, Jože: Uvodna stopnja moderne industrializacije pripada predmarčni dobi. Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848. Ljubljana 1978, str. 49—57.
48. Traven, Rezka: Občina Ljubljana-Bežigrad; Občina Ljubljana-Center; Občina Ljubljana-Moste-Polje; Občina Ljubljana-Šiška; Občina Ljubljana Vič-Rudnik. Vodnik po partizanskih poteh. Ljubljana, Borec 1978, str. 13—19; 20; 24; 25; 26; 28; 29—32; 33—40; 41—59; 60—75.
49. Vidovič-Miklavčič, Anka: Pomemben delež v revoluciji. Govor ob otvoritvi razstave, ki prikazuje delež in vlogo železničarjev v revoluciji. Železničarji so ob ustanovitvi stare Jugoslavije tvorili revolucionarno jedro slovenskega delavstva. Nova prog. Glasilo železničarjev Slovenije in Istre, 1978, št. 13, str. 7.
50. Vidovič-Miklavčič, Anka: Razstava železničarji v revoluciji. Kronika, XXVO, 1978, št. 3, str. 185—187.
51. Vidovič-Miklavčič, Anka: [Trideset] 30 let Borca. Naši razgledi, XXVII, 7. VII. 1978, št. 13, str. 399.
52. Vidovič-Miklavčič, Anka: Železničarji v revoluciji. Ob potujoči razstavi. Naši razgledi, XXVII, 10. XI. 1978, št. 21, str. 617.
53. Vodušek-Starič, Jera: Od obnove do samouprave. Organizacija in delo slovenskih sindikatov v letih 1945—1953. Delavska enotnost, XXXVII, 8. VII. — 5. VIII. 1978, št. 26, str. 10; št. 28, str. 8; št. 28—30, str. 10.
54. Vodušek-Starič, Jera: Organizacija in delovanje slovenskih sindikatov od osvoboditve do leta 1953. Sindikalno gibanje na Slovenskem. 9. kongres zveze sindikatov Slovenije. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1978, str. 17—19.
55. Zakrajšek, Božidar: Vsi naši delovni dogovori. Delavska enotnost, XXXVIII, 12. VIII. — 2. IX. 1978, št. 31—34, str. 10.
56. Zakrajšek, Božidar: Pregled razvoja slovenskih sindikatov od 1953 do 1974. Sindikalno gibanje na Slovenskem. 9. kongres Zveze sindikatov Slovenije. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1978, str. 20—23.
57. Zakrajšek, Božidar: Občina Novo mesto. Občina Trebnje. Vodnik po partizanskih poteh. Ljubljana, Borec 1978, str. 142—162; str. 170—177.

Ocene in poročila

58. Čampa, Marjeta: Janko Orožen, Celje in slovensko hranilništvo. Celje, Ljubljanska banka 1977, 102, str., Kronika, XXVI, 1978 št. 3, str. 192—193.
59. Čampa, Marjeta: Martin Kitchen, Fascism, London — Basingstoke, The Mac Millan Press Ltd 1976, 106 + XI str. Prispevki, XVII, 1977, št. 1—2, str. 192.
60. Gombač, Metka: Dol skozi boj do svobode. Kronika, XXVI, 1978, št. 2, str. 122—123.
61. Gombač, Metka: Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji. Študijski center Nadiža. Založništvo tržaškega tiska Špeter Slovenov — Trst, 1978, 118 str. Kronika, XXVI, št. 3, str. 189.
62. Gombač, Metka: Letopis za leto 1972 — 76. Kronika, XXVI, 1978, št. 1, str. 52—53.
63. Gombač, Metka: Marica Gregorič-Stepančič. Ob poimenovanju osnovne šole pri sv. Ani v Trstu. Založništvo tržaškega tiska. Trst 1978, 45 str. Kronika, XXVI, 1978, št. 3, str. 189.
64. Gombač, Metka: Nova bogata številka Kronike, Primorski dnevnik, XXXIV, 2. IV. 1978, št. 78, str. 5.

65. Granda, Stane: Jubilejna kronika. Dosedanja prizadevanja našega edinega časopisa za slovensko krajevno zgodovino in njegove prihodnje naloge. Delo, XX, 8. III. 1978, št. 55, str. 7.
66. Granda, Stane: Lepa knjižna bera. Delo, XX, 2. II. 1978, št. 26, str. 7.
67. Granda, Stane: Obsežne razprave. (Ob izidu XXXI. letnika 4. zvezka Zgodovinskega časopisa). Delo, XX, 5. IX. 1978, št. 205, str. 6.
68. Granda, Stane: Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. Razprava SAZU, Ljubljana 1977, 213. ZČ, XXXII, 1978, št. 1, str. 172—173.
69. Kacin-Wohinz, Milica: Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945—1975. Časopis za suvremenu povijest, X, 1978, št. 3 (28), str. 116—121.
70. Kafol, Miran: La Slavia Italiana nella "Guida delle Prealpi Giulie", di Olinto Marinelli. Bologna, Atesa editrice 1978. Kronika, XXVI, 1978, št. 3, str. 190.
71. Kafol, Miran: La storia della Slavia Italiana, Speter Slovenov, Trst, Založništvo tržaškega tiska 1978. Kronika, XXVI, 1978, št. 3, str. 189—190.
72. Rozman, Franc: Stojan Kesić, Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovanskim zemljama do 1914. ZČ, XXXII, št. 32, 1978, 1—2, str. 177—178.
73. Šorn, Jože: Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske. ZČ, XXXII, 1978, št. 1—2, str. 173—175.
74. Šorn, Jože: Karl-Erich Born, Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert. ZČ, XXXII, 1978, št. 1—2, str. 175—176.
75. Šorn, Jože: Wirtschaft und Gesellschaft in Frankreich seit 1978. ZČ, XXXII, 1978, št. 1—2, str. 176.
76. Vidovič-Miklavčič, Anka: France Koblar, Moj obračun, Ljubljana 1976, 236 str. Kronika, XXVII, 1978, št. 3, str. 195—196.
77. Biber, Dušan: Zapisek o piscu in delu Frederick William Deakin: Mussolinijevih šeststo dni. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978, str. 327—335.

Knjige, ki jih je izdal IZDG ali so jih napisali delavci IZDG

78. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. 5. Ljubljana. Partizanska knjiga 1978, 604 str.
79. [Deveti] 9. kongres zveze sindikatov Slovenije. Sindikalno gibanje na Slovenskem. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem 1978, str. 23.
80. Nedog, Alenka: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana, Borec 1978, 306 str.
81. Zadnik, Štefka: Zbirka zgodovinskih virov za četrti razred gimnazije. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1978, 280 str.; 2. ponatis.

KAZALO

CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ — TABLE DES MATIÈRES — INHALT

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STATNN — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

- Jasna Fischer, Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani v letih 1882—1884 in proces v Celovcu 3
UDK 374.73:331(497.12 Lj)''1882/1884''
- Jure Perovšek, Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923 17
UDK 323.1(497.17):329.15(497.12)''1923''
- Janko Prunk, Dialog med komunisti in krščanskimi socialisti v Sloveniji med obema vojnama 45
UDK 329.15:329.314(497.12)''1920/1941''
- Dušan Biber, Narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji za svobodo in ljudsko oblast 53
UDK 940.534.971:323.27

ZAPISKI — NOTES — ЗАПИСКИ — NOTES — NOTIZEN

- Janko Prunk, Historiografski elementi v delu Borisa Kidriča 63
UDK 930.1:940.534.971.2:929 Kidrič B.

RAZPRAVLJANJA — DISCUSSIONS — ДИСКУССИИ — DISCUSSIONS — VERHANDLUNGEN

- Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine" 69
UDK 945.333''1918/1920''(049)

IZ DELA INŠTITUTA — THE INSTITUTE'S ACTIVITIES — НЗ РАБОТ И ИНСТИТУТА — ACTIVITÉ DE L'INSTITUT — TÄTIGKEIT DES INSTITUTS

- Martin Ivanič in Janko Prunk, Raziskovalni načrt za zgodovino Slovencev 1945—1976 109
UDK 930.1:949.712''1945/1976''

JUBILEJI — JUBILEES — ЮБИЛЕИ — JUBILÉS — JUBILÄEN

- Jože Šorn, Dr. Škerlovih sedemdeset let 123
UDK 929 Škerl F.

IN MEMORIAM

- Tone Ferenc, Jože Krall 127
UDK 929 Krall J.

SIMPOZIJI, POROČILA — SYMPOSIUMS — СОВЕЩАНИЯ — CONFÉRENCES —
BERATUNGEN

UDK 930(061.3)

Marjeta Adamič, 700-letnica dubrovniškega arhiva in arhivske službe Jugoslavije (1278 — 1978)	133
Nada Kobal, Poročilo o arhivskem posvetovanju v Opatiji	135
Lilijana Trampuž, Jure Perovšek, Znanstveni posvetovanji "Djuro Djaković, Život i djelo", ter "Djuro Djaković i Nikola Hećimović ob petdesetletnici njune smrti"	136
Dušan Nećak, Znanstveno posvetovanje o nekaterih sodobnih teoretičnih vprašanjih pri obravnavanju narodnih manjšin	141
Marjeta Čampa, Poročilo o arhivih v Koblenzu, Kölnu, Varšavi in Krakovu	143

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS — ОЦЕНКИ И СООБЩЕНИЯ
— RAPPORTS ET CRITIQUES — BERICHTE UND REZENSIONEN

UDK 930(048.1)

Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi (Marjeta Adamič)	147
Petar Kačavenda, Skoj i omladina u narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945 (Anka Vidovič-Miklavčič)	149
Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, III. Gorenjske in štajerske tiskarne (Marjeta Čampa)	151
Slovenska partizanska plačilna sredstva (Marjeta Adamič)	152
Bruno Kreisky, Die Zeit in der wir leben (Tone Zorn)	153
Djuro Djaković, Život i djelo, gradja za monografiju (Lilijana Trampuž, Jure Perovšek)	156
Everhard Holtmann, Zwischen Unterdrückung und Befriedung: sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1938 (Tone Zorn)	157

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHIE

UDK 016:930

Bibliografija delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (sestavila Štefka Zadnik)	159
--	-----

UDK 374.73:331(497.12 Lj)''1882/1884''

Jasna FISCHER, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

LJUBLJANSKO DELAVSKO IZOBRAŽEVALNO DRUŠTVO V LETIH 1882 — 1884 IN PROCES V CELOVCU

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (nem., angl.)

Na podlagi arhivskega gradiva napisani članek daje pregled delovanja ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva v letih 1882 — 1884, ko je v društvu prevladala radikalna usmeritev pod vodstvom Franceta Železnikarja, Ferdinanda Tume, Franca Šturma in Edvarda Krieglja. Avtorica je podrobneje orisala tudi potek celovškega procesa proti skupini ljubljanskih delavskih voditeljev, obtoženih, da so anarhisti.

UDK 374.73:331(497.12 Lj)''1882/1884''

Jasna FISCHER, Ph.D., Research Associate, The Institute for the History of Labour Movement
THE LJUBLJANA WORKER'S EDUCATIONAL SOCIETY IN THE YEARS 1882 — 1884 AND THE TRIAL AT KLAGENFURT

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (germ., engl.)

The article, based on the archives material, surveys the activity of the Ljubljana Workers' Educational Society in the years 1882 to 1884 when it became radically orientated under the leadership of France Železnikar, Ferdinand Tuma, France Šturm, and Edvard Kriegl. The author also gives a more detailed account of the development of the Klagenfurt trial against a group of Ljubljana workers' leaders, charged with being anarchists.

UDK 323.1(497.17):329.15(497.12)''1923''

Jure PEROVŠEK, asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Yu — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

SLOVENSKI KOMUNISTI IN VPRAŠANJE MAKEDONSKEGA NARODA LETA 1923

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (franc., angl.)

Avtor osvetljuje odnos slovenskih komunistov (in tudi komunistov iz drugih delov KPJ) do makedonskega naroda v razpravi o nacionalnem vprašanju, ki se je odvijala v KPJ drugo polovico leta 1923. V tej razpravi slovenski komunisti niso dvomili o nacionalni individualnosti Makedoncev in so tako prvi v KPJ, že leta 1923, šteli Makedonce za poseben in samostojen narod ter se kot celota zavzeli, da se jih kot take upošteva v vsej KPJ. Avtor vzporedno obravnava tudi odnos slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja nasploh, pri čemer poudari, da so prvi v KPJ odklonili idejo nacionalne enotnosti in sprejeli federalizem kot edino možno rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Pojasni pa tudi vzroke, ki so pogojevali stališče slovenskih komunistov, da so Makedonci narod in opozori na vpliv, ki ga je imelo to stališče na slovensko levičarsko intelektualno mladino v drugi polovici dvajsetih let.

UDK 323.1(497.17):329.15(497.12)''1923''

Jure PEROVŠEK, Assistant, The Institute for the History of Labour Movement

THE SLOVENE COMMUNISTS AND THE ISSUE OF THE MACEDONIAN NATION IN THE YEAR 1923

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (fr., engl.)

The author discusses the standpoints of the Slovene Communists (and also the communists from other parts of the Communist Party of Yugoslavia) towards the Macedonian nation in the discussion on the national issue initiated in the Communist Party of Yugoslavia in the second half of 1923. In this discussion the Slovene communists never doubted the national individuality of the Macedonians and were thus the first in the Communist Party of Yugoslavia to regard, already in 1923, the Macedonians as a separate and independent nation, pleading that they be considered as such in the entire Communist Party of Yugoslavia. The author also discusses the standpoints of the Slovene communists towards the national issue in general, emphasizing the fact that they were the first in the Communist Party of Yugoslavia to reject the idea of national unity and to accept federalism as the only possible solution of the national issue in Yugoslavia. He also explains the reasons that determined the standpoint of the Slovene communists that the Macedonians were a nation and draws attention to the influence which this standpoint had on the young Slovene left-wing intellectuals in the second half of the twenties.

UDK 329.15:329.314(497.12)''1920/1941''

Janko PRUNK, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Yu — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

DIALOG MED KOMUNISTI IN KRŠČANSKIMI SOCIALISTI V SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (franc., angl.)

Razprava je analiza soočanja in dialoga med komunisti in krščanskimi socialisti v Sloveniji v obdobju med obema vojnama. Dialog je bil sad specifičnih političnih razmer v slovenskem delavskem gibanju in je razčistil nekaj bistvenih vprašanj za nastanek delavske enotne fronte (o revoluciji, o mestu vernikov v socializmu, o političnem pluralizmu, o gospodarskem vodenju, o demokraciji, o svobodi posameznika itd.).

UDK 329.15:329.314(497.12)''1920/1941''

Janko PRUNK, Ph.D., Research Associate, The Institute for the History of Labour Movement

THE DIALOGUE BETWEEN THE COMMUNISTS AND THE CHRISTIAN SOCIALISTS IN SLOVENIA IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (fr., engl.)

The treatise is an analysis of the confrontation and the dialogue between the communists and the Christian socialists in Slovenia in the period between the two World Wars. The dialogue was the result of the specific political circumstances in the Slovene labour movement and cleared up some of the fundamental issues in terms of the formation of the United Labour Front (on revolution, on the position of religious followers in socialism, on political pluralism, on economic management, on democracy, individual freedom, etc.).

UDK 940.534.971:323.27

Dušan BIBER, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Yu — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

NARODNOOSVOBODILNI BOJ V JUGOSLAVIJI ZA SVOBODO IN LJUDSKO OBLAST

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (angl., angl.)

Avtor v referatu na mednarodnem znanstvenem posvetovanju na univerzi v Milanu od 11. do 13. decembra 1975 obravnava ključno vprašanje o strategiji in taktiki komunistične partije Jugoslavije in narodnoosvobodilnega gibanja v borbi za osvoboditev in osvojitve oblasti. Narodno osvobodilna borba je bila nedvomno hkrati tudi socialistična revolucija, vendar se je kot taka začela označevati v glavnem šele po letu 1963, po proglasitvi Socialistične federativne republike Jugoslavije. Med drugo svetovno vojno je samo izjemoma bil v rabi termin narodna revolucija, praviloma pa narodno-osvobodilna borba. Avtor je zgoščeno prikazal glavne faze od borbe proti emigrantskim vladam do ustanovitve skupnečasne vlade Demokratične federativne Jugoslavije 7. marca 1945. leta.

UDK 940.534.971:323.27

Dušan BIBER, Ph.D., Research Fellow, The Institute for the History of Labour Movement

NATIONAL LIBERATION STRUGGLE FOR LIBERTY AND FOR POPULAR GOVERNMENT IN YUGOSLAVIA

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (engl., engl.)

In his paper presented at the International Scientific Conference held at the University of Milan from December 11 to 13, 1975, the author discusses the key issues about the strategy and tactics of the Yugoslav Communist Party and the National Liberation Movement in the struggle for liberation and the seizure of power. The National War of Liberation was undoubtedly also a socialist revolution; however, it generally began to be defined as such only after the year 1963, when the Socialist Federative Republic of Yugoslavia was proclaimed. During the Second World War the term national revolution was used only exceptionally, the term national war of liberation being applied as a rule. The author gives a concise survey of the principal phases of the struggle against the emigrant governments until the constitution of the joint temporary government of the Democratic Federative Yugoslavia on March 7, 1945.

UDK 930.1:940.534.971.2:929 Kidrič B.

Janko PRUNK, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Yu — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

HISTORIOGRAFSKI ELEMENTI V PUBLICISTIČNEM DELU BORISA KIDRIČA

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (nem., angl.)

Avtor pokaže na osnovi analize nekaterih najbolj tipičnih Kidričevih člankov iz treh različnih obdobj Kidričevega ustvarjanja Kidričeve o nekaterih najpomembnejših problemih slovenskega zgodovinskega razvoja.

UDK 930.1:940.534.971.2:929 Kidrič B.

Janko PRUNK, Ph.D., Research Associate, The Institute for the History of Labour Movement
HISTORIOGRAPHIC ELEMENTS IN THE PUBLICISTIC WORK OF BORIS KIDRIČ

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XVIII—XIX, 1—2, 1978—1979
slov. (germ., engl.)

On the basis of an analysis of certain most characteristic articles of Kidrič the author presents Kidrič's viewpoints about some of the most important issues of Slovene historical development.

